

ISSN 2146-2879

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER

Sosyal Bilimler Enstitüsü

DERGİSİ

Temmuz/July 2019 Cilt/Vol: 9, Sayı/No: 2

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2019 Cilt: 9 Sayı: 2

ISSN 2146-2879

Dergi içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Ulusal hakemli dergi olarak yayımlanmasına 2011 yılında başlanan Sosyal Bilimler Dergisi Ocak ve Temmuz aylarında yılda iki sayı olarak devam etmektedir. Çok disiplinli bir dergi olan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin tüm alanlarına açıktır. Yayımlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir. Yazıların yayımlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.

Dergi ASOS, SOBIAD, Index Copernicus, ResearchBib, Academic Keys, Directory of Research Journals Indexing (DRJI) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Temmuz 2019, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Ayşe Nur Yıldırım
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve
Ticaret Limited Şirketi
Çetin Emeç Bulvarı 1314.Cadde No:37A-B
0312 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 33365

Dergi İletişim

Tel: +90 0318 357 35 92
Faks: +90 0318 357 35 97
e-mail: sbd@kku.edu.tr
<http://dergipark.gov.tr/kusbd>

Dergi Yönetim ve Yazışma Adresi

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Merkez Yerleşke, 71450, Yahşihan-Kırıkkale

KIRIKKALE
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2019 Cilt: 9 Sayı: 2

Baş Editör (Genel Yayın Yönetmeni)

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Editörler Kurulu

Prof. Dr. Güven DELİCE

Doç. Dr. Mehmet Akif HELVACI

Doç. Dr. Üyesi Salim PİLAV

Dr. Öğr. Üyesi Aşır ÖZBEK

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DOĞAN

Editörler Kurulu Sekreteri

Arş. Gör. Erdem KARATAŞ

Arş. Gör. Mehmet KÜÇÜKÇENE

HAKEM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Adnan AKIN	Doç. Dr. Nurbiye UZ
Prof. Dr. Ali TAŞ	Doç. Dr. Osman ÇEKİÇ
Prof. Dr. Fahri ÇAKI	Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN
Prof. Dr. Hasan ATAK	Doç. Dr. Salim PİLAV
Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN	Doç. Dr. Sedat BALYEMEZ
Prof. Dr. Mithat ZEYDAN	Doç. Dr. Seval ERDEN
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK	Doç. Dr. Sezen BOZYİĞİT
Prof. Dr. Sadık KARTAL	Doç. Dr. Yakup YILMAZ
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL	Dr. Öğr. Üyesi Adem PALABIYIK
Prof. Dr. Siret HÜRSOY	Dr. Öğr. Üyesi Akın ÖZDEMİR
Prof. Dr. Yücel AYRIÇAY	Dr. Öğr. Üyesi Aylin SURAT
Doç. Dr. Ayşe Nur SIR DÜNDAR	Dr. Öğr. Üyesi Aziz BOSTAN
Doç. Dr. Ayşegül KARAKELLE	Dr. Öğr. Üyesi Ejder ULUTAŞ
Doç. Dr. DüNDAR KÖK	Dr. Öğr. Üyesi Emre ÖZTÜRK
Doç. Dr. Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY	Dr. Öğr. Üyesi Engin ÇAĞMAN
Doç. Dr. Emel YARIMOĞLU	Dr. Öğr. Üyesi Ercüment Neşet DİZDAR
Doç. Dr. Hakan YAVUZ	Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA
Doç. Dr. Hatice Yaprak CİVELEK	Dr. Öğr. Üyesi Levent YİĞİTTEPE
Doç. Dr. Hayrettin ÖZLER	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DOĞAN
Doç. Dr. Hayrettin ZENGİN	Dr. Öğr. Üyesi Murat ALTUĞ
Doç. Dr. İbrahim YENEN	Dr. Öğr. Üyesi Öznur ÖZDARICI
Doç. Dr. İsmail ŞAHİN	Dr. Öğr. Üyesi Serkan KAYA
Doç. Dr. Mehmet KANDEMİR	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Kemal ÖZTÜRK
Doç. Dr. Murat YURDAKUL	

Baş Editörden,

Anlamın dünyasında var olan lakin mananın yokluğuyla ve masiva zehriyle sarhoş olan insanın varlığı, yine kendisi tarafından sorgulanabilir hale gelmiştir. Çünkü insanın var olmak için ürettiği her şey, onu çevrelemiş, ortasına almış, halen de, üstüne hunharca yürümektedir. Örneğin tabiatı kontrol altına almak için kullanılan madde, tabiatın önce insanı kontrolü altına almıştır. İnsan maddeleştikten (ruhsuzlaştıktan) sonra tabiat maddeleşmiş, ardından madde tabiatlaşmıştır. Önce insanın neyi, niçin, nerde, ne zaman ve nasıl yapacağı planlanmış, uygulanmış ve insan, oluşturulan bu sisteme alıştırmıştır. Oluşan bu insan ise, tabiatı dizayn etmiştir. Günümüzde modern denilen her şey, ya dizayn edilen tabiat ya da tabiatlaştırılan maddedir.

Gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin şehirlerinin düzenli ve rasyonel olması, tabiatlaştırılan maddenin estetiklendirilmiş olmasındandır. Yine bu ülkelerde sıradan bitkinin nerede var olacağını hesaplanmış olması dizayn edilen tabiatın görünümüdür. Maddenin bu kutsiyeti kendi tanrısını yaratmış, ne Kant'ın "nomen"i ne Descartes'in düşünme tanrısı ne de Freud'un "bilinçaltı" tanrıçası bu tanrıya karşı koyabilmiş, tam tersine onu beslemiştir. Gelinen noktada bu uğunmanın mecburiyeti, insanın sarhoşluğunu artırmaktadır.

Bu durum muvacehesinde sosyal bilimcilerin gelinen bu noktaya karşı "cephe-deki asker" rolüne bürünmesi oldukça elzem hale gelmiştir. İnsan, kendine döndürülmelidir. Teknolojinin bu insanın ayıkmasına katkı sağlayacağını beklemek beyhudedir. Adeta kendini teknolojiye adayan bilimin ontolojisi, ciddi bir sorgulamaya tabi tutulmalıdır. Toplum, pragmatizmin yıkıcılığından anlamın dünyasına yükseltilmelidir. İnsanın "yukarı doğru düşmesini" engelleyecek yegâne pranga, manadır. Bu da ancak sosyal bilimlerden beslenerek gelişen fen, matematik, mimari, mühendislik ve tıpla mümkündür. Sosyal bilimlerin anlam dünyası ise tarihin, kültürün ve teolojinin "açık sırlar"ında aranmalıdır. Metaforik anlatımla sosyal bilimler ruh, diğer bilimler bedenün uzuvları gibidir. Beden, insan hayatını sürdürür gibidir lakin esas sürdüren kalptir. Çünkü kalp durursa, bu uzuvlar anlamsız hale gelecektir. Buradan hareketle bilimin teknik boyutunu yüceltmek mananın kayboluşundan başka bir şey değildir. Bu nedenle kalbi, ruhu yani beşeri ve sosyal bilimleri iyileştirmek, kendine getirmek, onu çalıştırmak gerekir. Bu da beşeri ve sosyal bilimlerin kendi kültür anlayışımız doğrultusunda özgünleşmesini zorunlu kılar. Anadolu'nun sosyal bilim anlayışının özgünleşmesi dileğiyle..

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Baş Editörden.....v

Ulaştırma Altyapısının Bölgesel Bazlı Lojistik Sektörü Üzerindeki Etkinliğinin Veri Zarflama Yöntemi ile Ölçülmesi

Measuring the Effectiveness of the Transportation Infrastructure on the Regional-Based Logistics Sector through Data Envelopment Analysis

Tuğrul BAYAT, Şuayıp ÖZDEMİR.....259

Dijital Medyada Çocuklara Yönelik Yiyecek ve İçecek Pazarlaması: Facebook Örneği

Food and Beverage Marketing for Children in Digital Media: The Case of Facebook

Aslıhan ARDIÇ ÇOBANER.....287

Okulların Örgüt Kültürü ile Değişime Hazırbulunuşluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Investigation of the Relationship between Organizational Culture of Schools and Their Readiness of Change

Ruşen KARAARSLAN SARI, Mehmet Akif HELVACI307

Türkçe Verintiler Sözlüğü'nde Baklagiller, Kuru Yemişler, Baharatlar ve Diğer Bitki İsimleri

Leguminous, Dried Nuts, Spices and Other Plant Names in the Turkish Lendings Dictionary

Serpil SOYDAN, İlker BATTAL.....321

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Human Capital and Economic Growth Relationship in Central Asian Turkish Republics

Aziza SYZDYKOVA ORALBAYKIZI.....341

Benlik, Kendini İzleme ve Gösterişçi Tüketim İlişkisine Yönelik Bir Araştırma

A Study on the Relationship Between Self- Concept, Self- Monitoring and Conspicuous Consumption

Eda YILMAZ ALARÇİN361

Yaşlılara Bakım Hizmetinde En Uygun Rotanın Belirlenmesi

Determining the Optimum Route for Elderly Care Service

Cemre TAŞ, Neşet BEDİR, Keşer YURDAKUL, Hacı Mehmet ALAKAŞ,

Tamer EREN, Suna ÖZEL ÇETİN.....391

Necip Fazıl Kısakürek'in Sakarya Türküsü Şiirinin Metin Dil Bilimsel Görünümü	
<i>Text Linguistics Aspect of Necip Fazıl Kısakürek's Sakarya Turkusu Poetry</i>	
Sadi GEDİK.....	403
Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Bu Eller Miydi" Şiirinin Ontolojik Analiz Yöntemiyle Yorumlanması	
<i>Interpretation of the "Bu Eller Miydi" Poem of Fazıl Hüsnü Dağlarca by the Method of Ontological Analysis</i>	
Ahmet Gündüz AKINCI	433
Emile Durkheim'in Metodolojisi ve Sosyolojisi	
<i>The Methodology and Sociology of Emile Durkheim</i>	
Coşkun SAĞLIK.....	449
Avrupa Birliği'nin Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Faslı: Türkiye Üzerine Etkileri	
<i>The Chapter on Justice, Freedom and Security of the European Union: Effects On Turkey</i>	
Hayati ÇELİK	481
Bağımsızlığın Eğitsel Temelleri ve Milli Eğitim Anlayışı	
<i>Educational Foundations of Independence and Understanding of National Education</i>	
İsmail AYDOĞAN	513

ULAŞTIRMA ALTYAPISININ BÖLGESEL BAZLI LOJİSTİK SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİNLİĞİNİN VERİ ZARFLAMA YÖNTEMİ İLE ÖLÇÜLMESİ¹

Tuğrul BAYAT², Şuayıp ÖZDEMİR³

Öz

Bu çalışmada Türkiye'deki İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2'de yer alan bölgelerin lojistik performansı, bu sektörde faaliyet yürüten işletmelerin ciroları üzerinden ölçülecektir. 2015 yılına ait verilerin kullanıldığı çalışmada veriler Türkiye İstatistik Kurumu ve Karayolları Genel Müdürlüğünden elde edilmiştir. Bölgelerin etkinliğini ortaya koymak için veri zarflama analizi (VZA) kullanılmıştır. Bu bağlamda girdi olarak karayolu uzunluğu, demiryolu uzunluğu, limanlara uğrayan gemi sayısı, uçak iniş-kalkış sayıları, gayrisafi yurtiçi hâsıla ve taşıt sayısı kullanılırken, çıktı olarak lojistik sektöründe faaliyet yürüten işletmelerin ciroları analize dâhil edilmiştir. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre hem CCR hem de BCC modellerine göre etkin çıkan bölge sayısı 5'tir. Bu bölgeler sırası ile TR10, TR33, TR42, TR51 ve TR 90 bölgeleridir. CCR modeline göre etkinliği en düşük bölge TRA1 olurken BCC modeline göre ise TR83 bölgesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Lojistik Performans, Veri Zarflama Analizi

Measuring the Effectiveness of the Transportation Infrastructure on the Regional-Based Logistics Sector through Data Envelopment Analysis

Abstract

In this paper logistics performance of the region in the Nomenclature of Territorial Units for Statistics Level-2 in Turkey will be measured through the turnover of enterprises operating in this sector. In the study data for the year of 2015 were obtained from the Turkey Statistical Institute and the General Directorate of Highways. Data Envelopment Analysis (DEA) was used to reveal the effectiveness of the regions. In this context, while the length of the road, the length of the railway, the number of ships coming to ports, number of aircraft landing and take-offs, gross domestic product and total number of vehicles were used as inputs, besides that the turnover of enterprises operating in the logistics sector is used as an output are included in the analysis. According to the findings of the study, 5 regions are found effective both CCR and BCC models. These regions are TR10, TR33, TR42, TR51 and TR 90 respectively. While TRA1 was the lowest efficiency region according to the CCR model and TR83 by the BCC model.

Keywords: Logistics, Logistics Performance, Data Envelopment Analysis

- 1 Bu makale, bu makale Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR'in danışmanlığında Öğr. Grv. Tuğrul BAYAT tarafından hazırlanan henüz yayınlanmamış olan doktora tezinden üretilmiştir.
- 2 Öğr. Grv. Afyon Kocatepe Üniversitesi/ Bolvadin Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Lojistik Yönetim, tbayat@aku.edu.tr
- 3 Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi/ İktisadi İdari Bilimler, İşletme, sozdemir@aku.edu.tr

Giriş

Lojistik, müşteri istekleri doğrultusunda ürünün üretildiği ilk noktadan tüketileceği son noktaya kadar olan ulaştırma süreci içinde sevkiyat ya da teslim noktaları arasındaki malzeme, bilgi ve hizmetlerin iki yönlü akışını sağlayan birçok faaliyeti içinde barındıran bir süreçtir (Kotzab, 2005, s. 75; Waters, 2003; Bowersox, 1996). "Lojistik süreçler, işletmenin üretim ve pazarlamaya ilişkin hedeflerine ulaşmalarında faaliyetlerine doğrudan katkıda bulunan ve işletme fonksiyonları için destekleyici rol oynayan faaliyetler bütünüdür." (Gümüş, 2009, s. 102). Dünya ticaret hacminin giderek büyümesiyle birlikte artan rekabet, lojistik hizmetlerin ucuz, hızlı ve etkin yürütülmesini gerektirmektedir. Lojistik süreçlerin, maliyet, zaman, fayda, vb. açılarından etkin ve verimli bir şekilde sonuç üretmesi, ticaretin akıcı ve kesintisiz olmasını sağlamaktadır. Buna bağlı olarak müşterilere rekabetçi yapıda fiyat sunmanın yolu lojistik operasyon maliyetlerinin düşürülmesinden geçmektedir (Bayraktutan ve Özbilgin, 2014, s. 98).

Ekonomik göstergelerin iyileşmesinde rol oynayan en önemli araçlardan birisi haline gelen lojistik, mikro perspektiften bakıldığında, mükemmel lojistik hizmet sağlanması yoluyla müşteri beklentilerini karşılamakta olan bir hizmet unsuru, makro bakış açısıyla, ülkenin ekonomik gelişiminin temel güdüleyici faktörü olmaktadır. Lojistik; sadece ekonomik alanda değil bunun yanında sosyal, psikolojik, kültürel, stratejik, askeri ve politik alanlarda da ülkelere katma değer sağlamak ve küresel alanda söz sahibi olma yolunda ülkeler tarafından daha fazla önemsenmektedir (Abu Bakar, Iaafer, Faisol ve Muhammad, 2014; Erkan, 2014, s. 44).

Lojistik hizmet sağlayıcılarının başarısı, performansla/ etkinlikle ölçülür. İyi bir performans, lojistik hizmet sağlayıcılarının müşterilerin gereksinimlerini ve beklentilerini yerine getirmede başarılı olduğu anlamına gelir. Müşterilerin gereksinimleri arasında, "malların zamanında teslim edilmesi, makul maliyetler, mallarının güvenliği" gibi unsurlar bulunmaktadır (Zawawi, Wahab, Yaacob, Samy ve Fazal, 2016). Bu bağlamda lojistik performans; lojistik sektörünün veya lojistik hizmet üreten firmaların, "lojistik faaliyetler kapsamında belirli bir zaman aralığında verilen görevi yerine getirirken sağladığı etkinlik ve verimlilik olarak tanımlanmıştır (Bayat ve Özdemir, 2016; Mentzer ve Konrad, 1991).

Lojistik faaliyetler, geçmişten günümüze yapılmakta olan ve günümüz modern işletmecilik anlayışında da meydana gelen gelişim ve değişime paralel olarak oldukça önemli bir stratejik yere sahip olan bir hizmet faaliyetidir. Yüksek performanslı lojistik faaliyetler, katma değer avantajı, verimlilik artışı ve daha yüksek müşteri değeri sağlayarak işletmelere faaliyette buldukları sektörlerde rekabet avantajı sağlamaktadır. İşletmelerde yapılmakta olan lojistik faaliyetlerden beklenen yararın sağlanabilmesi ise, bu faaliyetlerin bütünleşik bir performans sistemi içerisinde ele alınmasını gerektirmektedir (Gümüş, 2009, s. 97).

Lojistik ve ulaştırma coğrafi konumun bir çıktısıdır (Rodrigue, Comtois ve Slack, 2012). Buna bağlı olarak lojistik performans da büyük ölçüde gelir ve coğrafi konuma bağlıdır (Marti, Martin ve Puertas, 2017). Coğrafi konum, lojistik altyapı açısından avantaj ve dezavantajları da beraberinde getirmekte olup lojistik faaliyetlerin çeşidini ve ilgili faaliyetlerin etkinliğinin belirleyicisi olmaktadır. Coğrafi konum, ne kadar çok ulaştırma moduna imkân sağlıyorsa bölgenin gelişimine yüksek oranda katkıda bulunmaktadır (Poluha;2016). Buna bağlı olarak ülkelerin/ bölgelerin lojistik performansı, büyük ölçüde coğrafi, iktisadi, fiziksel ve kurumsal altyapıya bağlıdır. Dolayısıyla lojistik yetenekler lojistik hizmetlerin kalitesiyle doğru orantılıdır. Bölgelerin sahip olduğu lojistik yeteneklerin/ kabiliyetlerin ve ulaştırma altyapısının uyumluluğu lojistik performans üzerine olumlu etkisi olmaktadır (Bayraktutan ve Özbilgin, 2014). Türkiye'nin Doğu Avrupa, Orta Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya kolay erişim imkânı sağlayan coğrafi konumu, dört saatlik uçuş mesafesi içerisinde yaklaşık 1,6 milyar nüfus ve milli geliri 35 trilyon USD olan büyük bir pazara yakın olması nedeniyle lojistik olarak yüksek performans sağlamak durumundadır. Hem ülkede üretilen ürünlerin bu pazarlara sunulması, hem de başka ülkelerde üretilen ürünlerin diğer ülkelere sunulması konusundaki başarının göstergesi lojistik performansla ilgilidir (Ulaştırma ve Lojistik Sektör Raporu, 2018).

Ulaştırma altyapısı, herhangi bir bölge, şehir ve devletin ulaşım sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır (Skorobogatova ve Kuzmina-Merlino, 2017; 319). Buna bağlı olarak ulaştırma altyapısının sağlanması, kaynaklara, mallara ve piyasalara erişilebilirliği arttırmakta, böylece bir bölgenin rekabet gücünü arttırmaktadır (Dodgson, 1974; s. 80). Ülkelerin uluslararası koşullara kendilerini adapte etmelerinin yolu ekonomi politikalarına olduğu kadar ulaştırma politikalarına da bağlıdır. Lojistik faaliyetlerin etkin yürütülmesi, ülkenin uluslararası pazarlardaki konumunu güçlendirmesine olanak tanıyan bir unsurdur. Bu durum, mal ve hizmetlerin "hızlı, ucuz ve güvenilir" bir şekilde sunumuna katkı sağlamaktadır. Lojistik hizmetlerin etkinliği, ticaret ve ulaştırma altyapısı, uluslararası sevkiyat hız ve maliyetleri, lojistik hizmet kalitesi, sevkiyat takibi, zamanında teslim gibi farklı kriterlere göre belirlenmektedir.

Altyapı yatırımları, yalnızca etkin talebe cevap veren ve bunu verimli bir şekilde yapan hizmetler sağladığında ekonomik büyümede, yoksulluğun azaltılmasında ve çevresel sürdürülebilirlikte önemli faydalar sağlayabilmektedir (Dünya Bankası, 1994).

Bölgesel kalkınma, özel ve kamu aktörleri tarafından alınan karşılıklı ilgili kararların sonucu olmaktadır. Yatırımlar genellikle kamu ve özel olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Kamu yatırımlarının öncelikli amaçları, üretim ve istihdamda görülen istikrarsızlıkların önlenmesi, ekonominin üretim kapasitesinin arttırılarak büyümenin sağlanması, piyasa başarısızlıklarının telafisi sağlanarak ekono-

mide kaynak kullanımında ve/ veya dağılımında etkinliğin gerçekleştirilmesi ve bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasıdır (Topal, 2017, s. 187). Özellikle altyapı yatırımları başta olmak üzere bazı kamu yatırımları özel yatırımların üretkenliğini, kapasitesini ve karlılığını arttırmada yardımcı olmaktadır (Pinar, 2012: s. 203).

Altyapı arzının bölgesel etkileri iki nedenden dolayı ilgi çekici olmaktadır. İlk olarak, altyapı yatırım planları genellikle bölgesel politika hedefleri tarafından motive edilir. Özellikle gelişmemiş bölgelere fayda sağlaması amaçlanmıştır. Dolayısıyla, bölgelere fayda tahsis etmek bu bağlamda hayati öneme sahiptir. İkinci-si, planlama ve karar sorumluluğunun yanı sıra finansal yükün uygun ve eşit şekilde dağıtılması için bölgelere göre faydaların değerlendirilmesi gerekmektedir (Capello ve Nijkamp, 2009).

Ulaştırma alanında faaliyet gösteren işletmelerin verimliliğini artırabilmesi kamu yatırımlarının varlığına bağlıdır. Bu duruma ulaştırma altyapısı gelişmiş olan bölgelerde faaliyet yürüten işletmelerin daha fazla gelir elde etmesi örnek gösterilebilir. İstenen sonuçlara götürecek “doğru ulaştırma politikası oluşturmamanın ön koşulu” ulaştırma politikasının doğru teşhis edilmesidir. Bölgesel performans ölçümü sayesinde hali hazırdaki durumda yapılacak küçük çaplı iyileştirmeler daha yüksek düzeyde olumlu etki ve sonuç yaratabilecektir. Türkiye hem Avrupa hem de Asya kıtasında toprakları bulunan, bu iki kıta arasında köprü görevi gören, önemli jeo-stratejik konuma sahip bir ülkedir. Bu yönü ile Dokuzuncu (2009-2013), Onuncu (2014-2018) ve On birinci Kalkınma Planlarında (2019-2023) hedef olarak belirlendiği üzere Türkiye “Lojistik Hub- Lojistik Üs- Bölgesel Üs” olma yolunda hızla ilerlemektedir.

Lojistik performans, iktisadi gelişmişlik göstergesi ve belirleyicisi olmasının yanında iktisadi gelişme düzeyinin ölçülmesinde bir araç olarak da değerlendirilmektedir. Artık ülkeler, bölgeler ve kentler lojistik altyapı gelişmişliğine göre de sıralanmaktadır. Lojistik firmalar müşterilerine hizmet sunarken mevcut altyapıyı kullanmak zorundadır. Bu yüzden, belli bir bölgenin lojistik kabiliyetlerinin yüksek düzeyde olması, lojistik firmalarının bölge çevresinde ve ortak coğrafi mekânlarda kümelenmesine yol açmaktadır. Ayrıca ulaştırma altyapı yatırımlarının işletmelerin lojistik performansı üzerinde doğrudan ve pozitif yönlü etkisi bulunmaktadır (Bayraktutan ve Özbilgin, 2014, s. 96).

Bölgelerin lojistik performansını ölçmek için yapılan çalışmalara bakıldığında; fiziksel altyapı, operasyonel altyapı, lojistik potansiyel, müşteri hizmetleri, verimlilik, esneklik ve hizmet/ürün geliştirme, lojistik faaliyetlerin maliyeti, kalitesi, tamamlanma süresi gibi kriterler göz önünde bulundurulduğu görülmektedir (Zorlu, 2008; Hugos, 2003; Kumar, 2013).

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından biri olan bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının ortaya çıkmasının nedenlerinden bir tanesi kaynakların bölgeler arasında farklı etkinlik seviyesinde kullanılmasıdır.

Bu farklılıkların giderilmesi amacıyla, öncelikle geri kalmış bölgeler olmak üzere, ihtiyaç duyulan kaynakların temin edilmesinin yeterli olmayacağı, bununla birlikte mevcut kaynakların da etkin bir şekilde kullanılmasının sağlanması önem arz etmektedir (Öncel ve Şimşek, 2011, s. 88; Ercan, 2006). Buna bağlı olarak ulaştırma altyapı yatırımları bölgesel farklılıkların hem bir nedeni hem de bir sonucu olmasının yanında farklılığın giderilmesini sağlayan bir kaynak olmaktadır.

Bu çalışmada, bölgelerin lojistik performans/etkinliği Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2 de yer alan 26 Bölge üzerinden ölçülmüştür. İBBS, Avrupa Birliği ülkelerinin bölgesel tabanlı olacak şekilde istatistikleri toplamak, sosyo-ekonomik analizler yapmak ve topluma yönelik bölgesel politikaların çerçevesini oluşturmak amacı ile kullanmakta olduğu bir sınıflandırma türüdür (Yılmaz vd., 2007). Yapılan literatür incelemesinde İBBS Düzey 2'ye göre bölgelerin lojistik performansını ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönü ile mevcut çalışma Düzey 2 temelinde lojistik performansı ölçmesi açısından özgünlük taşımaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünden sonra birinci bölümünde lojistik sektörü performansı ile ilgili yazın alan taramasına yer verilmiştir. İkinci bölüm uygulama aşaması olup veri seti ve uygulanacak yöntem anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise analiz ve bulgulara yer verilmiş olup, çalışma sonuç ve değerlendirme bölümü ile tamamlanmıştır.

Literatürde Ulaştırma ve Lojistik Performansı

Lojistik performans/etkinlik ölçümü literatürde yaygınca ele alınan çalışmalardandır. Literatürde bölgesel düzeyde lojistik performans/ etkinliği üzerine yapılan araştırmaların birbirinden farklı veriler üzerinden yapıldığı görülmektedir. Lojistik performans ölçümünde çok sayıda farklı yaklaşım, model, düzeyler, yöntemler ve her biri için kullanılan değişkenlerin farklılıkları söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle literatürde birbirinden farklı çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Aschauer (1989a) yaptığı çalışmada kamu sermayesi altyapı yatırımlarının özel sektörün toplam verimliliği üzerindeki etkilerini en küçük kareler (OLS) yöntemi ile araştırmıştır. Veriler yıllık düzeyde olup 1949-1985 dönemini kapsamaktadır. Çalışma sonucunda ulaştırma altyapı yatırımlarının verimlilik üzerinde diğer altyapı faktörlerine göre daha yüksek düzeyde ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirtilmiştir.

Oum ve Yu (1994) tarafından yapılan çalışmada 19 OECD ülkesinin demiryollarının etkinliği 1978-89 dönemi için VZA kullanılarak ölçülmüştür. Çalışmada girdi değişkenleri olarak çalışan sayısı, tüketilen enerji miktarı, hat uzunluğu, yolcu ve yük taşıyan vagon sayısı ile lokomotif sayısı kullanılırken, çıktı değişkenleri olarak da toplam yolcu-km ve toplam netton-km uzunlukları ile bu taşımalar

sonucunda elde edilen gelir miktarı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; kamu sübvansiyonlarına bağımlılığı yüksek demiryolu sistemleri, sübvansiyonlara daha az bağımlı olan benzer demiryollarından önemli ölçüde daha az verimli olduğu ayrıca düzenleyici otoriteden yüksek derecede yönetsel özerkliğe sahip demiryollarının daha yüksek verim elde edilmesi olmuştur.

Fernald (1999) ise 1953-1989 dönemi ulaştırma altyapısı ile endüstri verimliliği arasındaki ilişkiyi ve ilişkinin yönünü ölçmeye çalışmıştır. Diğer çalışmalardan farklı olarak Fernald, üretim fonksiyonunda sermaye stokunun toplam değerinin genel bir göstergesini kullanmak yerine, karayolu taşımacılığını modele açıkça dâhil etmiştir. Çalışmada ABD’de bulunan 29 endüstriye ait Cobb-Douglas üretim fonksiyonu verileri ile karayolu ulaştırmaya ait araç yoğunluk verilerini kullanmıştır. Çalışma sonucunda verimlilik ile ulaştırma altyapısı arasındaki ilişkinin, ulaştırma altyapısından üretkenliğe doğru olduğunu belirtmiştir. Araç yoğunluğunun yüksek olduğu endüstrilerde verimliliğin de buna bağlı olarak diğer sektörler için daha fazla arttığı buna karşın, karayolu yatırımlarının verimliliğe olan katkısının zamanla azaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Alam, Saiyid ve Goulias (2003), Bangladeş’in 20 alt bölgesine yönelik yaptıkları çalışmada, ulaştırma yatırımlarının VZA ile bölgesel etkinlik ve bölgesel ekonomik gelişme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, girdi olarak bölgesel nüfus, verimli arazi uzunluğu ve ulaşılabilirlik indeks değişkenleri çıktı olarak da tarım, sanayi ve hizmetler sektöründeki GSYİH oranı kullanılmıştır. Analiz sonucunda az gelişmiş bölgelere yapılan ulaştırma yatırımlarının artırılması gerektiği, bu bölgelerin dışında kalan bölgelerde ise ulaştırma yatırımlarının faydalı olduğu sonucuna varılmıştır.

Ozbay, Ozmen-Ertekin ve Berechman (2007) yaptığı çalışmada cadde ve otomobil gibi altyapı yatırımlarının ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ulaştırma altyapı yatırımlarının GSYİH’ya olan etkisi mekânsal ve zamansal yönleri ile itibari ile Dinamik Panel Veri Ekonometrisi çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmada 1990-2000 yıllarına ait New York ve New Jersey eyaletlerinde bulunan ilçe düzeyinde veriler kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre, altyapı yatırımlarının cari ve bir gecikmeli değerinin GSYİH’yı pozitif yönde etkilediği ifade edilmiştir. Karayolu altyapısı yatırımlarında % 1’lik bir artışın ilçe GSYİH’da % 0.171’lik bir ortalama artışa yol açtığı belirtilmiştir. Yaptıkları nedensellik analizi sonucuna göre ise ilçe karayolu altyapı yatırımlarının ilçe GSYİH’sının bir nedeni olduğu ortaya konulmuştur.

Zorlu (2008), Türkiye’deki illerin lojistik hizmetlerindeki gelişmişlik düzeyi ve kademelenmesini; Fiziksel altyapı olanakları (Mevcut havaalanlarının yük taşıma kapasiteleri, limanların elleçleme (yükleme /boşaltma) kapasiteleri, karayollarının taşıt kapasiteleri ve demiryolu yük taşıma kapasiteleri), Operasyonel altyapı (İşletmenin sahip olduğu kapasite, taşıt filosu, bölgesel dağıtım merkezlerinin da-

ğılımı, depolama kapasiteleri ve bu sektörde çalışan kalifiye işgücü) ve Lojistik potansiyelden (nüfus yoğunluğu, lojistik hizmetlerine yoğun olarak gereksinim duyulan faaliyetler, (örneğin; endüstriyel merkezler, ihracat ve ithalatı yüksek olan kentler) ve erişilebilirlik ölçütleri) oluşan üç temel ölçüt ve bu ölçütlere bağlı alt değişkenler vasıtası ile incelemiştir. Çalışma sonucuna göre İstanbul 1. Kademe lojistik merkez, Ankara, İzmir, İzmit, Adana 2. Kademe lojistik merkez, Bursa, Mersin, Gaziantep, İskenderun, Kayseri, Antalya, Trabzon, Samsun, Zonguldak, Tekirdağ 3. Kademe lojistik merkez, Konya, Manisa, Eskişehir, Denizli, Afyon, Konya, Malatya, Diyarbakır, Erzurum, Muğla 4. kademe lojistik merkez olarak belirlenmiştir.

Kaynak ve Mert'in çalışmasında (2009) Türkiye için 1969 - 2004 dönemine ait toplam ulaştırma hizmetleri, yük ulaştırma hizmetleri ve yolcu ulaştırma hizmetleri verileri üzerinden oluşturduğu endeks sonucunda Gayrisafi yurtiçi hâsılada meydana gelen oransal bir artışın, taşımacılık faaliyetlerinde oransal olarak daha fazla bir artışa yol açtığı saptanmıştır.

Mersin'de faaliyet gösteren 739 lojistik firmasının bilgilerinden oluşan veri seti ile sektörün hangi koşullarda geliştiğini inceleme amacıyla müteakabiliyet ve kümelenme analizini kullanan Levent (2009), sektörün zamansal ve mekânsal gelişimini ortaya koyarak sektörün yoğunlaştığı yerleri tespit etmiştir. Elde edilen sonuca göre ulaştırma ve depolama faaliyetleri özel ulaşım altyapılarına bağımlı olduğu halde, lojistik ile ilgili iş hizmetleri, yer seçim kararını bu ulaşım altyapılarından bağımsız olarak almaktadırlar.

Bottasso ve Conti (2010) yaptıkları çalışmada karayolunun üretim üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Panel veri analizi ile yapılan çalışmada 1980 - 2003 dönemine ait 11 AB'ne üye ülkedeki 23 imalat ve hizmet sektörüne ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada karayolu taşımacılığı kapsamında yapılan yatırım düzeyinin verimlilik ve otoyol altyapılarına olan etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda otoyol açısından çıktı elastikiyeti karayolu taşımacılığı sektöründe yüksek düzeyde giriş engelleri bulunan ülkeler için daha düşük bulunmuştur. Bu sonucun özellikle taşımacılık hizmetlerine dayanan endüstriler için daha belirgin olduğunu vurgulamışlardır.

Hong, Chu ve Wang (2011) yaptıkları çalışmada Çin'deki 31 ilin sahip olduğu ulaşım altyapısının ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkisini incelemişlerdir. Veri seti olarak 1998 - 2007 dönemine ait verileri kullanmışlardır. Çalışmada en küçük kareler metodu (OLS) ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonu çerçevesinde analizler yapılmıştır. Çalışmada; kara taşımacılığı (karayolu ve demiryolu), havayolu taşımacılığı, su yolu taşımacılığı, KBGSYİH, Kişi başına düşen yatırım, nüfus yoğunluğu ve işçilik kalitesi değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ulaştırma altyapısının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kara taşımacılığı ve su ulaştırma altyapısının anlamlı ve pozitif

tif etkisinin olduğunu, buna karşın hava yolu taşımacılığı altyapısının katkısının ise anlamsız olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanında kara ulaştırma altyapısı zayıf olan yerlerde ekonomik büyümenin olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Perçin ve Çakır (2012) yaptıkları çalışmada VZA yöntemi kullanılarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD)'nin 1975-2010 yılları arasındaki performansını ölçmüşlerdir. Girdi olarak yolcu araç kapasitesi, yük taşıma kapasitesi ve çalışan sayısının kullanıldığı çalışmada yolcu-km ve netton-km ise çıktı değişkeni olarak kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre TCDD'nin en etkin 2010 yılında çalıştığı, 1982 yılının ise en etkisiz çalıştığı yıl olduğunu ortaya koymuşlardır.

Beyzatlal ve Kuştepelili (2012) yapmış oldukları çalışmada demiryolu altyapısı ile ekonomik büyüme ve nüfus yoğunluğu arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma Türkiye'de 1950 - 2004 yılları arasındaki demiryolu uzunluğu, kişi başına düşen GSYİH ve nüfus yoğunluğuna ait zaman serisi veri setini kapsamaktadır. Yöntem olarak Engle - Granger iki adımlı eşbütünleşme ve nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Demiryolu uzunluğunun, kişi başına düşen GSYİH'yı sadece uzun vadede arttırırken nüfus yoğunluğunu ise hem uzun hem de kısa vadede arttırdığını belirtmişlerdir.

Saatçioğlu ve Karaca (2013) yaptıkları çalışmada ulaştırma altyapısının Türkiye'deki bölgesel gelir farklılıkları üzerindeki etkisini araştırmıştır. İBBS Düzey 2 bölgelerine ait verilerin kullanıldığı çalışmada yatay-kesit regresyon analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre ulaştırma altyapısının bölge gelir düzeyi üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Analiz sonucuna göre ulaştırma altyapısındaki %1'lik artış, bölgesel kişi başına gelir düzeyini %0,29-0,34 oranları arasında arttırdığı görülmüştür. Bu durum ise ulaştırma altyapısının gelir farklılıkları üzerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Polat (2014) yapmış olduğu çalışmada Türkiye'deki Düzey 2 bölgelerine yapılan kamu yatırımlarının etkinliğini VZA yöntemlerinden olan hem çıktı odaklı CCR hem de BCC ile tespit etmeye çalışmıştır. 2009-2011 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada girdi olarak kamu yatırımları kapsamında; eğitim, sağlık ve ulaştırma-haberleşme alanında yapılan yatırımları, çıktı değişkenleri olarak ise; kişi başına gayri safi katma değer, istihdam oranı, kişi başına toplam elektrik tüketimi, yüz bin kişi başına düşen hastane yatak sayısı, il ve devlet yolu, ön lisans ve lisans okuyan toplam öğrenci sayısı ve ihracatın toplam ihracat içindeki payını kullanmıştır. Çalışma sonucunda ele alınan her üç yılda da TR10, TR21, TR32, TR41, TR42, TR52, TR81 VE TR82 bölgelerine yapılan kamu yatırımlarının etkin kullanıldığı, buna karşın TR62, TR63, TRA2, TRB2, TRC1 ve TRC3 bölgelerinde ise etkin kullanılmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Gergin ve Baki (2015) yaptıkları çalışmada lojistik hizmet sağlayıcıların görüşleri doğrultusunda lojistik performans göstergelerini belirlemişlerdir. Belirlenen kriterlerin ağırlıklandırılmasını Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemiyle tespit etmişlerdir. Sonrasında TOPSIS yöntemi ile Türkiye’de bulunan yedi bölgenin lojistik performanslarını sıralamışlardır. Çalışmada ortaya çıkan bulgulara göre sıralama; 1. Marmara, 2. Ege, 3. Akdeniz, 4. Karadeniz, 5. İç Anadolu, 6. Güney Doğu Anadolu ve 7. Doğu Anadolu Bölgesi olarak ortaya çıkmıştır.

Chen ve Haynes (2015) yaptıkları çalışmada karayolu, demiryolları, transit ve havaalanları gibi toplu taşıma altyapısının Amerika’nın kuzeydoğusundaki kentlerin ekonomik büyümesi üzerine etkisini incelemişlerdir. 1991-2009 yıllarına ait verilerin kullanıldığı çalışmada sabit etkilere sahip mekânsal panel yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre ulaştırma altyapısının bölgesel ekonomik büyüme üzerinde etkisinin pozitif yönlü olduğu ve en çok etkinin ise karayollarından kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Li, Wen ve Jiang (2017) yaptıkları çalışmada ulaştırma altyapısı ile bölgesel ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada Yeni İpek Yolu Ekonomik Kuşağında yer alan 32 ilin 2005-2014 dönemine ait verileri direkt ve endirekt (mekânsal yayılma) etkilerini analiz etmek için mekânsal panel modeli (OLS, SLM, SEM ve SDM modelleri) kullanmışlardır. Çalışma sonucuna göre ulaştırma altyapısının bölgesel ekonominin büyümesinde önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca karayolu taşımacılığının bölgesel ekonomik büyümeyi demiryolu taşımacılığından daha büyük oranda etkilediğini belirtmişlerdir.

Kara ve Çiğerlioğlu (2018) yapmış oldukları çalışmada Türkiye’deki karayolu uzunluklarından faydalanarak ulaşım altyapısı ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Cobb - Douglas üretim fonksiyonu yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmada 1988 - 2015 dönemine ait KBGSYİH, sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payı, istihdamın nüfusa oranı ve karayolu uzunlukları kullanılmıştır. Yıllık veriler kullanılarak yapılan VAR analizine dayalı Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre uzun dönemde Türkiye’deki ulaşım altyapısındaki değişimin ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Dehghan ve Safaie (2018) yapmış oldukları çalışmada karayolu ve demiryolu taşımacılığı altyapısının, İran’daki ekonomik büyüme üzerindeki hem doğrudan hem de dolaylı (mekânsal yayılma) etkilerini incelemişlerdir. 2001-2011 yıllarına ait verilerin kullanıldığı çalışmada Cobb - Douglas üretim fonksiyonunu kullanmışlardır. Ayrıca mekânsal yayılım ile ilgili mekânsal Durbin modeli (Spatial Durbin Model) kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre karayolu ve demiryolu taşımacılığı altyapısının illerin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu ve anlamlı doğrudan etkisinin olduğunu bununla birlikte toplam demiryolu uzunluğunun bölgesel ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir mekânsal yayılma etkisine de sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Deviren ve Duran (2018) 2015 yılına ait verileri kullanarak yapmış olduğu çalışmada Türkiye’de illere yapılan sağlık, eğitim, ulaştırma-haberleşme harcamalarının etkin kullanılıp kullanılmadığını VZA ile tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda ise Muğla ili her iki model (CCR- BCC) açısından da %100 etkin çıkmıştır. Aydın ili, CCR modeline göre %56, BCC modeline göre %99 etkindir. Denizli ili ise CCR modeline göre %61, BCC modeline göre tam etkin (%100) çıkmıştır.

Ulaştırma/ Lojistik altyapısı, bölgelerin ekonomik performanslarındaki farklılıklar oluşturmasına karşın oluşan farklılığın giderilmesinde de önemli bir role sahiptir. Literatürdeki çalışmalar, ulaştırma alanında yapılan yatırımların, özel sektör yatırımlarını harekete geçirmesinin yanında ekonomik büyüme ve kalkınmaya büyük katkılar sağladığını göstermektedir. Bu neden ile ulaştırma altyapısı, katma değer üretme sürecinde önemli bir girdi olma özelliğine sahiptir. Literatürdeki çalışmalarda ulaştırma altyapısı, uzunluk (bazen salt bazen ise kişi başına ya da km² başına düşen yol uzunluğu), altyapı varlık veya yokluğu gibi göstergeler ile ele alınmaktadır. Buna ek olarak bir ildeki ulaştırma altyapısının, yalnızca karayolu ulaştırma altyapısı ile ölçülmesi yeterli olmamaktadır. Bir ildeki ulaştırma altyapısını oluşturan demiryolu, denizyolu ve havayolu ulaştırması altyapılarının da bir şekilde analizlere dâhil edilmesi gerekmektedir (Aydemir, 2002). Buna bağlı olarak çalışmada kalkınma bölgeleri çerçevesinde 2015 yılı demiryolu, denizyolu, havayolu ve karayolu ulaştırması altyapılarına ait veriler kullanılmıştır. Ulaştırma türev talep olduğundan dolayı bölgenin sahip olduğu GSYİH’ındaki artış ulaştırma sistemine olan talebi arttıracakı düşünülmektedir. Bu nedenle GSYİH’da çalışmada girdi olarak ele alınmıştır.

Literatür incelemesi sonucunda genel bir ifade ile kamu ulaştırma altyapısının ve kişi başına düşen milli gelirin ülkelerin ve bölgelerin lojistik performans / etkinliği üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak lojistik performansı özellikleri bakımından farklılıklar gösterebilecek İBBS Düzey 2 bölgelerini ele alarak lojistik performansını ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönü ile mevcut çalışma Düzey 2 temelinde lojistik performansı ölçmesi açısından özgünlük taşımaktadır. Bölgesel düzeyde lojistik performansındaki farklılıkların tespit edilmesi bölgesel gelişmişlik düzeylerinin açıklanmasında ve politika yapıcılar tarafından farklılıkların ortadan kaldırılmasını kullanılabileceği için büyük önem taşımaktadır.

Veri ve Yöntem

Veri seti

Bu çalışma, İBBS Düzey 2’de yer alan bölgelerin lojistik performans etkinliklerini ulaştırma altyapısı ve GSYİH üzerinden VZA yöntemi ile ölçmeyi amaçlamaktadır. Bunun için 26 bölgenin 2015 dönemlerine ait yıllık verileri kullanılmış-

tır. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Karayolu Genel Müdürlüğü (KGM) ve Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir.

Tablo 1. Karar verme birimleri olarak istatistiki bölge birimleri sınıflaması Düzey 2 bölge-
geleri

Bölge Kodu	Kapsadığı İller
TR10	İstanbul
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR31	İzmir
TR32	Aydın, Denizli, Muğla
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR51	Ankara
TR52	Konya, Karaman
TR61	Antalya, Isparta, Burdur
TR62	Adana, Mersin
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Tablo 1’de etkinlikleri ölçülen 26 bölge ve bu bölgelerde yer alan iller yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Veriler

Türü	Kısaltma	Veri	Açıklama	Ölçü Birimi	Dönem	Kaynak
Çıktı	CR	Lojistik Sektöründe faaliyette bulunan İşletmelerin Ciroları	Bölgelerin lojistik performansları	TL	2015	TÜİK
Girdi	DY	Demiryolu Uzunluğu	Ulaştırma Altyapısı	Kilometre	2015	TÜİK
Girdi	KY	Karayolu Uzunluğu	Ulaştırma Altyapısı	Kilometre	2015	TÜİK
Girdi	L	Limana Uğrayan Gemi Sayısı	Ulaştırma Altyapısı	Adet	2015	DTGM
Girdi	UÇ	Uçak İniş-Kalkış Sayıları	Ulaştırma Altyapısı	Adet	2015	TÜİK
Girdi	KT	Kara Taşıt Sayısı	Ulaştırma Altyapısı	Adet	2015	KGM
Girdi	GS	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla	Ulaştırma Altyapısı	TL	2015	TÜİK

Tablo 2’de Düzey 2 bölgelerinin etkinliklerini değerlendirmek üzere kullanılan 6 girdi ve 1 çıktıdan oluşan değişkenler yer almaktadır. Çıktı olarak bölgelerin lojistik performansının göstergelerinden olan lojistik sektöründe faaliyet yürüten işletmelerin ciroları, girdi olarak ise ulaştırma altyapılarından olan demiryolu ve karayolu uzunluğu, limanlara uğrayan gemi miktarı, uçak iniş kalkış sayısı ve kara taşıt sayısı ayrıca bölgenin ekonomik olarak potansiyel durumunu gösteren gayri safi yurtiçi hâsılası kullanılmıştır. Çalışmada bölgelerin etkinlikleri ortaya koyulmaya çalışıldığından yazın alanda sıkça kullanılan parametrik olmayan analiz yöntemlerinden olan veri zarflama analizi uygulanmıştır.

Ulaştırma hizmetleri, herhangi bir sektördeki araç stokuna ve devlet tarafından sağlanan yol stokunun kapasitesine bağlıdır (Fernald, 1999). Ulaştırma ağı genişletme işlemi sadece sermaye stokunun uzunluk, adet ve miktar dikkate alınarak modellenmiştir. Çalışmada girdi odaklı hem CCR hem de BCC VZA yöntem modelleri kullanılarak bölgelerin lojistik performans etkinlikleri ölçülmeye çalışılmıştır.

Ulaştırma altyapısının ekonomik çıktılarında bir tanesi gerçekleşen ciro olarak kabul edildiğinden, çıktıya müdahale edilemeyeceği varsayılmaktadır. Bu nedenle girdi yönelimli modeller tercih edilmiştir. Bu modellerden CCR modeli diğer modellere göre daha çok tercih edilmesinin nedeni, VZA modelleri içinde en

hassas etkinlik ölçümünü gerçekleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer VZA modelleri etkin sınırlarının konumları itibariyle karar birimlerinin kolayca etkin bulunmalarına neden olmaktadır (Yücel,2010).

Model seçiminde diğer bir unsur ise eğer karar verici, karar noktalarının etkinlik durumuyla ilgileniyor ve etkinlik türünü önemsemiyorsa tüm modeller kullanılabilir. Ancak karar verici etkinlik türünü önemsiyorsa toplamsal modeller kullanılmamalıdır. Çünkü bu tür modeller karma etkinliği verir, etkinliklerin türlerine göre ayrışımını incelemeyiz. Buna bağlı olarak çalışmamızda CCR ve BCC modelleri tercih edilmiştir.

Kullanım alanlarına ve varsayımlara bağlı pek çok VZA modeli kurulabilmektedir. Hangi modelin seçileceği ya da nasıl bir model kurulacağı girdi ve çıktıların üzerinde kontrol imkânının olup olmamasına bağlıdır. Girdi odaklı modelin tercih edilmesinin sebebi, VZA'nde model seçimi gerçekleştirilirken kontrol noktası girdiler üzerinde ise model girdi odaklı, çıktılar üzerinde ise model çıktı odaklı olarak tercih edilmektedir. Çalışmamızda girdiler üzerinde kontrolün politika yapımcıların elinde olduğu varsayılmaktadır. Bunun yanında girdi odaklı olan modelin hedef fonksiyonunun mevcut çıktıyı maksimize etmesidir. Mevcut girdi ile en fazla çıktı üretme amacına yönelik olan girdi-odaklı model hangi bölgedeki işletmenin ulaştırma altyapısını daha etkin kullandığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle işletmelerin eldeki kaynakları hangi etkinlik düzeyinde kullandığını göstermesinden dolayı özel sektör tarafından VZA modeli olmuştur.

Veri zarflama analizi

Veri zarflama analizi (VZA) yazın alanda çokça kullanılan Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) modellerinden bir tanesidir. Parametrik olmayan yöntemlerden olan VZA, birden çok girdi-çıkıtının olduğu ve girdi-çıkıtların farklı ölçü birimlerine sahip olduğu durumlarda, karar birimlerinin görelî performansını ölçmeyi amaçlayan doğrusal programlama tabanlı bir tekniktir (Cooper, Seiford ve Tone, 2000).

Veri zarflama analizi (VZA) girdilerin çıkıtlara dönüştürülmesinden ve performanslarının değerlendirmesinden sorumlu olan hastaneler, askeriye, üniversiteler, mahkemeler, ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyette bulunan ticari firmalar, ülkeler, bölgeler, borsalar vb. birimlerin ölçülmesinde kullanılan güçlü nicel, analitik bir araç olarak yaygın bir kullanım ağına sahiptir.

VZA ilk olarak Farrell'in (1957) çalışmasında ortalama performans ölçütüne göre üzerinde durduğu sınır üretim fonksiyonları kavramına dayansa da matematiksel çerçevede Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) (CCR) ve Banker, Charnes ve Cooper (1984) (BCC)'in çalışmalarıyla günümüzdeki halini almıştır. CCR modeli 1978'de Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından ABD'de kamu yararına çalışan, kâr amacı gütmeyen kuruluşların teknik etkinliğini ölçmek amacıyla ge-

liştirilmiş bir modeldir. Yazın alanında en fazla CCR ve BCC modelleri kullanıldığından dolayı (Bakırcı, Ekinci ve Şahinoğlu, 2014b, s. 289), çalışmada CCR modeli tercih edilmiştir. CCR modeli de girdi ve çıktı odaklı olmak üzere iki farklı gruba ayrılmaktadır. Girdi odaklı CCR modelinde temel amaç, mevcut çıktı seviyesini karşılayabilecek şekilde girdileri minimize etmektir. Çıktı odaklı CCR modelinde ise mevcut girdilerin daha fazlasını talep etmeyecek şekilde çıktıları maksimize etmek temel amaçtır (Kıran, 2008, s. 24).

VZA'da girdiler ve çıktılar negatif veya sıfır değerleri ile çalışmaz, pozitif olması gerekir, bununla birlikte, sıfır değerleri 0,01 gibi çok düşük değerlerle ikame edilebilir. Ayrıca, her bir KVB'nin karşılaştırılmak üzere aynı sayıda girdi ve çıktıya sahip olması gerektiği, aksi takdirde VZA'nın uygulanmadığı belirtilmektedir (Huguenin,2012, s. 23).

Veri zarflama analiz sürecinde izlenecek olan adımlar aşağıdaki gibidir;

1. Karar noktalarının seçimi (Karar Verme Birimlerinin Seçimi)
2. Girdi ve çıktı faktörlerinin belirlenmesi/ seçimi
3. Modelin seçilmesi ve uygulanması
4. Elde edilen bulguların yorumlanması

VZA modellerinde verimliliği ölçülmek istenen KVB (Karar Verme Birimleri)'lerinin "Toplam Etkinlik", "Teknik Etkinlik"ve "Ölçek Etkinlik"değerleri hesaplanmaktadır. Teknik etkinlik, girdi bileşiminin en uygun biçimde kullanılması ile üretilebilecek en fazla sayıda çıktının üretilmesindeki başarıyı ifade etmektedir. Ölçek etkinliği ise uygun ölçekte üretim yapmadaki başarıyı, toplam etkinlik ise teknik ve ölçek etkinliğinin çarpımı ile hesaplanan etkinlik türüdür (Çağlar, 2003).

VZA iki aşamalı olarak gerçekleştirilmektedir (Charnes, Cooper, Lewin ve Seiford,1994, s. 7; Bakırcı, 2006a,s. 203);

- ❖ Karar birimleri arasında minimum girdi kullanılması sonucu maksimum çıktı elde edebilen ya da etkinlik sınırını oluşturan karar birimi tespit edilerek her bir birimin durumunu göreceli bir etkinlik değeri halinde özet olarak vermektedir.
- ❖ Tespit edilen etkinlik sınırı referans olmak üzere etkin olmayan birimlerin sınıra uzaklıkları veya etkinsizlik seviyeleri belirlenir ve karar birimleri en iyi uygulamaları referans olarak kendi durumlarını iyileştirecek yol ve yöntemler geliştirebilmektedirler.

VZA'nın temel etkinlik ölçütü, çıktıların ağırlıklı toplamalarının girdilerin ağırlıklı toplamalarına bölümü ile elde edilmektedir. Diğer bir deyişle herhangi bir karar noktasının etkinlik ölçütü (j. Karar noktası), (1) formülündeki gibi tanımlanabilir.

$$\frac{uCR}{v_1 + DY + v_2 KY + v_3 LE + v_4 UÇ + v_5 KT + v_6 GS} \quad (1)$$

u = Karar birimi tarafından çıktıya verilen ağırlık (Düzey-2 bölgeleri tarafından bağımlı değişkene (ciro) verilen ağırlık oranı)

v = Girdiye verilen ağırlık (Düzey-2 bölgeleri tarafından bağımsız değişkenlere verilen ağırlık oranı)

(1) formülünde karar noktası (Düzey-2 Bölgeleri) için 1 adet çıktı ve 6 adet girdi vardır.

VZA (1) formülünde görüleceği gibi kesirli programlama sürecini içermektedir. Ancak kesirli programlamanın çözümü zordur. Bu nedenle kesirli programlama seti, (1) formülünün paydasının 1'e eşit olacağı ana varsayımı ile doğrusal programlama setine dönüştürülerek çözülebilmektedir.

VZA yöntemlerinden ilki olan CCR ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanmaktadır. Eğer j. karar biriminin etkinliği h_j ise amaç, bu değer maksimizasyonu (en büyükleme (Enb)) olmalıdır. Bu durumda amaç fonksiyonu girdi odaklılık varsayımı altında (2) formülündeki gibi ifade edilebilir (Tarım, 2001):

$$Enbh_j = \frac{\sum_{r=1}^n u_r y_r}{\sum_{i=1}^m v_i x_i} \quad (2)$$

Kısıtlar ise (3) formülündeki gibi gösterilebilir.

$$\begin{aligned} & \frac{\sum_{r=1}^n u_r y_r}{\sum_{i=1}^m v_i x_i} \\ & u_r \geq 0 \\ & v_i \geq 0 \end{aligned} \quad (3)$$

$j = 1, 2, 3, \dots, N$ (Karar Birimleri)

$r = 1, 2, 3, \dots, n$ (Çıktı)

$i = 1, 2, 3, \dots, m$ (Girdi)

j = Karar birimleri (Düzey-2 Bölgeleri)

h_j = j karar biriminin etkinliği

u_r = j karar birimi tarafından r. çıktıya verilen ağırlık

v_i = j karar birimi tarafından i. girdiye verilen ağırlık

y_r = j karar birimi tarafından üretilen r. çıktı

x_i = j karar birimi tarafından üretilen i. girdi

N = Karar birimi sayısı

n = Çıktı sayısı (Çalışmada 1 adet)

m = Girdi sayısı (Çalışmada 6 Adet)

Kesirli programlama setinin çözümü doğrusal programlamaya göre güçtür. (2) ve (3) formülleri doğrusal programlama mantığı ile ifade edildiğinde (4) ve (5) formülleri elde edilebilmektedir.

$$Enbh_j = \sum_{r=1}^n u_r y_r \quad (4)$$

$$\sum_{i=1}^m v_i x_i = 1$$

$$\sum_{r=1}^n u_r y_r - \sum_{i=1}^m v_i x_i \geq 0 \quad (5)$$

(4) ve (5) formülleri girdi odaklılık durumu için düzenlenmiştir.

Banker, Charnes ve Cooper (1984) tarafından önerilen BCC modeli, ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında KVB'lerinin etkinliğini ölçmekte olup girdi yönlü BCC modeli, aynı çıktı miktarını elde edebilmek için minimum girdi düzeyini araştırmaktadır. BCC modeli girdi yönlü CCR modeline (6)'daki konvekslik kısıtı (6) eklenerek hesaplanmaktadır.

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1 \quad (6)$$

Bölgelerin etkinliği ölçüldükten sonra ilgili bölgelere ait girdi ve çıktı miktarlarından yararlanılarak etkin olmayan bölgelerin girdi ve çıktılarında yapabileceği potansiyel iyileştirmeler (Pİ) yüzde olarak aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır (Özden, 2008, s. 173).

$$Pİ = \left\{ \frac{\text{Hedeflenen} - \text{Gerçekleşen}}{\text{Gerçekleşen}} \right\} \times 100 \quad (7)$$

(7)'deki formüle göre etkin olmayan bölgenin etkin olabilmesi için, Pİ yüzdesi pozitif çıkarsa ilgili oran kadar arttırılmalı, negatif çıkarsa ilgili oran kadar azaltılmalıdır. Pozitif çıkması yetersiz kaynağa, negatif çıkması kaynak fazlalığını göstermektedir.

Hem CCR (ölçeğe sabit getiri) hem de BCC (ölçek için değişken getiri) yöntemleri için girdi veya çıktı odaklı izdüşüm (projeksiyonlar) sağlayan modeller oluşturmak ve tahmin etmek mümkündür. Girdi odaklı model, zarflama alanı içinde kalırken girdi değişkenlerindeki orantısal azalmayı en üst düzeye çıkar-

maya çalışır, diğer bir anlatım ile ulaşılmak istenen çıktı seviyesini en etkin biçimde üretebilmek için kullanılması gereken minimum girdi bileşimini araştıran modeldir, buna karşılık çıktı odaklı modelde ise yine zarf alanı içinde kalırken çıktı değişkenlerindeki oransal artışı en üst düzeye çıkarır, yani belirli bir girdi birleşimi ile elde edilebilecek maksimum çıktı miktarını araştıran modeldir (Dinç ve Haynes, 1999, s. 475; Yücel, 2010, s. 43).

Bu çalışmada VZA, bölgelerin lojistik performans etkinliklerinin ölçülmesinde kullanılmıştır. Çalışmada temel amaç devletin ulaştırma altyapısına yaptığı yatırımların lojistik sektöründe faaliyet yürüten işletmeler tarafından bölgeler düzeyinde etkinliklerinin ortaya konmasıdır. Bölgelerin lojistik sektör çıktısı olarak işletmelerin ciroları belirlenmiştir. Çıktıya müdahaleden ziyade çalışmada girdiler incelenmektedir. Buna bağlı olarak girdi yönelimli CCR modeli tercih edilmiştir. Diğer bir ifade ile VZA’da model seçimi gerçekleştirilirken kontrol noktası girdiler üzerinde ise model girdi odaklı, çıktılar üzerinde ise model çıktı odaklı olarak tercih edilmektedir. Çalışmamızda girdiler üzerinde kontrolün politika yapımcıların elinde olduğu düşünülmüştür. CCR modelin bir başka tercih edilme nedeni ise, VZA modelleri içinde en hassas etkinlik ölçümünü gerçekleştirmesinden kaynaklanmaktadır (Yücel, 2010).

Çalışmanın uygulama aşamasında 26 bölgenin lojistik performans / etkinliklerini ölçmek amacıyla VZA yöntemlerinden olan girdi odaklı CCR ve BCC modeli 6 girdi ve 1 çıktıdan oluşan ciro üretim sürecine uygulanmış olup modelin çözümünde Windeap 2.1 paket programı kullanılmıştır.

Analiz ve Bulgular

Analiz bölümünün ilk aşamasında çalışmada kullanılacak olan değişkenlere yer verilecektir. Sonrasında analiz sonucu elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

Tablo 3. *Çalışmada Kullanılan Verilerin Bölgelere Göre Dağılım Yüzdesi*

Bölge	Ciro %	Demiryolu Uzunluk %	Karayolu Uzunluk %	Gemi Sayısı %	Uçak İnş-Kalkış %	GSMH %	Taşıt Sayısı %
TR10	43,11	2,24	0,31	19,04	46,95	30,90	18,49
TR21	1,11	3,44	2,40	3,48	1,85	2,32	2,23
TR22	0,82	2,76	2,61	8,80	0,89	1,87	2,47
TR31	5,23	3,57	0,63	13,65	5,97	6,07	5,68
TR32	1,26	2,78	1,06	4,96	6,22	3,24	5,01
TR33	1,53	10,68	7,00	0,00	0,19	3,12	4,08
TR41	2,53	8,01	1,80	5,49	0,82	5,48	5,49
TR42	3,63	3,72	4,19	16,55	0,06	5,95	4,70
TR51	19,82	6,45	0,78	0,00	6,77	9,06	7,60

Tablo 3. (Devam)

TR52	1,18	6,87	2,50	0,00	0,60	2,43	3,54
TR61	3,74	1,02	3,09	2,50	14,08	3,88	5,41
TR62	4,33	2,85	1,09	10,29	3,20	3,81	5,46
TR63	1,78	2,67	2,09	5,16	0,82	2,46	3,53
TR71	0,66	2,85	5,70	0,00	0,26	1,37	2,02
TR72	1,22	9,50	7,05	0,00	1,33	2,34	2,78
TR81	0,40	1,87	4,06	1,60	0,03	0,91	1,28
TR82	0,31	1,70	8,22	0,69	0,13	0,69	0,97
TR83	0,79	3,49	6,47	3,75	1,34	2,37	3,42
TR90	0,82	0,00	11,72	4,04	1,87	2,43	4,50
TRA1	0,21	4,29	3,71	0,00	0,78	0,86	1,07
TRA2	0,37	1,70	5,27	0,00	0,46	0,63	0,80
TRB1	0,42	6,19	6,29	0,00	1,06	1,32	1,66
TRB2	0,56	2,53	4,37	0,00	0,96	1,06	1,33
TRC1	1,14	3,11	2,83	0,00	1,33	2,26	2,84
TRC2	1,01	3,65	1,02	0,00	1,38	1,91	1,92
TRC3	2,01	2,07	3,76	0,00	0,67	1,29	1,71

Tablo 3'te analizde kullanılan değişkenlerin bölgelere göre dağılım yüzdesi yer almaktadır. Tabloya göre; lojistik alanında faaliyet yürüten işletmelerin cirolarına bakıldığında 2015 yılında en yüksek geliri %43,11 ile TR10 bölgesi, ikinciliği %19,82 ile TR 51, üçüncülüğü ise % 5,2 ile TR31 bölgesi elde etmiştir. Buna karşın en düşük geliri ise % 0,21 ile TRA1 almıştır. En yüksek ile en düşük ciro oranı arasındaki farkın % 41 olması lojistik işletme gelirlerinin bölgeler arasındaki dağılımı arasındaki farkın yüksek olduğunu göstermektedir. Bölgelerin sahip olduğu demiryolu uzunluklarına bakıldığında en fazla uzunluğa sahip bölge %10,68 ile TR33 bölgesi olmuştur. Buna karşılık demiryolu altyapısına sahip olmayan tek bölge ise TR90 bölgesi olmuştur. Karayolu uzunluklarına bakıldığında en yüksek uzunluğa sahip bölge %11,72 ile TR90 bölgesi olmuştur. Buna karşılık en az karayolu altyapısı uzunluğuna sahip bölge %0,31 ile TR10 bölgesi olmuştur. Bölgelerde bulunan limanlara uğrayan gemi sayılarının %'lerine bakıldığında en fazla geminin uğradığı bölge %19,04 ile TR10 bölgesi olmuştur. Buna karşılık limana sahip olmayan bölgeler ise TR33, TR51, TR52, TR71, TR72, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC1, TRC2 ve TRC3 bölgeleridir. En fazla uçak iniş-kalkış yapılan bölge %46,95 ile TR10 bölgesi, ikinci ise %14,08 ile TR61 bölgesi olmuştur. Buna karşın en az iniş-kalkış yapılan bölge % 0,03 ile TR81 bölgesi olmuştur. En yüksek değer ile en düşük değer arasındaki farkın % 46,92 olması havayolu ulaştırmada bölgeler arasındaki farklılığının çok fazla olduğunu göstermektedir. Bölgelerin 2015 yılında sahip oldukları GSYİH'larının bölgelere göre % dağılımında görül-

Ulaştırma Altyapısının Bölgesel Bazlı Lojistik Sektörü Üzerindeki Etkinliğinin Veri Zarflama Yöntemi ile Ölçülmesi

düğü üzere en yüksek GSYİH %30,90 ile TR10 bölgesi, ikinci sırayı %9,06 ile TR 51 bölgesi almıştır. Buna karşın en düşük geliri ise % 0,63 ile TRA2 almıştır. En yüksek değer ile en düşük değer arasındaki farkın % 30,27 olması bölgeler arasındaki ekonomik alanda farklılığının çok fazla olduğunu göstermektedir. 2015 yılı bölgelere kayıtlı taşıt sayılarının %'sine göre ise en fazla taşıt %18,49 ile TR10 bölgesinde bulunmaktadır. Buna karşılık en az taşıt oranına sahip bölge ise %0,80 ile TRA2 bölgesi olmuştur.

Tablo 4. Bölgelerin Girdi Odaklı CCR ve BCC Etkinlik Değerleri

Bölge	CCR Etkinliği (CRS- Teknik Etkinlik)	BCC Etkinliği (VRS- Teknik Etkinlik)	Ölçek Etkinliği (Scale)	Ölçek Özelliği
TR10	1,000	1,000	1,000	-
TR21	0,218	0,864	0,252	Artan
TR22	0,272	0,954	0,285	Artan
TR31	0,423	1,000	0,423	Artan
TR32	0,178	1,000	0,178	Artan
TR33	1,000	1,000	1,000	-
TR41	0,706	1,000	0,706	Artan
TR42	1,000	1,000	1,000	-
TR51	1,000	1,000	1,000	-
TR52	0,566	1,000	0,566	Artan
TR61	0,591	1,000	0,591	Artan
TR62	0,520	1,000	0,520	Artan
TR63	0,556	1,000	0,556	Artan
TR71	0,669	1,000	0,669	Artan
TR72	0,300	1,000	0,300	Artan
TR81	0,777	1,000	0,777	Artan
TR82	0,501	1,000	0,501	Artan
TR83	0,187	0,567	0,329	Artan
TR90	1,000	1,000	1,000	-
TRA1	0,110	1,000	0,110	Artan
TRA2	0,277	1,000	0,277	Artan
TRB1	0,145	1,000	0,145	Artan
TRB2	0,240	1,000	0,240	Artan
TRC1	0,282	1,000	0,282	Artan
TRC2	0,250	1,000	0,250	Artan
TRC3	0,961	1,000	0,961	Artan
Ortalama	0,528	0,976	0,535	

Tablo 4'te Düzey 2'de yer alan 26 bölgenin 2015 yılına ait etkinlikleri yer almaktadır. Etkin bölgeler dışında yer alan diğer bölgelerin etkinlik değerleri göreceli olarak bu bölgelere göre belirlenmekte olup etkin olmayan bölgeler olarak adlandırılmaktadır.

Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre; Girdi odaklı CCR modeline göre 5 bölge etkin çıkmış olup bunlar TR10, TR33, TR42, TR51 ve TR90 bölgeleridir. En düşük etkinliğe sahip bölge %11 ile TRA1 bölgesi olmuştur. CCR yöntemine göre bölgelerin etkinlik ortalaması %53 olmuştur.

Girdi odaklı BCC modeline göre ise 18 bölge etkin çıkmış olup bunlar TR10, TR31, TR32, TR33, TR41, TR42, TR51, TR52, TR61, TR62, TR63, TR71, TR72, TR81, TR82, TR90, TRA1, TRA2, TRC2 ve TRC3 bölgeleridir. En düşük etkinliğe sahip bölge %56,8 ile TR83 bölgesi olmuştur. BCC yöntemine göre bölgelerin etkinlik ortalaması %95,8 olmuştur.

Hem CCR hem de BCC modeline göre etkin olmayan bölgeler ise TR21, TR22, TR72, TR83, TRB1, TRB2 ve TRC1 bölgeleridir.

Tablo 5. Bölgelerin (KVB) Referans Setleri ve Ağırlıkları

Bölge	Referans Seti ve Ağırlıklar
TR21	TRC3 (0,093)- TR62(0,005)- TR61(0,046)- TRC2(0,626) TR81(0,230)
TR22	TR63(0,349)- TR32(0,032)- TR81(0,360)-TRC2(0,259)
TR72	TRA1(0,394)-TR52(0,030)-TRA2(0,033)- TRC3(0,543.)
TR83	TR63(0,169)-TR61(0,039)-TRC3(0,068)-TR81(0,724)
TRB1	TRA2(0,251)-TRA1(0,651)-TRC3(0,090)-TR52 (0,008)
TRB2	TRA1(0,48)-TRA2(0,673)-TRC2(0,263)-TRC3(0,015)
TRC1	TRC2(0,499)-TRC3(0,551)

Tablo 5'te etkin olmayan bölgelerin referans alması gereken bölgeler ve referans ağırlıkları yer almaktadır. Tabloya göre en fazla referans alması gereken bölge 5 bölge ile TR21 olmuştur. Buna karşın en az referans alması gereken ise 2 bölge ile TRC1 olmuştur. Toplam üzerinden bakıldığında ise model 7 bölge için referans noktası oluşturmuştur.

Tablo 6. Bölgelerin (KVB) Referans Gösterilme Sayıları

Bölge	Referans Seti ve Ağırlıklar
TR32	1
TR52	2
TR61	2
TR62	1

Tablo 6. (Devam)

TR63	2
TR81	3
TRA1	3
TRA2	3
TRC2	4
TRC3	6
Toplam	27

Tablo 6'da bölgelerin referans gösterilme miktarları yer almaktadır. Tabloya göre en fazla referans gösterilen bölge TRC3 olmuştur. Modele göre bölgeler için toplam 27 adet referans noktası oluşmuştur. TR32 ve TR62 ise sadece 1 kez referans noktası olmuşturlardır.

Tablo 7. *Etkin Olmayan Bölgeler (KVB) İçin Girdilerde Potansiyel İyileştirme Oranları*

Bölge	Demiryolu	Karayolu	Limana yanaşan Gemi	Uçak İniş-kalkış	GSYİH	Kara Taşıt	Ortalama İyileştirme Oranı
TR21	-13,59	-13,59	-84,71	-13,59	-25,90	-13,59	-27,49%
TR22	-4,60	-4,60	-71,23	-4,60	-4,62	-5,00	-15,77%
TR72	-67,58	-46,85	0,00	-46,85	-51,45	-46,85	-43,26%
TR83	-43,30	-43,30	-43,30	-43,30	-44,52	-45,82	-43,92%
TRB1	-44,08	-34,84	0,00	-34,84	-35,06	-34,84	-30,61%
TRB2	-7,25	-7,25	0,00	-25,10	-7,25	-15,76	-10,43%
TRC1	-10,52	-10,52	0,00	-25,65	-30,59	-36,67	-18,99%
TR21	-13,59	-13,59	-84,71	-13,59	-25,90	-13,59	-27,49%
TR22	-4,60	-4,60	-71,23	-4,60	-4,62	-5,00	-15,77%

Tablo 7'de hem CCR hem de BCC modeline göre etkin olmayan bölgelerin etkin olması için referanslarına göre girdilerde potansiyel iyileştirme oranları yer almaktadır. TR21 bölgesi etkin olabilmesi için sahip olduğu ulaştırma altyapılarından; demiryolunda %13,59, karayolunda %13,59, limana yanaşan gemi sayısında %84,71, uçak iniş-kalkış sayısında %13,59 ve kara taşıt sayısında ise %13,59'luk bir azalış bunun yanında ekonomik anlamda ise GSYİH'da %25,90 azalış meydana gelmesi gerekmektedir. Bu durum TR21 bölgesinde atıl ulaştırma kapasitesi ve lojistik sektör tarafından değerlendirilemeyen bir ekonomik imkân olduğunu göstermektedir. Bunun yanında girdilerde en fazla ortalama potansiyel iyileştirme oranı %43,92 ile TR83 bölgesinde yer almaktadır. Ayrıca en düşük ortalama potansiyel iyileştirme oranı %10,43 ile TRB2 bölgesi olmuştur.

Tablo 8. Bütün Bölgelerin Etkin Olabilmesi İçin Girdilerde Ortalama Potansiyel İyileştirme Oranları

Demiryolu	Karayolu	Limana yanaşan Gemi	Uçak İnış- kalkış	GSYİH	Kara Taşıt	Ortalama İyileştirme Oranı
-11,76%	-9,35%	-10,84%	-2,44%	-4,17%	-5,13%	-7,28%

Tablo 8’de Düzey-2 bölgeleri bazında girdilerde ortalama potansiyel iyileştirme oranları yer almaktadır. Buna bağlı olarak etkin olmak için en fazla iyileştirme oranı %11,76 ile demiryolu olurken, en az iyileştirme oranı %2,44 ile uçak iniş-kalkış sayısı olmuştur.

Tablo 9. Bölgelerin (KVB) Referans Gösterilme Sayıları

Düzey 1	Hem CCR Hem de BCC’de Etkin Bölgeler	Hem CCR Hem de BCC’de Etkin Olmayan Bölgeler
İSTANBUL	TR10	
BATI MARMARA		TR21-TR22
DOĞU MARMARA	TR42	
EGE BÖLGESİ	TR33	
BATI ANADOLU	TR51	
ORTA ANADOLU		TR72
BATI KARADENİZ		TR83
DOĞU KARADENİZ	TR90	
ORTADOĞU ANADOLU		TRB1-TRB2
GÜNEYDOĞU ANADOLU		TRC1
Toplam	5	7

Tablo 8’de CCR ve BCC modeline göre etkin olan bölgeler ve her iki modelde görece etkin olmayan bölgelerin Düzey 1 bölgelerine göre dağılımı yer almaktadır. Tablodan görüldüğü üzere etkin olan bölgelerden 2 tanesi Marmara, 1 tanesi Ege Bölgesinde, 1 tanesi İç Anadolu ve 1 tanesi de Karadeniz bölgesinde yer almaktadır. Etkin olmayan bölgeler açısından bakıldığında ise 2 tanesi Marmara, 1 tanesi İç Anadolu, 1 tanesi Karadeniz, 2 tanesi Doğu Anadolu, 1 tanesi ise Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Lojistik performans, ülke, bölge vb. birimlerin gelişmişlik göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak bölgesel düzeyde lojistik performansın değerlendirilmesi ve bu değerlendirmelere göre gerekli iyileştirmelerin yapılması büyük önem arz etmektedir.

Ulaştırma altyapısına yapılan yatırım sadece ekonomik anlamda değil aynı zamanda sosyal, savunma vb. amaçlı erişebilirliği arttırmak amacıyla da yapılmaktadır. Ulaştırma altyapısına yapılan yatırımlar bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak için politika yapımcılardan tarafından yapılıyor olsa da bu durum altyapının etkin kullanılmasından dolayı kaynak israfına neden olabilmektedir. Ulaştırma altyapısına yapılacak yatırım kararının alınmasından önce bölgesel düzeyde her alanda iyi bir araştırma yapılması gerekmektedir. Geçmiş zamanda lojistik faaliyetler bölgelerin çıktısı iken günümüzde girdi olarak düşünülmektedir. Örneğin bir bölgeye yatırım yapmak isteyen bir firma ilgili bölgenin ulaştırma ve lojistik altyapısını da göz önünde bulundurmaktadır.

Bu çalışmada, bölgelerin sahip olduğu ulaştırma altyapısı ve ekonomik imkânına göre lojistik performans etkinlikleri Veri Zarflama Analizi ile ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada çıktı olarak lojistik alanında faaliyet yürüten işletme ciroları, girdi olarak ise bölgelerin sahip olduğu karayolu ve demiryolu uzunlukları, limanlara yanaşan gemi ve uçak iniş-kalkış sayıları ve Gayri Safi Yurtiçi Hâsılları ve karayolu taşıt miktarları kullanılmıştır. Çalışma sırasında İBBS Düzey 2'ye göre bölgelerin lojistik performansını ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönü ile çalışma yazın alana yeni bir bakış açısı getirmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre TR10, TR33, TR 42, TR51 ve TR90 bölgeleri hem CCR hem de BCC yöntemlerine göre göreceli etkin çıkmıştır. 2015 yılında bölgelerin CCR yöntemine göre ortalama etkinliği 0,528 iken BCC yöntemine göre 0,976 olmuştur. Bölgelerin ölçek etkinliğinin ortalaması ise 0,535 olarak belirlenmiştir. Bu durum bölgelerin teknik etkinlikten ziyade ölçek etkinliğini sağladığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile ölçeğe göre değişken getiri modeli olan BCC modelinde daha etkin çıktığı görülmektedir.

Çalışmadan elde edilen diğer bir sonuç ise bütün bölgeler düzeyinde potansiyel iyileştirmelerde en yüksek oranı %11,76 ile demiryolu, sonrasında sırası ile %10,84 ile limanlara uğrayan gemi sayısı, %9,35 ile karayolu, %5,13 ile taşıt sayısı, %4,17 ile GSYİH ve %2,44 ile uçak iniş-kalkış sayısı almıştır. Bu durum etkinliğin artırılması için öncelikle demiryollarında, sonrasında sırası ile limanlarda, karayollarında iyileştirme yapılması gerektiğidir. Bölgeler arasında lojistik performans farklılığına en az etki eden girdinin ise uçak iniş-kalkış sayısı olduğu görülmektedir. Bu durum politika yapımcıların havayolu ulaştırma alanında bölgeler arasında daha iyi bir dağılım yaptığını göstermektedir.

Çalışmada elde edilen bulgulara coğrafi perspektiften bakıldığında her iki modelde de etkin olan bölgelerin 2 tanesinin (TR 10 ve TR 42) Marmara Bölgesinde, 1 tanesinin (TR 33) Ege Bölgesinde, 1 tanesinin (TR 51) İç Anadolu Bölgesinde ve 1 tanesinin de (TR90) Karadeniz Bölgesinde bulunduğu görülmektedir. Ayrıca bölgelerin ortalama etkinliklerine bakıldığında Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Çalışmadan

elde edilen bu sonuçlar Zorlu (2008), Bayraktutan, Tüylüoğlu ve Özbilgin (2012), Gergin ve Baki (2015)'nin çalışmalarından elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen bu bulgular 2023 vizyonu doğrultusunda bölgelere yapılan ulaştırma altyapı yatırımlarının özel sektör tarafından yeterli düzeyde değerlendirilemediği şeklinde yorumlanabilir.

Lojistik merkez - üs olma yolunda kararlılıkla ilerleyen Türkiye, bu amacına ulaşmak için öncelikle bölgelerin lojistik performanslarını yükseltmesi gerekmektedir. Yapılan yatırımların ekonomik getirisinin olması hem yatırımların sürdürülmesini hem de refah seviyesinin artmasını sağlayacaktır. Özellikle gelişmemiş bölgelerin etkinlik sağlayamamasının nedenlerinden bir tanesi ölçek ekonomisine ulaşamamalarından gelmektedir. Bu durum ilgili bölgede bulunan lojistik hizmet sağlayıcı firmanın maliyetlerini artırmaktadır. Bunun üstesinden gelmek için lojistik hizmet sağlayıcıları sahip oldukları kaynakları ölçek ekonomisi sağlamak adına diğer lojistik hizmet sağlayıcılar ile paylaşabilirler.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda değişkenler arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönünü incelemeye yönelik çalışmalar yapılabilir. Bunun yanında kullanılan değişkenlere yeni değişkenler ilave edilerek çalışma farklı sektörlere genişletilebilir. Ayrıca zaman kazandırma, kaza yaralanmaları ve ölümlerinin miktar ve parasal değerleri, oluşacak gürültü ve CO2 salınımındaki artış durumu ve küresel düzeyde biyolojik çeşitlilik ve iklim değişikliği gibi ulaştırma altyapısının ekonomik, sosyal ve kültürel direkt etkilerinin yanında dolaylı etkilerinin nicel olarak ölçülmesi üzerine çalışma yapılabilir. Son olarak ulaştırma altyapısının diğer sektör işletmelerinin (imalat, turizm vb.) üzerindeki etkisini ölçebilecek çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Abu Bakar, M. A., Jaafar, H, S. Faisol, N. ve Muhammad, A. (2014). *Logistics Performance Measurements – Issues and Reviews*. 10.13140/2.1.1415.8404.
- Alam, Jebair B., Saiyid H. Sıkder ve K. G. Goulias (2003), "Role of Transportation in Regional Economic Efficiency in Bangladesh", *Journal of the Transportation Research Board*, No: 1864, p. 112-120.
- Aschauer, D. A. (1989a) Is public expenditure productive?, *Journal of Monetary Economics*, 23, pp. 177–200.
- Bakırıcı, F. (2006a), "Sektörel Bazda Bir Etkinlik Ölçümü: VZA ile Bir Analiz", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), s. 199-217.
- Bakırıcı, F., Ekinci, E. D., ve Şahinoğlu, T. (2014b). Bölgesel Kalkınma Politikalarının Etkinliği: Türkiye Alt Bölgeler Bazında Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (2), 281–298.
- Banker, R.D., Charnes, A., Cooper, W.W., 1984. Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science* 30, 1078–1092.
- Bayat, T. ve Özdemir, Ş. (2016) *Yeni Bir Lojistik Performans Endeksi Oluşturmak İçin Gerekli Olan Kriterlerin Belirlenmesi Üzerine Araştırma*, V. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi 26-28 Mayıs 2016, Mersin
- Bayraktutan, Y., Şevket Tüylüoğlu, Ş., ve Özbilgin, M. (2012), "Lojistik Sektöründe Yoğunlaşma Analizi ve Lojistik Gelişmişlik Endeksi: Kocaeli Örneği", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3), ss. 61-71.
- Bayraktutan, Y. ve Özbilgin, M., (2014), Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performans Ölçütleri, *Research Journal of Public Finance*, 2015, Year:1, Volume:1, Number:2, Maliye Araştırmaları Dergisi, 2015, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2
- Beyzatlal, M. A., and Kustepeli, Y.R.,(2012) Infrastructure, Economic Growth and Population Density in Turkey . *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, Vol. 4, No. 3, pp. 39-57, 2011. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1978869>
- Bottasso, A., Conti, M., 2010. The productive effect of transport infrastructures: does road transport liberalization matter? *J. Regul. Econ.* 38 (1), 27–48.
- Bowersox, J. D., Closs D. J. (1996), "Logistical Management: The Integrated Supply Chain Process", Singapur, 1996
- Capello, R., Nijkamp, p., (2009), *Handbook of Regional Growth and Development Theories*, Edward Elgar Publishing Limited, UK and USA, ISBN 978 1 84720 506 3
- Charnes, A., Cooper, W., Lewin, A.Y., Seiford, L.M. (1994), *Data Envelopment Analysis, Theory, Methodology and Application*, Second Printing, Norwell: Kluwer Academic Publishers.
- Charnes, A., Cooper, W.W., Rhodes, E. (1978) Measuring the Efficiency of Decision Making Units, *European Journal of Operational Research*, 2 (6) 429-444.
- Chen, Z., & Haynes, K. E. (2015). Regional impact of public transportation infrastructure: A spatial panel assessment of the US Northeast megaregion. *Economic Development Quarterly*, 29, 275–291.
- Cooper, W.W., Seiford, L.M. and Tone, K., (2000). *Data Envelopment Analysis: A Comprehensive Text with Models, Applications, References and DEA-Solver Software*, (Netherlands:Springer, Second Edition, 2007) Kluwer Academic Publishers, Boston.

- Çağlar A., (2003). *Veri Zarflama Analizi ile Belediyelerin Etkinlik Ölçümü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü), Ankara.
- Dehghan, Zahra & Safaie, Sima. (2018). Do transport infrastructure spillovers matter for economic growth? Evidence on road and railway transport infrastructure in Iranian provinces. *Regional Science Policy & Practice*. 10. 10.1111/rsp3.12114.
- Deviren, N.,V, Duran, T., (2018) Türkiye’de Düzey 3 Bölgesi Kamu Yatırımları Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi (VZA) Yöntemiyle Ölçülmesi: Aydın, Denizli ve Muğla İlleri Örneği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , DOI: 10.17755/esosder.321744 Kış-2018 Cilt:17 Sayı:65 (262-277)
- Dinç, Mustafa and Kingsley E. Haynes (1999), “Sources of Regional Efficiency: An Integrated Shift-Share, Data Envelopment Analysis and Input-Output Approach”, *The Annals of Regional Science*, Vol. 33, p. 469-489.
- Dodgson, J. S. (1974). “Motorway investment, industrial transport costs, and sub-regional growth: A case study of the M62.” *Regional Studies* 8(1): 75 - 91.
- Erkan, Birol. (2014). Türkiye’de Lojistik Sektörü ve Rekabet Gücü. *ASSAM - Uluslararası Hakemli Dergi*.
- Ercan, F., (2006) “Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime”, *Bölgesel Kalkınma, Politikalar ve Yeni Dinamikler* (Ed. Aylan Arı) Derin, İstanbul, 2006, s. 45 - 116.)
- Farrell, M. J. (1957), ‘The Measurement of Productive Efficiency’, *Journal of the Royal Statistical Society*, 120(3), 253-290.
- Fernald, J. G. (1999). Roads to prosperity? Assessing the link between public capital and productivity. *American Economic Review*, 619-638. doi: 10.1257/aer.89.3.619
- Gergin R.E. ve Baki B., (2015) “Türkiye’deki Bölgelerin Lojistik Performanslarının Bütünleştirilmiş AHP ve TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi”, *Business and Economics Reserach Journal*, cilt.6, ss.115-135.
- Gümüş, Y., (2009) Lojistik Faaliyetlerin Rekabet Stratejileri ve İşletme Karı İle Olan İlişkisi, *MU-FAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:41 Ocak 2009
- Hong, J., Chu, Z., Wang, Q. (2011) *Transport infrastructure and regional economic growth: evidence from China*. *Transportation* 1–16 (2011) doi: 10.1007/s11116-011-9349-6
- Hugos, Michael (2003). *Essentials of Supply Chain Management*, John Wiley & Sons Inc., USA.
- Huguenin Jean-Marc, (2012), *Data Envelopment Analysis (DEA) A pedagogical guide for decision makers in the public sector*, *Institut de hautes études en administration publique*, (IDHE-AP), ISBN 978-2-940390-54-0
- Kalkınma Bakanlığı. (2012), “*Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*”, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı. (2013), “*Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*”, Ankara.
- Kara, M. A., Ciğerlioğlu, O., (2018). Türkiye Ekonomisinde Ulaşım Altyapısının Ekonomik Büyümeye Etkisi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (2), 577-591
- Kaynak, M. ve Mert, M.,(2009) “Türkiye’de Ulaştırma Hizmetleri Endeksi”, 18. İstatistik Araştırma Sempozyumu, 2009, Erişim Tarihi: <http://www.muhtesemkaynak.com/61.pdf> 07.02.20178.
- Kıran, B. (2008). *Kalkınmada Öncelikli İllerin Ekonomik Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi İle Değerlendirilmesi*. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Adana

- Kotzab, H., (2005)) "Retail Logistics and Supply Chain Management, in Herbert Kotzab and Mogens Bjerre (Eds) Retailing in a SCM-Perspective", Denmark: Copenhagen Business School Press, pp. 74-90.
- Kumar, Sundar S. (2013), *Are You Measuring the Right Metrics to Optimize Logistics Processes?*, <https://www.genpact.com/docs/resource-/are-you-measuring-the-right-metrics-to-optimize-logistic-processes/> Erişim Tarihi: 03.01.2019.
- Levent, T., (2009), "Bir Hizmet Faaliyetinin Mekansallığı: Lojistik Sektörü İle İlgili İş Hizmetlerinin Mersin Kentindeki Mekansal Gelişimi Üzerine Görgül Bir Değerlendirme", *Planlama*, 47, ss. 63-81.
- Li, J., Wen, J., & Jiang, B. (2017). Spatial spillover effects of transport infrastructure in Chinese new Silk Road economic belt. *International Journal of e-Navigation and Maritime Economy*, 6, 1-8.
- Marti, Luisa., Martín, Juan Carlos., Puertas, Rosa. (2017). "A DEA-logistics performance index. *Journal of Applied Economics*. 20. 169-192. 10.1016/S1514-0326(17)30008-9.
- Mentzer, J. T. and Kondrad B,P., (1991), "An Efficiency/Effectiveness Approach to Logistics Performance," *Journal of Business Logistics*, Vol. 12, No. 1, pp. 33-62
- Oum, T.H. ve C. Yu (2004), "Economic Efficiency of Railways and Implications for Public Policy: A Comparative Study of the OECD Countries Railways", *Journal of Transport Economics and Policy* 28(2), 21-38. [doi 10.2307_20053031]
- Ozbay, K., Ozmen-Ertekin, D. & Berechman, J. (2007). Contribution of transportation investments to county output. *Transport Policy*, 14(4), 317-329. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2007.03.004>
- Öncel, A., Şimşek, S. (2011) "Türkiye'de Bölgelerarası Kaynak Kullanım Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Ölçülmesi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 37, 2011, ss.87-119.
- Özden, Ü.H. (2008), "Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Türkiye'deki Vakıf Üniversitelerinin Etkinliğinin Ölçülmesi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37 (2), 167-185.
- Perçin, Selçuk ve Çakır, Süleyman. (2012). Demiryollarında Süper Etkinlik Ölçümü: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:27, Sayı:1, ss.29-45.
- Pınar, A. (2012). *Maliye Politikası: Teori ve Uygulama*, 12. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Polat, E., 2014, *Türkiye'de Düzey 2 Bölgeleri Kamu Yatırımları Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi İle Ölçülmesi*, Doktora Tezi, Malatya, 2014.
- Poluha, G. R., (2016), *The Quintessence of Supply Chain Management What You Really Need to Know to Manage Your Processes in Procurement, Manufacturing, Warehousing and Logistic*, Springer, Paris, ISBN 978-3-662-48515-6 (eBook)
- Rodrigue, J.P., Comtois, C., Slack, B., (2012). "The geography of transport systems". ISBN: 978-0-415-82254-1 (pbk)
- Saatçioğlu, C., Karaca, O., (2013), "Ulaştırma Altyapısı ve Bölgesel Gelir Farklılıkları: Türkiye için Ampirik Bir Analiz", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (1-11).
- Skorobogatova, O., Kuzmina-Merlino, I. (2017). Transport Infrastructure Development Performance. *Procedia Engineering*. 178. 319-329. 10.1016/j.proeng.2017.01.056.
- Tarım, A. (2001). *Veri Zarflama Analizi Matematiksel Programlama Tabanlı Görelî Etkinlik Ölçüm Yaklaşımı*. Ankara: Araştırma/inceleme/Çeviri Dizisi:15, Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü.

- Topal, M., H., (2017). Türkiye’de Kamu Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi: Bölgesel Bir Analiz (2004-2016). *Global Journal of Economics and Business*. 6. 186-204.
- Ulaştırma ve Lojistik Kongreleri, 2018, *Ulaştırma ve Lojistik Sektör Raporu 2018*, Nisan 2018, İstanbul, <http://ulk.ist/kutuphane/> (28.11.18)
- Waters,D., (2003),. *Logistics: An Introduction to supply chain management*, Palgrave, Mcmillan,p.3..
- World Bank. 1994. World Development Report 1994 : *Infrastructure for Development*. New York: Oxford University Press. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5977> License: CC BY 3.0 IGO. <http://www.worldbank.org/en/topic/transport/overview> -erişim 10.09.18
- Yılmaz S., Dericioğlu T., Elliott I.A., Özden M.S., (2007) Kalkınma Birliklerinden Kalkınma Ajanslarına Yönelirken, 12.Ulusal Bölge Bilimi Planlama Kongresi, İTÜ Mimarlık Fakültesi,İstanbul.
- Yücel, L. İ., (2010), “Portföy Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi ve Portföy Etkinleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı*, İstanbul.
- Zorlu, F. (2008). Türkiye Lojistik Coğrafyası., *TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını*, 43(3), 39-60.
- Zawawi, N, F, M., Wahab, S.A., Yaacob, A, S., Samy, N, K, A/L., Fazal, S, A., (2016). “Measuring the Effectiveness of Road Transportation Logistics Performance in East Malaysia: A Conceptual Model” *International Journal of Business and Management*. 11. 10.5539/ijbm.v11n4p110.

DİJİTAL MEDYADA ÇOCUKLARA YÖNELİK YİYECEK VE İÇECEK PAZARLAMASI: FACEBOOK ÖRNEĞİ¹

Aslıhan ARDIÇ ÇOBANER²

Öz

Bugünün çocukları internetin, mobil cihazların, sosyal ağların, interaktif oyunların ve çevrimiçi videolar ile çevrelediği bir dijital medya ortamında büyümektedir. Dijital medyada çocuklara yönelik pazarlama teknikleri her geçen gün çeşitlenmekte ve bu durum çocukların sağlığına olan etkisine yönelik endişeleri artırmaktadır. Bu endişelerin temelinde çocuklarda obezitenin yaygın bir sorun olarak ortaya çıkması bulunmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de en yaygın kullanılan sosyal ağ olan Facebook’ta, en çok beğeni ve takipçi sayısına sahip yiyecek ve içecek markalarının çocuklara yönelik pazarlama ve reklam stratejilerini analiz etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla dijital medyada reklam ve pazarlamaya dair bilimsel literatürün yanı sıra, ulusal ve uluslararası raporlar derlenerek, seçilen markaların Facebook’ta yer alan sayfaları incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, Facebook’ta yer alan yiyecek ve içecek markaları genel olarak çocuklar ve gençleri hedeflemektedir; sayfalarda etkileşime ağırlık veren ve kullanıcı türevli içerikler, interaktif oyunlar, videolar ve uygulamalar sıklıkla kullanılmaktadır. Dünyada son on yılda yiyecek ve içeceklerin dijital medyada çocuklara pazarlamasına yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası önlemler ve düzenlemeler artmaktadır. Bunlar içerisinde sosyal medyaya yönelik düzenlemelerin sayısı ise oldukça azdır. Türkiye’de de çocukları ve gençleri dijital medyanın etkilerinden koruyacak düzenleme ve politikalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Facebook, Dijital Pazarlama ve Reklam, Medya Okuryazarlığı, Çocukluk Obezitesi.

Food and Beverage Marketing for Children in Digital Media: The Case of Facebook

Abstract

Today’s children are growing up in a digital media environment surrounded by the internet, mobile devices, social networks, interactive games and online videos. Digital marketing techniques for children are diversifying day by day and this raises concerns about the impact on children’s health. The basis of these concerns is that obesity is a common problem in children. In this study, it is aimed to analyze the marketing and advertising strategies of food and beverage brands which have the most admiration and followers on Facebook. For this purpose, in addition to scientific literature on advertising and marketing in digital media, national and international reports were compiled and the pages of selected brands on Facebook were examined. According to the findings of the study, the food and beverage brands included on Facebook generally target children and young people; user-focused content, interactive games, videos and applications are often used. In the last decade, various national and international measures and regulations for the marketing of food and beverages to children in digital media have been increasing in the world. Among these, the number of social media regulations is quite low. In Turkey, children and young people are needed to the regulations and policies that will protect from the effects of digital media.

Keywords: Facebook, Online Marketing and Advertising, Media Literacy, Child Obesity

- 1 Bu makale 2018 Temmuz ayında Nevşehir/Ürgüp’te gerçekleştirilen II. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Kongresinde sunulmuş olan sözel bildirisinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.
- 2 Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, E-posta: acobaner@mersin.edu.tr.

Giriş

Son yüzyılın en önemli çocukluk dönemi halk sağlığı sorunlarının başında obezite (şişmanlık) gelmektedir. Çocuk obezitesi, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 21. yüzyılın en önemli sağlık sorunlarından biri olarak kabul edilmiştir (WHO, 2012). Çocukluk dönemi şişmanlık sorunu, az ve orta gelirli ülkeler de dahil olmak üzere tüm dünyada ve Türkiye’de artmaktadır. DSÖ’ye göre 2025 yılında tüm dünyadaki fazla kilolu ve şişman çocuk sayısının 70 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir (WHO, 2017). Türkiye’de 2009 yılında yapılan Türkiye Okul Çağı Çocuklarında Büyümenin İzlenmesi (TOÇBİ) Projesi Araştırmasında hedef grup olan 6-9 yaş grubu çocuklar arasında kilolu olma %14,3 ve şişmanlık %6,5 olarak bulunmuştur. TOÇBİ (2009) araştırmasının sonuçlarına göre Türkiye’de her beş çocuktan biri kilolu olma ile ilişkili hastalıklar açısından risk altındadır (SB, 2011). Türkiye okul çağı çocuklarda şişmanlık çalışmasına göre ise 6-9 yaş grubu çocukların % 22,5’i kilolu ve şişmandır (COSI-TUR, 2014).

Tüm dünyada özellikle çocukluk çağında obezite görülme sıklığındaki artışta, genetik etkenlerin yanı sıra çevresel ve sosyal faktörlerin de önemli rolü olduğu giderek daha fazla kabul edilmektedir. Bunlar arasında aşırı gıda alımını teşvik eden ve fiziksel aktiviteyi azaltan bir çevresel koşullar; ev dışında yenen ve “hızlı yemek” denen hazır gıdaların pazarlamasının artması ve bu gıdalara erişimin kolay ve ucuz olması; televizyon ve video seyretmek, bilgisayar kullanmak gibi hareketsiz eğlence formlarının yaygınlaşması ve gıda reklamlarının gösterilme sıklığının artması gibi etkenler sıralanmaktadır (Calvert, 2008; Calvert, 2013; French, Story ve Robert, 2009; Story ve French, 2004). Güçlü çevresel etkenlerden birisinin de çocuklara yönelik reklamı artan sağlıksız gıda ve içecek pazarlaması ve reklamları olduğu çeşitli çalışmalarla da ortaya konulmuştur (Calvert, 2008; Chandon ve Wansink, 2012; Cairns, Angus, Hastings ve Caraher, 2013). DSÖ, çocuklara yönelik sağlıksız yani yüksek yağ, şeker ve tuz içeren gıdalar (HFSS-High Fat & Salt & Sugar), alkolsüz içecekler, şekerli tahıllar, şekerlemeler, atıştırmalıklar ve fast-food ürünlerin sağlıklı seçeneklerden daha fazla oranda pazarlandığına dikkati çekmiş ve bunun, çocukların yeme alışkanlıklarını etkilediğinin altını çizmiştir (WHO, 2013).

Medyada yer alan pazarlama teknikleri ve reklamların çocukların yiyecek seçimleri üzerine etkisi artarken; gençlerin ve çocukların beslenme düzenlerini olumlu etkileyecek kamu politikalarının eksikliği (Wartella, 2013, s. 248) ve politikalarda yapılabilecek küçük müdahalelerin bile çocukları ve gençleri koruyabileceği (Calvert, 2008, s. 206) çeşitli çalışmalarla da vurgulanmıştır. Bu nedenle DSÖ, üye ülkelerden; yüksek yağ, şeker ve tuz içeren gıdaların çocuklara pazarlanmasıyla ilgili kapsamlı kısıtlamalar getirmelerini, dijital ortam dâhil olmak üzere tüm ortamları kapsayacak iç politika ve düzenlemelerin oluşmasını sağlayacak çalışmalar yapmalarını istemiştir (WHO, 2013; WHO, 2018).

Medyada yiyecek ve içecek reklamlarının çocukların sağlığına olan olumsuz etkisini azalmaya yönelik kısıtlama ve düzenlemeler 2000'li yıllardan itibaren öncelikle televizyon ve sinemaya yönelik olarak gündeme gelmiştir (Chester ve Montgomery, 2007, s. 111). Bu düzenlemeler büyük ölçüde reklam ve pazarlamanın, gıda tüketimi ve halk sağlığı konusunda oynadığı rolle ilgili endişelerin ve araştırmaların artmasıyla şekillenmiştir. Çocuklar ve gençler gittikçe artan şekilde dijital pazara maruz kalıp, bu pazara dahil oldukça, yetkili makamlar ve çocuk hakları savunucuları hem gizlilik tehditlerini hem de zararlı ve manipülatif pazarlama uygulamalarını hedef alan çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de Facebook'ta en çok beğeni ve takipçi sayısına sahip yiyecek ve içecek markalarının çocuklara yönelik pazarlama ve reklam stratejilerini analiz etmektir. Araştırmada Facebook'un seçilmesinin nedeni, Facebook'un tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de en popüler sosyal ağ olmasıdır. Tüm yaş gruplarından insanlar sosyal medyaya katılsa da, bu platformların çocukların ve gençlerin hayatında yeri ve önemi giderek artmaktadır. Oyun oynamak, çevresi ile iletişim kurmak ve video izlemek çocuklar arasındaki en yaygın dijital etkinliklerin başında gelmektedir. Örneğin İngiltere'de 8-11 yaş grubu çocukların % 18'i ve 12-15 yaş grubunun % 69'u sosyal medyada aktif bir profile sahiptir (OFCOM, 2018). Türkiye'de çocuklar ortalama sekiz yaşında bilgisayar kullanmaya başlamakta ve dokuz yaşında internet kullanıcısı olmaktadır. Çocukların yarısına yakını (%45,6) hemen her gün İnternet kullanmıştır. 06-15 yaş grubu çocukların çoğunluğu (%84,8) interneti en çok ödev veya öğrenme, oyun oynama (%79,5), bilgi arama (%56,7) ve sosyal ağlara katılma (%53,5) amacıyla takip etmektedir (TUİK, 2013). EU Kids Online tarafından yayınlanan rapora göre, Türkiye'de çocukların % 85'i Facebook kullanmaktadır. Sosyal ağ üyeliği 13 yaş sınırı gerektirirken, Türkiye'deki 13 yaş altı çocukların yarısından fazlasının Facebook hesabı vardır. İnternet riskleri ile karşılaşma oranlarının kullanımına olan oranına göre Türkiye'deki çocuklar düşük kullanım/biraz risk kategorisinde yer almaktadırlar. Bu durum, Türkiye'deki çocukların kullanım oranına göre daha fazla riskle karşılaştıklarını ve yine çocukların İnternet kullanım bilgi ve becerilerinin az olması nedeniyle internet üzerinde riskler doğuracak davranışlar sergilediklerini göstermektedir (ww.eukidsonline.net, 2013). IPSOS Araştırma Şirketi tarafından 2013 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen Çocukların Yaşam Tarzı ve Medya Tüketimi Araştırması'na göre ise geleneksel mecralar, hala iletişimde çocuklara ulaşmak için en etkin yol olsa bile, internet ve mobil iletişim giderek daha anahtar bir rol üstlenmektedir. Özellikle 12-14 yaş erkek çocukların %57'si internette "vazgeçemeyeceklerini" dile getirmektedir. Çocukların önemli bir kısmı az da olsa sahip olduğu harçlığı gıda alımında ve yaşla birlikte artan oranda kırtasiye, aksesuar, sinema gibi farklı gruplarda harcadığını söylerken; çocukların hızlı tüketim ürünleri tüketimlerinde reklamlar azımsanamayacak bir etkiye sahip olmaktadır (IPSOS, 2013).

Bu çalışmada dijital medyada reklam ve pazarlamaya dair bilimsel literatürün yanı sıra uluslararası raporlar derlenerek, seçilen markaların Facebook'ta yer alan sayfaları ve yaptıkları paylaşımlar içerik analizi ile incelenmiştir. Obezitenin artışı ve bir çevresel etken olarak yiyecek ve içecek pazarlaması üzerine olan ilk araştırmalar sıklıkla televizyon reklamlarına odaklanmış olmakla birlikte; son dönemlerde özellikle dijital medyanın artan etkisine yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde sosyal medyaya odaklananların sayısı ise sınırlıdır. Türkiye'de hem dijital medyaya hem de sosyal ağlara yönelik bilimsel çalışmaların sayısı yetersizdir. Böylece bu alana yönelik bir katkı sunmak ve Facebook'ta çoğunlukla çocuklar ve gençler tarafından tüketilen yiyecek ve içeceklere yönelik reklam ve pazarlamanın doğası hakkında bir değerlendirmeye ulaşmak amaçlanmıştır.

Dijital Medyada Çocuklara Yönelik Yiyecek ve İçecek Reklam ve Pazarlaması

Medyada çocuklara yönelik reklamların önemli bir kısmını gıda ve içecek reklamları oluşturmaktadır. Yiyecek ve içeceklerin pazarlanmasında okullar, alışveriş merkezleri, sinema, tiyatro ve spor etkinlikleri üzerinden; televizyon, radyo, gazeteler, internet ve mobil cihazlara kadar uzanan bir geniş bir alan kullanılmaktadır. Çocuklara yönelik yiyecek ve içecek reklamları için en popüler araç televizyon olmakla beraber, çevrimiçi reklamların kullanımı da giderek artmaktadır. Çocuklara yönelik çevrimiçi pazarlama stratejileri arasında etkileşimli oyunlar ve aktiviteler, kulüpler, yarışmalar, çarpıcı, dikkat çekici grafiklere sahip siteler ve sohbet ve e-posta sayılabilir (WHO, 2004, s. 47). Son zamanlarda ise gıda ve içecek endüstrisi, kendi markasını tanıtmak için diğer web sayfalarına reklam vermenin yanında, kendi web sayfalarında "reklamoyun" (advergame) denilen ürün satmak amacıyla tasarlanmış video oyunları kullanmaktadırlar. Bu sayfaları ziyaret eden çocuklar oyun oynamanın yanında aynı zamanda yüksek kalorili ve düşük besin değeri olan, temelde şeker, fast-food restoranlar ve şeker kaplamalı tahıl/gevrek ürünlerin reklamları ile de karşılaşmaktadır (Calvert, 2013, s. 257).

Televizyon ve internet içerisinde geleneksel pazarlama tekniklerinin ortak olarak kullanılmasının yanında; sadece internete özgü yeni pazarlama tekniklerinin de kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Televizyon ve internette ortak olarak kullanılan pazarlama tekniklerine örnek olarak aynı ticari mesajın tekrarlanması, popüler marka karakterlerin kullanılması, dikkati arttırıcı ses, görüntü kullanımı, animasyon, ünlüler, ödüller, ürün yerleştirme, bütünleşik pazarlama teknikleri ve video haber bültenlerinin kullanımı verilebilir. Sadece internete özgü teknikler içerisinde reklamoyunlar, viral pazarlama, izleme/casus yazılımları, çevrimiçi etkileşimli araçlar örnek olarak verilebilir. Bu tekniklerin tanımları, televizyona ve internete göre ortak ve farklı kullanımları için aşağıdaki Tablo 1 incelenebilir.

Tablo 1. *Televizyon ve İnternet Pazarlama Teknikleri: Tanımlar ve Kullanım Kalıpları (Calvert, 2008, s. 208).*

Pazarlama Teknikleri	Tanımı	TV'de Kullanımı	İnternette Kullanımı
Mesajın tekrarlanması	Aynı ticari mesajı tekrar tekrar vermek	X	X
Marka karakterler	Ürünlerin satışı için popüler animasyon karakterleri kullanılması	X	X
Dikkati artırıcı özelliklerin kullanımı	Görsel-işitsel öğeler(dikkat çekici, hareketli, ses ve müzik gibi)	X	X
Animasyon	Görsel olarak çizilmiş hareketli karakterler	X	X
Ünlülerin reklamlarda rol alması	Popüler aktörler, sporcular ve müzisyenlerin ürünün kendisini ya da kullanımını onaylaması	X	X
Ödüller	Ürün satın alındığında sunulan küçük ürünler ve oyuncaklar(Örneğin Happy Meal menü oyuncak hediyesi ya da bir ekran koruyucu için online anket doldurmak gibi)	X	X
Ürün yerleştirme	Bir ürün, hizmet veya ticarî markanın, ücret veya benzeri bir karşılıkla program içine dâhil edilerek veya bunlara atıf yapılarak, program içinde verildiği her tür ticarî iletişim	X	X
Reklamoyunlar	Örtük veya açık ticari mesaj içeren online video-oyunlar		X
Viral pazarlama	Tüketicilerin ürün veya hizmet hakkında ağızdan ağza iletişimle reklam yapması		X
İzleme yazılımı ve casus yazılımları	Web sitesinde geçirilen zaman ile ilgili bilgi toplayan yazılımlar		X
Çevrimiçi etkileşimli araçlar	Web sitesine gelen ziyaretçilerin ilgilerini arttırmak ve kalmaya devam ettirmek için robotların kullanıldığı sanal reklamlar		X
Bütünleşik pazarlama stratejileri	Farklı medya mecralarının ürünün pazarlanmasında kullanımı (örneğin tahıl gevreği kutusunda oyuncak tanıtımı, bir filmde ürün yerleştirme kullanımı vb.)	X	X
Video haber bültenleri	Bir haber bülteninde olarak pazarlanan bir ürün hakkında haber akışları	X	X

Dijital medya içerisinde sosyal medyanın kullanımı giderek artmaktadır. Dijk'a göre (2016, s. 251) sosyal medya "hem bireysel hem de sosyal dünyaları birbirine bağlar ve kişilerarası ve kitle iletişiminin bir bileşimini sunar". Sosyal medya kuruluş amaçları ve uygulamaları bakımından farklılıklar göstermektedir. Kaplan ve Haenlein (2016, s. 359-364), sosyal medyayı sınıflandırırken, Vikipedi gibi ortak projeler; Blogger ve Wordpress gibi blog uygulamaları ile bir mikroblog uygulaması olan Twitter; Youtube, Fillickr gibi içerik toplulukları; Facebook gibi sosyal ağ siteleri; sanal oyun dünyaları ve Second Life gibi sanal sosyal dünyalar olarak altı farklı kategoride değerlendirmiştir.

Sosyal medya uygulamaları kullanıcılar tarafından farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde sosyal etkileşim, bilgi arama ve paylaşma, eğlence, fikirlerini ifade etme ve başkaları hakkında bilgi edinme amacı sayılabilir. Sosyal medya kuruluşu itibariyle bireylerin kişilerarası ve sosyal iletişimini güçlendirmek amacıyla taşısın da, günümüzde ticaret ve pazarlama dünyasının önemli araçlarından birisi haline gelmiştir. İşletmeler için sosyal medya, geleneksel araçları ortadan kaldırmış ve firmalar ile tüketicilerin doğrudan iletişim kurmalarına olanak sağlamıştır.

Dünyada 7.7 milyar insan nüfusunun % 57'si yani 4.68 milyar insan internet kullanıcısı iken, dünya nüfusunun yarısına yakını (3.48 milyar) aktif sosyal medya kullanıcısıdır. Sosyal ağlar siteleri içerisinde Facebook kullanıcı sayısı itibariyle dünyada en çok üyeye sahip olan (2.121 milyar) sosyal ağıdır. ABD'de 210 milyon, Hindistan'da 300 milyon, İngiltere'de 40 milyon ve Türkiye'de toplam 43 milyon Facebook kullanıcısı vardır (<https://wearesocial.com/global-digital-report>, 2019). Başlangıçta arkadaş edinmek, mevcut arkadaşlıkları devam ettirmek, bilgi alışverişi gibi kullanıcılar arasında güçlü bir iletişim ağı olma özelliği ön planda olan bir ağ olmakla birlikte; bugün üye sayısı ve üyelerinin kişisel bilgilerine erişime izin vermesi nedeni ile ticari alanda da şirketler için cazip hale gelmiştir (Toprak vd., 2011, s. 49). Reklam veren şirketler tarafından Facebook hem müşterileriyle temasta kalmak hem de onlardan geri bildirim almak bakımından güçlü bir araç olarak görülmektedir (Torlak ve Ay, 2014, s. 84). Facebook'ta kullanılan pazarlama yöntemleri, Facebook reklamları, sayfalar, gruplar ve uygulamalardan oluşmaktadır. Bunlar Facebook'un kendi bünyesinde sunduğu pazarlama yöntemleri olmasına rağmen, Facebook'un uygulama geliştirmeye izin veren yapısı sayesinde uygulamalar, firmalar açısından farklılık oluşturan önemli bir özellik haline gelebilmektedir. Facebook, site içinde marka ve şirketlere hayran sayfaları oluşturma imkânı vermesi, kullanıcıların profil bilgilerine göre sayfasında reklam yayınlaması ve viral kampanyalar için çok uygun bir mecra olması ile reklamcılık sektörünün göz ardı edemeyeceği bir alana dönüşmüştür. Sosyal ağ siteleri özellikle gençler ve çocuklar arasında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bugün sosyal ağlar gıda şirketlerinin çocuk ve gençlere ulaşmak için kullandıkları medya kanalları içerisinde önemli bir yer kapladığı söylenebilir (WHO, 2013, s. 6). Facebook 2007 yılından itibaren ticari firmaların ticari faaliyetleri için kendi sayfalarını geliştirmelerine imkân sağlamıştır. Facebook marka sayfaları (Facebook brand pages) kişisel kendi sayfalarına diğer kullanıcıları davet edebilmek için "like/beğen" butonunu kullanmaktadır. Şirketler ayrıca müşterileriyle Facebook dâhilinde açılan fan grupları vasıtasıyla da kontak kurabilirler (<https://www.facebook.com/pages/creation/>). Markalar da kendi sayfalarında resimler, videolar, linkler, yarışmalar, teklifler, uygulamalar, anketler ve bir dizi dijital ve interaktif içerikler yayımlayabilir. Marka sayfalarını "beğen" erek dahil olan kullanıcılar, markaların kendi içeriklerini paylaşabilir, yorum yapabilir ve kendi ağı ile

bu sayfaların içeriklerini paylaşabilir (Freeman vd., 2014, s. 56). Facebook'un kullanıldığı çeşitli pazarlama teknikleri ve tanımları Tablo 2'de yer almaktadır. Bu tabloda da görüleceği gibi Facebook geleneksel ve yeni medyaya özgü birçok tekniği pazarlama süreçlerinde kullanmaktadır. Bunlar içerisinde doğrudan çocuklara yönelik ve çocukların ilgisini çekebilecek teknikler ön plana çıkmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. *Facebook'ta Kullanılan Pazarlama Teknikleri ve Tanımları (Freeman vd., 2014, s. 57).*

Pazarlama Teknikleri	Tanımları
Yarışmalar, ödüller, eşantyonlar.	Bir gönderiyi beğenmek gibi asgari gereklilikler de dahil olmak üzere, katılımcı girişini gerektiren herhangi bir yarışma; ürün örnekleri, ücretsiz eşantyonları içerir.
Özel fiyat promosyonları	Sınırlı süreli teklifler, indirim menüleri, 2 al 1 öde veya indirimli fiyatlandırılmış diğer reklamlar
Kuponlar, teklifler, indirimler	Sadece Facebook sayfasını beğenenlerin kullanabildiği Facebook'a özel teklifler, indirimler, kodlar.
Ünlüler	Sporcular hariç eğlence veya medya profili olan kişiler
Çocuk karakterleri	Filmlerden, kitaplardan, televizyon programlarından ve İnternet'ten karakterler
Sporcular	Sportif başarıları olan yetişkin veya çocuk
Marka karakterler	Marka tarafından geliştirilen sayfada öne çıkan karakterler
Marka öğeleri	Herhangi bir logo, renk, ticari marka veya sloganlar
Oyunlar	Markanın öne çıktığı interaktif ve eğlenceli uygulamalar
Fotoğraflar	Ürünün, kullanıcıların ve tanıtım etkinliklerinin olduğu görüntü ve görsellerdir.
Sınavlar ve anketler	Doğrudan Facebook zaman çizelgesine gömülebilen, tüm marka sayfalarında teşvik edici bir özellik olarak katılım ve etkileşim için kullanılacak bir özelliktir.
Videolar	Doğrudan Facebook'a içerisinde veya YouTube üzerinden bağlanarak izlenebilen videolar.
Etkinlikler	Sayfa sahiplerinin etkinlik oluşturabileceği ve sayfa üyelerini davet edebileceği bir Facebook özelliğidir.
Uygulamalar	Akıllı telefon uygulamasına ve Facebook sayfasında gömülü tüm uygulamalara bağlantılıdır. Facebook sayfa yöneticilerine mağaza konumu bulucu, diğer sosyal medya kanallarından beslenme, sipariş platformları, geri bildirim ve promosyon teklifleri dahil olmak üzere sayfalarına uygulama sekmeleri çeşitliliği geliştirmelerine izin verir.
Kullanıcı ile etkileşim- Konuşmalar	Sayfa yöneticisi, sayfa üyesinin bildirimlerine ve yorumlarına yanıt verir ve içeriği diğer üyelerle paylaşır.
Linkler	Facebook sayfasından bulunmayan harici bir sayfaya veya ek içeriğe bağlantılar.

Tablo 2. (Devamı)

Kullanıcı tarafından oluşturulan içerik	Facebook kullanıcıları tarafından oluşturulan ve timeline'da paylaşılan veya markayla etiketlenen dijital medya (fotoğraflar, videolar, şarkılar gibi)
Sponsorluklar ve ortaklıklar	Hayır kurumları haricinde markanın desteklediği ya da markanın diğer markalarını desteklediği sponsorluklar.
Kurumsal sosyal sorumluluk ve hayırseverlik	Marka tarafından üstlenilen sosyal sorumluluk veya hayır işinin teşvik edilmesi

Dijital Medyaya Yönelik Düzenlemeler

Yiyecek ve içecek reklamlarının çocukların sağlığına olan olumsuz etkisini azalmaya yönelik kısıtlama ve düzenlemeler 2000'li yıllardan itibaren ilk olarak televizyon ve sinemaya yönelik olarak gündeme gelmiştir (Chester ve Montgomery, 2007, s.111). Bu düzenlemeler büyük ölçüde reklam ve pazarlamanın, gıda tüketimi ve halk sağlığı konusunda oynadığı rolle ilgili endişelerin ve araştırmaların artmasıyla şekillenmiştir. Çocuklar ve gençler gittikçe artan oranda dijital pazara maruz kaldıkça, yetkili makamlar ve çocuk hakları savunucuları hem gizlilik tehditlerini hem de zararlı ve manipülatif pazarlama stratejilerini hedef alan çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu çabaların ilk örneği olarak ABD Çocukların Çevrimiçi Gizliliğini Koruma Yasası (COPPA)'nın, 13 yaş altı çocukları dijital dünyanın zararlı etkilerinden korumayı amaçlaması gösterilebilir. COPPA, 13 yaş altı çocukları hedefleyen tüm ticari web siteleri için pazarlama ve gizlilik emniyet tedbirlerini zorunlu kılarak, 2013 yılından itibaren ebeveyn izni olmadan çocuklara yapılan çevrimiçi davranışsal reklamlara karşı çeşitli yasaklamalar getirmiştir (Montgomery, 2018: 23). İnternette web siteleri ve çevrimiçi platformlarda yaş sınırlarının giderek bulanıklaştığı, çocuklara ait sınırların yok olduğu, 13 yaş üstü çocuklar ve gençlerin de şirketlerin pazarlama teknikleri karşısında korumasız olduğu vurgulanmaktadır (Montgomery ve Chester, 2007, s. 65).

COPPA, 2018 yılında Youtube, Google ve Facebook gibi büyük platformları 13 yaş altındaki çocukların kişisel bilgilerini toplayıp, çocuklara yönelik reklam yaparak onları koruyan yasaları ihlal etmekle suçlamış ve ABD Federal Ticaret Komisyonu'na (FTC) 59 sayfalık bir yazılı şikâyetle bulunmuştur (tr.sputniknews.com, 2018). İngiltere'de reklamcılık alanını düzenleyen The Committees of Advertising Practice (CAP) ise 2015 yılında çevrimiçi gıda ve içecek reklamların çocuklar üzerine olan etkisini araştırmak, bu reklamların standartlarını ve kurallarını belirlemek amacı ile bir araştırma yapılmış ve rehber doküman hazırlamıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre daha az sağlıklı ürünler çevrimiçi kanallar- mobil uygulamalar ve sosyal medya- aracılığı ile tanıtılmaktadır. Bazı çalışmalar, çevrimiçi pazarlamanın çocukların marka bilinirliğini ve kısa süreli yemek tercihlerini

etkilediğini göstermektedir. Online oyunreklamlar sonucunda çocukların daha sağlıklı olan yiyecekler yerine sağlıksız atıştırma malzemeleri tercih ettikleri de diğer bir bulgu olarak bu çalışmalardan ortaya çıkmıştır. Ancak tek başına bu etkilerin obeziteye yol açtığını vurgulamak için daha uzun süreli çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır (CAP, 2015, s. 5).

Uluslararası düzeyde düzenlemelerle ilgili diğer önemli mevzuat Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce-ICC) "Uluslararası Reklam Uygulama Esasları"dır. Bu esaslar içerisinde "ICC Reklam ve Pazarlama İletişimi Uygulamaları Kodu" olarak bilinen bu kurallar genel olarak dünyada reklam ve pazarlama tekniklerinin sorumlu bir biçimde kullanılmasına yönelik uygulamaların hayata geçirilmesini hedeflemektedir. ICC tarafından 2016 yılında güncellenen "ICC-Çocuklara Yönelik Reklam Rehberi" isimli doküman "Dijital pazarlama iletişimi ve çocuklar" başlığı altında getirilen önerilere göre:

- ❖ Ebeveynlerin çocukların dijital aktivitelerine katılmaya veya refakat etmeye teşvik edilmesi,
- ❖ Çocuklar hakkındaki kişisel bilgilerin, yalnızca bir ebeveyn veya yasal vasiden izin alındıktan sonra üçüncü şahıslara ifşa edilebileceği,
- ❖ Alkollü içecekler, kumar ve tütün ürünleri gibi yaş sınırlamalarına tabi ürün veya hizmetlere yönelik web sitelerine çocukların erişimini kısıtlamak için önlemler alınması,
- ❖ Çocuklara yönelik dijital pazarlama iletişiminin çocuğu yaşına uygun olması gerekir.

Ayrıca,

"Çocuklara ve gençlere yönelik pazarlama iletişimi olumlu sosyal davranışları ve yaşam biçimlerini sarsacak nitelikte olmamalıdır. Pazarlama iletişiminde, çocuklarda veya gençlerde zihnen, ahlaken ya da bedenen zararlı bir etki yaratabilecek herhangi bir beyanda bulunulmamalı veya bu etkiyi yaratabilecek görsel bir sunum kullanılmamalıdır" (ICC,2016, s. 4).

Avrupa Komisyonu Çevre, Gıda Güvenliği ve Sağlık Komitesi yaptığı oylamada televizyon ve internet-video platformlarında gıdaların çocuklara yönelik pazarlanması konusunda daha katı önlemler alınmasını destekleme kararı almıştır. AB'de gönüllü olarak bir araya gelen yiyecek ve içecek reklam harcamalarının % 80'inden fazlasını temsil eden 21 gıda markası tarafından 2007 yılında "Gıda ve İçeceklerin Çocuklara Yönelik Sorumlu Pazarlanması Tahahhüdü" (EU Food Pledge) imzalanmıştır. Böylece markalar televizyonda, yazılı basında ve internet yoluyla 12 yaş altındaki çocuklara belirli beslenme kriterlerini karşılamayan ürünlerin tanıtımını yapmayacakları konusunda söz vermiştir. 31 Aralık 2016 tarihi itibarı ile kapsamı genişletilen AB Gıda Tahahhüdü'nde yer alan pazarlama iletişim platformlarına internet siteleri, çocuklara yönelik medya kanalları, inte-

raktif oyunlar, cep telefonları ve kısa mesaj yoluyla yapılan pazarlamalar da dahil edilmiştir (<http://www.eu-pledge.eu>).

Ayrıca DSÖ üye ülkelerden; yüksek yağ, şeker ve tuz içeren gıdaların çocuklara pazarlanmasıyla ilgili kapsamlı kısıtlamalar getirmelerini, dijital ortam dâhil olmak üzere tüm ortamları kapsayacak, düzenleyecek, boşlukları kapatacak ve kanıtları güncelleyecek iç politikanın oluşmasını sağlayacak ve güçlenmesini destekleyecek çalışmalar yapmalarını önemle istemiştir (WHO, 2004, WHO, 2013).

Türkiye’de de medya karşısında çocukları korumaya yönelik çeşitli yasal düzenlemeler ve sınırlamalar bulunmaktadır. Gıdaların medyada pazarlanması, yayın organlarında (radyo ve televizyonda) çocuklara gıda pazarlaması ile ilgili olarak düzenlemeler 2011’den itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye’de 2011 tarihli Radyo ve Televizyon Yasası, radyo ve televizyon yayın hizmetlerinde, çocuk ve gençlerin fiziksel, zihinsel veya ahlaki gelişimine zarar verebilecek türde içerik taşıyan programların çocukların izleyebileceği zaman dilimlerinde ve koruyucu sembol kullanılmadan yayınlanamayacağını vurgulamaktadır (RTÜK, 2011). Ayrıca 2018 yılında Sağlık Bakanlığı (SB) tarafından hazırlanan aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıdaların reklamlarının çocuk programlarıyla birlikte (çocuk programının başında, arasında ve sonunda) sunulmasına yönelik Türkiye Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından uygulamaya konulan düzenlemeye göre; bu ürünlerin tematik çocuk kanallarında yer alan çocuk programlarında reklamına izin verilmemiştir. Yayın kuruluşları diğer yayın türlerinde (genel, haber, sağlık, eğitim, spor vb.) yayın akışlarında çocuk programlarına yer vermeleri durumunda ise bu ürünlerin reklamına yer veremeyeceklerdir. Televizyon kanalları çocuk programları dışında kalan program türlerinin yayını esnasında bu gıda ürünlerinin reklamını, ekranın alt kısmında izleyiciler tarafından rahatça okunabilir, akar bant şeklinde yayınlanacak ve içerisinde düzenli ve dengeli beslenmeyi teşvik eden ifadelerle yer veren yazılı uyarılarla birlikte yapılacaktır (RTÜK, 2018).

Türkiye’de dijital medyada gıda ve içecek pazarlaması ya yönelik bir düzenleme bulunmamakla birlikte; sorunun büyüklüğünü analiz etmeye ve etkili politikalar geliştirmeye yönelik önemli bir çalışma DSÖ Avrupa Ofisi tarafından 2017 yılında gerçekleştirilmiştir. “Çocuklara Gıda Pazarlaması-Türkiye” isimli çalışma Türkiye’de gıda firmalarının web sayfalarındaki reklamları incelemek için 20 gıda firması ve firmaların ürünlerinin web sayfaları değerlendirilmiştir. Çalışmaya göre web sayfalarının sadece dörtte birinde çocuklar için özel alan bulunurken, web sayfalarının tamamına yakınında yaş sınırlaması yoktur. Ürün-firma web sayfalarında sosyal medya bağlantısı bulunma ve TV reklamları en yaygın özelliklerdir (WHO, 2018:1).

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın birincil amacı Türkiye’de Facebook’ta çeşitli ticari markaların çocuklara yönelik yiyecek ve içecek pazarlama stratejilerini analiz etmektir. Bu amaçla Facebook’ta yer alan sayfaları, paylaşımlarının içerikleri (resimler, videolar, linkler, yarışmalar, teklifler, uygulamalar, anketler ve bir dizi dijital ve interaktif içerikler) ile kullanıcılarla etkileşimleri, paylaşımlarının özellikleri, bildirim ve beğeni sayıları ile yorumlara dair bulgular analiz edilmiştir. Böylece Facebook’ta çoğunlukla çocuklar ve gençler tarafından tüketilen sağlıksız yani yüksek yağ, şeker ve tuz içeren gıdalar (HFSS-High Fat & Salt & Sugar) yiyecek ve içecek pazarlamasının doğası hakkında bir değerlendirmeye ulaşmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla çocuk ve gençlerin yoğun olarak takip ettiği Facebook’ta yer alan ve yine çocuklar ve gençler tarafından en çok tüketildiği düşünülen yiyecek ve içecek markalarına ait sayfalar ele alınmıştır. Bu sayfaların tüketim sıralamasında *Hızlı Tüketim Ürünleri (FMCG - Fast-Moving Consumer Goods)* kategorilerine dair Socialbakers tarafından 6 Haziran 2018 tarihinde erişilen “Facebook Pages Stats in Turkey” verilerinden yararlanılmıştır (Socialbakers Turkey, 2018). Birinci aşamada ilk 10 yiyecek ve içecek markası ve ürünü içerisinden yedi ürün seçilmiş ve bunlara Türkiye’de de tüketiminin yüksek olduğu düşünülen uluslararası fast-food markalarından McDonalds Burger King ve Dominos Pizza eklenmiştir. Daha sonra bu markaların Facebook sayfalarına erişim sağlanmış ve Facebook’ta bir aylık geriye dönük tarama yapılmıştır (1 Mayıs-31 Mayıs 2018).

Kullanılan pazarlama tekniklerinin sınıflandırılması için bir içerik analizi kodlama formu aracılığıyla analiz edilmiştir. Firmaların sayfalarında kullandıkları pazarlama teknikleri Freeman vd. (2014, s. 57) tarafından kullanılan Facebook pazarlama teknikleri (Tablo 2) göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca sayfalarda paylaşılan toplam “bildirim sayısı”, “hakkında konuşan insan sayısı”, “sayfayı beğenen sayısı”, “fan sayısı”, “yorum sayısı” gibi sayfa istatistikleri de analiz sırasında göz önünde bulundurulmuştur.

Bulgular

Çalışmada öncelikle Socialbakers tarafından yayınlanan “Facebook Pages Stats in Turkey” verilerinden yararlanılarak elde edilen *Hızlı Tüketim Ürünleri (FMCG - Fast-Moving Consumer Goods)* içerisinde yer alan ve Türkiye’de en çok tüketilen yiyecek ve içecek markalarından yedi ürüne ait Facebook sayfası (Coca Cola Türkiye, Tadelle, Ülker, Fanta, Ülker Çikolatalı Gofret, Sarelle, Eti Canga) ile Türkiye’de de tüketiminin yüksek olduğu düşünülen uluslararası fast-food markalarından Mc Donalds Burger King ve Dominos Pizza Facebook sayfası incelenmiştir. Bu sayfaların beğeni ve fan sayıları karşılaştırıldığında uluslararası içecek markaları (Coca Cola ve Fanta) ile fast-food markalarının (McDonalds) önde olduğu görülmektedir. Ayrıca sayfaların post/bildirim sayılarına da bakılmıştır.

Sayfaların beğenen sayısı karşısında aktif kullanıcı sayısı oldukça düşüktür. Bunlar içerisinde Facebook sayfalarını en aktif kullanan markalar McDonalds, Burger King, ve Dominos Pizza gibi uluslararası markalardır. Sayfalarda Facebook'a üye olma yaşı 13 olmasına karşın birçok çocuğun sayfaları beğendiği, sayfalara yorum yaptığı görülmüştür (Tablo 3).

Tablo 3. İncelenen Facebook Sayfalarının Pazarlama Teknikleri ve Çeşitli Özellikleri

Marka/ Ürün	Beğeni	Fan	Bildirim sayısı	Pazarlama Teknikleri
Coca Cola (Türkiye)	107.690.963	1. 351. 652	7	Videolar; fotoğraflar; kullanıcı ile etkileşim (yorumlara yanıt); marka öğeleri.
Mc Donalds (Türkiye)	76.050.224	-	24	Uygulamalar; linkler; kullanıcı ile etkileşim (yorumlara yanıt), fotoğraflar; videolar; yarışma ve ödül; kuponlar ve indirimler; marka öğeleri.
Fanta	19.910.596	988. 795	1	Kullanıcı tarafından üretilen içerik (video); marka öğeleri.
Tadelle	1.117.817	1. 117. 952	10	Yarışma, ödül ve eşantyon (etiketle ödül kazan); videolar, fotoğraflar, yorumlara yanıt;; kurumsal sosyal sorumluluk; marka öğeleri.
Ülker	1.881.662	1. 025. 760	5	Fotoğraflar; kullanıcı ile etkileşim (yorumlara yanıt), kurumsal sosyal sorumluluk; marka öğeleri.
Ülker Çikolatalı Gofret	951.559	951. 795	4	Fotoğraflar; kurumsal sosyal sorumluluk
Sarelle	917.428	917. 665	12	Yarışma ve ödül; ünlüler; fotoğraflar; kurumsal sosyal sorumluluk; kullanıcı tarafından üretilen içerik (video); marka öğeleri.
Eti Canga	912.016	912. 222	7	Marka karakter; videolar; fotoğraflar; kullanıcı ile etkileşim (soru sorma, yorumlara yanıt); marka öğeleri.
Burger King (Türkiye)	729.203		18	Videolar; fotoğraflar; ünlüler; kullanıcı ile etkileşim(soru sorma, yorumlara yanıt); linkler; marka öğeleri.
Dominos Pizza (Türkiye)	354.911		13	Marka karakter; marka öğeleri; videolar; fotoğraflar; anketler; linkler; uygulamalar; kuponlar ve indirimler; kullanıcı ile etkileşim (soru sorma, yorumlara yanıt).

İncelenen markaların seçilen tarihler arasında toplam 101 bildirim yayınladığı görülmüştür (Tablo 3). Bu gönderiler içerisinde en sık kullanılan pazarlama teknikleri markaya ait herhangi bir logo, renk, ticari marka veya slogan içeren 'Markalama öğeleri', 'Fotoğraf' ve 'Videolar'dır. Markaların en fazla tercih ettiği diğer bir pazarlama tekniği 'Kullanıcı ile etkileşim'dir (Tablo 4). Burada sayfa yöneticisi, sayfa üyesinin bildirimlerine ve yorumlarına yanıt vererek ya da içe-

Dijital Medyada Çocuklara Yönelik Yiyecek ve İçecek Pazarlaması: Facebook Örneği

riği diğer üyelerle paylaşarak bu etkileşimi arttırmayı sağlamıştır (Görsel 1 ve 2). Çalışmada ulusal ve uluslararası markalara ait olan Facebook sayfalarının genel olarak çocuklar ve ergenleri hedeflediği, bu grubu etkilemek için sayfalarında etkileşime ağırlık veren, yarışma temelli kullanıcı türevli içerikler, interaktif oyunlar, videolar ve uygulamalar kullandığı tespit edilmiştir.

Görsel 1: McDonald's Örnek Bildirim
(25 Mayıs 2018)

Görsel 2: Tadelle Örnek Bildirim
(7 Mayıs 2018)

İncelenen sayfalarda kullanıcının bir gönderiyi beğenmesi gibi kullanıcı katılımını gerektiren yarışma, ödül ve ücretsiz eşantyonları içeren ödüllendirme teknikleri de kullanılmıştır (Görsel 3). Markaların milli bayramları ve özel günleri (anneler günü, 19 Mayıs vb.) kullanarak tüketici ile etkileşimini arttırdığı görülmüştür (Görsel 4).

Görsel 3: McDonald's Örnek Bildirim
(26 Mayıs 2018)

Görsel 4: Sarelle Örnek Bildirim
(16 Mayıs 2018)

Tablo 4. İncelenen Facebook Sayfalarında En Sık Kullanılan Pazarlama Teknikleri

Kategoriler	Görülme Sıklığı
Markalama öğeleri	33
Fotoğraflar	15
Videolar	10
Kullanıcı ile etkileşim- Konuşmalar	8
Yarışmalar, ödüller, eşantyonlar.	4
Uygulamalar	3
Kurumsal sosyal sorumluluk ve hayırseverlik	3
Linkler	6
Ünlüler	2
Markalı karakterler	2
Sınavlar ve anketler	4
Özel fiyat promosyonları	4
Sporcular	1
Kuponlar, teklifler, indirimler	5
Kullanıcı tarafından oluşturulan içerik	1
Sponsorluklar ve ortaklıklar	0
Çocuk karakterler	0
Etkinlikler	0
Oyunlar	0
Toplam	101

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Günümüz toplumlarında çocuk, reklam ve pazarlama süreçlerinin önemli bir hedef kitlesini oluştururken, aynı zamanda ailenin satın alma kararları üzerinde etkili olarak ailenin tüketim alışkanlıklarını da etkilemektedir. Son 50 yılda hızla gelişen kitle iletişim araçları sayesinde çocuklar “tüketiciler” olarak geçmişe oranla çok daha fazla ekonomiye dahil edilmiş ve bir “tüketici birey” olarak çocuk giderek daha fazla oranda pazarlamacıların hedefi haline gelmiştir. Bugün tüketimin en önemli mecrası olan dijital medya içerisinde de çocuklar tüketim dinamiklerinin en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Üstelik bu alanda yer alan pazarlama stratejileri geleneksel medyaya göre çok daha ilgi çekici ve karmaşıktır.

Günümüzde televizyon pazarlamacılar için hala en yaygın araç olmakla birlikte, dünyada yapılan çalışmalar yiyecek ve içecek markalarının ürünlerini pazarlamak için internet ve sosyal medyayı da yaygın olarak kullanmaya başlamış-

lardır. Özellikle markalar Facebook'u etkileşimli ve interaktif yönlerini nedeniyle sıklıkla tercih etmektedir. Bu çalışmanın bulgularına göre tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çocukların ve gençlerin sıklıkla tükettiği markalar Facebook'ta yer almakta ve Facebook pazarlama tekniklerini kullanmaktadır. Bu teknikler markanın logo, müzik, renk gibi çeşitli öğelerinin ön plana çıkarıldığı, fotoğraf ve videolar paylaşma; kullanıcı ile etkileşimi amaçlayan soru sorma, yorum yapma gibi tekniklerdir. Ayrıca Facebook'ta marka sayfalarını beğenen kullanıcılar, markanın sayfa kendi içeriğini paylaşarak, yorum yaparak, beğenerek bu pazarlama sürecinin bir parçasını oluşturmaktadır.

Çalışmanın ortaya koyduğu diğer bir bulgu da çevrimiçi ortamlar ve çevrimiçi pazarlama yöntemlerinin çocukların ve gençlerin sağlıklarını tehdit etmekte oluşudur. Bu konuda sınırlı olan literatür taramasında da ortaya konulduğu üzere dijital ortamlarda pazarlama teknikleri ve reklamların çocukların yeme ve satın alma davranışına etkisi artmaktadır. Geçmişte özellikle televizyon reklamlarının benzer etkisi birçok çalışma ile ortaya konulmuş ve bu konuda kamu sağlığı politikalarının geliştirildiği görülmüştür. Günümüzde birçok düzenleme televizyon reklamlarının çocuklar ve gençler üzerindeki olumsuz etkisini sınırlandırmaya yöneliktir. Benzer soruna rağmen henüz dijital ortamlara yönelik düzenleme sayısı oldukça sınırlıdır. Üstelik internet ve sosyal medyada şirketlerin kullandığı pazarlama teknikleri oldukça gelişmiş ve kullanıcının katılımını da içeren çeşitliliktedir. Türkiye'de geleneksel medyaya yönelik düzenlemelerin dijital alanı düzenlemesi ve dijital ortamlarda çocukları koruması mümkün görünmemektedir.

Yeni medya ortamlarının en önemli özelliklerinden olan kullanıcının katılımını içeren ve gerektiren uygulamaların Facebook pazarlama teknikleri içerisinde de oranı dikkate değerdir. Bundan sonraki çalışmaların çocuk ve gençlerin bu pazarlama teknikleri karşısındaki tutumlarını dikkate alması yararlı olacaktır. Buckingham'ın da vurguladığı gibi çocuklara dijital pazarlama konusunda endişe duyulmasına rağmen, çocukların ve gençlerin çevrimiçi pazarlamayı nasıl anladıkları, bu duruma nasıl tepki verdikleri ve zaman içerisinde bakış açılarının nasıl değişeceğine yönelik daha kapsamlı ve güncel kanıtlara ihtiyaç duyulmaktadır (2015, s. 12).

Çocukların medyada reklam mesajlarını anlama ve çözümlemelerine yönelik beceriler geliştirmelerini amaçlayan medya okuryazarlığı eğitimi içerisinde iki yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlardan ilki bireylerin medyanın olumsuz etkilerinden korunması gerektiğini üzerine temellenen korumacı yaklaşım, ikincisi ise medya metinlerini toplumsal ve siyasal üretimler olarak görerek, bireylerin medyada kendini ifade etme ve eylemlerine vurgu yapan eleştirel medya okuryazarlığıdır (Binark ve Bek, 2007). Korumacı yaklaşım içerisinde yaygın olarak kullanılan "Bilişsel savunma" anlayışına göre çocukların bir reklama yönelik ilk tepkileri bilişsel olacaktır. Bu bağlamda medya okuryazarlığı az olanlar, reklamdaki daha

çok etkileneceklerdir. İkincisi ise, medya okuryazarlığının artması ile etkilenme düzeyinin düşeceği yönündedir. Küçük yaşta çocukların medya okuryazarlık oranları düşük olacağından cingıllarla, renkli imajlarla, ünlü kişilerle, ürünün fiziksel çekiciliğine dayalı reklamlarla daha çabuk kandırılacaklardır. Buna karşın, medya okuryazarlığı yüksek olan erişkin çocukların reklam mesajlarını kritik edecekleri ve daha zor ikna olacakları varsayılmaktadır (Livingstone ve Helsper, 2006'dan akt. Kar, 2008: s. 205). Çalışmada elde edilen bulgular Türkiye'de çocukların artan internet ve sosyal medya kullanım oranları göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Türkiye'de çocukların internet kullanımı çeşitli yaş grupları ve cinsiyetler arasında farklılaşmak üzere, 11-15 yaş arasında % 65,1'dir (TUİK, 2013). Ayrıca EU Kids Online tarafından yayınlanan raporda da yer verildiği gibi, Facebook sosyal ağ üyeliği 13 yaş sınırı gerektirirken, Türkiye'deki 13 yaş altı çocukların yarısından fazlasının Facebook hesabı vardır. Türkiye'de medya okuryazarlığı düzeyi açısından birçok eksiklikleri olan çocukların, yeni medya okuryazarlığı açısından internette riski durumlar ile karşılaşma oranları ve bu olumsuz durumdan etkilenme olasılıkları daha yüksek olacaktır. Bu nedenle yaş etkeni ile birlikte reklamlar olarak birer "tüketici birey" olarak konumlandırılan çocukları "yurttaş birey" olarak konumlandırarak ve yurttaşlığının bir gereği olarak güncel tartışmaları anlamlandırarak bunlara katılmasını amaçlayan eleştirel medya okuryazarlığı becerilerini geliştirecek çalışmalara daha çok ihtiyaç olacaktır. Bundan sonraki çalışmaların çocuk ve gençlerin bu pazarlama teknikleri karşısındaki tutumlarını ve gerekli politika değişikliklerini dikkate alması yararlı olacaktır. Ayrıca Buckingham (2007) tüketici toplumunda çocuğun rolünün yalnızca reklamcılıktaki artışla anlaşılabilen karmaşık bir sosyal ve kültürel gelişme olduğunu söylemektedir. Buna göre çocuk, pazarlama ve tüketim çalışmalarının sosyal sınıf, cinsiyet ve etnik köken gibi ebeveynlerin tüketim uygulamalarını da dikkate alması gerekmektedir. Obezite gibi karmaşık bir konuda bazı potansiyel nedenlerin politika düzeyinde ele alınması etkili olabilir. Reklamcılık düzenlemelerinin zaman ve özellikle ortaya çıkan yeni tekniklere uyum sağlaması gerekir. Medya okuryazarlığı eğitimi modern tüketim toplumlarının temel gereksinimi olmakla birlikte, Buckingham'ın ifadesi ile medya okuryazarlığının tek başına medyanın etkilerine karşı koruma sağlayacağını düşünmek "saflık"tır (2015, s. 2).

Kaynakça

- Binark, M., ve Gencil Bek, M. (2007). *Eleştirel medya okuryazarlığı: Kuramsal yaklaşımlar ve uygulamalar*. İstanbul: Kalkedon.
- Buckingham, D. (2015). *Preface, Literature Review of Research on Online Food and Beverage Marketing to Children*, Produced for the Committee of Advertising Practice (CAP).www.cap.org.uk. Erişim Tarihi: 01.07.2018.
- Buckingham, D. (2007). Selling childhood? Children and consumer culture. *Journal of Children and Media*. 1(1): 10.
- Cairns, G., Angus, K., Hastings, G. ve Caraher, M. (2013). Systematic reviews of the evidence on the nature, extent and effects of food marketing to children: A retrospective summary. *Appetite*, 62, 209-215.
- Calvert, S. L. (2008). Children as consumers: Advertising and marketing, *The Future Of Children*, 18(1), 206-234.
- Calvert, S. L. (2013). Medya ve gıda/içecek pazarlamasının çocuk beslenmesi ve sağlığı üzerindeki rolü. 1. *Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiri Kitabı-2*, 253-266. Erişim Tarihi: 01.04.2017.
- Chandon, P. ve Wansink, B. (2012). Does food marketing need to make us fat? A review and solutions. *Nutrition Reviews*, 70(10),571-593.
- Chester, J, Montgomery, K.C. (2007). *Interactive food & beverage marketing: targeting children and Youth in the digital age*. Berkeley Media Studies Group. [http://www.digitalads.org/ documents/digiMarketingFull.pdf](http://www.digitalads.org/documents/digiMarketingFull.pdf). Erişim Tarihi: 01.02.2018
- COSI-TUR (2014). *Childhood obesity Surveillance Initiative-2013*. Ankara: Ministry of Health and Department of Public Health, University of Hacettepe.
- Dijk, J. v. (2016). *Ağ Toplumu*. İstanbul: Kafka.
- EU Kids Online (2013). *Findings & methods & recommendation*, <https://lisedesignunit.com/EUKidsOnline/html5/index.html?page=1&noflash> Erişim Tarihi: 01.02.2018.
- Facebook (2018). "Bir sayfa oluşturun" <https://www.facebook.com/pages/creation/> Erişim Tarihi: 01.02.2018.
- Freeman, B., Kelly, B. Baur, L., Chapman, K., Chapman, S., Gill, T. ve King, L. (2014). Digital junk: food and beverage marketing on Facebook. *M. J. Public Health.*, 104, 56-64. doi:10.2105/AJPH.2014.302167.
- French S. A., Story, M. ve Robert WJ. (2009). Environmental influences on eating and physical activity. *Annual Review of Public Health*. 22, 309-335.
- <https://eu-pledge.eu/our-commitment/>. "Our Commitment", Erişim Tarihi: 03.07.2019.
- International Chamber of Commerce (ICC). (2016). ICC Reference Guide on Advertising to Children. <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2017/01/Reference-Guide-on-Advertising-to-Children-Statement-on-Code-Interpretat....pdf> Erişim Tarihi: 13.05 2018.
- IPSOS. (2013). Çocukların alışkanlıkları değişiyor: Televizyonun yerini İnternet alıyor. <https://www.ipsos.com/tr-tr/cocukların-alışkanlıkları-değişiyor-televizyonun-yerini-internet-alıyor> Erişim Tarihi: 13.05 2018
- Kar, A. (2008). Çocuk ve reklam: Televizyon reklamlarının çocuk üzerine etkileri, İçinde N. Akıner, Y. İnceoğlu (Edt.), *Medya ve çocuk rehberi* (ss. 193-210). Konya: Hiperlink.

- Kaplan, A. M., ve Haenlin, M. (2016). Dünyanın bütün kullanıcıları birleşin-Sosyal medyanın zorlukları ve sağladığı fırsatlar. İçinde H. Hülür ve Cem Yaşın (Edt), *Yeni medya kullanıcının yükselişi* (ss. 352-372),. Ankara: Ütopya.
- Montgomery, K. (2018). Büyük Veri” Devrinde Çocukların Gizliliğinin Korunması, Çocuk ve Medeniyet, 3(5), 23-32.
- OFCOM (2018). Children and parents: Media use and attitudes report. https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0024/134907/Children-and-Parents-Media-Use-and-Attitudes-2018.pdf Erişim Tarihi: 03.06.2019.
- Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2011). Yayın Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete. 28103. <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/40715>
- Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2018). Aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıda maddelerinin ticari iletişimine ilişkin yeni düzenleme, <https://www.rtuk.gov.tr/duyurular/3788/5536/asiri-tuketimi-tavsiye-edilmeyen-gida-maddelerinin-ticari-iletisimine-iliskin-yeni-duzenleme.html> Erişim Tarihi: 03.05.2018.
- Sağlık Bakanlığı (SB) (2011). *Türkiye’de Okul Çağı Çocuklarında (6-10 Yaş Grubu) Büyümenin İzlenmesi Projesi Araştırma Raporu (TOÇBİ)*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Socialbakers Turkey (2018). *Facebook Pages Stats in Turkey*. <https://www.socbakers.com/statstcs/facebook/pages/total/turkey/brands/fmcg-food/page-1-3/> Erişim Tarihi: 03.02.2018.
- Story, M. ve French, S. (2004). Food advertising and marketing directed at children and adolescents in the US, *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, February,1:3.
- The Committees of Advertising Practice (CAP) (2015). *Online food and drink Marketing to children CAP’s response to the 2014 literature review by family kids & youth*. www.cap.org.uk. Erişim Tarihi: 05.03.2018.
- Toprak, A., Yıldırım, A. Aygül, E., Binark, M., Börekçi, S. ve Çomu, T. (2009). *Toplumsal paylaşım ağı Facebook: “Görülüyorum öyleyse varım”*, İstanbul: Kalkedon Yayınevi.
- Torlak Ö. ve Ay U. (2014). Facebook’ta bulunma amacı ve Facebook reklamlarına duyulan ilgi arasındaki ilişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4),83-94.
- tr.sputniknews.com, (2018, 9 Nisan). 23 kurumdan açıklama: YouTube yasadışı olarak çocukların verilerini topluyor. <https://sptnkne.ws/hkRU>. Erişim Tarihi: 03.02.2018.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2013). 06-15 yaş grubu çocuklarda bilişim teknolojileri kullanımı ve medya TUIK-Haber Bülteni. www.tuik.gov.tr. Erişim Tarihi: 12.03.2018.
- Wartella, E. A. (2013). Medya, beslenme ve çocuk obezitesi, 1. *Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiri Kitabı-2*, 243-251
- We Are Social. (2019). “Global Digital Report 2019”. Erişim adresi: <https://wearesocial.com/global-digital-report-2019>. Erişim Tarihi: 01.04.2018
- World Health Organization (WHO). (2004). Marketing Food to Children: the Global Regulatory Environment.<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42937/9241591579.pdf;jsessionid=9824A41470FA5A64CFC3738169EA6F33?sequence=1> Erişim Tarihi:23.07.2019.
- World Health Organization (WHO). (2012). Global strategy on diet, physical activity and health. <http://www.who.int/dietphysicalactivity/childhood/en/index.html>. Erişim Tarihi: 15.02.2018.

World Health Organization (WHO). (2013). Marketing of foods high in fat, salt and sugar to children: update 2012–2013. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/191125/e96859.pdf. Erişim Tarihi:23.07.2019.

World Health Organization (WHO). (2017). WHO support for the 2015–2016 Data Collection Round. <http://www.euro.who.int/en/health-topics/disease-prevention/nutrition/activities/who-european-childhoodobesity-surveillance-initiative-cosi>. Erişim Tarihi: 03.02.2018.

World Health Organization WHO. (2018). Türkiye’de çocuklara yönelik gıda pazarlamasının izlenmesi raporu. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/383093/food-marketing-tur-tur.pdf?ua=1. Erişim Tarihi: 03.06.2019.

Facebook Sayfaları:

<https://www.facebook.com/tadelle/>

<https://www.facebook.com/cocacolaturkey>

<https://www.facebook.com/McDonaldsTurkiye/>

<https://www.facebook.com/fantaturkey/>

<https://www.facebook.com/Ulker/>

<https://www.facebook.com/cikolataligofret/>

<https://www.facebook.com/sarellesagra/>

<https://www.facebook.com/eticanga/>

<https://www.facebook.com/Burger.King.Turkiye/>

https://www.facebook.com/DominosTurkiye/?ref=br_rs

OKULLARIN ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLE DEĞİŞİME HAZIRBULUNUŞLUK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

Ruşen KARAARSLAN SARI², Mehmet Akif HELVACI³

Öz

Bu araştırmanın amacı; okulların örgüt kültürü ile değişime hazır bulunuşluk düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Ayrıca okulların değişime hazırbulunuşlukları ve okulların sahip oldukları örgüt kültürü özelliklerini belirlemektir. Araştırmada basit seçkisiz örnekleme ile katılımcılara ulaşılmıştır. Amaç doğrultusunda kişisel bilgi formu, okullarda değişime hazır bulunuşluk ölçeği ve örgüt kültürü türü ölçeğinden oluşan veri toplama aracı, Afyonkarahisar il merkezinde ortaokullarda görev yapan 305 öğretmene uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, okulların örgüt kültürü alt boyutları ile değişime hazır bulunuşluk alt boyutları arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte, okulların örgüt kültürü başarı alt boyutu ile destek kültürü alt boyutu arasında "yüksek" düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlerin ve yöneticilerin değişime yüksek düzeyde hazır oldukları; okulun fiziki-teknolojik alt yapısının ve velilerin ise orta düzeyde hazır oldukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Değişim, Değişime Hazır Bulunuşluk, Örgüt Kültürü

Investigation of the Relationship between Organizational Culture of Schools and Their Readiness of Change

Abstract

The aim of this research study is to examine the relationship between the organizational culture of schools and the readiness level for change. In addition, characteristics of schools to determine in readiness levels for change and culture of schools are examined. In this study, simple random sampling method was used. For this purpose, a personal information form, data collection tool consisting of the readiness to change scale and organizational culture type scale were applied to 305 teachers working in secondary schools in Afyonkarahisar. As a result of the study, a significant positive correlation was found between the organizational culture achievement subscale and support culture subscale of the schools. According to the teachers' opinions, teachers and administrators are ready for change to a great extent. The readiness of schools to change does not show a significant difference in terms of gender, seniority, educational status, and type of organizational culture in terms of gender.

Keywords: Change, Readiness of change, Organizational Culture

1 Okulların Örgüt Kültürü Türü İle Değişime Hazır Bulunuşlukları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Adlı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

2 Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, E-posta: rusenkaraarslan@hotmail.com

3 Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi, E-posta: mahelvaci@yahoo.com

Giriş

Günümüz dünyasında devrim niteliğinde inanılmaz değişme ve gelişmeler gözlemlenmektedir. Bilgi patlaması, bilgi ve bilişim teknolojisindeki gelişmeler, hızlı ürün eskimesi, iş gücü yapısının değişmesi, kişisel ve toplumsal sorunlara ilginin artması, işin giderek uluslararası nitelik kazanması ve dünya'nın giderek küresel bir köy haline alması gibi gelişmeler toplumların da değişme gerekliliğini beraberinde getirmektedir (Helvacı, 2015).

Değişim hem bireysel hem de toplumsal gelişim için gereklidir. Tüm dünyada yaşanan sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik değişmeler toplumu ve bireyleri farklı boyutlarda etkilemektedir. İçinde yaşadıkları toplumun birer parçası olan örgütler de varlıklarını devam ettirebilmek için bu değişimlere ayak uydurmak zorundadırlar (Levent, 2016, s. 118).

Toplumsal değişimin gerçekleştirilmesinde en başta gelen okullar; değişimin getirdiği belirsizliklerin ortadan kalkması ve yeni gereksinimlerin karşılanmasında gereken bilgi, beceri ve tutumların ilk olarak kazanıldığı yerdir (Gökçe, 2004).

Değişimin en önemli özelliği değişimin ne getireceğinin bilinmemesidir. Ayrıca okulda gerçekleştirilecek değişimlerde okul kültürünün önemli bir payı vardır. Eğitim, bireyde davranış değiştirme sürecidir. Yani öğretmen ve okul yöneticileri davranış değiştirmekle görevlidir. Eğitim bir değişim sürecidir. Bunun için öğretmen ve okul yöneticileri değişimi yönetme hakkında bilgi sahibi ve değişime açık olmalıdırlar (Aydoğan, 2007).

Değişim ile kültür sürekli olarak etkileşim halinde olan kavramlardır. Örgütler kalıcı ve rakipleriyle rekabet edebilmek için var olan kültürlerini benimsemeli, çevredeki değişimleri izlemeli ve örgütü değişime hazırlarken örgüt kültürünün de önemini göz ardı etmemelidir. Çevredeki değişimler takip edilirken, örgüt kültürünün unsurları bilinmeli ve bunların da değişime uyumu sağlanmalıdır (Bozkurt, 2014).

Kavramsal Çerçeve

Örgütsel Değişim

Örgüt, ortak amaçları gerçekleştirmek üzere bir araya gelen insanların örgütlenmesi, eş güdümlenmesi, değerlendirilmesi ve liderlik edilmesi süreçlerinin bütünüdür. Örgütler insanın iş birliği gereksiniminden doğar (Balcı, 2005).

Evrende var olan her şey karşılıklı etkileşimle sürekli değişir ve tüm değişimlerin temel hareket noktası ise gelişmedir (Güzel, 1996). Değişme, *planlı ya da planlı bir biçimde bir sistemin bir süreç veya ortamın belli bir durumdan başka bir duruma geçirilmesi* olarak tanımlanabilir (Sabuncuoğlu & Tüz, 1995, s. 163)

Örgütsel değişimin amacı, örgütün iç ve dış çevresine uyum sağlayarak, örgütün etkinliğini ve verimliliğini arttırmak için sorulara ve tartışmalara çözüm getirmek, örgütün gelişimini ve devamlılığını sağlamak olarak nitelendirilebilir (Aksoy, 2005).

Örgütsel değişimin amacı, örgütün iç veya dış çevresindeki değişimlere uyumlu hale gelmesine ve bu sayede yoğun rekabet ortamına uyumlu hale gelmesine ve bu sayede yoğun rekabet ortamına uyum sağlamasına çalışmaktır. Ayrıca müşteri ve çalışanların çıkarlarını gözeten, etkinliği ve verimliliğini ön planda tutan, gelişmeler ve rekabete kolay uyum sağlayabilecek esnekliğe sahip organizasyonel yapılar oluşturmaktır (Koç, 2014).

Eğitim Örgütlerinde Değişim

Çağımızda bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler, bilgi patlaması ve iş gücü piyasasının kalitesinin gelişme göstermesi eğitim ile ilgili unsurlarında hızlı bir değişim göstermesine neden olmaktadır. Toplumda değişim sürecini başlatma sorumluluğu bulunan eğitim örgütleri kendi yapısal özelliklerinin ne içinde bulunduğu çevrenin, öğretmen, veli, öğrencilerin beklentilerine uygun değişime uygulamaları yapmaları zorunlu hale gelmektedir (Özdemir & Cemaloğlu, 1999).

Eğitim örgütlerinin değişim hareketleri, temelde üç aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşama, geçmiş uygulamaların gözden geçirilmesi ve eksiklerin belirlenmesidir. Bu aşamada, eğitimde değişmeye niçin ihtiyaç duyulduğu; değişimin niçin yapıldığı taraflara anlatılır ve birlik duygusu oluşturulur. İkinci aşamada, yeniden düzenlemeler yapılır. Üçüncü aşamada ise, eski ile yeninin mücadelesi başlar. Bu aşamaları gerçekleştirmekte olan eğitim örgütlerini değişimde etkisiz kılan iki nedenden söz edilebilir. Bu nedenlerden birincisi, mevcut değerleri koruma adına yeni değerlerin dışlanmasıdır. İkinci neden ise, eğitimde uygulanan değişim modellerinin ve kullanılan dilin çoğunlukla iş dünyası çıkışlı olması sonucu, bu değişim denemelerinin eğitimin özgün yapısına uyması olarak belirtilebilir (Çalık, 2003, s. 548). Değişimin amaçları ile öğretmenlerin amacının uyuşmasının sağlanması, değişime öğretmenlerin önem vermesi için gereklidir. Aksi takdirde değişim sembolleşip direnişle karşılaşacaktır (Tuti, 2016).

Değişime Hazır Bulunuşluk

Hazır bulunuşluk kavramı, bireyin belli davranış yeterliklerini gösterebilmesi için gerekli olan fizyolojik ve psikolojik donanımları içermektedir (Akt. Bozkurt, 2014).

Miles (1998, s. 3), örgütün değişim durumunun hazır olma kaynakları iki boyutta ele alınabileceğini vurgulamaktadır. Hazır olma, çalışanların değişim ihtiyacının hangi ölçüde duyduklarını ya da var olan statükodan ne derece hoşnut olduklarını tanımlar. Kaynaklar ise, değişim sürecini ne derece destekleyebilece-

ğimizi görmemizi sağlar. Eğer yeterince kaynak yoksa ve örgüt kültürü değişime hazır değilse, önemli değişiklikler yapma şansı yoktur (Töremen, 2002, s. 187).

Değişim hazırlığı çok düzeyli, çok yönlü bir yapıdır. Kuruluş düzeyinde bir yapı olarak değişime hazır olma durumun örgütsel üyelerin bir değişikliği uygulamadaki ortak kararlılığı ve değişiklik yapmak konusundaki ortak kabiliyetlerini (etkinlik etkinliği) paylaşma ihtiyacını ifade eder. Örgütsel değişime hazır olma durumu yüksek olduğunda örgütsel üyelerin değişimi başlatma, daha fazla çaba gösterme, daha fazla ısrar etme ve daha fazla iş birliği yapma davranışı sergileme olasılıkları daha yüksektir. Sonuç daha etkili bir uygulamadır (Weiner, 2009).

Örgüt Kültürünün Örgütsel Değişmeye / Yeniliğe Etkileri

Kültür, bir örgütte kişilerarasındaki farklılıkları yaratan sınırları belirleyerek çalışanlara kimlik duygusu kazandırarak örgütsel bağlılığı arttırmayı hedefler. Kültür, uygun davranış standartları oluşturarak örgütü bir arada tutmaya yarayan sosyal bir yapıştırıcı ve davranışlara şekil veren bir denetim mekanizmasıdır (Terzi, 2000).

Schein (1983), örgütsel kültür, örgütün kuruluş aşamasındaki kurucuların, içinde yetiştikleri toplumsal kültür, yaşadıkları deneyimler ve sahip oldukları görüşlere dayanan bir katılım, inanç, düşünce ve varsayımları ile örgüt içindeki bireylerin karşılıklı etkileşimlerinin sentezinden oluşmaktadır (Akt. Bozkurt, 2014).

Eğitim kurumlarında örgütsel kültür, kuruma özgü belirli amaçlara ve değerlere dayanmakta ve kurum personelinin ortak hareket etmesini sağlamaktadır. Kurum sahip olduğu örgüt kültürü ile anlam kazanmakta ve örgüt kültürünün de uzaklaştığı oranda var olma amacından uzaklaşmaktadır (Demir, 2015).

Okullar örgüt kültürü üreten kurumlardır. Her örgüt gibi kendi kültürünü oluşturur, yaşatır ve gerekirse kültürü değiştirir. Okul yöneticisi diğer yönetsel etkinliklerle birlikte okul kültürünü bilinçli ya da bilinçsiz olarak yönetmektedir. Okulun informal boyutu ağır bastığından, okul ortamındaki alt grupların varlığı, önemli görülmektedir. Ancak güçlü okul kültür, bütün alt kültürlerin okul etrafında kenetlenmesini sağlayabilir (Çalık, 2003).

Etkili okul ortamının son derece önemli bir bileşeni, okulda neyin önemli olduğunu gösteren ve onaylayan sembollerin varlığıdır. Bir başka deyişle görünür semboller okulun altında yatan değerleri ve varsayımları gösterir. Okul haber bültenleri, amaç, beyanları, davranış kodları, ritüeller, semboller ve efsaneler organizasyon kültürünün bir parçasıdır ve okulun gerçekte neye değer verdiğine dair mesajlar iletir (Renchter, 1992).

Okul kültürünü etkileyen normları şöyle ifade edilmektedir: meslektaşlar arası iş birliği, deneysellik, yüksek beklentiler, güven, maddi destek, bilgi tabanına erişim, değer ve tanım, insalcılık-kutlama, karar almaya katılım, önemli olanın

korunumu, gelenekler, dürüst ve doğru iletişim derecesidir. Bu normların güçlük derecesi okul gelişim faaliyetlerinin sürekli bir etkiye sahip olmaları açısından büyük fark yaratır. Ancak bu normları gerçekleştirmek tek bir kişinin işi değildir. Öğretmenlerin istek ve faaliyetleri ve güçlü bir liderlik eşliğinde sağlanabilir (Korkut, 2008).

Güçlü okul kültürleri daha iyi motive olmuş öğretmenlere sahiptir. Yüksek motivasyonlu öğretmenler, öğrenci performansı açısından daha büyük bir başarıya sahiptir. Öğrenci performansı ve öğrenci çıktıları açısından daha büyük bir başarıya sahiptir (Mac Neil, Prater, & Bush, 2009).

Örgüt kültürü örgütün değişme ya da yenileşme isteğinin temel belirleyicisidir. Mevcut olan kültürü anlamak ve nasıl değiştiğini bilmek, örgütün etkililiğini daha üst seviyelere çıkartılmasında bir yol haritası oluşturacaktır. Örgüt açısından değişme, örgütün amaç, yapı, teknoloji ve amaçları gibi pek çok boyutunu kapsar. Bu süreçte kültür, değişimi hızlandırıcı bir araç olarak görülebileceği gibi değişimi engelleyici bir rol de oynayabilir (Şişman, 2002). Bu noktada, değişimin başarılı olabilmesi için örgüt kültüründe bulunan değişimi engelleyen değerlerin yerine değişimi sağlayan değerlerin oluşturulması gerekir (Erdoğan, 2002).

Okullardaki değişimlerde izlenecek temel strateji okulun örgütsel kültürünün değiştirilmesidir. Bu kültürü değiştirmeden değişimi gerçekleştirmek pek mümkün değildir. Yenileşme, sadece yapı da değil aynı zamanda süreç ve ilişkilerde farklılıklar meydana getirir; eğitim sistemlerinde beklenen yenileşme hem yapısal hem de davranışçı olmak zorundadır (Terzi, 2007).

Okullarda öğretmenlerin değişme/yenileşme sürecine nasıl reaksiyon göstereceğini anlamak için okul kültürünün bilinmesi gerekir. Okulun değişmesi demek, öğretmenlerin alışkın oldukları davranışların değişmesi demektir.

Bu araştırmanın amacı, okulların değişime hazırbulunuşluk düzeyleri ve örgüt kültürü özelliklerini belirlemek ve bunun yanı sıra okulların hazırbulunuşluğu ile örgüt kültürü türleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırmada elde edilen bulguların değişimi gerçekleştirmenin beşiği olan eğitim örgütlerinin yapısını ve dinamiklerini anlamayı ve okulları değişime hazırlamak açısından önemlidir. Değişimin ya da yeniliklerin okullarda nasıl yapılacağını ve değişim yönetimi konularına kuramsal bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışma nicel araştırma türlerinden ilişkisel tarama modelinde desteklenmiştir. İlişkisel tarama, iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2013). Tarama modelinde araştırmaya konu olan birey ya da nesne, kendi koşulları içerisinde olduğu gibi tanımlamaya çalışılmıştır (Karasar, 2013).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Afyonkarahisar il merkezindeki 2018-2019 eğitim-öğretim yılında görev yapan 89 ortaokul ve bu okullarda görevli toplam 1303 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 13 okul ve 305 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada basit seçkisiz örneklem yöntemi kullanılmıştır. Basit seçkisiz örneklem yöntemi; örneklem uzayında her bir örnekleme eşit seçilme olasılığı vermektedir. Yani her birim eşit seçilme olasılığına sahipken aynı zamanda bir birimin seçilmesinin diğerlerine herhangi bir etkisi yoktur. Bu tür örnekleme de eşitlik ve bağımsızlık olasılığı bulunurken aynı zamanda yansızlık kuralının da uygulanabildiği bir örnekleme yöntemidir (İra & Şahin, 2011).

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın amacını gerçekleştirmek üzere, bilgi toplamak ve okulların değişime hazır bulunuşluklarını ölçmek için Helvacı (2010) tarafından geliştirilen ve 38 maddeden oluşan ölçek ve okulların örgüt kültürü türünü tespit edebilmek için 36 maddeden oluşan İpek (1999) tarafından geliştirilen örgüt kültürü ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte beşli likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Okulların değişime hazır bulunuşluğu ve örgüt kültürü ölçeğine ait değerler tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Okulların Değişime Hazır Bulunuşluğu ve Örgüt Kültürü Türü Ölçeğine Ait Değerler

Okulların Değişime Hazır Bulunuşluk Ölçeğinin Alt Boyutları	Madde Sayısı
Öğretmenlerin Değişime Hazır Bulunuşluğu	7
Okul Yöneticilerinin Değişime Hazır Bulunuşluğu	19
Okulun Fiziki ve Teknolojik Alt Yapısının Değişime Hazır Bulunuşluğu	9
Velilerin Değişime Hazır Bulunuşluğu	3
Toplam	38
Örgüt Kültürü Türü Ölçeğinin Alt Boyutları	
Güç Kültürü Alt Boyutu	7
Rol Kültürü Alt Boyutu	9
Başarı Kültürü Alt Boyutu	10
Destek Kültürü Alt Boyutu	10
Toplam	36

Veri toplama araçlarının güvenilirlik testi yapılmış değişime hazır bulunuşluk ölçeğinin güvenilirlik kat sayısı (Cronbach alfa değeri) .95, öğretmenlerin değişime hazır bulunuşluk boyutu için .92, okul yöneticilerinin değişime hazır bulunuşluk boyutu için .96, Okulun fiziki ve teknolojik alt yapısının değişime hazır bulunuşluk boyutu için .98, Velilerin değişime hazır bulunuşluk boyutu için .93

tür. Değişime hazır bulunuşluk ölçeğinin faktör analizleri sonucu; öğretmenlerin değişime hazır bulunuşluk boyutu için cronbach alpha değeri .70- .82, Okul yöneticilerinin değişime hazır bulunuşluk boyutu için cronbach alpha değeri .73-.85, Okulun fiziki durumu ve alt yapısı boyutu için cronbach alpha değeri .70-.82 ve velilerin değişime hazır bulunuşluk boyutu için cronbach alpha değeri .81-.85'dir.

Örgüt kültürü ölçeğinin Güç faktörü alt ölçeği için cronbach alpha değeri .60, rol faktörü ölçeği için cronbach alpha değeri .69, Başarı faktörü ölçeği için cronbach alpha değeri .78, Destek faktörü ölçeği için cronbach alpha değeri .90'dır.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada değişime hazır bulunuşluk ve örgüt kültürü türleri ölçeğinden elde edilen puanların düzeyleri aritmetik ortalama, standart sapma gibi betimsel istatistiklerden, ayrıca okulların hazırbulunuşluğu ile örgüt kültürü türü arasındaki ilişkiyi belirlemede Pearson korelasyon istatistik tekniği kullanılmıştır. Öğretmenlere uygulanan 5'li likert ölçeklerde yer alan maddelere katılma düzeyini gösteren puan aralıkları şöyledir:

Tablo 2. *Puan Değer Aralığı Tablosu*

Ölçek Puan Ortalaması	Katılma Düzeyi
1.00-1.79	Hiç
1.80-2.59	Az
2.60-3.39	Orta
3.40- 4.19	Büyük Ölçüde
4.20-5.00	Çok

Bulgular

Öğretmenlerin Okulların Değişime Hazır Bulunuşluk Boyutlarına İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Tablo 3. *Değişime Hazır Bulunuşluk Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistik Değerleri (N=305).*

Değişime Hazır Bulunuşluğun Alt Boyutları	X̄	SS	Düzye
Öğretmenlerin Değişime Hazır Bulunuşluğu	3,61	,67	Büyük ölçüde
Okul Yöneticilerinin Değişime Hazır Bulunuşluğu	3,58	,84	Büyük ölçüde
Okulun Fiziki Şartları ve Alt Yapısının Değişime Hazır Bulunuşluğu	3,21	,84	Orta
Velilerin Değişime Hazır Bulunuşluğu	3,07	1,07	Orta

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenlerin görüşlerine göre, okulların değişime hazır bulunuşluk alt boyutlarında, öğretmenlerin değişime hazır bulunuşlukları büyük ölçüde ($X=3,61$), Okul yöneticilerinin değişime hazır bulunuşlukları büyük ölçüde ($X=3,58$), Okulun fiziki şartları ve alt yapısının değişime hazır bulunuşluğu orta düzeyde ($X=3,21$) ve velilerin değişime hazır bulunuşluğu orta düzey ($X=3,07$) olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, örnekleme alınan okulların değişime hazır bulunuşluğu öğretmenler ve okul yöneticilerince büyük ölçüde hazır oldukları, fiziki alt yapı ve velilerin istenilen hazır bulunuşluğa sahip olmadığı görülmektedir.

Öğretmenlerin Okulların Örgüt Kültürü Türü Boyutlarına İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Tablo 4. Öğretmenlerin Görüşlerine Göre Örgüt Kültürü Türü Alt Boyutlarına Betimsel İstatistikler (N=305)

Örgüt Kültürü Türü Alt Boyutları	X-	SS	Düzyey
Güç Kültürü	3,40	,73	Büyük Ölçüde
Rol Kültürü	3,55	,71	Büyük Ölçüde
Başarı Kültürü	3,47	,76	Büyük Ölçüde
Destek Kültürü	3,83	,88	Büyük Ölçüde

Tablo 4 incelendiğinde öğretmen görüşlerine göre, okulların dört örgüt kültürü özelliğine büyük ölçüde sahip olduğu görülmektedir. Ancak, dört örgüt kültürü içerisinde görece olarak "destek kültürünün" diğerlerine göre görece olarak daha fazla olduğu söylenebilir.

Okulların Örgüt Kültürü Türü Alt Boyutları ile Değişime Hazır Bulunuşluk arasındaki ilişkiye yönelik bulgular

Tablo 5. Okulların Örgüt Kültürü Alt Boyutları İle Değişime Hazır Bulunuşluklarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları (N=305)

		ÖDHB	OYDHBB	OYDHHBB	VDHBB	ÖKGKB	ÖKRKB	ÖKBKB	ÖKDKB
Öğr. Değişime Hazır Buln. Byt.	r	1	,608**	,404**	,310**	,402**	,347**	,356**	,303**
	p		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Okul Yön. Değişime Haz. Buln. Byt.	r	,608**	1	,698**	,506**	,635**	,533**	,669**	,626**
	p	,000		,000	,000	,000	,000	,000	,000
Velilerin Değişime Haz. Buln. Byt.	r	,310**	,506**	,680**	1	,460**	,338**	,531**	,443**
	p	,000	,000	,000		,000	,000	,000	,000
Örgüt Kültürü Güç Kült. Alt Byt	r	,402**	,635**	,511**	,460**	1	,681**	,676**	,604**
	P	,000	,000	,000	,000		,000	,000	,000
Örgüt Kültürü Rol Kült. Alt Byt	r	,347**	,533**	,410**	,338**	,681**	1	,514**	,414**
	p	,000	,000	,000	,000	,000		,000	,000
Örgüt Kültürü Başarı Kült. Alt Byt	r	,356**	,669**	,603**	,531**	,676**	,514**	1	,766**
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000		,000
Örgüt Kült. Destek Kült. Alt Byt	r	,303**	,626**	,517**	,443**	,604**	,414**	,766**	1
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	

Tablo 5'te görüldüğü gibi Pearson Korelasyon testi sonucunda okulların örgüt kültürü alt boyutları ile değişime hazır bulunuşluk alt boyutları arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda öğretmenlerin değişime hazır bulunuşluk alt boyutu ($X=3,61$, $SS=0,67$) ile okul yöneticilerinin değişime hazır bulunuşluk alt boyutu arasında [$r=,608$, $p<0.5$] orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Öğretmenlerin değişime hazır bulunuşluk alt boyutu ($X=3,61$, $SS=0,67$) ile okulun fiziki ve teknolojik alt yapısının değişime hazır bulunuşluk alt boyutu arasında [$r=,404$, $p<0.5$] orta düzeyde, velilerin değişime hazır bulunuşluk alt boyutu arasında [$r=,402$, $p<0.5$] orta düzeyde, güç kültürü alt boyutu arasında [$r=,402$,

$p<0.5$) orta düzeyde, rol kültürü alt boyutu arasında [$r=,347$, $p<0.5$] orta düzeyde, başarı kültürü alt boyutu arasında [$r=,356$, $p<0.5$] orta düzeyde, destek kültürü alt boyutu arasında [$r=,303$, $p<0.5$] orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Okul yöneticilerinin değişime hazır bulunuşluk alt boyutu ile ($X^- =3,58$, $SS=0,84$) okulun fiziki ve teknolojik alt yapısının değişime hazır bulunuşluk alt boyutu arasında [$r=,698$, $p<0.5$] orta düzeyde, velilerin değişime hazır bulunuşluk alt boyutu arasında [$r=,506$, $p<0.5$] orta düzeyde, güç kültürü alt boyutu arasında [$r=,635$, $p<0.5$] orta düzeyde, rol kültürü alt boyutu arasında [$r=,553$, $p<0.5$] orta düzeyde, başarı kültürü alt boyutu arasında [$r=,669$, $p<0.5$] orta düzeyde, destek kültürü alt boyutu arasında [$r=,626$, $p<0.5$] orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Okulun fiziki ve teknolojik alt yapısının değişime hazır bulunuşluk alt boyutu ($X^- =3,21$, $SS=0,84$) ile velilerin değişime hazır bulunuşluk alt boyutu arasında [$r=,511$, $p<0.5$] orta düzeyde, güç kültürü alt boyutu arasında [$r=,511$, $p<0.5$] orta düzeyde, rol kültürü alt boyutu arasında [$r=,511$, $p<0.5$] orta düzeyde, başarı kültürü alt boyutu arasında [$r=,603$, $p<0.5$] orta düzeyde, destek kültürü alt boyutu arasında [$r=,517$, $p<0.5$] orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Velilerin değişime hazır bulunuşluk alt boyutu ($X^- =3,07$, $SS=1,07$) ile güç kültürü alt boyutu arasında [$r=,460$, $p<0.5$] orta düzeyde, rol kültürü alt boyutu arasında [$r=,338$, $p<0.5$] orta düzeyde, başarı kültürü alt boyutu arasında [$r=,531$, $p<0.5$] orta düzeyde, destek kültürü alt boyutu arasında [$r=,443$, $p<0.5$] orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Güç kültürü alt boyutu ($X^- =3,40$, $SS=0,73$) ile rol kültürü alt boyutu arasında [$r=,681$, $p<0.5$] orta düzeyde, başarı kültürü alt boyutu arasında [$r=,604$, $p<0.5$] orta düzeyde, destek kültürü alt boyutu arasında [$r=,604$, $p<0.5$] orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Rol kültürü alt boyutu ($X^- =3,35$, $SS= 0,71$) ile başarı kültürü alt boyutu arasında [$r=,514$, $p<0.5$] orta düzeyde, destek kültürü alt boyutu arasında [$r=,414$, $p<0.5$] orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Başarı kültürü alt boyutu ($X^- =3,47$, $SS= 0,76$) ile destek kültürü ($X^- =3,83$, $SS= 0,83$) alt boyutu arasında [$r=,766$, $p<0.5$] arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Tartışma

Öğretmenlerin görüşlerine göre okul yöneticilerin değişime hazır bulunuşluk boyutuna ilişkin toplam ortalama ($X^- =3,58$) olduğu saptanmıştır. Bu ortalama da büyük ölçüde düzeyine karşılık gelmektedir. Argon ve Özçelik (2008) çalışmasında okul yöneticilerinin değişimi yönetme konusunda yeterli düzeyleri,

öğretmen algılarına göre orta düzeyde yeterlidir sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç araştırma sonucu ile örtüşmemektedir. Bunun nedeninin 10 yıl içerisinde okul yöneticilerinin değişime hazırbulunuşluklarını artırma yönünde kendilerini geliştirdikleri söylenebilir.

Okulun alt yapısının değişime hazır bulunuşluk boyutuna ilişkin toplam ortalama ($X=3,21$) olduğu saptanmıştır. Bu sonuç ve velilerin değişime hazır bulunuşluğu orta ($X=3,07$) düzeye karşılık gelmektedir. Helvacı ve Kıcıroğlu (2010)'nın çalışmasında okulların alt yapısının değişime hazır bulunuşluklarını öğretmen görüşlerine göre orta düzeyde bulmuştur. Bu sonuç araştırma sonucunu desteklemektedir. Dolayısıyla, genelde okulların fiziki ve teknolojik alt yapılarının ve velilerin istenilen düzeyde hazırbulunuşluğuna sahip olmadığı söylenebilir.

Öğretmenlerin görüşlerine göre örgüt kültürünün alt boyutlarına verilen cevaplar karşılaştırıldığında Güç Kültürü alt boyutu ($X=3,40$), Rol kültürü alt boyutu ($X=3,35$), Başarı Kültürü alt boyutu ($X=3,47$), Destek Kültürü alt boyutu ($X=3,83$)'dur. Bu ortalamalara göre okulların örgüt kültürü türünün büyük ölçüde "destek" kültürüne yoğunlaştığı söylenebilir. Terzi (2000), çalışmasında destek kültürünü %15.1 ile son sırada bulmuştur. Bu sonuç araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmemektedir. İpek (1999), araştırmasında öğretmenlerin örgüt kültürünün destek kültürüne yoğunlaştığı sonucuna ulaşmıştır. Oğuz ve Yılmaz'ın (2006), çalışmasında öğretmen görüşlerine göre, ilköğretim okullarında var olan kültürel yapıda daha çok destek kültürü boyutunun öne çıktığı görülmektedir.

Başarı kültürü alt boyutu ($X=3,47$, $SS=0,76$) ile destek kültürü alt boyutu ($X=3,83$, $SS=0,83$) arasında [$r=,766$, $p<0,5$] arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Başarı kültürü diğer boyutlarla orta düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahiptir. Oğuz ve Yılmaz (2006), çalışmalarında başarı kültürü ve destek kültürü arasında yüksek (.792) ve olumlu, başarı kültürü ise diğer boyutlarla orta düzeyde anlamlı bir ilişkiye sahiptir.

Sonuç

- ❖ Okulların örgüt kültürü türü ile değişime hazır bulunuşluklarının incelenmesi konulu bu çalışmada öğretmenlerin görüşlerine göre öğretmenlerin değişime hazır bulunuşluğu *büyük ölçüde*; okul yöneticilerinin değişime hazır bulunuşluğu *büyük ölçüde*, okulun alt yapısının değişime hazır bulunuşluğu *orta düzeyde*; velilerin değişime hazır bulunuşluğu orta düzeyde sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre okulun alt yapısının ve velilerin değişime hazır bulunuşluğu öğretmenlerin görüşlerine göre istenilen düzeyde değildir.
- ❖ Araştırma sonucunda öğretmen görüşlerine göre güç, rol, başarı ve destek kültürünün büyük ölçüde düzeyine karşılık geldiği görülmektedir

- ❖ Okulların örgüt kültürü alt boyutları ile değişime hazır bulunuşluk alt boyutları arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda; orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
- ❖ Araştırma sonucunda başarı ve destek kültürü alt boyutları arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
- ❖ Araştırmaya katılan okulların örgüt kültürü türünün destek kültürüne yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kültürde karşılıklı ilişkiler ortak karar alma ve bağlılık söz konusudur. Örgütte herkes kendisini örgütün bir parçası olarak görmektedir.

Öneriler

- ❖ Araştırmada okulun ve velilerin değişime hazır bulunuşluk düzeyleri orta düzeyde çıkmıştır. Okulun alt yapısını güçlendirmek ve velilere yönelik çalışmalar yapmak değişime hazır bulunuşluğu arttıracaktır.
- ❖ Okulun velilerinin okulda olası değişim girişimleri için gereken maddi desteği sağlayabilmeleri için velilerle okulların değişim veya yeniliğin önemi konusunda bilgilendirici toplantılar yapılması velilerin değişime hazır bulunuşluğunu olumlu yönde etkileyecektir
- ❖ Öğretmen görüşlerine göre, okul yöneticilerinin değişime hazır bulunuşluk boyutundaki en düşük yeterlilik olan mesleki gelişimle ilgili yayınları takip etmedir. Mesleki gelişimle ilgili bu yayınlar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bir portal oluşturularak okul yöneticilerine ulaştırılabilir.
- ❖ Değişim sürecinin başında değişimden etkilenecek örgüt üyelerine değişim süreciyle ilgili olarak sağlıklı bilgilendirme yapılabilmesi öğretmenlerin değişime hazır bulunuşluğunu arttıracaktır.
- ❖ Örgüt kültürü; iletişim, iş birliği, teknoloji, yapı, karar verme ve kişiler arası ilişkiler gibi araçları kullanarak çalışan davranışlarını dolaylı olarak etkilemektedir. Yani bireylerin değişime hazır bulunuşluğu örgüt kültüründen etkilenmektedir. Bu durumda değişimi gerçekleştirecek olan örgütlerin bireylerin değişimdeki rollerini anlamalarını sağlayacak eğitimler verilmesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Aksoy, İ. (2005). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin, Okulda Değişim Yönetiminin Gerçekleştirilmesinde, Örgütsel İletişimin Rolüne İlişkin Algıları (Ankara İli Örneği). Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniveristesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Argon, T., & Özçelik, N. (2018). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Değişimi Yönetme Yeterlilikleri. *Mehmet Akif Ersoy Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 70-89 .
- Aydoğan, İ. (2007). Değişim Süreci Ve Okul Personeli. *Gau J. Soc. & Appl. Science*, 3(5), 13-24.
- Bozkurt, İ. (2014). Örgütsel Değişim Sürecine Örgüt Kültürünün Etkisi Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.
- Çalık, T. (2003). Eğitimde Değişim Yönetimi: Kavramsal Bir Çözümleme. *Kuram Ve Uygulama Eğitim Yönetimi*(36), 536-557.
- Demir, H. (2015). Öğretmen Görüşlerine Göre, Ortaokullarda Okul Yöneticilerinin Örgüt Kültürü Oluşturmadaki Etkilerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi, Teftişi Planlaması Ve Ekonomisi Ana Bilim Dalı.
- Erdoğan, İ. (2002). *Eğitimde Değişimin Yönetimi*. Ankara: Pegem Yayınları
- Gökçe, F. (2004). Okulda Değişiminin Yönetimi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XVII(2), 211-226.
- Helvacı, M. (2015). *Eğitim Örgütlerinde Değişim Yönetimi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Helvacı, M., & Kıcıroğlu, B. (2010). Temmuz- Ağustos- Eylül). İlköğretim Okullarının Değişime Hazır Bulunmuşluk Düzeyleri (Uşak İli Örneği). *Akademik Bakış Dergisi*, 1-30.
- İpek, C. (1999). *Resmi Liseler İle Özel Liselerde Örgütsel Kültür Öğretmen-Öğrenci İlişkisi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- İra, N., & Şahin, S. (2011). Örgüt Kültürü Ölçeğinin Geçerlik Ve Güvenirlilik Çalışması. *Celal Bayar Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 9(1), 1-13.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Nobel yayınları
- Koç, Z. (2014). Örgütsel Değişim, Değişim Yönetimi, Örgütsel Davranışlar Üzerine Örnek Bir Uygulama. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkut, A. (2008). *İlköğretim Okullarındaki Yönetici Ve Öğretmenlerin Örgüt Kültürünü Algılama Düzeyleri* (büyükçekmece Örneği). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Ana Bilim Dalı.
- Levent, F. (2016). Öğretmenlerin Değişime Hazır Olma Durumlarının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 43, 117-134.
- Mac Neil, J., Prater, D. L., & Bush, S. (2009). The Effects of School Culture And Climate On Student Achievement. *International Journal Of Leadership In Education*, 12(1), 73-84.
- Oğuz, E., & Yılmaz, K. (2006). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Okul Kültürüne İlişkin Algıları. *Eğitim Ve Bilim*, 31 (142), 89-98.
- Özdemir, S., & Cemaloğlu, A. (1999). Eğitim Değişimi Uygulama Modelleri. *Pegem*, 91. Nisan 2019 tarihinde <https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/813-2012022118616-ozdemir.pdf> adresinden alındı

- Renchter. (1992). *Student Motivation, School Culture, And Academic Achievement (What School Leaders Can Do?)*. (P. K. Piele, Dü.) Eric.
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. (1995). *Örgütsel Psikoloji*. Ezgi Kitabevi.
- Şişman, M. (2002). *Örgütler ve kültürler*. Ankara: Pegem A yayınları
- Terzi, A. R. (2000). *Örgüt Kültürü*. Nobel.Yayınları
- Terzi, A.R. (2007). Örgütsel yenileşme ve örgütsel kültür. *Çağdaş Eğitim*. Nisan 2007, 341. 27-31
- Töremen, F. (2002). Eğitim Örgütlerinde Değişimin Engel Ve Nedenleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 185-203.
- Tuti, G. (2016). *Ortaokul Öğretmenlerinin Algılarına Göre Okul Yöneticilerinin Değişim Yönetimi Yeterlilikleri İle Örgütsel Güven Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Weiner, B. J. (2009). A Theory Of Organizational Readiness For Change. *Implementation Science*, 4(67).

TÜRKÇE VERİNTİLER SÖZLÜĞÜ'NDE BAKLAGİLLER, KURU YEMİŞLER, BAHARATLAR VE DİĞER BİTKİ İSİMLERİ

Serpil SOYDAN¹, İlker BATTAL²

Öz

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal bir araç, kuralları olan canlı bir varlık, nesillerden nesillere aktarılan kültürel bir mirastır. Bu kültürel miras içerisinde pek çok alıntı ve verinti kelimeler de yer almaktadır. Bu çalışmada, Türkçe Verintiler Sözlüğü'nde yer alan ve diğer dillere geçen baklagiller, kuru yemişler, baharatlar ve bitki isimleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkçe Verintiler Sözlüğü, Türkçenin değişik lehçelerinden sözcükleri barındırmaktadır. Türkçeden başka dile bilgi aktarmış, geçtiği dilin anlam alanında yerleşmiş sözlük birimlerinin yer aldığı eserdir. Çalışmada Türkçe Verintiler Sözlüğü'nde, 12 adet baklagiller, 5 adet şifalı ve içecek olarak kullanılan bitki, 11 adet tedavi amaçlı, 6 adet dokumacılıkta ve boya yapımında kullanılan bitki, 7 adet kuru yemiş, 5 adet baharat isminin diğer dillere geçtiği tespit edilmiştir. Diğer dillere en fazla sayıda geçen baklagiller sırasıyla, arpa (9) ve mısır (8), bakla, çavdar, nohut, pirinç (6) ve buğdaydır (4). Tedavi amaçlı, dokumacılıkta ve boya yapımında kullanılan bitkilerden diğer dillere en çok sayıda geçen bitkiler ise sırasıyla pamuk (12), keten (6), kenevir (5), pelin (4), mürverdir (3). Diğer dillere en çok sayıda geçen kuru yemiş isimleri fıstık (8), badem (8), ceviz (5); en az sayıda geçen ise fındık (3), Şam fıstığı (2), çam fıstığı ve Antep fıstığıdır (1). Baharat olarak en çok sayıda olanlar susam (8), sumak (5) ve isottur (3).

Anahtar Kelimeler: Türkçe Verintiler Sözlüğü, baklagiller, kuru yemişler, baharatlar, bitki isimleri

Leguminous, Dried Nuts, Spices and Other Plant Names in the Turkish Lendings Dictionary

Abstract

Language is a natural instrument that provides agreement between people, a living being with rules, a cultural heritage passed on from generations to generations. In this cultural heritage, there are many borrowings and lendings words. In this study, the leguminous, dried nuts, spices and plant names mentioned in Turkish Lendings Dictionary and other languages have been tried to be evaluated. Turkish Lendings Dictionary contains words from different dialects of Turkish. The work contains the dictionary units that are located in the meaning area of the language they pass through. In this study, in the Turkish Lendings Dictionary was determined that were used twelve legumes, five medicinal herbs and beverage used plants, eleven treatment plants, six weaving and dyeing plants, seven nuts and five spices. The highest number of legumes in other languages are barley (nine) and corn (eight), broad bean, rye, chickpea, rice (six) and wheat (four), respectively. When the plants which are used for treatment, weaving and dyeing in other languages are sorted numerically, cotton (twelve), flax (six), hemp (five), absinthe (four), elderberry (three) is. The highest number of nuts in the other languages, peanut and almond (eight), walnut (five); the least number of passes are hazelnut (three), Damascus peanut (two), cagla and pistachio (one). The most used spices are sesame (eight), sumac (five) and isot (three).

Keywords: Turkish Lendings Dictionary, Leguminous, Dried Nuts, Spices, Plant Names

- 1 Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, srp_syd78@hotmail.com., <https://orcid.org/0000-0001-7180-8769>.
- 2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD., ilker.battal@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3635-5607>.

Giriş

Dil, bir milletin kimliğini yansıtan önemli bir kültür taşıyıcısıdır. Dili oluşturan söz varlığı, sadece dilin geçmişten bugüne bünyesinde taşıdığı farklı nitelikteki kelime ve deyişleri kapsamaz, aynı zamanda deyimleri, atasözlerini, terimleri de içinde barındırır. Söz varlığı bir dildeki birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeleri, kodları ifade etmesinin yanında o dili konuşan toplumun kavramlar dünyasını, maddi ve manevi kültürünü, dünya görüşünün bir kesitini ifade eder (Aksan, 2006, s.7).

Dilin söz varlığı içinde yer alan özel alanlarla ilgili sözcüklerin kaynaklarını ve biçim özelliklerini ele alan, kişi ve yer adlarının kökenlerini, yayılmalarını, anlamlarını, kavram ilişkilerini, biçim ve anlam özelliklerini inceleyen dil bilimi dalı ad bilimi olarak değerlendirilir. Özellikle Türkiye Türkçesinde, Türkiye Türkçesi ağzlarında ve önemli eserlerde yer alan bitki adlarıyla ilgili çalışmalar, adbilimsel çalışmaların önemli ayağını oluşturmaktadır (Bulut, 2018, s.565).

Dilin söz varlığı içerisinde bulunan bitkiler, hayatımızın her alanında yer almaktadır. Bitkiler, rengi, kokusu ve şekliyle sadece etrafımızı güzelleştirmekle kalmazlar, aynı zamanda insana ve tabiata pek çok faydalar da sunarlar. Alkayış (2007, s.1) bitkileri "Ekilen, biçilen ya da kendi kendine yetişen varlıklardır." şeklinde tanımlamıştır. Bitkilerin insan hayatındaki yeri kadar onların adlandırılması da toplumun dünyayı algılayış biçimi hakkında fikirler vermekte, toplumlar arası kültürel ilişkilere ışık tutmaktadır (Önler, 2004, s.273).Tarih boyunca insanlar, çevresindeki en önemli varlıklardan biri olan bitkileri tanıyarak çeşitli amaçlarla yararlanmaya çalışmıştır. İnsanlar bitkilerin faydalı yönlerinden yararlanmak ve zararlarından kaçınmak için bitkilerin tanımlanabilmesine özen göstermiş ve belirtmek istenen bitkinin kolayca anlaşılmasını sağlamak için özelliklerine göre özel adlar vermişlerdir (Tuzlacı, 2011, s.1; Doğan ve Tuzlacı, 2015, s.24). Ayrıca bitkilerin adlandırılışında farklı yollar izlenebilmektedir (Güneş, 2018, s.40). Bitkilerin kullanılış amacına göre, bitkinin yetiştiği bölgeye, yetişme şartlarına ve anlam değişmelerine bağlı olarak farklı adlandırmalarla karşılaşmaktadır (Küçük, 2010, s.402).

Bu çalışmada bitki isimleri ve bu bitki isimlerinden baklagiller, kuru yemişler, baharatlar, şifalı ve içecek olarak kullanılan bitkiler ile tedavi amaçlı, dokumacılık, ilaç ve boya yapımında kullanılan bitkilerden diğer dillere bu anlamda geçmiş olanlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Turhan Baytop'un, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü de incelenmiştir. Makalede ele alınan bitki adlarından TBAS'de bulunmayanlar parantez içerisinde sözcüğün hemen yanına gösterilmiştir. Ayrıca bitki adları köken incelemesinde TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünden de yararlanılmıştır. Eserde tespit edilen örnekler ve bu örneklerin yer aldığı tasnifler şöyledir:

I. Bitki İsimleri

I.1. Baklagiller

Arpa: 1. Buğdaygillerden, taneleri ekmek ve bira yapımında kullanılan, hayvanlara yem olarak verilen, yurdumuzda çok yetiştirilen bir bitki. 2. Bu bitkinin taneleri. (TVS 2008, s.41)

Far. arpa "arpa"; arpabadiyan "haşhaş tohumu"; arpaşali "kalın gövdeli bir tür pirinç"; arpalık "bir tür mülk, tımar" (TMEN 445, 1949; Erş. 29).

Erm. arpa "arpa"; arpacı "arpa satıcısı" (Aç. 82).

Mac. árpa "arpa"; arpaczi "arpacı"; arpa emin, árpa-jemin, árpa emin, árpamen "arpa emini"; arpalog, árpalog, arpadug, arpaluk "arpalık" (Mik. 13; Gom. 11; MTESZ. I, 180; Kak. 43; Lig. 11).

Rom. arpagîc "arpacık soğanı, kıska, güher"; arpalîc "arpalık"; arpagiu "arpacı" (Mik. 13; Şay. III, 7; Lok. 105; Kak. 43; Wendt. 21).

Bul. arpá "arpa"; çeltik "kabuğu çıkarılmamış pirinç"; arpalík "arpalık"; (Kak. 43; Gab. 62).

Srp. àrpa "arpa"; arpakoša "arpa tanesi"; arpáluk "arpalık, ücret, maaş"; árpasuj "kaynatılmış arpa suyu; içki"; árpas "arpa aşı, pişirilmiş arpa lapası" (Mik. 13; Kak. 43; Skal. 98).

Arn. arpá "arpa" (Mik. 13).

Mak. arpa "arpa" (MTS 26).

Yun. arpaliki "arpalık" (Kuk. 19; Kak. 43).

Bakla: 1. Baklagillerden, yurdumuzun her yerinde yetiştirilen, taneleri badıç içinde bulunan bir bitki. 2. Bu bitkinin yeşil ürünü veya kuru tanesi (TVS 2008, s.72).

Rus. bákla, báklya, bakléška "küçük bir balık türü, bakla balığı, küçük balık sürüleri" (Fas. I, 110; Şip. 51, 71).

Erm. pakla, fakla, paglay "bakla" (Aç. 344; Eug. I, 145, II, 304).

Bul. baklá "bakla" (Gran. 138; Gab. 77; Alf. 20).

Srp. bakla "bakla" (Škal. 116).

Arn. bakla, baklë "bakla" (Mey. 24; Bor. 21).

Mak. bakla "bakla; bir erik türü" (Nas. 34, 44, 45).

Buğday: 1. Buğdaygillerin örnek bitkisi. 2. Bu bitkinin başaktan ayrılmış tanesi (TVS 2008, s.135).

Far. būğda "buğday" (Erş. 70).

Rus. piréy "bitki, nebat" (Fas. III, 419).

Mac. búza "buğday" (Gom. 70; MTESZ. 1, 398; Lig. 30).

Bul. budá-otú "buğday otu, kevke" (Alf. 33).

Çavdar: Buğdaygillerden, unlu tane veren bir bitki (TVS 2008, 182), TBAS (-).

Far. çāvdār "çavdar" (FTS; GK).

Ar. cāvdār "çavdar" (ŞY 164; Ayt. 52).

Rus. çavdar, çaldár "çavdar" (Fas. IV, 309; Şip. 369).

Erm. çavdar "çavdar" (Aç. 269).

Bul. çavdar çavdar" (Gran. 12; Alf. 277).

Yun. cavtárin "çavdar" (Geor. 239).

Geven: Baklagillerden, çok yıllık, bazı türlerinden kitre denilen zamk çıkarılan, dikenli bir çalı, keven (TVS 2008, s.320).

Far. geven "geven otu" (Erş. 277).

Mercimek: 1. Baklagillerden, beyaz çiçekli bir tarım bitkisi. 2. Bu bitkinin, besin değeri yüksek, ufak, yuvarlak ve yassıca tohumu, yasmik (TVS 2008, s.600). TBAS (-).

Erm. mercimek "mercimek" (Aç. 235).

Bul. mercemék "mercimek" (Mik. 24; Alf. 185).

Mısır: 1. Buğdaygillerden gövdesi kalın, yaprakları büyük, boyu yaklaşık 2 m. olabilen, erkek çiçekleri tepede salkım durumunda, dişi çiçekleri yaprakla gövde arasında koçan biçiminde olan bir kültür bitkisi. 2. Bu bitkinin koçan üzerindeki taneli ürünü (TVS 2008, s.607).

Erm. misir, misir buyday "mısır, Türk buğdayı; Mısır" (Aç. 237).

Mac. mizer "Mısır; Mısırlı" (MTESZ. II, 937).

Rom. misir "mısır; Mısır"; misirliu "Mısırlı" (Wendt. 9; Rol. 158).

Bul. misir, misír "mısır; Mısır dokuması; Mısır"; misirlik "mısır tarlası; taneleri ayıklanmış mısır koçanı, mısır sömeği; mısır tavuğu, hindi"; masér "Mısır altın zinciri"; misirliya "Mısırlı" (Kak. 278; Gran. 52, 53, 149, 189, 219; Gab. 520; Alf. 179, 188, 194).

Srp. mısır mısır; Mısır"; misírača, misírka bir kabak cinsi" (Kak. 278; Škal. 465).

Arn. misër, misra, misëri "mısır, darı"; i misëri, misërtë "mısırdan, mısırlı"; misërishte "mısır koçanı"; misërore "mısır tarlası", misërnike "mısır ekmeği"; misirli, misirlli "Mısırlı" (Mey. 280; Ber. 61; Bor. 93).

Mak. misir, misirok, misirka "mısır" (Nas. 47,50).

Yun. misirin "Mısır"; misír-zumbrút "mısır zümrütü, yakut" (Geor. 244; Gia. 93).

Nohut: 1. Baklagillerden, birleşik telek yapraklı, çiçekleri sarımtırak renkte, meyvesi baklamsı, bol nişastalı bir bitki. 2. Bu bitkinin yuvarlak tanesi (TVS 2008, s.643).

Erm. nogut "nohut" (Aç. 257).

Rus. nohót, nut "nohut; bezelye" (Fas. III, 86; Şip. 246; SİS 348; Dev. 87).

Rom. naut, năut, nohot "nohut; năutiu, năhutiu "nohut renkli" (Mik. 34; Lok. 1577).

Bul. nahút "nohut"; nahutliya, nautliya "nohutlu; nohutlu ekmek" (Mik. 34; Gab. 545; Alf. 198).

Srp. nóhut, nout, náut "nohut" (Škal. 494).

Mak. naut, nout, nout "nohut" (Nas. 35,47 187 206).

Pirinç: 1. Buğdaygillerden, kökleri bol su içinde yetişen bir bitki. 2. Bu bitkinin besin olarak kullanılan tanesi (TVS 2008, s.693).

Ar. pirinc "pirinç" (Ayt. 111).

Rus. prinç, prints "pirinç" (Fas. III, 391; Şip. 261).

Erm. pirinc "pirinç" (Eug. I, 149).

Bul. pirinç "pirinç" (Alf. 214).

Srp. pirinač, pirinč, pirmič "pirinç, pirinç yemeği" (Mik. 41; Škal. 518).

Tuturgan: Pirinç (TVS 2008, s.865), TBAS (-).

Rus. tuturgan "pirinç" (Fas. IV, 127; Şip. 338).

Tügi: Pirinç (TVS 2008, s.867), TBAS (-).

Far. tügi "pirinç" (TMEN 979; Erş. 156).

Ar. duki "darı" (TMEN 979).

Urkuş: 1. Ürün, mahsul. 2. Buğday (TVS 2008, s.876), TBAS (-).

Rus. orkiş "karabuğday" (Fas. III, 153; Şip. 251; RTS).

I.2. Şifalı ve içecek olarak kullanılan bitkiler

Ada çayı: 1. Ballı babagillerden, yurdumuzda çok yetişen tüylü ve beyazımtırak yaprakları olan ıtırli bir bitki, dağ çayı. 2. Bu bitkiden yapılan sıcak içecek (TVS 2008, s.7).

Erm. adaçayı "ada çayı" (Aç. 79).

Anason: Maydanozgillerden, kokulu tohumu hamur işlerinde ve rakı yapımında kullanılan, yurdumuzda da ekimi yapılan bitki (TVS 2008, s.32).

Erm. anison "anason" (Aç. 71).

Bul. anasón "anason"; anasonlíya, anasónov "anasonlu" (Mik. 12; Gab. 49; Alf. 10).

Srp. anason "anason" (Mik. 12).

Arn. anason "anason" (Bor. 16).

Mak. anason, anasonka "anason"; ansonliya "anasonlu" (Nas. 37, 92, 208, 210).

Çay: 1. Çaygillerden bir ağaççık. 2. Bu ağaççığın özel işlemlerle kurutulmuş yaprağı. TBAS (-).

Far. çāy "çay"; çayçı "çaycı"; çāyhāna "kahvehane" (TMEN 1057; FTS).

Ar. şay "çay"; çāyçi "çaycı" (Kun. 78; TMEN 1057; Prok. 69; ŞY 182; Ayt. 53).

Rus. чай, şay "çay, çay ağacının kuru yaprağı; bu yapraklardan elde edilen içecek"; чайханá "çayhane" (Fas. II, 414; IV, 311; Şip. 371; TMEN 1057; SİS 572; Men. 76, 77; Dev. 97).

Erm. çay "çay" (Aç. 268).

Rom. cái "çay, yeşil çay" (Mik. 35; Lok. 415; TMEN 1057; Rol. 91).

Bul. çay "çay"; çayhaná "çay içilen yer, kahvehane" (Mik. 35; Lok. 415; TMEN 1057; Gab. 906).

Srp. čaj "çay" (TMEN 1057; Škal. 159).

Arn. çaj, çajë "çay" (TMEN 1057; Bor. 31).

Yun. cái, cáin "çay" (Mik. 35; Alp.9; Kuk. 102; TMEN 1057; Geor. 136; Gia. 168).

İhlamur: 1. İhlamurgillerden, kerestesi beğenilen, büyük bir gölge ağacı. 2. Bu ağacın kurutulmuş çay gibi içilen güzel kokulu çiçeği (TVS 2008, s.378).

Erm. íhlamur "ihlamur ağacı" (Aç. 109).

Şalgam: 1. Turpgillerden, yumru köklü bir bitki. 2. Bu bitkinin insan ve hayvanlar için besin olarak kullanılan etli ve tatlı kökü (TVS 2008, s.883), TBAS (-).

Ur. şalgam, şaljam "şalgam" (TMEN 1329).

Erm. şalgam "şalgam" (Aç. 257; TMEN 1329).

Ar. şalcam, şalgam "şalgam"; şalgamiyi "şalgamdan yapılan bir yemek"; darmāni's-şadr yâ şalgam "Ey göğüs dermanı olan şalgam! (şalgam satıcıları)" (TMEN 1329; ŞY 236; Ayt. 120).

Bul. şálgan "şalgam" (Alf. 290).

Mak. şalgam, şalganka "şalgam" (Nas. 44, 45).

I.3. Yiyecek olarak kullanılan bitkiler

Çalağan: Isırgan otu, dalağan (TVS 2008, 169), TBAS (-).

Mac. csalán "çalağan, dalağan, ısırgan otu" (MTESZ. I, 472; Lig. 58, 66, 89, 118).

Dereotu: Maydanozgillerden, ince yapraklı, bazı yemeklere konulan güzel kokulu bir bitki (TVS 2008, 238).

Ar. daraot "dereotu" (Ayt. 60).

Haşhaş: Gelincikgillerden, kapsülünden afyon, tohumlarından yağ çıkarılan bir yıllık ve otsu bir kültür bitkisi (TVS 2008, 354).

Rus. haşış, gaşış "Hint kenevirinden elde edilen uyuşturucu, kocakarı ilacı." (Fas. IV, 227; Şip. 115, 364; Dev. 72).

Rom. asasin "haşhaş; katil, cani."; assasinare "haşhaş kullanmak; cinayet işlemek." (Lok. 839).

Bul. haşış "afyon; gelincik bitkisi." (Gab. 875; Alf. 273).

Srp. hášiš, ášiš "hint keneviri; bu kenevirin uyuşturucu özellikli çiçeklerinden elde edilen madde." (Škal. 319).

Árn. hashash, hashaf, hashish "haşhaş" (Mey. 149; Bor. 61).

Mak. aşiş "haşhaş" (Nas. 34).

Yun. hasísi "haşhaş; esrar"; hasisopoteio "esrar içmek"; hasisopótis "esrar içmiş" (Ahl. 70).

Ispanak: Ispanakgillerden, yaprağından sebze olarak yararlanılan bir bitki (TVS 2008, 379),TBAS (-).

Erm. íspannak, ispanak "ispanak" (Aç. 113).

Arn. spanak "ispanak" (Bor. 120).

Kulak otu: Çamlıklarda biten ve yemeği yapılan bir çeşit ilkbahar bitkisi (TVS 2008, 541).

Bul. kulák-otú "kulak otu, damkoruğu." (Alf. 156).

Maydanoz: Maydanozgillerden, 50-80 cm. yükseklikte, ufak yeşil yapraklı, özel kokulu iki yıllık otsu bir bitki (TVS 2008, 592), TBAS (-)

Ar. māydanūs, maodanūz, maradnūs "maydanoz" (Muh. 210; ŞY 326).

Erm. maydanos "maydanoz" (Aç. 227).

Bul. magdanóz, maydanoz "maydanoz"; magdanozliya "maydanozlu" (Mik. 18; Mey. 253; Gab. 462; Alf. 174).

Srp. majdonos, majdónoz "maydanoz" (Mik. 18; Skal. 443).

Arn. majdanoz, majdanos, magdanos, bagdanos, balldanos "maydanoz" (Mik. 18; Mey. 253; Bor. 87).

Yun. maidanós, madanós "maydanoz" (Mik. 18; Alp.12; Geor. 141, 142).

Nane: Ballıgillerden, yaprakları sapsız, çiçekleri beyaz veya menekşe renginde, ıtırılı, çok yıllık ve otsu bir kültür bitkisi (TVS 2008, 635).

Erm. nane, nana "nane" (Aç. 254).

Bul. nané "nane; nane suyu, nane yağı"; naneyági "nane yağı" (Gab. 542; Alf. 197).

Srp. nána "nane"; nâne-rúh, nâne-ruh "nane ruhu"; nane-sècer "nane kokulu seker"; nánijag, nánejag "nane yağı, nanenin kokulu yağı" (Mik. 32; Škal. 487).

Arn. nene, nenexhik "nane" (Mey. 303; Bor. 98, 99).

Semizotu: Semizotugillerden, etli ve mayhoş yaprakları sebze olarak yenilen otsu bir bitki (TVS 2008, 743).

Erm. semizot "semizotu" (Aç. 312).

Bul. semíz-otú "semizotu" (Alf. 230).

I.4. Tedavi amaçlı ve ilaç yapımında kullanılan bitkiler

Ebegümece: Ebegümecegillerden, çiçekleri ilaç, yaprakları sebze olarak kullanılan kendiliğinden yetişen çok yıllık ve mor çiçekli bir bitki, develik (TVS 2008, s.272).

Far. ebemkūmāci "ebemgümece" (Erş. 27).

Erm. ebem gümece "ebe gümece" (Aç. 103).

Hatmi çiçeği: Ebegümeceye benzeyen, ondan daha büyük bir çiçek olup kök ve çiçekleri hekimlikte kullanılır (TVS 2008, s.356).

Erm. hatem çiçeyi "hatmi çiçeği" (Aç. 206).

Oğul otu: Ballıbabagillerden, 20-150 cm. yükseklikte, tıpta yapraklarından yararlanılan çok yıllık ve otsu bir bitki, kovan otu, melisa (TVS 2008, 649).

Bul. olíoto, ól-otú "oğul otu" (Alf. 203).

Srp. ógolot, ógulot "oğul otu" (Škal. 499).

Mürver: Hanımeligillerden, yaprakları karşılıklı, demet durumundaki beyaz çiçeklerinden hekimlikte yararlanılan meyvesi zeytine benzer bir ağaççık (TVS 2008, s.627).

Erm. mürver "mürver çiçeği" (Aç. 239).

Bul. mírven "mürver" (Alf. 187).

Srp. mürver "mürver çiçeği" (Škal. 476). otsu bir bitki, kovan otu, melisa (TVS 2008, 649).

Bul. olíoto, ól-otú "oğul otu" (Alf. 203).

Srp. ógolot, ógulot "oğul otu" (Škal. 499).

Pelin: Birleşikgillerden, yapraklarında ve öteki bölümlerinde çok acı, ıtırılı bir madde bulunan, hekimlikte kullanılan çok yıllık ve otsu bir bitki, pelin otu, acı pelin, akpelin (TVS 2008, 684).

Erm. pelin "pelin otu" (Aç. 348).

Arn. pelin, pelim "pelin otu" (Mey. 326; Bor. 104).

Mak. pelin "pelin" (MTS 385).

Yun. pelinos "pelin otu; çok acı bir şarap" (Kuk. 81).

Rezene: Maydanozgillerden, 1-1,5 m yüksekliğinde, sarı çiçekli, yaprakları iplik biçiminde parçalı, hoş kokulu, baharlı meyveleri anason gibi yemeklerde ve bazı içkilerde tat verici olarak kullanılan, hekimlikte gaz söktürücü olarak yararlanılan çok yıllık otsu bir bitki (TVS 2008, 707).

Erm. írezene "dereotu, rezene" (Aç. 111).

Bul. rezené "dereotu, sincibil, rezene" (Alf. 219).

Sedef otu: Sedef otugillerden, 50 cm. kadar yükselebilen, özel kokulu, sarı çiçekli ve hekimlikte kullanılan, çok yıllık bir ağaççık (TVS 2008, 739).

Bul. sedés, sadéf, sedefçe "sedef otu" (Alf. 228).

Srp. sédefot, sedef "sedef otu" (Škal. 553).

Selam otu: Maydanozgillerden, 1-2 m boyunda, pis kokulu, hekimlikte kullanılan bir bitki (TVS 2008, 742), TBAS (-).

Bul. selím "selam otu, yaban kerevizi" (Gab. 723; Alf. 229).

Sıracı otu: Sıracagillerden, birçok türünün kökleri hekimlikte kullanılmış olan bir bitki (TVS 2008, 753).

Srp. sarádžika, sarádžik, siridžik "kozmetik alanında, krem yapmakta kullanılan sıracı otu bitkisi" (Škal. 549, 567).

Şahtere: Şahteregillerden, tarla ve yol kenarlarında yetişen, 20-40 cm yükseklikte, çiçekleri hekimlikte kullanılan, çok yıllık ve otsu bir bitki (TVS 2008, 781).

Rom. saftera, saftirea, şaftere "şahter otu, tilki kişnişi" (Mik. 60; Lok. 1768).

Bul. şefteriçe "kişniş, ilaç olarak kullanılan şahtere bitkisi" (Alf. 293).

Ing. ceterah "bir çeşit eğrelti otu" (Çal. 96).

Üzerlik: Sedef otugillerden, yaprakları almaşık, çiçekleri beyaz renkte, susama benzeyen tohumları acı olan, halk hekimliğinde tedavi ettiğine inanılan bir bitki (TVS 2008, 883).

Rus. zérlik "yerlik, eğrelti otu" (Fas. II, 95).

I.5. Dokumacılıkta ve boya yapımında kullanılan bitkiler

Havacıya: Sığirdiligillerden, Akdeniz bölgesinde yetişen ve köklerinden kırmızı boya elde edilen çok yıllık otsu bir bitki. (TVS 2008, 357).

Erm. havacıya "havacıya bitkisi" (Aç. 209).

Bul. avaciva "gizlice kaynatılarak büyü yapılan civa" (Alf. 1).

Keten: 1. Ketengillerden, çiçekleri mavi renkte ve beş taç yapraklı, lifleri dokumacılıkta kullanılan bir bitki. 2. Bu bitkinin liflerinden yapılmış (dokumu vb) (TVS 2008, s.492).

Erm. keten, kyatan "keten"; keten tohumu "keten tohumu" (Aç. 356).

Rus. ket "keten kumaş, çizgili keten kumaş" (Fas. II, 226).

Bul. kéten "bir dokuma çeşidi" (Gab. 360).

Srp. céten, kéten "keten" (Mik. 8; Kak. 236; Škal. 191).

Mak. kyeten "keten"; kyeten-alva "ketenhelva" (Nas. 47, 202).

Yun. keténi, ketén "keten" (Kuk. 46).

Kenevir: Kendirgillerden, sapındaki liflerden halat, çuval gibi kaba örgüler yapılan, iki evcikli bir bitki, kendir (TVS 2008, s.478).

Erm. kenevir "keten" (Aç. 357).

Rus. kenáp, kenaf "keten bezi, kenevir" (Şip. 178).

Bul. kenevír "keten bezi, çuval bezi; keten çuval" (Mik. 5; Gran. 146; Gab. 357; Alf. 137).

Srp. cénévīr "kenevir; bundan yapılan ip, halat" (Skal. 189).

Mac. kender "kendir, kenevir" (Mik. 6).

Mürver: Hanımeligillerden, yaprakları karşılıklı, demet durumundaki beyaz çiçeklerinden hekimlikte yararlanılan meyvesi zeytine benzer bir ağaççık (TVS 2008, s.627).

Erm. mürver "mürver çiçeği" (Aç. 239).

Bul. mırven "mürver" (Alf. 187).

Srp. mürver "mürver çiçeği" (Škal. 476).

Pamuk: 1. Ebegümeçigillerden, koza biçimindeki meyvesi üç, dört, beş dilimli olan, sıcak bölgelerde yetişen tarım bitkisi. 2. Bu bitkinin tohumlarının çevresinde oluşmuş ince, yumuşak tellerin adı. 3. İşlenmiş pamuk. 4. (Dokumacılıkta) işlenmiş pamuktan yapılmış (TVS 2008, s.671).

Ar. bafta "pamuklu dokuma" (Prok. 44).

Rus. bambúk, pahtá, bahtá, bafta "pamuk; pamuklu dokuma; bu dokumadan yapılmış minder" (Fas. I, 120, 137; III, 222; Şip. 69, 257, 258; Dev. 68; RTS).

Erm. pambag "pamuk; pamuklu" (Eug. II, 304).

Mac. pamút, pamuk, pamot "pamuk"; pamukos, pamutos "pamuklu" (Mik. 37; Kak. 318; MTESZ. III, 78).

Rom. bumbác “pamuk” (Mik. 37).

Bul. bambúk, pambúk, pamuk “pamuk bitkisi; pamuk; pamuk ipliği”; pamukliya “içine pamuk doldurulmuş şey; pamuktan yapılmış, pamuklu”(Mik. 37; Kak. 318; Gran. 55, 116, 192; Gab. 81, 590; Alf. 207).

Srp. pámul “pamuk”; pamukli “pamuklu, pamuktan yapılan” (Mik. 37; Kak. 318; Skal. 509).

Arn. pambuk, pamuk, pumbúk, pumbak “pamuk”; i pambuktë, i pumbaktë “pamuklu”; ham pambuk “işlenmemiş pamuk” (Mik. 37; Mey. 146, 320; Kak. 318; Bor. 102; ATS).

Mak. pamuk, pambuk “pamuk”; pamukli, pamukliya “pamuk dokuma, pamuklu” (Nas. 21, 31, 36, 47, 93, 205, 210; Kak. Kül. 32).

Yun. bambáki, pabáki “pamuk”; bambakéririnós, bampakerinos, bampakás “pamuklu” (Mik. 37; Çal. 77).

Alm. Bausche, Pampusche “pamuk; pamuk bez” (Sül. 99).

İng. bombast “pamuk ipliği; pamuk; giysilerin omuz vb. yerlerine konulan malzeme, vatka”; bombice “işlenmemiş pamuk”; bombycine “ipek; ipekli kumaş”; beige “boyanmamış yünden yapılan bir kumaş”; baft “bir dokuma çeşiti” (Çal. 66, 72,77).

Topalak: Hünnapgillerden olup yapraklarından yeşil boya çıkarılan bir bitki (TVS 2008, s.853).

Far. topalak “topalak bitkisi” (Erş. 182).

I.6. Kuruyemişler

Antep fıstığı: 1. Antep fıstığıgillerin örnek bitkisi, yurdumuzda Gaziantep ve Siirt bölgelerinde yetişen, yanlış olarak Şam fıstığı da denilen bir ağaç. 2. Bu ağacın, ince ve sert kabuklu, yağlı yemişi (TVS 2008, s.34).

Rom. antep “antep fıstığı” (Mik. 12).

Badem: 1. Gülgillerden, yurdumuzun her yerinde yetişen ağaç. 2. Bu ağacın yaş veya kuru yenilen yemişi (TVS 2008, s.63).

Çin. bādámùmào “bademli şapka; üzerine badem çekirdeği şeklinde nakış işlenen Uygur şapkasıdır.” (HWC 26; Alim.).

Rus. badmá, bádma “badem” (Fas. I, 103; Şip. 45).

Ar. bādām “badem”; haccibādām, haccībāda “acı badem” (ŞY 100).

Bul. badém “badem; badem ağacı; işlemelerdeki badem motifi”; bademlik “badem bahçesi”; bademliya “bedemli; badem motifli”; bademyagi “badem yağı” (Mik. 16; Mey. 24; Lok. 154; Gran. 164, 213; Gab. 75; Alf. 19).

Srp. bádem, bájam "badem; badem gibi"; bádemezma "badem ezmesi"; bádem-pírlit "evde dokunan ve bademe benzeyen şekillerle renklendirilen bez"; bádem-zejtin "badem yağı" (Mik. 16; Lok. 154; Škal. 110).

Arn. badem, badam, bajame, badema, madem "badem; badem şekeri; akide şekeri" (Mik. 16; Mey. 24; Bor. 19).

Mak. badem "badem"; bademka "bir kavun türü"; bademliya "bademli"; badem drvo "badem ağacı" (Nas. 25, 43, 45, 76, 96, 110, 206, 208).

Yun. patémi, badémi "badem"; bademcis "badem üreten veya satan"; bademliki "badem ağacı bahçesi" (Kuk. 63; Geor. 176).

Ceviz: 1. Cevizgillerin örnek bitkisi olan uzun ömürlü, gövdesi kalın, kerestesi değerli, yurdumuzda çok yetişen ağaç. 2. Bu ağacın yağlı, nişastalı yemişi, koz. 3. Ceviz ağacının kerestesinden yapılmış (TVS 2008, s.154).

Far. ceviz "koz, ceviz" (Erş. 118).

Erm. ceviz "ceviz"; ceviz içi "ceviz ici", vizci "ceviz tüccarı"; cevizlik "ceviz bahçesi" (Aç. 219).

Rom. ghiviziù "ceviz rengi, kahverengi" (Lok. 757).

Bul. civiz "ceviz, ceviz yeşili" (Alf. 71).

Srp. džéviz, džéviz-órah "ceviz, hint cevizi" (Škal. 240).

Çağla: 1. Olmamış, ham yemiş. 2. Badem, kayısı, erik gibi tek çekirdekli yemişlerin körpe iken yenilebilen ham şekli (TVS 2008, s.164).

Erm. çağla "yaş badem" (Aç. 267).

Fındık: 1. Kayıngillerden, kuzey kürenin ılık yerlerinde ve yurdumuzun daha çok Doğu Karadeniz bölgesinde yetişen bir ağaççık 2. Bu ağaççığın sert bir kabuk içinde bulunan yağlı, nişastalı ürünü. (TVS 2008, s.300).

Rus. fundúk "fındık" (Fas. IV, 210; Şip. 357; SÍS 556; Dev. 95).

Erm. findík "fındık" (Aç. 374).

Bul. findík "fındık; tüfek kurşunu" (Mik. 60; Gab. 869).

Fıstık: Antep fıstığı, çam fıstığı veya yer fıstığı denilen yemişlerin genel adı (TVS 2008, s.302).

Rus. fistáška "fıstık" (Fas. IV, 197; Şip. 356; Dev. 95).

Erm. fistík "fıstık", fistiki "fıstık rengi" (Aç. 375).

Rom. fistíc "fıstık ağacı", fistică "fıstık yemişi"; fistîchiù "fıstık satıcısı"; (Mik. 61; Lok. 620, 1664; ML 3618).

Bul. fistík "fıstık; küçük ve zarif şey" (Mik. 61; Gab. 869; Alf. 265).

Srp. füstuk "fıstık" (Škal. 286).

Arn. fëstëk, fistic, stikë “yer fıstığı, fıstık ve onun çekirdeği” (Mik. 61; Mey. 104; Bor. 50).

Yun. fistík “fistik”, fistiki “fistik yeşili” (Mik. 61; Kuk. 109; Geor. 57; Gia. 179).

İng. pistachio, fistic “fistik” (Web Çal. 112).

Şam fıstığı: Antep fıstığı (TVS 2008, s.784).

Erm. şamfistigi “antepfıstığı, şam fıstığı” (Aç. 258).

Bul. şam-fistik “antep fıstığı, şam fıstığı” (Alf. 290).

I.7. Baharatlar

Al biber: Kırmızıbiber (TVS 2008, s.23), TBAS(-).

Srp. al biber “kırmızı biber”; albibéri “baştan başa açık kırmızı renkte olan”; albabérija “kırmızı bir şal” (Şkal. 86).

Çörek otu: Dügün çiçeğigillerden bir bitki ve bunun çöreklerle çeşni katmak için ekilen, susam iriliğindeki siyah tohumu (TVS 2008, s.213).

Srp. ćurekot, ćujrekotica “çörek otu” (Şkal. 181).

İsot: Kırmızı biber, acı biber (TVS 2008, s.399), TBAS (-).

Far. isti öd, isti od “yakıcı ot, biber, fülful” (Ers. 34).

Bul. isiót “biber; fülful, zencefil” (Alf. 106).

Mak. isiot “isot, acı biber” (Nas. 55, 91).

Sumak: 1. Antepfıstığıgillerden, sıcak bölgelerde yetişen, kabuğu hekimlikte, yaprakları dericilikte kullanılan bir ağaç, somak. 2. Bu ağacın, ekşilik vermek için dövülerek yemeklere katılan mercimeğe benzeyen meyvesi (TVS 2008, s.771).

Rus. sumáh “sumak, mazi tuzu” (Fas. III, 802; Şip. 292; SİS 490).

Rom. sumac “sumak” (Lok. 1946)

Arn. sumak “sumak” (Bor. 120).

Yun. sumáki, asmáki, sumáçis “sumak” (Mik. 59; Geor. 145; Gia. 150).

İng. sumach, sumac “sumak; sumak ağacı; bu ağaçların kerestesi” (Web. 1423; Çal. 183).

Susam: 1. Susamgillerden, sıcak bölgelerde yetişen küçük bir bitki. 2. Bu bitkinin küçük, sarımtırak tohumu. 3. Süsen (TVS 2008, s.773).

Erm. susam “susam” (Aç. 323).

Mac. sisame “susam” (Mey. 385).

Rom. susan “susam” (Mik. 58).

Bul. susám “susam” (Gab. 774; Alf. 236).

Srp. súsam “susam” (Škal. 576).

Arn. sisam, susam, suzam “susam” (Mey. 385; Bor. 119).

Mak. susam “susam” (Nas. 35, 37, 47).

Yun. susámi, sisámi “susam”; susamolada “susam yağı” (Mey. 385; Kuk. 93).

Sonuç

Tablo 1. *Baklagiller Tablosu*

Baklagiller	Ar.	Fars.	Mac.	Mak.	Rus.	Erm.	Rom.	Bul.	Srp.	Arn	Yun.	Toplam
Arpa		+	+	+		+	+	+	+	+	+	9
Bakla				+	+	+		+	+	+		6
Buğday		+	+		+			+				4
Çavdar	+	+			+	+		+			+	6
Geven		+										1
Mercimek						+		+				2
Mısır			+	+		+	+	+	+	+	+	8
Nohut				+	+	+	+	+	+			6
Pirinç	+				+	+		+	+			5
Tuturgan					+							1
Tügi	+	+										2
Urkuş					+							1
Toplam	3	5	3	4	7	7	3	8	5	3	3	

Tablo 2. *Şifalı ve İçecek Olarak Kullanılan Bitkiler Tablosu*

Şifalı, İç. O.K. B.	Ar	Fars	Mak	Rus	Erm.	Rom.	Bul	Srp	Arn	Yun.	Ur.	Toplam
Ada Çayı					+							1
Anason			+		+	+	+	+	+			6
Çay	+	+		+	+	+	+	+	+	+		9
İhlamur					+							1
Şalgam	+		+		+		+				+	5
Toplam	2	1	2	1	5	2	3	2	2	1	1	

Tablo 3. *Yiyecek Olarak Kullanılan Bitkiler Tablosu*

Yiyecek o. k. bitkiler	Ar.	Mac.	Mak.	Rus.	Erm.	Rom.	Bul.	Srp.	Arn	Yun.	Toplam
Çalağan		+									1
Dereotu	+										1
Haşhaş			+	+		+	+	+	+	+	7
İspanak					+	+			+		3
Kulak otu							+				1
Maydanoz	+				+		+	+	+	+	6
Nane					+		+	+	+		4
Semizotu					+		+				2
Toplam	2	1	1	1	4	2	5	3	4	2	

Tablo 4. *Tedavi Amaçlı, Dokumacılıkta ve Boya Yapımında Kullanılan Bitkiler Tablosu*

Tedavi, Dok., Boya Y. Bitkiler	Ar	Fars	Mak	Rus	Erm	Rom.	Bul.	Srp.	Arn	Yun	Mac	Alm.	İng.	Toplam
Ebegümeçi		+			+									2
Hatmi çiçeği					+									1
Havacıva					+		+							2
Keten			+	+	+		+	+		+				6
Kenevir				+	+		+	+			+			5
Mürver					+		+	+						3
Oğul otu							+	+						2
Pamuk	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	12
Pelin			+		+				+	+				4
Rezene					+		+							2
Sedef otu							+	+						2
Selam otu							+							1
Sıraca otu								+						1
Şahtere						+	+						+	3
Topalak		+												1
Üzerlik				+										1
Toplam	1	2	3	4	9	2	10	7	2	3	2	1	2	

Tablo 5. Baharatlar Tablosu

Baharatlar	Fars	Mak.	Rus	Erm	Rom.	Bul.	Srp.	Arn	Yun	Mac	İng.	Top.
Al biber							+					1
Çörekotu							+					1
İsot	+	+				+						3
Sumak			+		+			+	+		+	5
Susam		+		+	+	+	+	+	+	+		8
Toplam	1	2	1	1	2	2	3	2	2	1	1	

Tablo 6. Kuruyemişler Tablosu

Kuruyemiş	Ar.	Fars	Mak.	Rus	Erm	Rom.	Bul.	Srp.	Arn	Yun	Çin.	İng.	Top.
Antep Fıstığı						+							1
Badem	+		+	+			+	+	+	+	+		8
Ceviz		+			+	+	+	+					5
Çağla					+								1
Fındık				+	+		+						3
Fıstık				+	+	+	+	+	+	+		+	8
Şam Fıstığı					+		+						2
Toplam	1	1	1	3	5	3	5	3	2	2	1	1	

1. Çalışmada Türkçe Verintiler Sözlüğü'ne göre, 12 baklagiller, 5 şifalı ve içecek olarak kullanılan bitki, 16 tedavi amaçlı, dokumacılıkta ve boya yapımında kullanılan bitki, 7 kuru yemiş ve 5 baharat isminin diğer dillere geçtiği tespit edilmiştir.
2. Ayrıca baklagillerden *buğday* için *urkuş* kelimesinin kullanıldığı, *pirinç* için *tuturğan* ve *tügi* kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir.
3. Diğer dillere en fazla sayıda geçen baklagiller sırasıyla, *arpa* (9) ve *mısır* (8), *bakla*, *çavdar*, *nohut* (6), *pirinç* (5), *buğday* (4), en az sayıda *mercimek*, *tügi* (2), *geven*, *tuturğan* ve *urkuştur*. (1)
4. Diğer dillere geçen baklagillerin sayısal verileri şöyledir: *Bulgarcada* 8, *Rusça* ve *Ermenicede* 7, *Farsçada* 5, *Makedoncada* 4, *Sırpçada* 5, *Arnavutça*, *Yunanca*, *Macarca*, *Arapça* ve *Romencede* 3 adettir.
5. Diğer dillere en az sayıda geçen ve şifalı ve içecek olarak kullanılan bitkiler, *çay* (9), *anason* (6), *şalgam* (5), *ıhlamur* (1) ve *ada çayıdır* (1).
6. Şifalı ve içecek olarak kullanılan bitkilerin en fazla sayıda olduğu diller, *Ermenice* (5), *Bulgarcadır* (3). En az sayıda olduğu diller ise, *Arapça*, *Makedonca*, *Sırpça*, *Arnavutça*, *Romence* (2) ile *Rusça*, *Farsça*, *Yunanca*, *Urducadır* (1).

7. Tedavi amaçlı, dokumacılıkta ve boya yapımında kullanılan bitkilerden diğer dillere geçen bitkiler sayısal olarak sıralandığında, *pamuk* (12), *keten* (6), *pelin* (4), *mürver* (3), *ebegümeci*, *oğul otu*, *rezene*, *sedefotu*, *havacıva* (2), *selamotu*, *sıracaotu*, *hatmi çiçeği*, *topalak*, *üzerliktir* (1).
8. Tedavi amaçlı, dokumacılıkta ve boya yapımında kullanılan bitkilerin en çok yer aldığı diller, *Bulgarca* (10), *Ermenice* (9), *Sırpça* (7), *Rusçadır* (4). En az sayıda yer aldığı diller ise, *Makedonca* (3), *Farsça* (2), *Yunanca* (3), *Romence*, *Arnavutça*, *Macarca*, *İngilizce* (2), *Almanca* ve *Arapçadır* (1).
9. Diğer dillere geçen yiyecek adları, *haşhaş* (7), *maydanoz* (6), *ıspanak* (3) ve *nane*dir (4).
10. Yiyecek olarak kullanılan bitki isimlerinin en çok yer aldığı diller, *Bulgarca* (5), *Arnavutça*, *Ermenice* (4), *Sırpça* (3) ve *Yunancadır* (2).
11. Diğer dillere en çok sayıda geçen kuru yemiş adları, *fıstık* (8), *badem* (8), *ceviz* (5); en az sayıda geçen ise, *fındık* (3), *şam fıstığı* (2), *çağla* ve *antep fıstığıdır* (1).
12. En fazla sayıda kuru yemiş isimlerinin geçtiği diller, *Ermenice*, *Bulgarca* (5); *Rusça*, *Romence*, *Sırpça* (3); en az sayıda *Arapça* (1), *Arnavutça*, *Yunanca* (2), *Çince*, *İngilizce*, *Farsça* ve *Makedoncadır* (1).
13. Baharat olarak, en çok sayıda *susam* (8), *sumak* (5), *isot* (3); en az sayıda ise *çörek otu* (1), *al biber* (1) kullanılmıştır.
14. En çok sayıda baharat adlarının geçtiği diller, *Sırpça* (3), daha sonra sırasıyla, *Romence*, *Bulgarca*, *Arnavutça*, *Yunanca* (2), *Rusça*, *Ermenice*, *Macarca*, *İngilizce*, *Makedonca*, *Farsça* (1) olarak en az sayıda geçmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, baklagiller, tedavi, dokuma ve boya amaçlı kullanılan bitkiler, kuruyemiş isimlerinin ödünç olarak verildiği dillere bakıldığında bu dillerin Bulgarca, Ermenice, Rusça, Farsça, Sırpça olduğu görülmektedir. Bu sonuç bize şu gerçeği bir kez daha hatırlatmaktadır: Savaşlar, coğrafi ve iklim koşullarının getirdiği zorunlu göçler, yeni yurtlar bulma mücadelesi, din, ekonomi, ticaret gibi pek çok sebeplerle dünya üzerinde Avusturya'dan Çin'e kadar yayılan Türkler, yaşadıkları ve buldukları coğrafyalar üzerinde karşılaştıkları farklı kültürlerle karışıp kaynaşmışlardır. Bu kültürel kaynaşmanın sonucunu da yiyecek ve bitki adlarında görmemiz mümkündür. Geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlayan Türkler, sadece kendilerinde var olan kültürel öğeleri değil, kazandıkları çeşitli kültürel öğeleri de farklı topluluklara taşıyarak dünya üzerindeki milletlerin kültürel olarak kaynaşmalarına da vesile olmuşlardır.

Tarihe bakıldığında; Batı Hun Devleti içerisinde bir Türk kavmi olan Bulgarlar, Kafkaslardan Tuna'ya ve Karadeniz'in kuzeyine kadar olan bölgeye yerleşmişlerdir Tuna Bulgarları; Sofya, Belgrad, Üsküp gibi önemli ticaret merkezlerini

ele geçirmişler, İdil Bulgarları da bugünkü Tatarların ve Çuvaşların yaşadıkları bölgelere yerleşmişlerdir. Ticaret vesilesiyle bir yandan Rus, İskandinav ülkeleriyle diğer yandan İran, Arap ve Bizans ülkeleriyle tanışmışlar ve kültürel kaynaşma yaşamışlardır. Diğer yandan Ermenilerle aynı topraklarda birlikte yaşama ve komşuluk ilişkileri kültürel unsurlardan biri olan dile de yansımış ve Türkçede yer alan pek çok yiyecek ve bitki adları farklı dillere geçmiştir. Sırpça da Bosna Hersek, Sırbistan, Kosova, Karadağ'da konuşulan bir dildir. Üç kıtada hüküm süren ve farklı milletleri yıllarca din, dil, ırk, etnik köken ayrımı yapmadan, bilâkis milletlerin bu özelliklerini bir zenginlik ve çeşitlilik sayarak hoşgörü, saygı, huzur ve anlayış içerisinde yıllarca özgür bir şekilde yaşamalarına imkân sağlayan Osmanlı Devleti'nin toprakları içerisinde olan Balkanlara da yiyecek ve bitki adlarının çeşitli sebeplerle aktarılmış olması şaşırtıcı olmasa gerektir. Bu çalışmada, dilin kültürel kaynaşma ve anlaşmada önemli olduğu ve bir milletin kültürün en önemli yaşayan ögesi olan dili ile var olduğu gerçeği bir kez daha dikkatlere sunulmaktadır.

Kısaltmalar

TBAS	Türkçe Bitki Adları Sözlüğü
TVS	Türkçe Verintiler Sözlüğü

Kaynakça

- Aksan, D.(2006). *Türkçenin söz varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Alkayış, M. F. (2007). *Türkiye Türkçesinde bitki adları*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Baytop, A. (2004).*Türkiye’de botanik Tarihi araştırmaları*, Ankara: Tübitak Yay., Akademik Dizi 3.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe bitki adları sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bulut, S. (2018). “Eski Uygur Türkçesinde Türkçe bitki adlandırmaları-1: Yiyecek-içecek olarak kullanılan bitkiler”. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, Sayı:12, ISSN: 2147-8872, 562-588.
- Doğan, A. ve Tuzlacı, E. (2015). “Tunceli’nin bazı yöresel bitki adları”. *Avrasya Terim Dergisi*, 3 (2): 23 33.
- Gökçe, N. P.(2011).*Doğanın mucizesi şifalı bitkiler*, İstanbul: Sis Yayıncılık.
- Güneş, B. (2018). “Derleme sözlüğüne göre Trabzon, Rize ve Artvin illerine ait bitki adlarının kavram düzeyi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 11, Sayı: 56, <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20185638975>.
- Karaağaç, G. (2008), *Türkçe verintiler sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Küçükler, P. (2010). “Lugat-ı müşkilât-ı eczâ’da Türkçe bitki adları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/11, 401-415.
- Önler, Z. (2004). “XIV- XV. Yüzyıl Tıp metinlerinde Türkçe bitki adları”. *Kebikeç*, 18, 273-302.
- Tuzlacı, E. (2011). *Türkiye bitkileri sözlüğü*. Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları,6.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük (2019). <http://www.sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 18.08.2019

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Aziza SYZDYKOVA ORALBAYKIZI¹

Öz

Literatürde yıllar boyunca ekonomik büyümenin ne olduğu ve ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerin neler olduğu tartışılmıştır. Buna bağlı olarak farklı ekonomik büyüme modelleri geliştirilmiştir. Ekonomik büyümeyi belirleyen dört önemli faktör söz konusudur. Bu faktörler en genel anlamda sermaye birikimi, işgücü, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişmelerdir. Bu faktörlerin her biri ekonomik büyüme için her ne kadar önemli rol oynasa da, bunlardan en önemlisi insan faktörüdür. Çünkü vasıflı işgücü olmadan sadece doğal kaynakların zenginliği ve sermaye birikimi bir ülkeyi gelişmiş ülkeler listesine girmesi için yetersiz kalacaktır. Bu çalışma beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Orta Asya ülkeleri için analiz etmektedir. Beşeri sermaye, eğitim ve sağlık harcamaları ve insani kalkınma endeksi göstergeleri olarak üç farklı değişkenle ifade edilmiştir. Veri seti 1991-2016 yıllarına ait olup analizde panel veri kullanılmıştır. Bu kapsamda yapılan panel Pedroni eşbütünleşme ve panel FMOLS testleri sonucuna göre uzun dönemde Orta Asya ülkelerinde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye, Orta Asya Ülkeleri, Panel Veri Analizi
JEL Kodları: O40, P20, P46

Human Capital and Economic Growth Relationship in Central Asian Turkish Republics

Abstract

In the literature, it has been argued over the years what economic growth is and what factors determine economic growth. Accordingly, different economic growth models have been developed. There are four important factors that determine economic growth. These factors are in the most general sense capital accumulation, labor, natural resources and technological developments. Although each of these factors plays an important role in economic growth, the most important of these is the human factor. Because, without skilled labor, the abundance of natural resources and capital accumulation will be insufficient to achieve a country at the level of developed countries. This study analyzes the relationship between human capital and economic growth for Central Asian countries. Human capital is expressed in three different variables as indicators of education and health expenditures and human development index. The data set belongs to 1991-2016 years and panel data is used in the analysis. In this context, it is determined that there is a significant correlation between human capital and economic growth variables in the Central Asian countries in the long run, according to the panel Pedroni cointegration and panel FMOLS tests.

Keywords: Economic Growth, Human Capital, Central Asian Countries, Panel Data Analysis
JEL Codes: O40, P20, P46

1 Dr., Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, E-posta: azizayesevi@gmail.com

Giriş

Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi, iktisat literatüründe, üzerinde önemle durulan konulardan biridir. İstenilen düzeyde ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde, beşeri sermaye birikimi, fiziki sermaye kadar gerekli bir girdi niteliğindedir. Dünya ekonomisinde yaşanan küreselleşme, beraberinde bilgi teknolojilerinin üretim ve kullanımını, nitelikli işgücünü, dolayısıyla da beşeri sermayeye önem verilmesini gerekli kılmıştır (Gümüş, 2005, s. 20). Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin beşeri sermaye birikimi oluşturmaya yönelik yatırımları, beklenen düzeyde ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için önem kazanmıştır.

Beşeri sermaye ekonomik büyümenin temel kaynaklarından biri olup, “kişinin ya da toplumun sahip olduğu eğitim düzeyi, bilgi, beceri, yetenekler, sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki yeri gibi kavramların tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır” (Ağır ve Kar, 2003). Beşeri sermaye kavramını ilk kez, Adam Smith, J.Stuart Mill ve Alfred Marshall gibi klasik iktisatçılar incelemiş olsa da, bu iktisatçıların görüşleri, modern anlamdaki beşeri sermaye teorileri tarafından dikkate alınmamıştır (Varsak ve Bakırtaş, 2015).

Daha sonraları Denison, Schultz ve Becker gibi iktisatçılar, A.Smith’in görüşlerinden hareketle, beşeri sermaye kavramını geliştirmişlerdir. Denison çalışmasında insan faktörünün ve eğitimin, beceri ve üretkenlik kapasitesini geliştirerek milli gelir artışına yol açtığını vurgulamıştır. Shultz ise yaptığı çalışmasında, ABD’deki büyüme oranının önemli bir bölümünü eğitime olan yatırımlarla açıklanabildiği sonucuna ulaşmıştır (Parlakıldız, 2015). Lucas (1988) ve Rebelo (1991) modellerinde beşeri sermayeyi de fiziksel sermaye gibi üretim faktörlerinden biri olarak analizlerine dahil etmişlerdir. “İktisat yazında yer alan çalışmalar, “ekonomi nasıl ki fiziksel sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyuyorsa beşeri sermaye yatırımlarına da ihtiyaç duyar” hipotezinin doğruluğunu ortaya koymuştur” (Ağır ve Kar, 2003).

Bu çalışmada beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Orta Asya ülkeleri için değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Günümüzde bilgi toplumuna geçiş süreci hız kazanmakta iken bu çalışmanın sonuçları geçiş sürecinde olan ülkelerin sahip olduğu beşeri sermaye potansiyelinin değerlendirilmesine ve bu potansiyelin ekonomik büyüme performansındaki rolünün analiz edilmesine imkan vereceği düşünülmektedir.

Özellikle genç nüfus potansiyeline sahip Orta Asya ülkeleri açısından, ekonomik büyüme sürecinde önemli bir faktör olan beşeri sermaye ile ilgili doğru önlem ve uygulamalara/politikalara yer verilmesi; söz konusu ülkelerde ekonomik olduğu kadar toplumsal gelişme sürecine de önemli katkılar yapabilecektir.

Orta Asya ülkeleri ekonomisi ölçeğinde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılmasını konu alan çalışmanın ilk bölümü, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye olgularına ilişkin kavramsal açıklamalardan oluşmaktadır. İkinci bölümde Orta Asya Cumhuriyetlerindeki beşeri sermayenin mevcut durumu ve insani kalkınma endeksi göstergelerine yer verilmiştir. Daha sonra ekonometrik yöntem ve bulgular değerlendirildikten sonra sonuç ile son bulmuştur.

Orta Asya Ülke Ekonomilerinin Genel Görünümü

Orta Asya denince, Türklerin “Ana yurdu”, diğer bir deyiş ile “Ata toprağı” aklı gelmektedir. Türklerin tarih sahnesine adım attıkları yer olarak kabul edilen Orta Asya, aynı zamanda coğrafi açıdan en uzun süre buldukları yerdir (Günay, 2005, s. 34).

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya coğrafyasında beş bağımsız cumhuriyet (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) kurulmuştur. Söz konusu ülkeler bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik anlamda birtakım sıkıntılar yaşamıştır. Buna rağmen 1993-1995 yılları arasında bu ülkelerin tamamı ulusal paralarını tedavüle çıkararak, finans sistemlerini oluşturmuşlardır. Bununla birlikte önde gelen uluslararası kuruluşların üyesi olmayı başarmışlardır. Stratejik açıdan önemli olan Avrupa ve Asya'nın ortasında yer almaları ve zengin yer altı kaynaklarıyla önemli ölçüde petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olan Orta Asya Cumhuriyetleri gün geçtikçe uluslararası ilgi odağına dönüşmektedir (Harunoğulları, 2016).

Geçiş döneminin getirdiği ekonomik sıkıntılarla birlikte Orta Asya Cumhuriyetleri, 1996'dan itibaren düşük düzeyde de olsa pozitif büyümeden giderek artan büyüme hızı trendini yakalamışlardır (Tablo 1). Ekonomik büyümeye, 2002 yılından itibaren yükselen borsa malları fiyatları ile beraber yürütülen makro politikalar, özellikle doğal gaz ve petrol üretim sektörüne artan yabancı yatırımlar ve bölgedeki siyasi istikrar etki etmiştir.

Tablo 1. *Orta Asya Cumhuriyetleri Ekonomik Performansları (1990-2016)*

Ülke / Yıllar	Ortalama büyüme hızı (%)		GSYH (milyar dolar)		Kişi Başına Milli Gelir (Cari fiyatlarla ABD doları)			
	1991-2000	2001-2016	1991	2016	1991	2000	2010	2016
Kazakistan	-3.35	6.74	24,88	133,6	1512	1229	9070	7510
Kırgızistan	-2.88	4.38	2,67	6,551	576	279	880	1077
Tacikistan	-8.45	7.74	2,62	6,951	469	138	738	795
Türkmenistan	-1.82	8.56	3,18	36,17	846	643	4439	6389
Özbekistan	0.08	7.38	13,36	67,22	652	558	1377	2110

Kaynak: Dünya Bankası, 2017

Tablo 1’de ülke ekonomilerinin performanslarına bakıldığında bağımsızlığın ilk 10 yılında Özbekistan hariç bütün ekonomilerinde ortalama büyüme hızları negatif değerler almıştır. 2016 yılında 133,6 milyar dolar ile (1991 yılında bu rakam 24,88 milyar dolar) Kazakistan, GSYH’sı en yüksek ülke konumundadır.

Kişi başına milli gelirin ortalamasına bakacak olursak 1991’de Orta Asya ülkelerinde 811 dolarken, 2000 yılında bu ortalama 569 dolara düşmüştür. 2016 yılına gelindiğinde Orta Asya ülkelerinde ortalama milli gelir 1991 yılına kıyasla yaklaşık 4,5 kat artarak 3576 dolara ulaşmıştır. Yine Kazakistan kişi başına 7,510 dolar ile en yüksek milli gelire sahip ülke iken, bu ülkeyi sırasıyla Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan izlemektedir. Kişi başına 795 dolar milli gelir ile Tacikistan en son sırada yer almaktadır.

Orta Asya Cumhuriyetlerinin demografik açıdan detaylı veriler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Orta Asya Cumhuriyetleri: Temel Göstergeler (2016)

	Yüzölçümü (1000km ²)	Denize sınırı	Nüfusu (2016) (1000 kişi)	Nüfusun (%)		Nüfus Yoğunlu- ğu (km ² 1 kişi)	Nüfus büyüme %	İşsizlik %	Fakirlik %*	Gini Katsayısı** (2010-2015)
				Şehir	Kırsal					
Kazakistan	2724,9	Yok	17797,0	53.229	46.771	6.59	1.43	4.97	0.1	26.33
Kırgızistan	199,9	Yok	6082,7	35.85	64.15	31.71	2.09	7.56	3.0	26.82
Tacikistan	143,1	Yok	8734,9	26.891	73.109	62.94	2.16	-	15.6	30.76
Türkmenistan	491,2	Yok	5662,5	50.396	49.604	12.05	1.73	-	-	40,81
Özbekistan	448,9	Yok	31848,2	36.479	63.521	74.87	1.74	-	-	36,82

*Fakirlik Oranı: Satın Alma Gücü Paritesine göre günde 3.10 \$’dan az geliri göstermektedir.

**Gini Katsayısı: “0” tam gelir eşitliğini ve “100” tam gelir eşitsizliğini göstermektedir.

1 ve 2: Türkmenistan ve Özbekistan için hesaplanan Gini katsayısı 2008 yılına aittir. 2008 yılından sonraki yıllar için veri yoktur.

Kaynak: Dünya Bankası 2017 ve UNDP 2016 verilerinden derlenmiştir.

OAC nüfusunun büyük çoğunluğu halen fakirlik sınırının altındadır. Başka bir deyişle, bölgenin zengin enerji ve yer altı kaynaklarına dayanan ekonomik büyümesi bölge halkının her kesimine fayda sağladığı söylenememektedir.

Orta Asya Cumhuriyetlerinde Beşeri Sermayenin Mevcut Durumu

Eğitim Göstergeleri

Sovyet Birliği zamanında ülkede eğitim sisteminin başarılı olduğundan söz etmek mümkündür, şöyle ki ülkedeki okur-yazarlık oranları ve yetiştirilmiş bilim adamı, doktor, teknisyen ve diğer alanlarda eğitilmiş uzmanlara ilişkin oranlar ABD ve Avrupa ülkelerinin üzerinde olmuştur. Eğitim sisteminin bu başarısına rağmen büyük ölçüde hatalı olduğu söylenebilir. Birlik döneminde her konuda olduğu gibi eğitim sistemi ve temel eğitim programları merkez tarafından planlanmış ve yönetilmiştir. Belirli dallarda ihtiyaç duyulan uzman sayısı talebe göre belirlenmemiş, merkezi planlamaya tabi tutulmuştur. Diğer yandan Sovyet eğitim sistemi beşeri sermaye açısından kapsamı dar ve modern ekonomilerin taleplerini karşılamayacak kadar esneklikten uzak olmuştur (Turan, 2006, s. 119).

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ortaya çıkan bağımsız Orta Asya ülkelerinin her biri kendine ait eğitim modeli geliştirmeye başlamıştır fakat eğitimin kalitesi eskisi gibi olamamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında birçok alanda olduğu gibi bilim ve araştırma alanında birtakım yetersizlikler görülse de günümüzde küreselleşen dünyaya ayak uydurmaya yönelik ilerlemelerin olduğu söylenebilir.

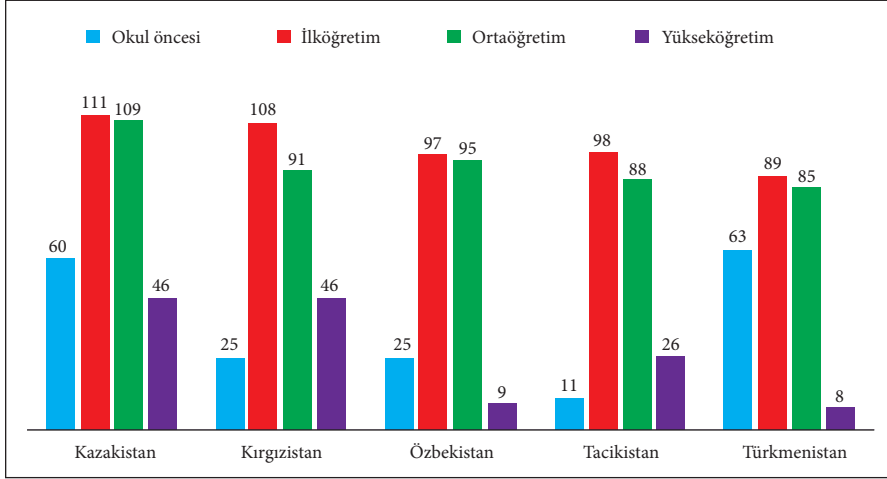
Eğitim göstergelerinin başta gelen unsurlarından biri *okuma yazma oranıdır*. UNESCO'nun istatistiklerine (Tablo 3) bakıldığında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin dahil olduğu grup olan BDT rakamları dünya ortalamasından ve diğer bölgelerin okuma yazma oranının çok üstündedir.

Tablo 3. *Dünyada Okuma Yazma Oranı (% , 2010-2016)*

Bölgeler	Tümü	Erkek	Kadın
Sahra-altı Afrika	60	69	52
Doğu ve Güney Afrika	67	73	60
Batı ve Orta Afrika	53	63	43
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	79	86	72
Güney Asya	67	76	57
Doğu Asya ve Pasifik	95	97	92
Latin Amerika ve Karayipler	92	93	92
<i>BDT</i>	99	99	98
Az gelişmiş Ülkeler	60	68	53
Dünya	85	89	81

Kaynak: UNESCO, 2016

Ülkenin eğitim durumunu gösteren diğer bir faktör *okula kayıt oranıdır (okullaşma oranı²)*. Aşağıdaki Şekil 1'de Orta Asya ülkelerinde 2010-2016 yılları arasında okula kayıt oranları verilmektedir.

Şekil 1. 2010-2016 Yılları İçin Okula Kayıt Oranları

Kaynak: UNDP, 2016: 230-232

Şekil 1'den görüldüğü gibi Orta Asya ülkeleri temel ve orta eğitime kayıt oranları çok iyi, fakat okul öncesi ve yüksek eğitime olan kayıt oranları diğer BDT ülkeleri ile kıyaslandığında düşük kalmaktadır³. Sovyetler zamanında iyi altyapıya sahip olan ve iyi derecede organize edilen temel ve okul öncesi eğitim sistemi bağımsızlığı kazandıktan sonra yıkılmıştır. 1990 yılında Kazakistan'da okul öncesi eğitime kayıt oranları % 80 iken 2016 yılında ise %60'a inmiştir. Kırgızistan'da bu değer %34'ten % 25'e, Özbekistan'da % 56'dan %25'e, Tacikistan'da %22'den %11'e düşmüştür. Uluslararası örgütlerin yaptığı çalışmalarda kırsal alanlarda tüm seviyelerde okula kayıt oranları kötü durumda olduğunun altını çizmektedirler, önemli sebep olarak yoksulluk, çocuk çalışmasının artması, okulların uzaklığı, okulların kötü altyapısını saymaktadırlar.

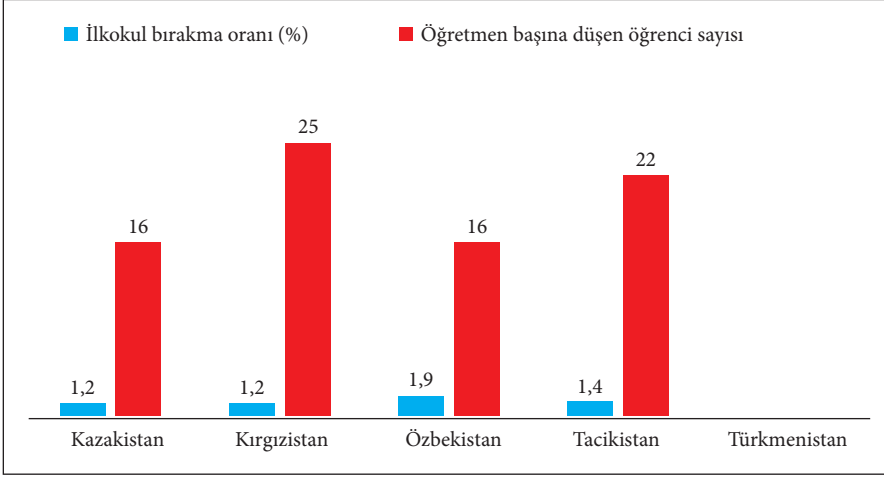
Yükseköğretime kayıt oranlarına bakacak olursak Orta Asya ülkelerinde en yüksek okullaşma oranı Kazakistan ve Kırgızistan'dadır. BDT ülkesi olan Rusya'da yükseköğretime kayıt oranı 2016 yılında %79'dır. Rusya ile karşılaştırma yapıldığında Orta Asya Cumhuriyetlerinde yükseköğretime kayıt oranları düşük kalmaktadır. Genel olarak Orta Asya ülkelerinde üniversiteye kayıt oranlarının Avrupa ülkelerinden (kayıt oranı ortalama %75) az olmasının sebebi üni-

2 İlgili öğrenim türündeki tüm öğrenci sayısının ait olduğu öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan toplam nüfusa bölünmesi ile elde edilir. Teorik yaş ilköğretim için 6-13, ortaöğretim için 14-16, yükseköğretim için 17-21 olarak kabul görülmektedir.

3 BDT ülkelerinin tamamı için okula kayıt oranları UNDP, 2016 raporundan bakılabilir.

versiteyi bitirdikten sonra iş imkanının olmaması olarak gösterilebilir. Örneğin Kırgızistan'da mezunların sadece %9'u kendi uzmanlık alanlarda iş bulabilmektedir. (Bruner ve Tilet, 2010, s. 192).

Okula kayıt oranlarına baktıktan sonra söz konusu ülkelerde *okulu bırakma oranı* ve *öğretmen başına düşen öğrenci sayısı* incelenmektedir (Şekil 2). Kazakistan ve Özbekistan'da öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 16 iken, Tacikistan'da 22 ve Kırgızistan'da ise 25 olduğu görülmektedir.

Şekil 2. 2010-2016 Yılları İçin Okula Kayıt Oranları

Kaynak: UNDP, 2016: 230-232

Not: Türkmenistan için ilgili dönemde veri bulunmamaktadır.

Eğitimin milli gelire katkısı; topluma eğitimli bireylerin verimliliğini arttırması şeklinde gerçekleşecektir. Eğitim bireylerin davranışlarında olumlu yönde gelişmeler yaratarak sosyal ve siyasal açıdan da önemli etkiler yaratarak, toplumda cinayet, kötü alışkanlıkların azalmasında önemli etkisi olmaktadır (Gölpek, 2012, s. 48). Bundan dolayı her ülkenin bütçesindeki eğitim harcamaları kalemi önemli unsurdur. Eğitim harcamalarının sadece boyutu değil etkin kullanılması da önemlidir. Tablo 4'te Orta Asya ülkelerinin eğitim harcamaları görülebilir.

Tablo 4. GSYH'de Eğitim Harcamaları Payı (%) 1990-2016

1995-2000	2000-2010	2010-2016	
Kazakistan	3.89	2.66	2.89
Kırgızistan	4.86	2.66	6.8
Tacikistan	3.20	3.22	4
Türkmenistan	-	-	3
Özbekistan	-	-	-

Kaynak: Dünya Bankası, 2017

Eğitim harcamaları GSYH'deki payına bakıldığında Türkmenistan ve Özbekistan için veri bulunmamaktadır. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan için oranları yıllar arası karşılaştırdığımızda ortalama olarak eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı %3 civarındadır. Fakat görüldüğü gibi bu ülkelerde eğitim harcamalarına ayrılan kaynaklar azdır. Eğitime ayrılan harcamalardaki azalmalar, okul eğitim kalitesinin, okul devamlılığın düşmesi, eğitim altyapısının kötüleşmesiyle sonuçlanabilecektir. İnsanoğlu eğitilmiş olması için ve potansiyelini artırmak için sağlıklı olması şart. Onun için eğitim göstergeleri kadar sağlık göstergeleri de önemlidir.

Sağlık Göstergeleri

Beşeri sermayenin gelişimine katkıda bulunan bir diğer faktör ise sağlık faktörüdür. Sağlık göstergeleri arasında, bütçeden sağlık harcamalarına ayrılan pay, kişi başına sağlık harcamaları, hastane yatağı sayısı, yatak başına nüfus, doktor başına nüfus, sağlık ocağı sayısı gibi göstergeler yer almaktadır. Sağlık göstergelerinde meydana gelen iyileşme, ülkelerin beşeri sermaye düzeyini etkileyen en önemli faktörlerden biri durumundadır. Çünkü bilgili, tecrübeli ve yetenekli fertler ancak sağlıklı oldukları sürece bu değerlerini kullanarak katma değer yaratabilmektedirler. Aşağıdaki Tablo 5'te Orta Asya Cumhuriyetlerinde sağlık sistemine ilişkin genel göstergeler yer almaktadır.

Tablo 5. Sağlık Sisteminin Genel Göstergeleri (2016)

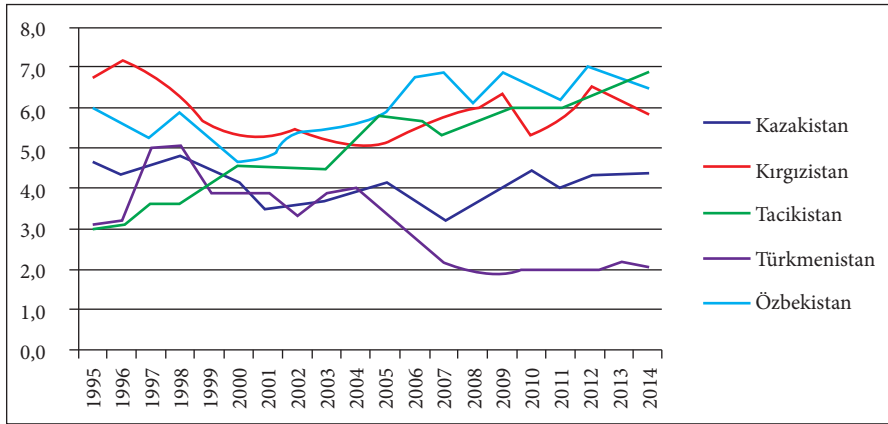
Ülke	Nüfus (milyon kişi)	Doğuşta beklenen yaşam süresi (yıl)	Sağlıklı yaşam süresi (yıl)	Sağlık Harcaması/ GSYH (%)	Sağlık harcaması /Kamu harcamaları (%)	Kişi başına sağlık harcamaları (ABD doları)	Profesyonel sağlık uzmanları sayısı (her 10000 kişiye)	Hasta yatak sayısı (her 10000 kişiye)
Kazakistan	17,6	70.2	63.3	4.4	10.9	538.8	118.7	78
Kırgızistan	5,9	71.1	63.8	6.5	11.9	81.6	81.9	50
Tacikistan	8,4	69.7	62.1	6.9	6.8	76.4	69.4	94
Türkmenistan	5,3	69.7	59.8	2.1	8.7	186.7	-	84
Özbekistan	29,8	69.4	62.4	5.8	10.7	124.1	144.7	83
Dünya	7442,1	71.4	63.1	9.9	15.8	1058.5	25.0	73

Kaynak: World Bank, World Health Statistics (103-128 ss), Human Development Report 2016 (193-269 ss) verilerinden derlenerek yazar tarafından hazırlanmıştır.

Orta Asya Cumhuriyetlerinde sağlık sistemine ilişkin temel göstergeler dünya ortalamasıyla kıyaslandığında; durum söz konusu ülkelerdeki sistemin kötü olmadığını göstermektedir. Bu ülkelerdeki doğuştan yaşam süresi ve bebek ölüm hızlarında süregelen bir iyileşme söz konusudur. Bu tip göstergelerde zaten kısa sürede belirgin bir değişiklik beklemek yanlış olur.

Ülkelere göre profesyonel sağlık uzmanları sayısı Kırgızistan ve Tacikistan'da Kazakistan ve Özbekistan'a nazaran daha azdır. Ülkelerdeki doktor başına düşen hasta sayısı ve hasta yatak sayısı rakamlarına bakıldığında dünya ortalamasının çok üstündedir. Ancak Kırgızistan'da hasta yatak sayısı diğer ülkelere kıyasla çok düşüktür ve dünya ortalamasının altındadır. Ülkedeki tüm kurumların çoğu binaları Sovyetler zamanından kalmıştır ve neredeyse %80'i tamirata ihtiyacı vardır, materyal ve teknik donatım da eskimiş durumdadır ve hastalık teşhisinde, acil müdahale durumlarında zorluklar çektirmektedir. Tüm bu sıkıntılar devlet tarafından tahsis edilen sağlık harcaması seviyesine bağlıdır.

Sağlık harcamalarının milli gelir içindeki payının değişimi sistemin sürdürülebilirliği açısından önemli bir göstergedir. Şekil 3'te 1995-2014 yılları arasında Orta Asya Cumhuriyetlerinde toplam sağlık harcamalarının milli gelir içindeki oranı gösterilmiştir.

Şekil 3. Sağlık Harcamalarının Milli Gelir İçindeki Payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası, 2017

Şekil 3'e bakıldığında sağlık harcamalarına milli gelirden en çok pay ayıran ülke Kırgızistan olduğu görülmektedir. Ancak GSYİH'sı en düşük (6,5 milyar dolar) ülke olduğu dikkate alındığında sağlık için yapılan harcamaların çok az olduğunu anlayabiliriz. Örneğin Kazakistan yılda kişi başına 538,8 dolar harcarken, Kırgızistan ise 81,6 dolar harcayabilmektedir.

Diğer yandan Orta Asya ülkelerinde sağlık harcamaları payında özel harcamaların yüksek olmasının sebebi, devletten sağlık harcamalarına tahsis edilen kaynakların az olması, sağlık sistemindeki hizmetlerin ve onların bedellerinin standartlarının belirgin olmaması, sistemde rüşvet ve yolsuzluğun artmasıdır. Sağlık harcamalarında özel payın yüksek olması özellikle düşük gelirli nüfus kesimi için ameliyat müdahalesinde, tanı testinde, ilaçları satın almada zorlanmaktadır. İstatistiklere göre düşük gelirli nüfus yüksek gelirliye göre daha çok hasta olmakta ve sağlık hizmetinden sık faydalanmak zorunda kalmaktadır.

Nüfus Yapısı

Ülkede beşeri sermaye stokunu etkileyen en önemli unsurlardan biri ülkedeki nüfusun yapısıdır. Nüfusun yaş yapısı beşeri sermaye durumunu etkilemektedir. Nüfus artış hızının yavaş olduğu ülkelerde zamanla yoğun olarak yaşlı nüfus artacak genç nüfus azalacaktır (Kaynak, 2011, s. 326). Nüfus ülkelerin gelişmelerini olumlu etkileyebildiği gibi olumsuz da etkileyebilir. 0-15 ve 65 + yaş insanların yoğun olduğu ülkelerde bağımlı nüfusun toplam nüfusa göre yüksek bir oran oluşturması, bu ülkelerde tüketimi artırdığından fiziki sermaye birikimini güçleştirmektedir (Karagül, 2002:130).

Tablo 6. Orta Asya Cumhuriyetlerinin Nüfus Yapısına İlişkin Göstergeler

Ülke	Nüfus (milyon kişi)	Ortalama nüfus artış hızı (2010-2015)	Şehir nüfusu (%)	5 yaş altı nüfus	15-64 yaş arası nüfus	Medyan yaş	Toplam doğurganlık hızı % (2010-2015)	İstihdam (15 ve üstü yaş nüfusa oranı)	İşsizlik oranı %
Kazakistan	17,6	1.6	53.2	1.9	11.7	29.3	2.6	67.2	5.6
Kırgızistan	5,9	1.7	35.7	0.8	3.8	25.1	3.1	57.7	8.2
Tacikistan	8,4	2.2	26.8	1.2	5.3	22.5	3.6	61.0	10.9
Türkmenistan	5,3	1.3	50.0	0.5	3.6	26.4	2.3	55.8	10.0
Özbekistan	29,8	1.5	36.4	3.2	20.0	26.3	2.5	55.6	10.1
Dünya	7442,1	1.2	54.0	670.9	4,825.5	29.6	2.5	59.3	5.9

Kaynak: UNDP, 2016: 224-225

Birleşmiş Milletlerin metodolojisine göre ülkeden kadın başına doğurganlık oranı 2,1'in altında olmadığı sürece ülkede sürdürülebilir büyüme yaşanacağı söylenmiştir. Oranlar bu seviyedeysen toplum üzerinde sosyal yük ağır olmadan nüfus artışı sağlanabilir.

Orta Asya ülkelerinde doğurganlık oranı en az 2,3 en fazla 3,6 değerine sahiptir. Söz konusu ülkelerde ekonomiyi tehdit edici sorun olarak şehir ile kırsal alan nüfusu arasında açık bir farkın olmasıdır, kırsal alan nüfusu şehir nüfusuna göre daha hızlı büyümektedir. Ayrıca Orta Asya ülkeleri arasında istihdam bakı-

mından en iyi durumda olan ülke Kazakistan'dır. Diğer ülkelerdeki istihdam oranının düşük olmasının belli başlı sebeplerini sıralamak mümkündür. Ülkelerdeki ekonomik istikrarın sağlanamaması, yurtiçi ve yurtdışı yatırımların yetersizliği, işgücü piyasasının kurumsallaşamamasıyla birlikte çalışma çağı nüfus artış hızının toplam nüfus artış hızından fazla olması olarak sıralanabilir.

İnsani Kalkınma Endeksi (İKE)

İnsani Kalkınma Raporu (2016)'ya göre Orta Asya Cumhuriyetlerinin İnsani Kalkınma İndeksi'ne ilişkin çeşitli göstergeler Tablo 7'de verilmiştir.

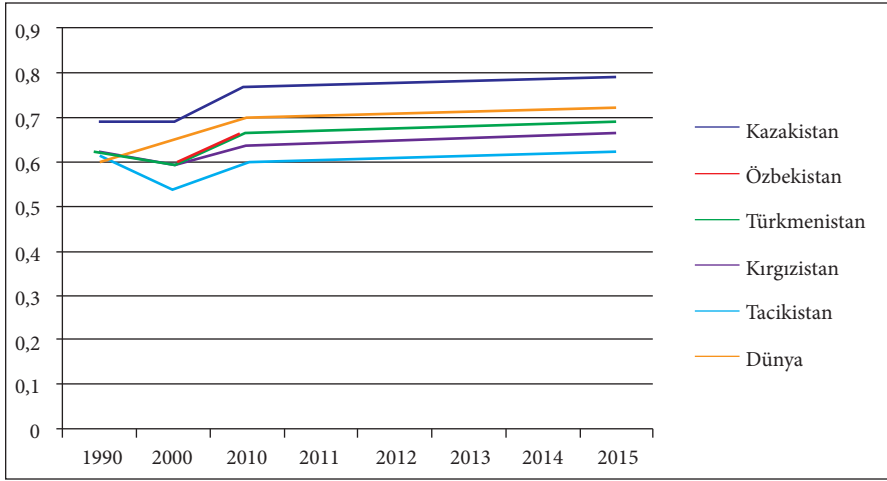
Tablo 7. Orta Asya Cumhuriyetlerinde İnsani Kalkınma Endeksine İlişkin Çeşitli Göstergeler

	İKE değeri	İKE endeks sıralamasındaki yeri	Grup	Ortalama Yaşam Beklentisi (Yıl)	Beklenen eğitim yılı	Ortalama eğitim yılı	Ortalama İKE büyümesi (2010-2015)
Kazakistan	0.794	56	Yüksek	70.2	15.0	11.7	0.72
Kırgızistan	0.664	120	Orta	71.1	13.0	10.8	0.98
Tacikistan	0.627	129	Orta	69.7	11.3	10.4	0.64
Türkmenistan	0.691	111	Orta	69.7	10.8	9.9	0.78
Özbekistan	0.701	108	Yüksek	69.4	12.2	12.0	1.07
Dünya	0.717	-	-	71.6	12.3	8.3	0.61

Kaynak: UNDP, 2016:215-216

Orta Asya Cumhuriyetlerinden Kazakistan ve Özbekistan yüksek derecede insani kalkınma düzeyindeki ülkeler arasında yer alırken diğer üç ülke orta düzeydedir. İKE endeks sıralamasında 56.sırayı alarak Kazakistan bölgedeki en kalkınmış ülke konumundadır.

Orta Asya Cumhuriyetlerinde İnsani gelişme endeksinin yıllar itibariyle değişimini aşağıdaki şekilden görmek mümkündür (Şekil 4). Buna göre İKE değişimi tüm Orta Asya ülkelerinde 2010 yılından sonra bir yükselişe geçmiş ve bu gidişatta istikrarını korumaktadır. Kazakistan dışındaki Orta Asya ülkeleri İKE değeri olarak dünyanın ortalama değerinden düşük olduğu ve o şekilde seyir gösterdiği açıkça görülebilmektedir.

Şekil 4. OAC'de İnsani Gelişme Endeksinin Yıllar İtibariyle Değişimi

Literatür Araştırması

İktisat literatüründe ülkelerin ekonomik büyümelerini etkileyen birçok faktör gibi beşeri sermaye ile olan ilişkisi de çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar kapsadığı ülke ve ülke grupları ve kullanılan yöntem ve veri seti bakımından bir birinden farklılık göstermektedir. Aşağıda söz konusu çalışmalardan bazıları yıllara göre özet şeklinde verilmiştir.

Wolff (2000), eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 24 OECD ülkesi için araştırmıştır. Çalışmada eğitim verileri için beş kaynak kullanılmıştır: eğitim seviyesi, eğitim düzeyindeki artış, okullaşma oranı ile AR-GE harcamaları. Çalışma sonucunda söz konusu ülkeler arasında işgücü üretkenliği seviyelerindeki benzerliğin, okullaşma seviyelerindeki benzerlikle uyumlu bulunduğu sonucuna varmıştır. Diğer yandan eğitim veri arasındaki etkileşimin etkileri ülkelerdeki işgücü verimliliği artışının önemli belirleyicileri olarak bulunmamıştır.

Erdil ve Yetkiner (2004) çalışmasında sağlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ülkeleri gelir gruplarına göre ayrılarak analiz etmiştir. Çalışmada panel nedensellik testi kullanılmıştır. Ülkelerin düşük, orta ve yüksek gelirli olarak gruplandırıldığı çalışmada sağlık göstergesi olarak kişi başına düşen sağlık harcamaları ve ekonomik büyümenin göstergesi olarak her bir ülkenin GSYH verileri kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre düşük ve orta gelirli ülkelerde ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına, yüksek gelirli ülkelerde ise sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Beraldo vd. (2009), 1971-1998 dönemine ilişkin olarak 19 OECD ülkesi için, sağlık ve eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkilerini araştırdığı çalışmada iki harcama türünün de ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği bulgusunu elde etmiştir. Aynı çalışma kamu harcamalarının özel kesim harcamalarına göre GSYH artışlarında daha etkili olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Ayrıca sağlık harcamalarındaki %1'lik artış kişi başına GSYH'yı %0,06-0,10 oranında artırmaktadır. Bu etkinin büyük bir bölümü ise kamu harcamalarından ileri gelmektedir (%0,04-0,07). Çalışma; eğitimde kamu harcamalarından kaynaklı GSYH artış oranının %0,03 olduğunu ortaya koymuştur.

Queros ve Teixeira (2014) çalışmalarında 26 OECD ülkesi ile birlikte ABD, Avustralya, Güney Kore ve Japonya için söz konusu ilişkiyi panel veri analizi yardımıyla araştırmıştır. Çalışmada dengeli panel veri yöntemi ile 1960-2011 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Ekonomik büyüme olarak kişi başına GSYH'nın büyüme hızı, bağımsız değişken olarak nüfus artış hızı, beşeri sermaye bileşeni olarak ortalama okuma süresi alınmıştır. Çalışma sonucunda ortalama okul süresi ile ekonomik büyüme arasında olumlu, nüfus artış hızı ile ekonomik büyüme arasında olumsuz bir ilişki bulunmuştur.

Orta Asya ülkeleri için yapılmış çalışmalar incelendiğinde, Khan ve Ahmet (2014) Bağımsız Devletler Topluluğunun 10 ülkesi için 1993-2011 verilerini kullanarak beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada beşeri sermayenin göstergesi olarak ortaokula kayıt oranları ve doğumda beklenen yaşam süresi kullanılmıştır. Yazarlar çalışmada ek değişken olarak doğrudan yabancı sermaye değişkenini de modele eklemiştir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışma sonucunda beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Beşeri sermaye söz konusu ülkelerde ekonomik büyümenin önemli bir etkenidir ve beşeri sermaye bir birim arttığında büyümede %1,9 artış olduğu görülmüştür.

Model ve Veri Seti

Çalışmada Orta Asya ülkelerinde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla içsel büyüme modeline dayalı olarak kurulan model aşağıdaki gibidir:

$$\ln gsyih_{it} = \beta_0 + \beta_1 e\dot{g}t_{it} + \beta_2 s\dot{g}k_{it} + \beta_3 ike_{it} + u_t$$

Modelde bağımlı değişken $lgsyih_{it}$ her bir ülkenin ekonomik büyümesini temsil etmektedir. Bağımsız değişkenlerden $e\dot{g}t_{it}$ her bir ülkenin eğitim harcamalarının GSYH'ya oranı, $s\dot{g}k_{it}$ her bir ülkenin sağlık harcamalarının GSYH'ya oranı, ike_{it} ülkelerdeki genel beşeri sermaye düzeyini temsilen kullanılan değişkeni ve u_t ise hata terimini ifade etmektedir.

Çalışmada Orta Asya'nın ülkelerinin⁴ bağımsızlıktan sonraki 1991-2016 dönemindeki verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Modelde kullanılan verilerden GSYİH, eğitim ve sağlık değişkenlerine ilişkin veriler Dünya Bankası istatistiklerinden ve İKE'ye ait veriler ise her yıl yayınlanan İnsani Kalkınma Raporlarından temin edilmiştir. Modellerin tahmininde Stata 13 ekonometri paket programı kullanılmıştır.

Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Çalışmada Orta Asya ülkeleri için ekonomik büyüme ve beşeri sermaye değişkenlerinin arasındaki ilişkinin açıklanması için panel veri analizi kullanılmıştır.

Panel veri analizi, zaman boyutuna sahip yatay kesit verilerinin kullanılarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemi olarak da adlandırılmaktadır (Ak,2009: 112). Panel veri yönteminde hem yatay kesit, hem de zaman serisi boyutu olmak üzere iki boyut mevcuttur.

Kesit ile zaman serisinin bir araya getirilmesinden oluşturulan panel veri analizi, zaman serisi özelliklerini ve zaman serilerinde görülen problemleri de beraberinde taşımaktadır. Dolayısıyla panel veri analizinde de zaman serilerinde olduğu gibi değişkenlerin durağan olup olmadığı ve aynı dereceden durağan olan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı incelenmelidir. Verilerin birim kök içermesi durumunda analizden elde edilecek tahmin sonuçları yanıltıcı olabilmektedir (Altunkaynak, 2007, s. 15). Bu sebepten çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlıklarının testi panel birim kök testleri yardımıyla yapılmıştır.

Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Panel veriler zaman serisi boyutuna sahip olduğu için sonuçların gerçekçi ilişkiyi yansıtması amacıyla durağanlık testinin yapılması önem arz etmektedir. Durağan olmayan seriler arasında deneysel analizler yapıldığında yanıltıcı sonuçlara ulaşılır (Bozkurt, 2000, s. 31). Çalışmada kullanılan serilerin durağanlıklarının incelenmesi için Pesaran (2007) tarafından geliştirilen birim kök testi uygulanmıştır. Aşağıda Tablo 8'de Pesaran (2007) panel birim kök testinin sonuçları verilmektedir.

4 Analiz Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan'ın verileri ile yapılmıştır. Türkmenistan'a ait verilere ulaşılamadığı için analize dahil edilmemiştir.

Tablo 8. Pesaran Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Seviye		Birinci sıra fark	
	\bar{t}	%5	\bar{t}	%5
<i>lngsyih</i>	-0.975	-2.330	-2.948*	-2.330
<i>eğt</i>	-1.895	-2.830	-4.851*	-2.830
<i>sğk</i>	-1.692	-2.330	-4.754*	-2.330
<i>ike</i>	-3.692*	-2.330	-	-

Not: * işaretli olanlar %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Birim kök analizinde deterministik bileşenlerden sadece sabit terim içermektedir.

Birim kök testi sonucunda *ike* değişkeni hariç diğer tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmadıkları görülmektedir. Yani Orta Asya Cumhuriyetlerine ait *lngsyih*, *eğt* ve *sğk* değişkenlerinin düzey değerlerinin durağan olmadığı ve birinci sıra farklarının %5 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları görülmektedir. Bu durumda aynı dereceden durağanlık tespit edildiği için *lngsyih*, *eğt* ve *sğk* değişkenleri arasındaki eşbütünleşme analizine geçilebilir. *ike* değişkeni ise düzeyde durağan olduğu için bu değişkenin diğer değişkenlerle eşbütünleşme ilişkisi aranmayacaktır.

Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Analizin ilk aşaması serilerin bir kök içerip içermediğinin testi ile başlamaktadır ve daha sonra aynı dereceden durağan olan seriler arasında uzun dönem ilişkisine bakılmalıdır. Analize dahil edilen değişkenler için yapılan durağanlık testi sonucunda aynı dereceden durağanlık tespit edildiği için *lngsyih*, *eğt* ve *sğk* değişkenleri arasındaki uzun dönem ilişkisi Pedroni (2000, 2004) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Pedroni testi, eşbütünleşme vektöründeki heterojenliği dikkate alan literatürde en çok kullanılan testlerden biridir. Pedroni testi panelin kesitleri arasında dinamik ve sabit etkilerin farklı olmasına olanak sağlamaktadır. Diğer yandan eşbütünleşik vektörün kesitler arasında farklı olmasına izin vermektedir (Gül ve Kamaca, 2012).

Pedroni testinin hipotezleri aşağıda şekilde kurulur:

“ H_0 : Eşbütünleşme yoktur”

“ H_1 : Eşbütünleşme vardır” .

Tablo 9’da Orta Asya ülkelerine ait *lngsyih*, *eğt* ve *sğk* serileri arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını gösteren Pedroni panel eşbütünleşme testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 9. Pedroni Panel Eşbütünleşme Testleri Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık değerleri
Panel v istatistiği	0.257658	0.3876
Panel rho- istatistiği	-1.123467	0.1657
Panel PP- istatistiği	-1.867584	0.0301
Panel ADF istatistiği	-1.889643	0.0291
Grup rho istatistiği	-0.278678	0.4546
GrupPP istatistiği	-1.667564	0.0452
Grup ADF istatistiği	-1.765787	0.0422

Pedroni panel eşbütünleşme testinde 7 farklı yaklaşım olup, bunlardan 4 tanesi kesit içi ve kalan 3'ü ise kesitler arası olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Tablo 9'da beşeri sermaye unsurları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi gösteren testlerin 4'ü %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmektedir. Bu testlerden iki tanesi kesit içi iken iki tanesi de kesitler arası yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre eşbütünleşme testi için kurulan H_0 : Eşbütünleşme yoktur" şeklindeki hipotez reddedilmektedir. Yani uzun dönemde analize dahil edilen Orta Asya ülkelerinde eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme serilerinin birlikte hareket ettikleri ve söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra bağımsız değişkenlere ait uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilen FMOLS uzun dönem tahmincisi kullanılmıştır.

Panel FMOLS Tahmin Sonuçları

FMOLS tahmincileri panel veri analizlerinde sıkça kullanılan yöntem olup, en önemli özelliği standart sabit etkili tahminlerdeki (otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlardan dolayı ortaya çıkan kaynaklanan) sapmaları düzeltebilmesine imkan sağlamaktadır (Kök vd.,2010, s. 8). FMOLS yöntemi bireysel kesitler arasında önemli ölçüde heterojenliğe izin verip, ortalama grup FMOLS uzun dönem katsayıları, grup tahminlerinin ortalamalarının alınmasıyla elde edilmektedir. Diğer yandan bu yöntemde sabit terim, bağımsız değişkenler ve hata teriminin farkları arasındaki korelasyonun varlığı da göz ardı edilmemektedir (Kök ve Şimşek, 2006, s. 7-8). Tablo 10'de panel FMOLS yönteminden elde edilen sonuçlara yer verilmektedir.

Tablo 10. Panel FMOLS Tahmin Sonuçları

	t-istatistiği	Olasılık değeri
$e\dot{g}t$	0.1912	0.0045
$s\dot{g}k$	-0.0032	0.3456

Panel FMOLS test sonuçlarına göre değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Fakat değişkenine ait katsayı istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bunun anlamı uzun dönemde Orta Asya ülkelerinde eğitim harcamalarının GSYİH'deki payı bir birim arttığında ekonomik büyüme %0.19 artmaktadır. Sağlık harcamalarının katsayısı negatif olduğundan Orta Asya ülkelerinde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki vardır. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta sağlık harcamalarına ilişkin katsayı istatistiksel olarak anlamsız olduğudur.

Panel FMOLS yöntemine göre tahmin edilen modelin sonucu aşağıdaki gibidir:

$$\ln gsyih_{it} = \beta_0 + 0.1912eğt_{it} - 0.0032sğk_{it}$$

Eğitim harcamalarının GSYİH'deki payının artırılması ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir ki bu sonuç beklentilerle tutarlıdır. Fakat sağlık harcamaları değişkeninin katsayısı negatif çıkmıştır. Başka ampirik çalışmalarda sağlık göstergelerindeki pozitif gelişmeler verimliliği ve üretimi artırarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ortaya konulmuştur.

Sonuç

Ülkelerin ekonomik büyümelerini sağlaması için sadece fiziki üretim faktörlerine yatırım yapmak yetersizdir. Daha önce de bahsedildiği gibi gelişen dünyamızda ülkelerin gelişimi için insan faktörüne yapılacak yatırımlar fiziki sermaye yatırımı kadar önemlidir. Beşeri sermaye unsurlarının başında gelen eğitim ve sağlık ülkenin iktisadi kalkınmasında temel güç olmaktadır. Çünkü iyi eğitilmiş ve sağlıklı insan gücüne sahip olan ülkelerin günümüzde hızla geliştiği görülmektedir. Almanya ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler bu listenin başında yer almaktadır. Dünyada az gelişmiş olan ülkelerin temel sorunu olan fakirliğin kısır döngüsünün kırılması için bu ülkelerde en başta eğitim ve sağlık seviyesinin yükseltilmesi en öncelikli gerekliliktir.

Orta Asya ülkelerindeki beşeri sermayenin mevcut durumu değerlendirildiğinde Sovyetler Birliğinden zamanından kalan güçlü eğitim sistemi ve potansiyeline sahiptirler. Yukarıda görüldüğü gibi bu ülkelerde okuma yazma oranları ve okula kayıt oranları yüksek olup, belli bir seviyede sağlam temel oluşturulmuştur. Fakat buna rağmen İKE sıralamasına bakıldığında Kazakistan ve Özbekistan hariç diğer ülkeler orta seviyeli ülkeler arasında son sıralarda yer almaktadır. Bu ülkelerin İKE değerlerindeki sıralamada gelir unsurunun önemi ortadadır. Nitekim geliri en yüksek olan Kazakistan'ın İKE sıralamasında da değerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Çalışmanın analiz kısmında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan için ekonomik büyüme ve beşeri sermaye unsurları olan sağlık ve eğitim harca-

maları ve insani kalkınma endeksi arasındaki ilişki panel veri analizi ile araştırılmıştır. Bu amaçla öncelikle serilerin durağan olup olmadığını tespit etmek için birim kök testi yapılmış, daha sonra seriler arasında eşbütünleşme ilişkilerine bakılmıştır. Son olarak ta eşbütünleşme katsayılarının tahmini için panel FMOLS yöntemi uygulanmıştır.

Analiz bulgularına göre beşeri sermaye unsurlarından eğitim göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Orta Asya ülkelerinde uzun dönemde eğitim harcamalarının GSYİH'deki payı bir birim arttığında ekonomik büyüme %0.19 artmaktadır. Sağlık harcamalarının GSYİH'deki payını gösteren değişkenin katsayısı istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir ki dünyanın hangi ülkesi olursa olsun sağlıklı ve eğitimli nüfus uzun dönemde ülkenin ekonomik büyümesinin temel unsurudur. Bu sebepten Orta Asya ülkeleri sağlık ve eğitime ayrılan harcamalar payını artırarak, bu alandaki yatırımlara daha çok önem vermeleri gerekir ki, söz konusu yatırımlar uzun dönemde ekonomik büyümeyi besleyecektir.

Kaynakça

- Afşar, M. (2009). "Türkiye'de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi". *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 9(1).
- Ak, Mehmet Zeki (2009). *Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Altay, A. ve Pazarlıoğlu M.V. (2007). "Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi*, Sayı:12, Yıl: 9, ss. 96-108.
- Altunkaynak, Bülent (2007). *Sektörel Panel Veri Analizi Yaklaşımıyla Türkiye'nin AB Ülkelerine İmalat Sanayi Bakımından İhracatının Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Atik, H. (2006). *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Awan, A. G. (2012). Diverging trends of human capital in BRIC countries. *International Journal of Asian Social Science*, 2(12), 2195-2219.
- Beraldo, S., Montolio, D., & Turati, G. (2009). Healthy, educated and wealthy: A primer on the impact of public and private welfare expenditures on economic growth. *The Journal of Socio-Economics*, 38(6), 946-956., 946-956.
- Bruner H., Tillet E (2010). "Orta Asya'da Yüksek Eğitim, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan Örneğinde", World Bank Working Paper No 68926, 215ss
- Dura, C., Atik, H., & Türker, O. (2004). "Beşeri Sermaye Açısından Türkiye'nin Avrupa Birliği Karşısındaki Kalkınma Seviyesi". 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Eskişehir.
- Erdil, E., Yetkiner, H. (2004). A panel data approach for income-health causality, Çevrimiçi: <http://ideas.repec.org/p/sgc/wpaper/47.html>, Erişim: 20.09.2017.
- Ertek, Tümay (2006). *Makroekonomiye Giriş (Basından Örneklerle)*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Eser, K., & Gökmen, Ç. E. (2009). Beşeri Sermaye'nin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2).
- Gölpek F. (2012). "Eğitim Getirilerinin Özel Ve Sosyal Açıda İncelenmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi. İİBF Dergisi*, C 14, S1
- Gül, E. ve Kamaca, A. (2012). "Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi" *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. (4):85
- Harbinson, F. and Myers, C. A. (1964). *Education, Mangover and Economic Growth: Strategies of Human Resource Deudopment*. New York: McGraw-Hill Book Campny
- Harunoğulları M. (2016). "Hazar Havzasındaki Jeoekonomik Mücadele ve Devletlerin Bölge Politikaları". *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Vol: 7, Issue: 25, pp. (133-162).
- Karagül, M. (2002). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No. 37.
- Karagül, M. (2003). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Ve Etkin Kullanımı". *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(5).
- Kaynak M. (2011). "Kalkınma İktisadi", 4. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi 499 S.
- Khan M. A., Ahmed A.C. (2014) "Role Of Human Capital And Foreign Direct Investment İn Promoting Economic Growth Evidence From Commonwealth Of Independent States", *University Utara Malaysia International Journal Of Social Economics* Vol. 42 No. 2, Pp. 98-111

- Kipritçioğlu, A. (1998). "İktisadi Büyümenin yeni Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt: 53; No: 1-4.
- Koç, A. (2013). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, (165), 241-285
- Kök, R., İspir, M. S., ve Arı, A. A. (2010). "Zengin Ülkelerden Azgelişmiş Ülkelere Kaynak Aktarma mekanizmasının Gerekliliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi Üzerine Bir Deneme". Uluslararası Ekonomi Konferansı, Türkiye Ekonomi Kurumu, Kıbrıs.
- Kök, R., ve Şimşek, N. (2006). "Endüstri-içi dış ticaret, patentler ve uluslararası teknolojik yayılma". Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı, 11-13.
- OECD (1998). *Human capital investment: an international comparison*, Paris: OECD.
- Özpolat, A., ve Yıldırım, M. (2008). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadın Eğitimi ve Büyüme İlişkisi". In Anadolu International Conference in Economics (pp. 17-19).
- Parlakayıldız, F. M. (2015). Seçilmiş Oecd Ülkeleri İçin Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 93-106.
- Pedroni, P. (2001). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. In *Nonstationary panels, panel cointegration, and dynamic panels* (pp. 93-130). Emerald Group Publishing Limited.
- Queirós A., Teixeira A. (2014), "Economic Growth, Human Capital And Structural Change: An Empirical Analysis", *FEP Working Papers /N. 549*
- Taban, S. (2007). "Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi", *Sosyo Ekonomi*, 2(4), 31-46.
- Taban, S., Kar, M. (2004). "Beşeri Sermaye ve Kalkınma", S.Taban ve M. Kar (der.). Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular, (ss. 325-351), Bursa. Ekin Kitabevi.
- Turan G. (2006). "Sovyet Sonrası Orta Asya, Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş", Tasam Yayınları, İstanbul.
- UNDP (2016). "Human Development for Everyone", By the United Nations Development Programme, New York. http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf, Erişim: 22.09.2017
- UNESCO (2016), "Adult and Youth Literacy" UİS Fact Sheet, UNESCO eAtlas of Literacy, No 29. <http://www.uis.unesco.org/data/atlas-literacy/en>, Erişim Tarihi 13.08.2017
- Varsak, S., & BAKIRTAŞ, İ. (2015). Ekonomik Büyüme Üzerinde Beseri Sermayenin Etkisi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25).
- Wolff, N.Edward (2000). "Human capital investment and economic growth: exploring the cross-country evidence". *Structural Change and Economic Dynamics*, 11, 433-472.
- World Bank (2017). World Development Indicators, The World Bank, New York, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (25/09/2017).
- Yavilioğlu, C. (2002). "Kalkınmanın anlambilimsel tarihi ve kavramsal kökenleri". *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 59-77.
- Yıldırım, K., Karaman, D., ve Taşdemir, M. (2009). *Makro Ekonomi*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, Ö. G. (2005). Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (2), 63-76.

BENLİK, KENDİNİ İZLEME VE GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM İLİŞKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Eda YILMAZ ALARÇİN¹

Öz

Tüketiciler sahip oldukları benliğe bağlı olarak üyesi olmak istedikleri ya da oldukları referans grupları içerisinde belirli davranışlar sergilemektedirler. Bu davranışları o gruba ait olmak, o gruptan bir kabul almak için zaman zaman değiştirmekte ve kendi davranışlarını bu uğurda sürekli izlemektedirler. Bu noktada kişinin oluşturduğu imajı destekleyen; referans gruplarında daha fazla tanınmasına, onay almasına olanak sağlayan en önemli değişkenlerden birisi gösteriştir. Kişi, satın aldığı markalar ile bulunduğu grup tarafından değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle tüketici, kendisine statü sağlayacak markaları daha fazla satın alma eğilimi gösterebilmektedir. Bu çalışmanın amacı benlik kavramı ve kendini izleme ile gösterişi tüketim arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığının ölçülmesidir. Ayrıca kendini izleme ve gösterişi tüketim eğiliminin demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığı da test edilmektedir. Üniversite öğrencileri üzerinde uygulanan bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmış ve 400 kişi ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Bu çalışmada birbirleriyle ilişkili çok sayıda değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getirmek amacıyla çok değişkenli istatistik tekniklerinden olan "keşfedici faktör analizi"nden ve faktör grupları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını ölçmek için "korelasyon analizi"nden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra fark testlerinden "bağımsız gruplar t- testi" kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Benlik, Kendini İzleme, Gösterişi Tüketim

A Study on the Relationship Between Self- Concept, Self-Monitoring and Conspicuous Consumption

Abstract

Consumers exhibit specific behaviors within the reference groups which they belong to or they want to be a member of, depending on the self they have. They change these behaviors from time to time either to belong that group or to get an acceptance from that group and they are constantly following their own behavior for this cause. At this point, one of the most important variables that allow them to get more recognition and approval in the reference groups and that support the image created by the person is the conspicuous. The person can be evaluated with by the group members within the group in which he is involved for the brands he purchased. Therefore, the consumer may tend to buy more the brands that will provide him a status. The aim of this study is to measure whether there is a significant relationship between self-concept and self-monitoring with conspicuous consumption. It is also tested whether the self-monitoring and conspicuous consumption trend differs according to demographic characteristics. In this study applied on university students, a questionnaire was used as a data collection method and a face-to-face interview was conducted with 400 people. In this research, exploratory factor analysis, which is one of the multivariate statistical techniques, has been used to make a large number of interrelated variables a few, meaningful and independent factors; correlation analysis has been used to determine whether there was a significant relationship between factor groups. In addition, independent groups t-test was used for the difference tests.

Keywords: Self- Concept, Self- Monitoring, Conspicuous Consumption

1 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, eyilmaz@istanbul.edu.tr.

Giriş

Tüketicilerin satın alma kararlarının arkasında birçok faktör yer almaktadır. Her ne kadar tüketicilerin rasyonel oldukları ve ihtiyaçlarını tatmin etmek için fiyat duyarlılığı ile hareket ettikleri ileri sürülse de; tüketici davranışları tüketicilerin sadece fiyata duyarlı olmadıklarını ortaya koymaktadır. Ürün veya hizmetlerin fonksiyonel kullanım amaçlarından daha çok tatmin ettikleri duygusal ya da psikolojik ihtiyaçlar için satın alınması pazarlamacıların da bu ihtiyaçların neler olduklarını ve nasıl tatmin edileceklerini araştırmalarına yol açmaktadır. Bu çerçevede kimi tüketiciler kişisel veya ailevi ihtiyaçlarını tatmin için ürünleri satın alırken; kimileri satın aldıkları ürünler ile çevrelerinde bir yer edinmeye, statü sahibi olmaya, bir gruba dahil olmaya çabalamakta ve bunu sağlayacak davranışları sergilemektedirler.

Markaların kimlik yaratma çabaları da bu kapsamda önemli olmaktadır. Şöyle ki markanın yarattığı kimlik, tüketiciler tarafından ayırt edici bir unsur olarak ifade edilmektedir. Bir firmanın ekonomik üstünlüğünün onu diğer markalardan farklılaştıran ve ona bir statü ya da tüketim gösterişçiliği yeteneğini veren marka adına bağlı olduğu belirtilmektedir. Bu da aslında daha fazla statü ve gösterişçi tüketim eğilimi olan tüketicilerle onlara bunu sağlayacak markalar arasında ilişki oluşturma noktasında önem taşımaktadır (O’Cass ve McEwen, 2004). Burada kişinin hem kendini nasıl gördüğünü hem de nasıl görünmek istediğini ortaya koyan “benlik kavramı” ile kişinin kendi sunumlarını ve ifade edici davranışlarını izlemesi, gözlemlemesi ve kontrol etmesi anlamına gelen “kendini izleme” kavramı da ön plana çıkmaktadır. Tüketiciler başkalarının yanında kendi davranışlarını gözlemlediklerinden, belirli davranışları sergilediklerinden, gerektiğinde ortama göre davranışlarını uyarladıklarından ve referans grupları tarafından onay ve kabul almayı önemsediklerinden gösterişçi tüketim eğilimi de pazarlama için önemli bir konu haline gelmektedir (O’Cass ve McEwen, 2004).

Bu çalışmada bir devlet üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin benlik kavramı ve kendini izleme ile gösterişçi tüketim eğilimleri arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığı, belirli bir ürün ya da hizmetten bağımsız olarak, ölçülmeye çalışılmaktadır. Türkçe literatür incelendiğinde, kendini izleme (self-monitoring) konusunun “kendini ayarlama” ve “kendini gözlemleme” başlığı altında da incelendiği gözlemlenmiştir. Bu çalışmada kavram “kendini izleme” olarak kullanılmaktadır.

Benlik Kavramı

Benlik kavramı kişinin kendini nasıl gördüğü ile ilgili olup, bireysel algıları ve kişinin kendi değerlendirmelerini içermektedir (Zikmund ve d’Amico, 2002; Eroğlu ve Topkaya, 2019; Kayım ve Ayaz, 2019; Yankholmes ve McKercher, 2019).

Psikolojik bir yapı olarak benlik kavramının ele alınışı William James'in 1890 yılında yayınlanan "The Principles of Psychology" adlı eserine kadar uzanmaktadır (Bracken ve Lamprecht, 2003). James'e (1890/ 1950) (akt. Todd, 2001) göre herhangi bir erkeğin benliği, sadece vücudu ve onun psişik güçleri değil; elbiseleri ve evi, eşi ve çocukları, ataları ve arkadaşları, saygınlığı ve çalışmaları, toprakları ve atları, yat ve banka hesabı gibi kendisini adlandırabileceği her şeyin toplamıdır. Bracken ve Lamprecht (2003), James tarafından benlik saygısının, kişinin varsayılan beceri ve yetenekleri ile gerçek başarıları arasında bir oran olarak düşünüldüğünü, ancak James'in formülünün, kişinin gelişen yetenekleri ve başarıları üzerindeki çevresel faktörlerin etkileşimli etkisini tam olarak hesaba katmadığını belirtmektedirler. Yazarlara göre James, dış çevrenin etkilerinden ziyade içsel ve yargısal bir benliğe vurgu yaparak, son 100 yıl için büyük ölçüde tartışmasız giden, bilişsel- duygusal bir benlik sistemi sahneye koymuştur. James geleneğini sürdüren Harter, benlik kavramını içeren bilişsel bir öz-sistem için daha yeni bir gelişim modeli sağlamıştır.

Pek çok bilim insanı tarafından benlik, bireyin kendini bir nesne olarak referans aldığı düşüncelerinin ve duygularının toplamı şeklinde ifade edilmektedir (Sirgy, 1982; Thakur ve Kaur, 2015; Sandhu, Usman, Ahmad ve Rizwan, 2018). Ancak, benlik kavramına yönelik farklı bakış açıları da söz konusudur. Buna göre psikanalitik kuram, benlik kavramını çatışmaya maruz kalan bir öz-sistem olarak görmektedir. Davranış teorisi benliği, koşullu cevaplar bütünü olarak tanımlamaktadır. Organizma teorisi benliği, fonksiyonel ve gelişimsel olarak; fenomenoloji, bütünsel bir biçimde ele almakta ve bilişsel kuram da, benlikle ilgili bilgileri işleyen kavramsal bir sistem olarak benliği sunmaktadır (Sirgy, 1982).

Birçok yazar tarafından kişiliğin bir alt yapısı olarak belirtilen benlik, kişinin kendini algılayış biçimini ifade eden çok boyutlu bir yapı (Wilkins, 2004), kişiliğe biçim veren kalıtsal ve çevresel etmenlerin ortak ürünüdür (Aslan, 1992). Benliğin oluşumunda kişinin bireysel deneyimlerine yönelik yorumlarına ek olarak, başka kişilerle kurduğu etkileşimin de etkin bir rolü bulunmaktadır. Kişi büyüyüp geliştikçe, kendi varlığını fark ettikçe; içinde bulunduğu çevreye uyumlu bir benlik geliştirmeye başlamaktadır (Kayım ve Ayaz, 2019). Bu çerçevede benlik, bireyin mevcut davranışlarını etkileyen, geçmiş davranışlarının ve tecrübelerinin değerlendirmesini yansıtan duruma bağlı öğrenilmiş çok boyutlu bir kavramdır (Fullwood, James ve Chen-Wilson, 2016; Langheinrich, Schönfelder ve Bogner, 2016;). Benlik hem bilişsel hem de duygusal tepkileri yansıtmaktadır (Bong ve Clark, 1999). Benlik kavramı insanların belirli özellikleri hakkında sahip oldukları çok boyutlu tanımlayıcı/ duygusal (hoşuma gidiyor, seviyorum) ve değerlendirici/ karşılaştırmalı/ bilişsel (iyi yapmak) inançlardır (Burnett, Craven ve Marsh, 1999). Scheirer ve Kraut (1979), benlik kavramının, tanımlayıcı, değerlendirici, karşılaştırmalı ve duygusal yönleri ayrıştırılabilir ve ayrıştırılması gereken karmaşık bir yapı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Bong ve Clark, 1999).

Bir insan da dâhil olmak üzere hiçbir varlık benlik kavramı ile çağrılmamakta, ancak benlik bir kişinin davranışını tahmin etmede ve açıklamada önemli bir kavram olmaktadır. Birinin kendine ilişkin algılamaları o kişinin davranışını etkilerken, buna karşılık kendini nasıl algıladığı da davranışından etkilenebilmektedir. Bir kişinin benliğini anlamak, onun kişiliğini, düşüncelerini, davranışlarını ve geleceğini tahmin etmek gibi birçok özelliğinin de anlaşılmasına olanak tanımaktadır (Arip, Saad, Rahman, Salim ve Bistaman, 2013).

Organize, çok yönlü, hiyerarşik, istikrarlı, gelişime açık, değerlendirilebilen ve farklılaşan bir yapı olarak yedi önemli özelliği ile vurgulanan benlik (Bong ve Clark, 1999) dört temel bölümden oluşmaktadır: Gerçek benlik, ideal benlik, özel benlik ve sosyal benlik. Söz konusu benlik boyutları Tablo 1’de görülmektedir. Kişilerin mal ve hizmet tercihleri ve tüketimleri gerçek benliklerini koruma ve ideal benliklerine ulaşma amaçlarına hizmet etmektedir. Özel benlik boyutunda kişinin kendini nasıl gördüğü ya da görmek istediği üzerinde durulurken; sosyal benlik boyutunda kişinin başkaları tarafından nasıl görüldüğü ya da görülmek istendiği üzerinde durulmaktadır (Hawkins, Mothersbaugh ve Mookerjee, 2010). Hattie (2003) de, ideal ve gerçek benlik için tek bir faktör olduğunu ve ideal benliğin, gerçek benliğin tek başına açıkladıklarının ötesinde bir katkı sağlayamadığını öne sürmektedir.

Tablo 1: Benlik Kavramı Boyutları

Boyutlar	Gerçek Benlik	İdeal Benlik
Özel Benlik	Kendimi gerçekten nasıl görüyorum	Kendimi nasıl görmek istiyorum
Sosyal Benlik	Başkaları gerçekten beni nasıl görüyor	Başkaları beni nasıl görmek istiyor

Kaynak: Hawkins vd., 2010, s. 484.

Tüketici davranışlarına kuramsal bir yaklaşım geliştirmenin daha spesifik bir yolunun, bireyin benlik kavramının psikolojik yapısını piyasada satın alınan malların sembolik değerleriyle ilişkilendirmek olduğu ileri sürülmektedir. Benlik kavramı kişilikten daha kısıtlıdır, bu da kişinin kendini nasıl algıladığını ölçmeyi ve merkeze almayı kolaylaştırmaktadır. Benlik kavramı ailenin, yaşlıların, öğretmenlerin ve diğer önemli kişilerin tepkilerinden ortaya çıkmaktadır. Diğer insanların kişinin tepkilerini desteklemesi ve kişinin etrafındakilerden tanınırılık elde etmesi kendisi ile ilgili düşüncelerini güçlendirmektedir. Bunun sonucunda, bireyler anlamlı referanslarından pozitif bir tepki elde etmek üzere kendi tepkilerini yönlendirmeye çabalamakta ve bu da, bireylerin satın alma davranışlarının kendi benlik kavramlarıyla ilişkilendirilmesine anlam kazandırmaktadır (Grubb ve Grathwohl, 1967).

Benlik kavramı, benlikle ilgili bilgilerin işlenmesini sistematik olarak etkileyen, kendini referans gösteren bilişsel yapılar olan bir dizi benlik şeması olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede benlik şemasına uygun dışsal uyaranlar daha

kolay ve daha çabuk kavranıp, kodlanırken; benlik şeması ile bağdaşmayanlara göre daha çok da korunmaktadırlar. Söz konusu benlik uyumlu etkinin de tüketici marka tutumlarını ve satın alma niyetlerini etkilediğini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Kim, Yoo ve Lee, 2018). Benlik kavramının marka tercilerini etkilediği ve tüketicilerin markalarla nasıl bağlantı kurduğunu anlamak için kullanışlı bir yapı olduğu belirtilmektedir (Fox, Bacile, Nakhata ve Weible, 2018; Kim, Yoo ve Lee, 2018; Sandhu, Usman, Ahmad ve Rizwan, 2018). Sandhu vd. (2018) pek çok tüketicinin, "bu benim markam"; "bu marka konusunda kendimi tutkulu hissediyorum" ve "en sevdiğim ürün benim kim olduğumu gösterir" şeklinde açıklamalarda bulduklarına dikkat çekmektedirler. Bu çerçevede benlik kavramı, duygusal deneyimlerin hayati bir bileşenidir ve tüketici marka ilişkilerini belirlemede çok önemli bir rol oynamaktadır. Benlik kavramı, tüketicinin benlik imajının, kimliğinin ve değerlerinin hayati yönlerinin bir marka ya da bir ürün tarafından ne ölçüde ifade edildiğini belirtmektedir. Markalar, her bir birey için sembolik anlamlar taşımakta ve bireylerin kendilerine şekil vermelerine ve kendileriyle iletişim kurmalarına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle tüketiciler markaları imajlarını ve kişisel hedeflerini yansıtan araçlar olarak kullanmaktadırlar. Markalar, tüketicinin imajını hem grup düzeyinde hem de bireysel düzeyde desteklemektedirler. Güçlü tüketici-marka ilişkisi, belirli bir ürün ya da marka için sadakati artırmakta ve tüketicilerin marka adı için yüksek bir fiyat ödemelerine de imkan tanımaktadır (Thakur ve Kaur, 2015).

Bu bilgiler ışığında işletmeler pazarlarını bölümlendirmek amacıyla farklılaştırılmış benlik kavramını tanımlamak durumunda kalmaktadırlar. Farklı markalar ve ürün grupları için farklı tüketici gruplarının benlik kavramlarında anlamlı farklılıklar olduğunu ortaya koyan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çerçevede benlik kavramının tanımlanması, pazarlama stratejilerinin oluşturulmasında ve amaçlara ulaşmak için pazarlama taktiklerinin nasıl, nerede ve kime uygulanması gerektiği noktasında önemli bir değişken olmaktadır (Grubb ve Grathwohl, 1967).

Kendini İzleme

Kendini izleme, 1974 yılında ilk defa Snyder tarafından ortaya atılmış bir kavramdır. Kavram ortaya çıkışını izleyen yıllarda tüketici davranışları konusunda çalışan araştırmacılar tarafından sınırlı bir ilgi görse de, sosyal psikologlar için giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Günümüzde de psikoloji alanında önemli bir literatüre sahip olsa da, hem teorik düzeyde hem de ölçüm düzeyinde halen konu hakkında belirli endişeler bulunmaktadır. Kendini izleme tüketici davranışları açısından önemli bir konu olan, kişilerarası etkileşime bağlı pazar yeri davranışlarını anlamada etkin bir rol oynamaktadır. Kendini izleme, bir kişinin sosyal işaretlerle uyum içerisinde kişisel sunumunu ve ifade edici davranışlarını gözlemlene ve kontrol etme derecesini yansıtmaktadır. Snyder bir kişinin kendi

imajını diğerine gösterme isteğini onlar üzerinde itibar yaratacağını düşündüğü ürün ve markalar aracılığıyla gerçekleştirmesinden ötürü kendini izlemenin tüke-tici davranışları üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir (Snyder, 1974; O'cass, 2000; Kudret, Erdoğan ve Bauer, 2019). Kavramı "bireylerin kendi sunumlarını, ifade edici davranışlarını ve sözel olmayan duygusal görüntülerini izleyebilme boyutundaki bireysel farklılıklar" olarak tanımlamaktadır. Kendini izleme, ifade edici davranışlar ve benlik sunumundaki bireysel farklılıkları yakalamak için tasarlanmıştır. (Leone, 2006).

Kendini izleme teorisi insanların içinde buldukları durumsal işaretlere uygun bir biçimde kendi hareketlerini uyarlayarak kişisel sunumlarını şekillendirdikleri andaki bireysel farklılıkları ortaya koymaktadır (Lennox ve Wolfe, 1984). Bireyler kendini izleme seviyelerine göre "kendini izleme düzeyi yüksek olan kişiler" ve "kendini izleme düzeyi düşük olan kişiler" şeklinde iki farklı gruba ayrılmaktadırlar. Kendini izleme düzeyi yüksek olan kişiler sosyal olarak arzu edilen ya da kabul edilebilir davranışlar sergilemekte; sosyal işaretlere duyarlı ve hassas olmakla birlikte, bu işaretleri kendi kişisel sunumları ve davranışları için uyarlayarak kullanılmaktadırlar (Gangestad ve Snyder, 2000; O'cass, 2000; Roberts, Bennett ve Hayes, 2018; Tessitore ve Geuens, 2019). Yüksek kendini izleme düzeyine sahip kişiler davranışlarının durumsal uygunluğu konusunda daha fazla endişe duymakta; durumun taleplerine uymak ve "doğru yerde, doğru zamanda, doğru şekilde" hareket etmek için çeşitli durumlarda farklı davranışlar sergilemektedirler (Leone, 2006; Shaffer, Li ve Bagger, 2015). Sosyal görünüm uğruna kendilerini ifade edici sunumlarını düzenlemekte ve böylece duruma uygun davranışlara yönelik ipuçlarına duyarlı olmaktadır (Snyder ve Gangestad, 1986). Yüksek kendini izleme düzeyine sahip olanların, durumun şartlarına göre davranışlarını şekillendirdiklerinden bukalemun gibi oldukları ifade edilmektedir (Scott, Barnes ve Wagner, 2012; Bhardwaj, Qureshi, Konrad ve Lee, 2016). Aslında, duruma bağlı olarak yüksek kendini izleme, kendini sunma yeteneği (durumun gerektirdiği biçimde nasıl davranacağını bilmek) ve bu yeteneği gösterme motivasyonunun (ait olmayı isteme) bir birleşimi olarak ortaya konulduğunda daha anlamlı olmaktadır (Rose ve DeJesus, 2007). Bu kişiler kendilerini sözlü olarak daha iyi ifade etmekte, kendilerine hakaret eden ya da kendileriyle küsen kişilere karşı hemen düşmanlık göstermemekte, onlara karşı koymak adına hemen kötü sözlere başvurmamakta ve düşük kabul ihtiyacı olan kişilere nazaran sosyal olarak arzu edilir biçimde daha uygun hareket etmektedirler (Snyder, 1974).

Düşük kendini izleme düzeyine sahip olanlar ise diğerlerine oranla daha duygusuz ya da sosyal işaretlere yönelik daha düşük duyarlılığa sahip kişilerdir. Durumsal uygunluğu koruma ihtiyacına daha az yanıt vermektedirler. Yargılarının ve davranışlarının sosyal uygunluğuyla daha az ilgilendikleri için önyargısız hükümler oluşturmakta ve kendi inanç ve tutumlarına göre daha fazla hareket etmektedirler (Shaffer vd., 2015; Tessitore ve Geuens, 2019). Bu nedenle, sosyal or-

tamlarda tek tip davranış sergileme eğilimindedirler. Başka bir ifadeyle, kendini izleme düzeyi düşük olan kişiler, durumun daha farklı olabilecek bir dizi davranış için uyarı yapıp yapmayacağına bakmaksızın, kimlikleri ile tutarlı davranışlar sergileme eğilimindedirler (Shaffer vd., 2015). Bu kişilerin kendilerini ifade edici davranışları işlevsel olarak kendi iç tutumlarını, duygularını ve eğilimlerini yansıtmaktadır (Gangestad ve Snyder, 2000). Kendileri için dürüst olmaya, kişisel değerleri ve özel gerçeklikleriyle yaşamaya daha fazla odaklanmaktadırlar (Kauppinen-Räsänen, Björk, Lönnström ve Jauffret, 2018).

Kendini izleme düzeyinin yüksek veya düşük olması ürün ve marka tercihi konusuna yaklaşımı farklılaştırmaktadır. Örneğin, Snyder (1987) (akt. O’Cass, 2000) tarafından yapılan bir çalışmada yüksek ve düşük kendini izleme düzeyine sahip olan kişilerden iki tip otomobilin özelliklerini değerlendirmeleri istenmiştir. Buna göre yüksek kendini izleme düzeyine sahip olanların spor görünümlü otomobillere daha fazla olumlu özellikler yükledikleri; düşük kendini izleme düzeyine sahip olanların ise fonksiyonelliğe vurgu yaparak gösterişli bir görünümü gizli kusurları maskeleyerek ilişkilendirdikleri görülmüştür. Düşük kendini izleme düzeyine sahip kişiler jenerik ürünleri markalı ürünler kadar iyi derecelendirme eğilimi göstermişlerdir. Çalışmalarda ayrıca yüksek kendini izleme düzeyine sahip kişilerin imaj odaklı reklamlara; düşük kendini izleme düzeyine sahip kişilerin de kalite odaklı reklamlara yönelme eğiliminde oldukları sonucuna ulaşılmış (O’Cass, 2000); düşük kendini izleme düzeyine sahip tüketiciler ile yüksek kendini izleme düzeyine sahip tüketicilerin kanıtlayıcı reklamlara farklı tepkiler verdikleri gözlemlenmiştir. Satışçıların kendini izleme düzeylerine göre tüketicilere yönelik davranışlarının farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan bir çalışmaya göre de yüksek kendini izleme düzeyine sahip satışçıların daha fazla sosyal kabul edilebilirlikle ilişkili olarak potansiyel müşterileri ile ilgili işaretleri daha fazla kullandıkları sonucu elde edilmiştir (Fine ve Gardial, 1990).

Gösterişçi Tüketim

Küreselleşme, rekabet ve farklılaşmanın artması sonucu markalara ve markaların sundukları özelliklere verilen önem de artmaktadır. Markalar, özellikle kimlik yaratmada, başarıya cevap olma konusunda ve tüketicileri tanımlama noktasında önemli birer değişken olarak görülmektedir. Ayrıca belirli marka boyutları ve aralarındaki ilişkiler tüketiciler üzerinde bir değer yaratmakta, ekonomik başarıya katkı sağlamakta ve pazarda markanın tanınırlığında artışa neden olmaktadır. Firmaların ekonomik üstünlüğü genellikle marka isminin gücü, rakiplerinden kendini bu sayede farklılaştırması ve daha fazla tüketim gösterişçiliği ya da itibar sağlaması ile ifade edilmektedir. Bu da tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimlerinin özellikle tüketicilerle onlara itibar sağlayan markalar ve ürünler arasında ilişki oluşturmada önemli olduğu sonucunu doğurmaktadır (O’Cass ve McEwen, 2004).

Tüketim ürünleri bir iletişim unsuru görevi gördüğünde imaj değişkenleri kültürel ve sosyal mesajlar taşıyan ürünün soyut özellikleri ile ilişkilendirilebilmektedir. Bu sayede ürün kişilerin mevcutta sahip oldukları statüye ilave bir değer katabilmektedir (Marcoux, Filiatrault ve Cheron, 1997). Veblen 1800'lü yılların sonunda zengin Amerikan halkının zamanlarının ve paralarının belirli bir kısmını gereksiz ve üretken olmayan gösterişe dayalı harcamalar üzerine yaptıklarını gözlemlemiş ve söz konusu davranışı tanımlamak adına buna "gösterişçi tüketim" adını vermiştir. Gösterişçi tüketim "birinin sosyal duruşunu geliştirmek için bir mekanizma olarak malların görünür tüketimi" olarak tanımlanmıştır. Tanımdan öte bu durumu anlamının en önemli yolu gözlem yapılmasıdır (Chaudhuri, Mazumdar ve Ghoshal, 2011, 216).

Gösterişçi tüketim ihtiyacı insanların günlük tüketim kararlarını etkilemesinin yanı sıra nerede yemek yeneceği, neyin yenileceği, neyin giyileceği, evlerin nasıl tasarlanacağı, nasıl iletişim kurulacağı ve nasıl düşünüleceğinin de merkezinde yer almaktadır. Moda ile ilişkili olarak, gösterişçi markalar genellikle yüksek kalite algısına, lükse, prestije ve yüksek itibara sahiptir. Birçok araştırma bu markaların bir gösteriş sağlamak ya da itibarın görsel olarak sunulması amacıyla tüketildiğini göstermektedir. Kimi yazarlara göre insanları ürünleri satın almaya zorlayan önemli motivasyon kaynaklarından birisi tüketici davranışlarını da doğrudan etkileyen bir statü ve sosyal itibar kazanma arzudur. Bir tüketici ne kadar fazla statü arayışında olur ise o kadar fazla onun statüsünü artıracak tüketim davranışında bulunmaktadır. Kilsheimer (1993) (akt. O' Cass ve McEwen, 2004, 26) gösterişçi tüketimi "bireylerin kendileri ve çevresindeki belirli kişiler için statüyü sembolize eden ve sunan tüketim ürünlerinin sağladığı gösterişçilik aracılığıyla sosyal duruşlarını geliştirmeye çabaladıkları motivasyon süreci" şeklinde açıklamaktadır.

Gösterişçi ürünler genellikle ilk tatmin ihtiyacı itibar olması nedeniyle ve gerçek ürün kullanımına karşın sosyal çevrenin verdiği tepki sonucu ortaya çıkan tatmin bakımından genel alışveriş ürünlerinden ayrılmaktadırlar (Podoshen ve Andrzejewski, 2012; Becan, Eaghanioukoui, 2019). Gösterişçi satın alımdan sonra elde edilen memnuniyet, kullanım değerinden ziyade izleyici tepkisinden ve sergilenen zenginlikten gelmektedir (Avcılar, Ataman, 2019). Gösterişçi tüketim Batı ülkelerinde yüzyıllardır görülmesine rağmen, bu konudaki çalışmalar modern dönemde ve özellikle Endüstri Devrimi döneminde önem kazanmış ve sonrasında Veblen'in Aylak Sınıfı Teorisi (The Theory of the Leisure Class) ile desteklenmiştir (Podoshen ve Andrzejewski, 2012). Bu teoride Veblen tüketici tercihlerinin sosyal statülerine bağlı olduğunu gösteren bir çalışma sunmuştur. Bazı tüketiciler belirli ürünleri sosyal hiyerarşi içerisinde daha iyi görünme umudu ile satın almaktadırlar. Bu da aslında tüketicilerin gösterişçi tüketimi daha fazla sosyal statü elde etmek için kullandığını ifade etmektedir (Podoshen ve Andrzejewski, 2012; Currid-Halkett, Lee ve Painter, 2019; Oe, Sunpakit, Yamaoka ve Liang, 2018). Veblen

gösterişçi tüketimin sınıfların ayırıcı sosyal sistemini oluşturmak için kullanıldığını belirtmektedir. Bu noktada tüketim ürünleri “işaretçiler” olarak kullanılmakta ve ürünlerin sahipleri ile ilişkili olarak “itibar” ve “başarıyı” simgelemektedirler. Böylece işaretçi olarak kullanılan ürünler toplumda yer alan diğer insanlara özel anlam ve değer sunmaktadır (Podoshen ve Andrzejewski, 2012).

Veblen’e göre gösterişçi tüketim zenginliğin açık bir şekilde gösterilmesidir. Değerli ürünlerin gösterişçi tüketimi bir kişinin aylıklığı için saygınlık anlamına gelmektedir (Veblen, 1994; Eckhardt, Belk ve Wilson, 2015). Gösterişçi ürünlerin iki unsuru tatmin etmesi üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, ürünün sahibine zenginlik ve statü sunmasıdır. Bu fonksiyon gereksiz ancak pahalı ürünler aracılığıyla “gösteriş israfı” sağladığı için gösterişçi tüketimi iyi bir şekilde ifade etmektedir. Bu da aslında gösterişçi tüketimin sadece lüks ürünlerle sınırlı olmadığını göstermektedir. İkincisi ise, gösterişçi ürünlerin herkes tarafından görülecek bir şekilde tüketilmesi gerekliliğidir. Daha açık bir ifadeyle, özel tüketime karşın gösterişçi ürünler halka açıktır (Chen, Aung, Zhou ve Kanetkar, 2005; John ve Brady, 2010; Scott, Melde ve Bolton, 2013). Mason’a göre gösterişçi tüketim bireylerin bir statü kazanması ya da oluşturmasının sonucu olarak ortaya çıkan süreçtir. Mason, “verilmiş statü” ve “kazanılmış statü” ayrımı yapmaktadır. Geleneksel toplumlarda geniş ölçüde verilmiş statü hâkimken; gelenekselliği kırabilen, ekonomik gelişmenin devam ettiği toplumlarda kazanılmış statü hâkimdir. Bu, gelişmenin devam ettiği toplumlarda kesinlikle verilmiş statü görülemez anlamına gelmeyip; sadece daha az görülebileceğine işaret etmektedir (Mason, 1983; Amaldoss ve Jain, 2005).

Gösterişçi tüketimin çok boyutlu bir yapı olduğunu belirten Marcoux vd. (1997) de kavramı sosyal anlamlara bağlamakta ve tercihler üzerinde bu anlamların önemli etkisi olduğunu ifade etmektedirler. Bu anlamlar “materyalistik hedonizm”, “aidiyet/ farklı olmak”, “sosyal statü gösterimi”, “kişilerarası arabuluculuk” ve “gösteriş” olarak sınıflandırılmaktadır. Materyalistik hedonizm, tüketimin hoş yönlerini ve bilgi kazanımını bir araya getirmektedir. Aidiyet/ farklı olmak, aslında bir gruba ait olma ya da bir gruptan ayrılmak olarak ifade edilmekte olup, kültürel, etnik, sosyoekonomik ve demografik kalıplara yönelik olarak negatif ve pozitif yanların birleşimi ile ilgilidir. Sosyal statü gösterimi başarı, servet ve itibarı kapsamaktadır. Kişilerarası arabuluculuk sosyal ilişkilerin etkisi ile örtüşmektedir. Son olarak gösteriş ise bir ürünü sadece yüksek fiyatlı olduğu ve bu fiyat diğerleri tarafından bilindiği için satın almaya dayanmaktadır (Marcoux vd., 1997; Mann ve Sahni, 2015). Gösterişçi ürünler için neden çok yüksek fiyat ödeyerek zenginliğe ulaşıldığına inanıldığının sebebi anlaşılammaktadır. Bunun yanı sıra, kimileri daha düşük fiyatlara daha fazla sayıda gösterişçi ürün almayı tercih ederken, kimisi daha yüksek fiyata daha yüksek kaliteli gösterişçi ürün almayı tercih etmektedir (Bagwell ve Bernheim, 1996).

Gösterişçi tüketim ile ilgili yapılan çalışmalardan bazıları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Gösterişçi Tüketimle İlgili Çalışma Örnekleri

Yazarlar	Yayın Adı	Çalışmanın Amacı
O’Cass ve McEwven (2004)	Exploring consumer status and conspicuous consumption	Bu çalışmada gösterişçi tüketim ile statü tüketimi arasındaki ilişki değerlendirilmektedir. Bulgular statü tüketimi ile gösterişçi tüketimin farklı yapıları olduğunu ortaya koymaktadır. Gösterişçi tüketim eğiliminin cinsiyete bağlı farklılık gösterdiği ve gösterişçi tüketimin kendini izlemeden etkilenmediği sonuçlarına ulaşılmıştır.
Podoshen ve Andrzejewski (2012)	An examination of the relationships between materialism, conspicuous consumption, impulse buying, and brand loyalty	Bu çalışmada materyalizm, gösterişçi tüketim, dürtü alımları ve marka sadakati arasındaki ilişki incelenmektedir. Elde edilen sonuçlara göre materyalizm ile gösterişçi tüketim arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır.
Chen, Aung, Zhou ve Kanetkar (2005)	Chinese ethnic identification and conspicuous consumption: are there moderators or mediators effect of acculturation dimensions?	Bu çalışmada Kanada’da bulunan Çin kökenli tüketiciler açısından Çin kimliği ve gösterişçi tüketim arasındaki ilişkinin kültürleşme boyutlarına etkisi incelenmektedir. Sonuçlar Çin kimliği ve gösterişçi tüketim arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.
Amaldoss ve Jain (2005)	Conspicuous consumption and sophisticated thinking	Bu çalışmada rasyonel beklentiler çerçevesinde tekeli bir gösterişçi tüketim modeli önerilmekte ve sonrasında ayrıcalık ve uyum isteğinin satın alma kararlarını nasıl etkilediği incelenmektedir.
Chaudhuri, Mazumdar ve Ghoshal (2011)	Conspicuous consumption orientation: conceptualisation, scale development and validation	Bu çalışmada gösterişçi tüketim eğilimlerindeki bireysel farklılıkları ortaya koyan bir ölçek geliştirilmektedir.
Mann ve Sahni (2015)	Exploring the drivers of status consumption for the wedding occasion	Çalışmada, bir kişinin hayatındaki en önemli etkinliklerden biri olarak kabul edilen düğüne ait statü tüketiminin öncülleri araştırılmaktadır. Makale, yaşam tarzı ve marka bilinci boyutları ile gösterişçi tüketim, statü tüketimi ve kendini ifade etme ile ilgili yapılar arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır.
Wang ve Griskevicius (2014)	Conspicuous consumption, relationships, and rivals: women’s luxury products as signals to other women	Bu çalışmada lüks ürünlerin ve gösterişçi tüketimin romantik ilişkiler üzerindeki etkisi incelenmektedir. Lüks ürünlerin ilişkilerde önemli sinyal fonksiyonlarına sahip oldukları önerilmektedir. Erkeklerin eş çekmek için gösterişçi tüketime ve lüks ürünlere yönelirken; kadınların kadın rakiplerini caydırmak için bu ürünleri kullandıkları belirtilmektedir. Bulgular, eşini koruma güdüsünün kadınları harekete geçirerek lüks malları aramaya ve sergilemeye yönlendirdiğini göstermektedir. Bu araştırma, gösterişçi tüketimin yeni bir işlevini tanımlamakta ve lüks ürünlerin ve markaların ilişkilerde önemli rol oynadığını ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 2: (Devamı)

Corneo ve Jeanne (1997)	Conspicuous consumption, snobbism and conformism	Bu çalışmada tüketicilerin yüksek gelirlerini göstermek ve böylece daha fazla sosyal statüye ulaşmak için gösterişçi tüketime yöneldiklerine ilişkin bir model geliştirilmektedir.
Taylor ve Strutton (2016)	Does facebook usage lead to conspicuous consumption?	Bu çalışmanın amacı, Facebook kullanımının, kullanıcıların kendini tanıtmaya isteği ve gösterişçi tüketim eğilimini artırma noktasında kıskançlık ve narsisizm ile pozitif olarak nasıl bağlantılı olduğunu göstermektir. Sonuçlar, Facebook kullanımının, kıskançlık ve narsisizm ile pozitif ilişkili olduğu hipotezlerini desteklemektedir. Bu iki psikolojik yapı, kendini tanıtmaya yönelik daha güçlü arzulara yol açarak, gösterişçi çevrimiçi tüketimin davranışsal yanıtını teşvik etmektedir.
Truong, Simmons, McColl ve Kitchen (2008)	Status and conspicuousness – are they related? Strategic marketing implications for luxury brands	Bu çalışmanın amacı lüks markaların değerlendirilmesinde statü ve gösterişçiliğin arasındaki farkı ortaya koymaktır.

Araştırmanın Yöntemi ve Bulgular

Bu araştırmanın temel amacı, İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin benlik kavramı ve kendini izleme ile gösterişçi tüketim eğilimleri arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığını belirli bir ürün ya da hizmetten bağımsız olarak ölçmektir. Çalışmanın yan amacı ise, gösterişçi tüketim eğilimlerinin öğrencilerin farklı demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Çalışmada ayrıca, demografik özelliklere göre kendini izleme eğiliminin de farklılaşıp farklılaşmadığı ölçülmeye çalışılmaktadır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırmanın kapsamını İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Sağlık Bilimleri Fakültesi Bakırköy kampüsünde bulunan bölümlerde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Zaman ve maliyet sınırları nedeniyle araştırma, sadece bir devlet üniversitesinin tek bir fakültesinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde uygulanmıştır. Bu nedenle araştırmaya ilişkin elde edilen sonuçların ana kütlelin tamamını temsil ettiği söylenemez. Ayrıca ilgili fakültenin ebelik gibi sadece kız öğrencilerin öğrenim gördüğü programları içermesi, araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun kız öğrenci olmasına neden olmuştur. Bu durum da araştırmanın bir diğer sınırı olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın belirli bir ürüne yönelik olarak benlik ve kendini izleme ile gösterişçi tüketim ilişkisini değil; genel değerlendirmeleri içermesi de başka bir sınır olarak ifade edilebilir. Elde edilen sonuçlar farklı ürün ve hizmetler için değişebilir ve bu nedenle genellenemez.

Örnekleme Süreci

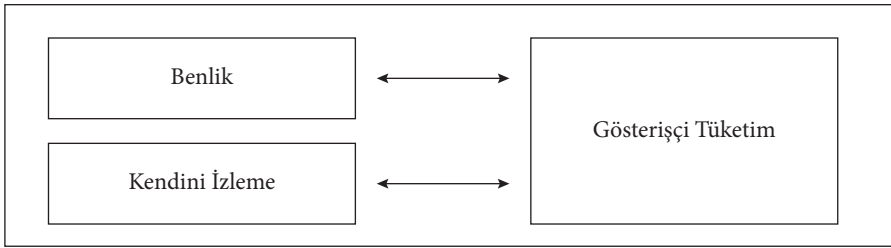
Araştırmanın ana kütlesini İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Söz konusu fakültede 2017- 2018 öğretim yılı itibarıyla toplam 2089 öğrenci öğrenim görmektedir. Söz konusu ana kütleyle ilişkin örneklem büyüklüğü, %95 güven aralığında ve \pm %5 örnekleme hatası ile $n = 325$ olarak hesaplanmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

Araştırmanın modeli Şekil 1’de görüldüğü üzere “benlik kavramı”, “kendini izleme”, ve “gösterişçi tüketim” faktör gruplarını kapsamaktadır. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin benlik kavramı, kendini izleme ve gösterişçi tüketim eğilimleri arasında bir ilişkinin var olup olmadığının ölçülmesi amacıyla oluşturulan hipotezler aşağıda sıralanmaktadır:

H1: Benlik kavramı ile gösterişçi tüketim arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Kendini izleme ile gösterişçi tüketim arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Araştırmanın amaçları doğrultusunda çok sayıda alıcıya ulaşabilmek için veri toplama yöntemi olarak yüz yüze anket kullanılmıştır. Anket formu oluşturulurken gösterişçi tüketim eğilimi için Marcoux, Filiatrault ve Cheron’ın (1997), kendini izleme için O’Cass’ın (2000) ve benlik kavramı için Waugh’un (2001) geliştirdiği ölçekten yararlanılmıştır. Ölçeklerde yer alan ifadeler için 5’li Likert tipi ölçek (1= Kesinlikle katılmıyorum; 5= Kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır.

Anket formundaki soruların anlaşılmasının ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi için örnek kütleyle uygun 50 kişiye pilot anket uygulanmış ve elde edilen sonuçlara göre gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Anket formu, Nisan- Mayıs 2018 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Bakırköy kampüsünde, kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen öğrenciler ile yüz yüze görüşme şeklinde uygulanmıştır. Araştırma için 400 değerlendirilebilir anket formu elde edilmiştir.

Anket formunun ilk bölümünde benlik kavramı ölçeğine ilişkin 45 ifade; kendini izleme ölçeğine ilişkin 12 ifade ve gösterişçi tüketim ölçeğine ilişkin 18 ifade yer almaktadır. Anketin son bölümünde ise katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye ilişkin sorular bulunmaktadır.

Verilerin analizi "SPSS 20 for Windows Programı"nda yapılmıştır. Bu araştırmada cevapların dağılımının görülmesi için "Frekans Dağılımları"ndan; ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için "Alfa Katsayısı (Cronbach's Alpha)"ndan; birbiriyle ilişkili çok sayıdaki değişkeni az sayıda, anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getirmek amacıyla çok değişkenli istatistik tekniklerinden olan "Keşfedici Faktör Analizi"nden ve faktör grupları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını ölçmek için "Korelasyon Analizi"nden yararlanılmıştır. Kendini izleme ve gösterişçi tüketim eğilimleri ile demografik özellikler arasında anlamlı bir farklılığın var olup olmadığı da "Bağımsız Gruplar t Testi" yardımıyla ölçülmüştür.

Araştırmaya Katılanların Sosyo- Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılanların sosyo- demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 3'te detaylı olarak verilmiştir. Buna göre araştırmaya katılanların yaş grupları itibarıyla dağılımları incelendiğinde çoğunluğun % 59'luk oranla 18-20 yaş grubunda yer aldığı; eğitim düzeyleri incelendiğinde çoğunluğun % 98,5'lik oranla lisans öğrencisi olduğu; cinsiyetleri incelendiğinde çoğunluğun % 75,3'lük oranla kız olduğu; medeni durumları incelendiğinde çoğunluğun % 97,3'lük oranla bekar olduğu ve ailelerinin aylık ortalama gelirleri incelendiğinde çoğunluğun % 28,3'lük oranla 2001- 3000 TL arası gelire sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Araştırmaya Katılanların Sosyo- Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Yaş			Eğitim		
18- 20 yaş	236	59,0	Lisans	394	98,5
21- 23 yaş	134	33,5	Yüksek lisans	4	1,0
24- 26 yaş	20	5,0	Doktora	2	0,5
27- 29 yaş	4	1,0	Ailenin Aylık Geliri		
33- 35 yaş	6	1,5	1000 TL ve altı	16	4,0
Cinsiyet			1001- 2000 TL	77	19,3
Kız	301	75,3	2001- 3000 TL	113	28,3
Erkek	99	24,8	3001- 4000 TL	86	21,5
Medeni Durum			4001- 5000 TL	43	10,8
Bekar	389	97,3	5001- 6000 TL	32	8,0
Evli	11	2,8	6001- 7000 TL	10	2,5
			7001- 8000 TL	11	2,8
			8001- 9000 TL	4	1,0
			9001 TL ve üstü	8	2,0

Ölçeklerin Ortalama, Mod ve Standart Sapma Değerleri

Benlik ölçeğinde yer alan 45 ifadeye ilişkin ortalama, mod ve standart sapma değerleri Tablo 4'te görülmektedir. Buna göre benlik kavramına ilişkin en yüksek ortalamaya sahip üç ifade "ailem beni sever (4,70)"; "arkadaşlarımla güvenebileceği biriyim (4,64)" ve "ailemin güvenebileceği biriyim (4,64)" ifadeleridir. Ortalamaları en düşük üç ifade ise "kendimle ilgili hiçbir şeyi değiştirmek istemem (3,03)"; "üniversitede en yüksek başarıyı elde ederim (3,04)" ve "üniversitede akademik hayata dahil olduğumu hissederim (3,16)" ifadeleridir.

Tablo 4: Benlik Kavramı Ölçeğinin Ortalama, Mod ve Standart Sapma Değerleri

İfade	Ortalama	Mod	Standart Sapma
Üniversitede iyi notlar alabilme yeterliliğim vardır.	3,83	4	0,807
Üniversite çalışmaları ile başa çıkabilecek kadar zekiyim.	4,01	4	0,845
Üniversitede akademik çalışmalarda olan yeteneğim ile gurur duyarım.	3,35	3	1,116
Üniversitede akademik çalışmalarım ile ilgili kendimi iyi hissederim.	3,61	4	1,087
Üniversitede istediğim sonuçları alabilirim.	3,70	4	0,985
Üniversitede ödevlerime verilen notlara ilişkin olarak kendimi iyi hissederim.	3,68	4	0,991
Üniversitedeki başarılarımla gurur duyarım.	3,90	4	1,062
Üniversitedeki akademik çalışmalarımın tatmin olurum.	3,29	3	1,117
Üniversitede yaptığım akademik çalışmalardan mutlu olurum.	3,63	4	1,121
Üniversitede en yüksek başarıyı elde ederim.	3,04	3	1,020
Üniversitede en az sınıftaki diğer kişiler kadar kendimi iyi hissederim.	3,62	4	1,031
Üniversitede akademik hayata dahil olduğumu hissederim.	3,16	3	1,186
Üniversite hocalarımla aramda bir uyum vardır.	3,19	3	1,140
Üniversite sınıflarında kendimi iyi hissederim.	3,24	4	1,242
Üniversitede kendimden emin olurum.	3,61	4	1,092
Hemcins akranlarım çalıştığım yeri severler.	3,56	4	1,029
Hemcins arkadaşlarım bana güven duyarlar.	4,24	5	0,866
Hemcins akranlarım arasında popülerim.	3,42	3	1,193
Hemcinsim olan başkaları ile iyi anlaşabilirim.	4,09	4	0,980
Hemcins arkadaşlarımla içinde önemli biriyim.	3,78	4	0,947
Karşı cins akranlarım çalıştığım yeri severler.	3,54	3	1,010
Karşı cins arkadaşlarım bana güven duyarlar.	4,01	4	0,964
Karşı cins akranlarım arasında popülerim.	3,18	3	1,207
Karşı cinsim olan başkaları ile iyi anlaşabilirim.	3,96	4	1,004
Karşı cins arkadaşlarımla içinde önemli biriyim.	3,43	3	1,150

Tablo 4: (Devamı)

Ailem bana adil davranır.	4,37	5	0,914
Ailem bana güven duyar.	4,55	5	0,761
Ailem beni sever.	4,70	5	0,621
Ailemin benimle gurur duyduğunu bilirim.	4,53	5	0,749
Evde istenildiğimi bilirim.	4,53	5	0,849
Çekici birisiyim.	3,34	3	1,146
Olması gerektiği kadar güzelim.	3,58	4	1,087
İyi bir fiziksel dış görüğe sahibim.	3,50	3	1,124
Diğerlerinin fiziksel görünüşümü beğendiğini hissederim.	3,37	3	1,156
Kendimle ilgili hiçbir şeyi değiştirmek istemem.	3,03	3	1,317
Kendime güvenirim.	4,00	4	0,962
Neşeli birisiyim.	4,15	5	0,953
Kendimden hoşnutum.	4,01	5	0,997
Kendime saygı duyarım.	4,35	5	0,818
Değerli bir kişiyim.	4,17	5	0,978
Güvenilir bir kişiyim.	4,59	5	0,647
Dürüst bir kişiyim.	4,55	5	0,703
Ailemin güvenebileceği biriyim.	4,64	5	0,693
Arkadaşlarımın güvenebileceği biriyim.	4,64	5	0,646
Diğerleri tarafından değer verilen biriyim.	4,30	5	0,853

Gösterişçi tüketim ölçeğinde yer alan 18 ifadeye ilişkin ortalama, mod ve standart sapma değerleri Tablo 5’de görülmektedir. Ortalaması en yüksek üç ifade “insanlar lüks malları kullanarak kendilerini daha önemli hissederler (4,10)”; “insanlar lüks malları kişisel imajlarını artırmak için alırlar (4,01)” ve “insanlar gösteriş yapmak için lüks malları alırlar (3,92)” ifadeleridir. Ortalamaları en düşük olan ifadeler ise “lüks mal kullanan insanlar başkalarına göre sahip oldukları değeri artırır (2,59)”; “lüks mallar başarı ve prestijin sembolüdürler (2,67)” ve “lüks mal kullanmak başkaları üzerinde saygı uyandırır (2,69)” ifadeleridir.

Tablo 5: Gösterişçi Tüketim Ölçeğinin Ortalama, Mod ve Standart Sapma Değerleri

İfade	Ortalama	Mod	Standart Sapma
İnsanlar lüks malları kişisel imajlarını artırmak için alırlar.	4,01	4	0,971
İnsanlar lüks malları, başkalarında olmayan ürünlere sahip olarak, tek olduklarını göstermek için alırlar.	3,74	4	1,106
İnsanlar moda uygun olmak için lüks mallar satın alırlar.	3,85	4	1,042
İnsanlar başkalarını memnun etmek için lüks mallar kullanırlar.	3,27	3	1,215
İnsanlar lüks malları kullanarak kendilerini daha önemli hissederler.	4,10	5	0,970
İnsanlar yakın ve iş arkadaşlarının sahip olduğu lüks malları isterler.	3,78	4	1,018

Tablo 5: (Devamı)

İnsanlar komşularının sahip olduğu lüks malları isterler.	3,75	4	1,038
İnsanlar herkesin sahip olduğu lüks malları isterler.	3,74	4	1,086
İnsanlar gösteriş yapmak için lüks malları alırlar.	3,92	4	1,007
Lüks mallar sosyal statü göstergesidir.	3,08	3	1,417
Lüks mallar başarı ve prestijin sembolüdürler.	2,67	1	1,358
Lüks mallar zenginlik anlamına gelmektedir.	3,24	3	1,354
Lüks mal kullanan insanlar başkalarına göre sahip oldukları değeri artırır.	2,59	1	1,368
İnsanlar diğerlerinden daha çekici görünmek için lüks mallar kullanırlar.	3,70	4	1,069
Lüks mal kullanmak yakın ve iş arkadaşları arasında popülerliği sağlar.	3,08	3	1,271
Lüks mal kullanmak başkaları üzerinde saygı uyandırır.	2,69	1	1,346
Eğer yeterli maddi imkânı olsa herkes lüks mallar satın alır.	3,56	4	1,257
İnsanlar lüks malları diğerlerinden daha pahalı olduğu için satın alırlar.	3,14	3	1,192

Kendini izleme ölçeğinde bulunan 12 ifadenin ortalama, mod ve standart sapma değerleri Tablo 6'da görülmektedir. Ortalaması en yüksek olan ifadeler "sosyal durumlarda, başka türlü davranmam gerektiğini hissettiğim ortamlarda davranışlarımı ortama göre ayarlayabilirim (4,05)"; "insanlar üzerinde yaratmak istediğim izlenime bağlı olarak, benden istenileni yapma konusunda yöntemimi kontrol etme yeteneğine sahibim (3,91)" ve "uygun olmayan bir şey söylediğimde bunu genellikle karşı tarafın gözünden anladığımı söyleyebilirim (3,89)" dir. Ortalaması en düşük üç ifade de "davranışlarımı başka insanlara ve farklı durumlara göre değiştirmede sorun yaşarım (3,16)"; "insanlara karşı çizdiğim imajın işe yaramadığını hissedersen, onu kolayca değiştirebilirim (3,27)" ve "insanların ikna edici biçimde gülmelerine rağmen, ne zaman bir şakayı kötü olarak düşündüklerini genellikle söyleyebilirim (3,66)" ifadeleridir.

Tablo 6: Kendini İzleme Ölçeğinin Ortalama, Mod ve Standart Sapma Değerleri

İfade	Ortalama	Mod	Standart Sapma
Sosyal durumlarda, başka türlü davranmam gerektiğini hissettiğim ortamlarda davranışlarımı ortama göre ayarlayabilirim.	4,05	4	0,906
İnsanlar üzerinde yaratmak istediğim izlenime bağlı olarak, benden istenileni yapma konusunda yöntemimi kontrol etme yeteneğine sahibim.	3,91	4	0,887
İnsanlara karşı çizdiğim imajın işe yaramadığını hissedersen, onu kolayca değiştirebilirim.	3,27	3	1,091
*Davranışlarımı başka insanlara ve farklı durumlara göre değiştirmede sorun yaşarım.	3,16	3	1,130

Tablo 6: (Devamı)

Davranışlarımı, içinde bulunduğum herhangi bir durumun gereksinimlerini karşılayacak şekilde ayarlayabileceğimi fark ettim.	3,68	4	0,858
İçinde bulunduğum durumun ne gerektirdiğini anlarım, buna göre davranışlarımı düzenlemek benim için kolaydır.	3,77	4	0,922
Genellikle insanların gerçek duygularını gözlerinden anlayabilirim.	3,70	4	0,955
Görüşmelerimde insanların yüz ifadelerindeki en ufak değişikliğe dahi duyarlıyım.	3,87	4	0,948
Diğer insanların duygu ve güdülerini anlamada sezgilerim oldukça güçlüdür.	3,79	4	0,976
İnsanların ikna edici biçimde gülmelerine rağmen, ne zaman bir şakayı kötü olarak düşündüklerini genellikle söyleyebilirim.	3,66	4	0,907
Uygun olmayan bir şey söylediğimde bunu genellikle karşı tarafın gözünden anladığımı söyleyebilirim.	3,89	4	0,854
Eğer birisi bana yalan söylüyorsa, genellikle kişinin ifadesinde tarzından bunu anlarım.	3,86	4	0,893

*İfade ters kodlanmıştır.

Güvenilirlik Analizi

Araştırmada yer alan ölçeklerin güvenilirliklerinin ölçümü için Cronbach alfa katsayısından yararlanılmıştır. Benlik ölçeği için Cronbach alfa katsayısı 0,943 değeri ile ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermiştir. Kendini izleme ölçeği için pilot çalışma sonrasında ölçeğin güvenilirliğini düşüren bir değişken ölçekten çıkarıldıktan sonra 11 değişkeni içeren ölçek katılımcılara uygulanmış ve alfa katsayısı 0,848 olarak yüksek bir güvenilirlik elde edilmiştir. 12 değişkenden oluşan gösterişçi tüketim ölçeği için de alfa katsayısı 0,893 değeri ile oldukça güvenilir bulunmuştur.

Faktör Analizi

Araştırmada benlik kavramı tek boyut olarak analize dahil edilmiştir. Kendini izleme ve gösterişçi tüketim ölçeklerine ilişkin boyutların belirlenebilmesi için faktör analizi uygulanmıştır. Faktör yapısını basit bir hale getirmek ve yorumlanmasını kolaylaştırmak için “varimax rotasyonu” kullanılmıştır. Kendini izlemeye ilişkin 11 değişkene uygulanan faktör analizi sonucu elde edilen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örnekleme uygunluk sonucuna göre, örneklem büyüklüğü yeterli bulunmuştur (0,875). Bartlett testi anlamlılık değeri 0,000 ile analize devam edilmiştir. Analiz sonucunda iki faktör grubu elde edilmiştir. Bu faktörler toplam varyansın % 57,153’ünü açıklamaktadır. Faktör gruplarının altındaki ifadeler O’Cass (2000)’ın makalesinde yer aldığı şekilde dağılmıştır. Referans makalede

iki faktör grubu yer almaktadır. Bunlardan biri “kendini izleme yeteneği”, diğeri ise “kendini izleme hassasiyeti”dir. Benzer biçimde bu çalışmada da birinci faktör grubu referans makaledeki şekliyle “kendini izleme hassasiyeti”; ikinci faktör grubu da “kendini izleme yeteneği” olarak adlandırılmıştır. Tablo 7’de kendini izleme ölçeğine uygulanan faktör analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 7: Kendini İzleme Ölçeğine Uygulanan Faktör Analizi Sonuçları

	Faktörler	
	Faktör 1	Faktör 2
Diğer insanların duygu ve güdülerini anlamada sezgilerim oldukça güçlüdür.	,815	
Görüşmelerimde insanların yüz ifadelerindeki en ufak değişikliğe dahi duyarlıyım.	,773	
İnsanların ikna edici biçimde gülmelerine rağmen, ne zaman bir şakayı kötü olarak düşündüklerini genellikle söyleyebilirim.	,766	
Genellikle insanların gerçek duygularını gözlerinden anlayabilirim.	,740	
Uygun olmayan bir şey söylediğimde bunu genellikle karşı tarafın gözünden anladığımı söyleyebilirim.	,726	
Eğer birisi bana yalan söylüyorsa, genellikle kişinin ifade tarzından bunu anlarım.	,717	
Davranışlarımı, içinde bulunduğum herhangi bir durumun gereksinimlerini karşılayacak şekilde ayarlayabileceğimi fark ettim.		,772
İnsanlar üzerinde yaratmak istediğim izlenime bağlı olarak, benden istenileni yapma konusunda yöntemimi kontrol etme yeteneğine sahibim.		,748
Sosyal durumlarda, başka türlü davranmam gerektiğini hissettiğim ortamlarda davranışlarımı ortama göre ayarlayabilirim.		,709
İçinde bulunduğum durumun ne gerektirdiğini anlarsam, buna göre davranışlarımı düzenlemek benim için kolaydır.		,683
İnsanlara karşı çizdiğim imajın işe yaramadığını hissedersen, onu kolayca değiştirebilirim.		,657
<i>Değişimi Açıklama Yüzdesi (%)</i>	32,297	24,856
<i>Cronbach Alfa Katsayısı</i>	,866	,775

Gösterişçi tüketime ilişkin 18 değişkenden oluşan ölçeğe uygulanan faktör analizi sonucu faktör yükü 0,500’ün altında kalan bir değişken ile yakın faktör yükleri ile birden fazla grubun altında dağılan değişkenler analizden çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. 15 değişkene uygulanan analiz sonucu elde edilen 0,879 KMO örnekleme uygunluk ve 0,000 Bartlett testi anlamlılık değerine bağlı olarak analize devam edilmiştir. Toplam varyansın % 65,924’ünü açıklayan üç faktör grubuna ulaşılmıştır. Marcoux vd.’nin (1997) çalışmasında ölçeğe ilişkin beş faktör grubu elde edilmiştir. Bunlar “materyalistik hedonizm (1- 5 arasındaki ifadeler)”; “aidiyet (6- 9 arasındaki ifadeler)”; “sosyal statü gösterimi (10- 12 arasındaki ifadeler)”; “kişilerarası arabuluculuk (13- 16 arasındaki ifadeler)” ve “gösteriş (17- 18. ifadeler)” faktörleridir. Referans çalışmadan uyarlanarak bu çalışmada da

birinci faktör grubuna “materyalistik hedonizm” adı verilmiştir. Referans makaleden farklı olarak “insanlar gösteriş yapmak için lüks malları alırlar” ifadesi de bu faktör grubu altında dağılmıştır. Referans makalede bu ifade, aidiyet faktör grubu altında yer almaktadır. İkinci faktör grubuna “sosyal statü gösterimi” adı verilmiştir. Bu faktör grubu altında yer alan ifadelerden de “lüks mal kullanan insanlar başkalarına göre sahip oldukları değeri artırırılar” ifadesi, “lüks mal kullanmak yakın ve iş arkadaşları arasında popülerliği sağlar” ifadesi ve “lüks mal kullanmak başkaları üzerinde saygı uyandırır” ifadesi referans makalede kişilerarası arabuluculuk faktör grubu altında yer almaktadır. Bu çalışmada söz konusu iki faktör grubu aynı faktör altında birleşmiştir. Üçüncü faktör grubu ise referans makaleyle tutarlı biçimde “aidiyet” şeklinde adlandırılmıştır. Tablo 8’de gösterişçi tüketim ölçeğine uygulanan faktör analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 8: Gösterişçi Tüketim Ölçeğine Uygulanan Faktör Analizi Sonuçları

	Faktörler		
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
İnsanlar lüks malları kişisel imajlarını artırmak için alırlar.	,862		
İnsanlar lüks malları, başkalarında olmayan ürünlere sahip olarak, tek olduklarını göstermek için alırlar.	,830		
İnsanlar gösteriş yapmak için lüks malları alırlar.	,755		
İnsanlar moda için uygun olmak için lüks mallar satın alırlar.	,698		
İnsanlar lüks malları kullanarak kendilerini daha önemli hissederler.	,682		
İnsanlar başkalarını memnun etmek için lüks mallar kullanırlar.	,607		
Lüks mallar başarı ve prestijin sembolüdürler.		,826	
Lüks mal kullanan insanlar başkalarına göre sahip oldukları değeri artırırılar.		,815	
Lüks mallar sosyal statü göstergesidir.		,783	
Lüks mallar zenginlik anlamına gelmektedir.		,729	
Lüks mal kullanmak yakın ve iş arkadaşları arasında popülerliği sağlar.		,726	
Lüks mal kullanmak başkaları üzerinde saygı uyandırır.		,714	
İnsanlar komşularının sahip olduğu lüks malları isterler.			,863
İnsanlar yakın ve iş arkadaşlarının sahip olduğu lüks malları isterler.			,812
İnsanlar herkesin sahip olduğu lüks malları isterler.			,809
<i>Değişimi Açıklama Yüzdesi (%)</i>	25,023	24,373	16,527
<i>Cronbach Alfa Katsayısı</i>	,869	,869	,886

Faktörlere uygulanacak analiz yöntemlerine karar verebilmek için her bir faktör grubu verilerinin normal dağılıp dağılmadığı ölçülmüştür. Normallik varsayımının test edilmesi için Shapiro- Wilk ve Kolmogorov- Smirnov testi kullanılmıştır. Çarpıklık ve basıklık sonuçlarının +1,5 ile -1,5 değerleri arasında yer alma-

sı durumunda verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Yapılan analizlere göre verilerin normal dağıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Fark Testleri

Gösterişçi tüketim eğiliminin yaş gruplarına göre farklılık gösterip göstermediği bağımsız gruplar t testi yardımıyla ölçülmüştür. Demografik özellikler tablosunda görüldüğü üzere yaş gruplarına ilişkin frekansların birbirinden uzak olması nedeniyle analize elverişli olmayacağından grupların “20 yaş ve altı” ile “21 yaş ve üstü” şeklinde iki grupta toplanması yoluna gidilmiştir. Söz konusu iki grup için analiz uygulanmıştır. Hipotez aşağıda yer almaktadır.

H3: Gösterişçi tüketim eğilimi ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Yapılan analiz sonucu elde edilen Levene testi anlamlılık değerleri 0,05’den büyük çıkmıştır. Buna göre varyanslar eşittir. 0,05’den küçük p değerleri ile araştırmaya katılanların materyalistik hedonizm ve sosyal statü gösterimi eğilimleri ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak 0,05’den büyük p değeri ile aidiyet eğilimi ile yaş grupları arasında anlamlı fark olmadığı görülmüştür. Buna göre H_{3a} ve H_{3b} hipotezleri kabul edilirken; H_{3c} hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 9’da görülmektedir. 21 yaş ve üstündeki katılımcıların (ortalama: 3,9197) materyalistik hedonizm eğilimleri 20 yaş ve altındakilere (ortalama: 3,7408) göre daha yüksektir. Sosyal statü gösterimi eğilimi açısından da 21 yaş ve üstü için ortalama değeri 3,1189; 20 yaş ve altı için 2,7345’tir.

Tablo 9. Gösterişçi Tüketim Eğilimi ile Yaş Grupları İçin Bağımsız Gruplar t testi Analiz Sonuçları

Hipotez-Faktör	Levene Testi		T Testi		
	F	p	Varyans Eşitliği	T	p
H_{3a} Materyalistik Hedonizm	0,244	0,622	Eşit	-2,156	0,032
H_{3b} Sosyal Statü Gösterimi	1,983	0,160	Eşit	-3,650	0,000
H_{3c} Aidiyet	0,030	0,862	Eşit	-1,614	0,107

Gösterişçi tüketim eğiliminin ailenin toplam gelirine göre farklılık gösterip göstermediği t testi ile analiz edilmiştir. Ailenin toplam gelirini belirten grupların da yaş gruplarında olduğu gibi frekans dağılımlarının birbirinden uzak olması nedeniyle, verilerin analize elverişli hale getirilmesi için, gelir grupları “3000 TL ve altı” ve “3001 TL ve üstü” şeklinde iki grup şeklinde toplanmıştır. Hipotez aşağıda yer almaktadır.

H4: Gösterişçi tüketim eğilimi ile ailenin toplam geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Yapılan analiz sonucu elde edilen Levene testi anlamlılık değerleri 0,05'den büyük çıkmıştır. Buna göre varyanslar eşittir. 0,05'den büyük p değerleri ile araştırmaya katılanların materyalistik hedonizm, sosyal statü gösterimi ve aidiyet eğilimleri ile ailelerinin toplam gelirleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre H4 hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 10'da görülmektedir.

Tablo 10. Gösterişçi Tüketim Eğilimi ile Ailenin Toplam Geliri İçin Bağımsız Gruplar t Testi Analiz Sonuçları

Faktör	Levene Testi		T Testi		
	F	p	Varyans Eşitliği	T	p
Materyalistik Hedonizm	2,488	0,116	Eşit	0,868	0,386
Sosyal Statü Gösterimi	0,316	0,575	Eşit	-0,739	0,461
Aidiyet	2,561	0,110	Eşit	-1,061	0,289

Kendini izleme ile yaş grupları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı t testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 11'de görülmektedir.

H5: Kendini izleme ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Bağımsız gruplar t testi sonucu elde edilen Levene testi anlamlılık değerleri 0,05'den büyük çıkmıştır. Buna göre varyanslar eşittir. 0,05'den büyük p değerleri ile araştırmaya katılanların kendini izleme yeteneği ve kendini izleme hassasiyeti ile yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre H5 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 11. Kendini İzleme ile Yaş Grupları İçin Bağımsız Gruplar t Testi Analiz Sonuçları

Faktör	Levene Testi		T Testi		
	F	p	Varyans Eşitliği	T	p
Kendini İzleme Yeteneği	2,649	0,104	Eşit	-0,782	0,435
Kendini İzleme Hassasiyeti	1,174	0,279	Eşit	-0,948	0,344

Kendiniz izleme ile ailelerin toplam gelirleri arasında anlamlı bir farklılığın var olup olmadığı da bağımsız gruplar t testi ile ölçülmüştür.

H6: Kendini izleme ile ailenin toplam geliri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Yapılan analiz sonucu elde edilen Levene testi anlamlılık değerleri 0,05'den büyük çıkmıştır. Buna göre varyanslar eşittir. 0,05'den küçük p değeri ile araştırmaya katılanların kendini izleme yetenekleri ile ailelerinin toplam gelirleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak 0,05'den büyük p değeri ile kendini izleme hassasiyeti ile ailenin toplam geliri arasında anlamlı fark olmadığı görülmüştür. Buna göre H6_a hipotezi kabul edilirken;

H_{6b} hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 12’de görülmektedir. Buna göre 3001 TL ve üstü gelire sahip olanların (ortalama: 3,8175) kendini izleme yetenekleri 3000 TL ve altı gelire sahip olanlardan (ortalama: 3,6553) daha yüksektir.

Tablo 12: Kendini İzleme ile Ailelerin Toplam Gelirleri İçin Bağımsız Gruplar t Testi Analiz Sonuçları

Faktör	Levene Testi		T Testi		
	F	p	Varyans Eşitliği	t	p
H _{6a} Kendini İzleme Yeteneği	0,596	0,441	Eşit	-2,402	0,017
H _{6b} Kendini İzleme Hassasiyeti	0,931	0,335	Eşit	-1,663	0,097

Korelasyon Analizi

Araştırmaya katılanların verdikleri cevaplara göre benlik kavramı ile gösterişçi tüketimin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığı korelasyon analizi yardımıyla ölçülmüştür. Oluşturulan hipotez aşağıda yer almaktadır.

H1: Benlik kavramı ile gösterişçi tüketim arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Analiz sonucunda gösterişçi tüketimin üç boyutu için de anlamlılık değerinin 0,01’den büyük olması nedeni ile benlik kavramı ile gösterişçi tüketim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmış ve H1 hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 13’te görülmektedir.

Tablo 13: Benlik Kavramı ile Gösterişçi Tüketim İlişkisine Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

		Materyalistik Hedonizm	Sosyal Statü	Aidiyet	Benlik
Materyalistik Hedonizm	Pearson korelasyon	1	,301**	,598**	,034
	p (iki yönlü)		,000	,000	,499
	N	400	400	400	400
Sosyal Statü	Pearson korelasyon	,301**	1	,266**	,071
	p (iki yönlü)	,000		,000	,158
	N	400	400	400	400
Aidiyet	Pearson korelasyon	,598**	,266**	1	,040
	p (iki yönlü)	,000	,000		,428
	N	400	400	400	400
Benlik	Pearson korelasyon	,034	,071	,040	1
	p (iki yönlü)	,499	,158	,428	
	N	400	400	400	400

**Korelasyon 0.01 (2-yönlü) seviyesinde anlamlıdır.

Kendini izleme ile gösterişçi tüketim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığı ölçülmüştür. Hipotez aşağıda yer almaktadır.

H2: Kendini izleme ile gösterişçi tüketim arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda kendini izleme ile gösterişçi tüketim arasında 0,01 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre kendini izleme yeteneği ile materyalistik hedonizm arasında pozitif yönlü ve 0,156 kuvvetinde bir ilişki bulunmaktadır. Kendini izleme yeteneği ile sosyal statü gösterimi arasında da pozitif yönlü ve 0,157 kuvvetinde bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Kendini izleme yeteneği ile aidiyet arasında ise yine pozitif yönlü ve 0,204 kuvvetinde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kendini izleme hassasiyeti ile gösterişçi tüketimin alt boyutları arasında da pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kendini izleme hassasiyeti ile materyalistik hedonizm arasında 0,240 kuvvetinde bir ilişki; kendini izleme hassasiyeti ile sosyal statü gösterimi arasında 0,141 kuvvetinde bir ilişki ve kendini izleme hassasiyeti ile aidiyet arasında da 0,184 kuvvetinde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre H2 hipotezi kabul edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 14'te görülmektedir.

Tablo 14: Kendini İzleme ile Gösterişçi Tüketim İlişkisine Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

		Materyalistik Hedonizm	Sosyal Statü	Aidiyet	Kendini İzleme Yeteneği	Kendini İzleme Hassasiyeti
Materyalistik Hedonizm	Pearson korelasyon	1	,301**	,598**	,156**	,240**
	p (iki yönlü)		,000	,000	,002	,000
	N	400	400	400	400	400
Sosyal Statü	Pearson korelasyon	,301**	1	,266**	,157**	,141**
	p (iki yönlü)	,000		,000	,002	,005
	N	400	400	400	400	400
Aidiyet	Pearson korelasyon	,598**	,266**	1	,204**	,184**
	p (iki yönlü)	,000	,000		,000	,000
	N	400	400	400	400	400
Kendini İzleme Yeteneği	Pearson korelasyon	,156**	,157**	,204**	1	,399**
	p (iki yönlü)	,002	,002	,000		,000
	N	400	400	400	400	400
Kendini İzleme Hassasiyeti	Pearson korelasyon	,240**	,141**	,184**	,399**	1
	p (iki yönlü)	,000	,005	,000	,000	
	N	400	400	400	400	400

**Korelasyon 0.01 (2-yönlü) seviyesinde anlamlıdır.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi ve Sonuç

Bu çalışmada İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin benlik kavramı ve kendini izleme ile gösterişçi tüketim eğilimleri arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığını, herhangi bir ürün grubundan bağımsız olarak, ölçmek amaçlanmıştır. Yan amaç olarak ise gösterişçi tüketim eğilimlerinin öğrencilerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, demografik özelliklere göre kendini izleme eğiliminin de farklılaşıp farklılaşmadığı ölçülmüştür.

Elde edilen sonuçlara göre, araştırmaya katılanların gösterişçi tüketim eğilimleri materyalistik hedonizm ve sosyal statü gösterimi boyutları için yaş yükseldikçe artmaktadır. Yaş ilerledikçe lüks mallar için materyalistik hedonizm boyutu çerçevesinde tüketimin hoş yönlerine odaklanmak, kişisel imajı arttırmaya çalışmak, moda uygun alımlar yapmak ve tek olmak gibi hususlar daha önemli hale gelmektedir. Ayrıca sosyal statü gösterimi çerçevesinde de yaş ilerledikçe lüks mallar için prestij ve başarı sembolü olmaları, zenginlik anlamına gelmeleri gibi servet ve itibara dayalı hususlar ön plana çıkmaktadır. Pazarlama yöneticilerinin lüks mallar için bütünleşik pazarlama iletişimi mesajları ve programları oluştururken sosyal statü, zenginlik, prestij, kişisel imaj, moda uygunluk gibi konuları dikkate almaları faydalı olacaktır. Kampanyalarda kullanılacak kişi, satış temsilcisi, promosyon ürünler, mağaza atmosferi ve yeri seçiminde de yine bu mesajları destekleyecek şekilde hareket edilmesi önerilebilir.

Gösterişçi tüketim ölçeğinde yer alan ifadelerin ortalama değerleri değerlendirildiğinde katılımcıların, insanların kişisel imajları için, kendilerini daha önemli hissetmek için lüks mallar satın aldıklarını düşündükleri; ancak lüks malların onlara beklediklerini vermediklerini düşündükleri ileri sürülebilir. Gösterişçi tüketim amacıyla alınan ürünlerin istenen amaca hizmet edip etmediği araştırmacılar tarafından daha sonraki çalışmalarda üzerinde durulabilecek bir konu olarak önerilebilir.

Araştırmaya katılanların kendini izleme yeteneği gelir yükseldikçe artış göstermektedir. Gelire bağlı olarak kişilerin davranışlarını, içinde bulunulan durumun gereklerine ya da insanlar üzerinde yaratılmak istenen izlenime göre düzenleme yeteneği artmaktadır. Kendini izleme ölçeğinde yer alan ifadelerin ortalama değerleri değerlendirildiğinde, katılımcıların başkalarının beklentilerine göre hareket etme eğiliminde olmayı önemsedikleri; ancak bunun çok kolay olmadığını da düşündükleri ifade edilebilir.

Benlik kavramıyla ilgili olarak katılımcıların en çok "güven" unsuru üzerinde durdukları; kendilerini "akademik benlik" çerçevesinde yetersiz hissettikleri ileri sürülebilir. Bu çalışmada katılımcıların benlik ile gösterişçi tüketim eğilimleri arasında bir ilişki bulunamamıştır. "Benlik" ile ilgili farklı bir ölçek ile araştırmanın tekrarlanması elde edilecek sonuçlar açısından yararlı olabilir.

Yapılan faktör analizi sonucunda kendini izleme için "kendini izleme yeteneği" ve "kendini izleme hassasiyeti" adı altında iki faktör grubu elde edilmiştir.

Söz konusu faktör grupları ve faktörlerin altında yer alan ifadelerin dağılımı literatürdeki çalışmalar tarafından desteklenmektedir. Gösterişçi tüketim için yapılan faktör analizleri sonucunda literatürdeki çalışmalardan farklı olarak üç boyuta ulaşılmıştır. “Materyalistik hedonizm”, “aidiyet” ve “sosyal statü gösterimi” faktörleri elde edilirken; “kişilerarası arabuluculuk” ve “gösteriş” faktörleri bu çalışmada bulunamamıştır. Marcoux vd.’nin (1997) çalışmasında, sosyo-kültürel değişkenlerin, Polonya’daki (post sosyalist bir ülke) tüketicilerin “ceteris paribus” varsayımı altında, Polonya’da üretilen ürünlere yönelik tercihleri ile Batı ülkelerinde (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avrupa Birliği ülkeleri) üretilen ürünlere yönelik tercihleri üzerindeki etkilerini ölçmek amaçlanmaktadır. Katılımcılar Polonya’da yer alan üç farklı üniversitenin öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışmada denim ve spor ayakkabı (giyim ürünleri); deodorant, parfüm ve tıraş losyonu (kozmetik ürünler); walkman, saat ve hesap makinesi (elektronik ürünler) olmak üzere sekiz ürün grubu için analizlerin yapıldığı görülmektedir. Hem Marcoux vd.’nin (1997) çalışmasında belirli ürün grupları için değerlendirme yapılırken, bu çalışmada herhangi bir üründen bağımsız genel değerlendirme yapılmış olması; hem de çalışmaların farklı ülkelerde uygulanmış olması nedeniyle faktör grubu sayısının farklı çıktığı ileri sürülebilir. Marcoux vd.’nin (1997) çalışmasında giyim, kozmetik ve elektronik ürünler için Batı ülkeleri ürünlerinin daha çok tercih edildiği ve gösterişçi tüketim boyutlarından sosyal statü gösterimi ve kişilerarası arabuluculuk boyutlarının ürün tercihleri üzerinde etkili olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmada kişilerarası arabuluculuk boyutu sosyal statü boyutunun altında yer almıştır. Gösterişçi tüketim için elde edilen boyutlar literatür tarafından desteklenmemektedir.

Kendini izleme ile gösterişçi tüketim eğilimi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılanların kendini izleme hassasiyeti ve yeteneği arttıkça; materyalistik hedonizm, sosyal statü gösterimi ve aidiyet eğilimleri artmaktadır. Başka bir ifadeyle, katılımcıların başkalarından etkilenme düzeyi arttıkça, gösterişçi tüketim eğilimi de artmaktadır. Duruma uygun davranışlarda bulunmak isteyen, bu doğrultuda kendi davranışlarını gözlemleyen ve düzenleyen tüketiciler kullandıkları lüks mallar ile kişisel imajlarını artırmaya, tek olmaya, moda uygun olmaya, çevreleriyle benzer lüks malları kullanmaya, çevrelerinden bu şekilde kabul görmeye, sosyal statü, başarı ve prestij elde etmeye çalışmaktadırlar. Buna göre yürütülecek bütünlük pazarlama iletişimi çalışmalarında lüks mallara ilişkin mesajların hedef kitle için sosyal statü ve aidiyet sağlayacak şekilde planlanması yararlı olacaktır. Lüks mallara ilişkin olarak “kalite” unsurundan ziyade; “algılanan kalite” unsurunun göz önünde bulundurulması önerilebilir. Nitekim gösterişçi tüketim faaliyetinde bulunan tüketicilerin amacı, kendilerine sosyal statü ve prestij açısından fayda sağlayacak ürünlerin kullanılmasıdır. Bütünlük pazarlama iletişimi kampanyalarında ürünlerin fonksiyonel faydasından ziyade statü faydasına odaklanması önerilebilir.

Kaynakça

- Amaldoss, W. ve Jain, S. (2005). Conspicuous consumption and sophisticated thinking. *Management Science*, 51(10), 1449-1466.
- Arip, M. A. S. M, Saad, F. M., Rahman, A. M. A., Salim, S. S. S. ve Bistaman, M. N. (2013). Translation, validity and reliability of multidimensional self- concept scale (MSCS) questionnaire among Malaysian teenagers. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 84, 1455 -1463.
- Aslan, E. (1992). Benlik kavramı ve bireyin yaşamındaki etkileri. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, 7-14.
- Avclar, M.Y. ve Atalar, S. (2019). Narsistik kişilik özelliklerinin sosyal medya bağımlılık düzeyi ve gösterişi tüketim eğilimleri üzerine etkisinin tespiti. *Opus- Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, 11(18), 1373- 1407.
- Bagwell, L. S. ve Bernheim, B. D. (1996). Veblen effects in a theory of conspicuous consumption. *The American Economic Review*, 86(3), 349-373.
- Becan, C. ve Eaghanioskoui, G. (2019). Gösterişi tüketim aracı olarak Instagramın tüketicilerin satın alma motivasyonuna etkisi. *e-Journal of New Media / Yeni Medya Elektronik Dergi - eJNM*, 3(2), 84-101.
- Bhardwaj, A., Qureshi, I., Konrad, A.M., ve Lee, S.H.M. (2016). A two-wave study of self-monitoring personality, social network churn, and in-degree centrality in close friendship and general socializing networks. *Group & Organization Management*, 41(4), 526-559.
- Bong, M. ve Clark, R.E. (1999). Comparison between self-concept and self-efficacy in academic motivation research. *Educational Psychologist*, 34(3), 139-153.
- Bracken, B. A. ve Lamprecht, M. S. (2003). Positive self-concept: an equal opportunity construct. *Social Psychology Quarterly*, 18(2), 103-121.
- Burnett, P. C., Craven, R. G. ve Marsh, H. W. (1999). *Enhancing students' self-concepts and related constructs: a critical longitudinal analysis capitalising on and combining promising enhancement techniques for educational settings*. AARE-NZARE Conference 1999, Victoria, Melbourne, Australia.
- Chaudhuri, H. R., Mazumdar, S. ve Ghoshal, A. (2011). Conspicuous consumption orientation: conceptualisation, scale development and validation. *Journal of Consumer Behaviour*, 10, 216-224.
- Chen, J., Aung, M., Zhou, L. ve Kanetkar, V. (2005). Chinese ethnic identification and conspicuous consumption: are there moderators or mediators effect of acculturation dimensions? *Journal of International Consumer Marketing*, 17(2/3), 117-136.
- Corneo, G. ve Jeanne, O. (1997). Conspicuous consumption, snobbism and conformism. *Journal of Public Economics*, 66, 55-71.
- Currid-Halkett, E., Lee, H. ve Painter, G.D. (2019). Veblen goods and urban distinction: the economic geography of conspicuous consumption. *Journal of Regional Science*, 59, 83-117.
- Eckhardt, G. M., Belk, R. W. ve Wilson, J. A. J. (2015). The rise of inconspicuous consumption. *Journal of Marketing Management*, 31(7-8), 807-826.
- Eroğlu, Y. ve Topkaya, N. (2019). Boşanma ile ilgili uyum güçlüğü çeken çocuklarda kişilik özellikleri ve benlik kavramı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(52), 181-208.
- Fine, L. M. ve Gardial, S. F. (1990). The effect of self-monitoring and similarity on salesperson inferential processes. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 10, Fall, 7-16.

- Fox, A.K., Bacile, T.J., Nakhata, C. ve Weible, A. (2018). Selfie-marketing: exploring narcissism and self-concept in visual user-generated content on social media. *Journal of Consumer Marketing*, 35(1), 11-21.
- Fullwood, C., James, B.M. ve Chen-Wilson, C. (2016). Self-concept clarity and online self-presentation in adolescents. *Cyberpsychology- Behavior, and Social Networking*, 19(12), 716-720.
- Gangestad, S. W. ve Snyder, M. (2000). Self-monitoring: appraisal and reappraisal. *Psychological Bulletin*, 126(4), 530-555.
- Grubb, E. L. ve Grathwohl, H. L. (1967). Consumer self-concept, symbolism and market behavior: a theoretical approach. *Journal of Marketing*, 31, 22-27.
- Hattie, J. (2003). *The status and direction of self-concept research: the importance of importance*. Human Development Conference, Waiheke Island, July.
- Hawkins, D. I., Mothersbaugh, D. L. ve Mookerjee, A. (2010). *Consumer behavior: building marketing strategy* (11. baskı). New Delhi: Tata McGraw-Hill.
- John, A. V. ve Brady, M. P. (2010). Consumer ethnocentrism and conspicuous consumption of domestic and foreign consumer goods in Mozambique, a less-developed SADC country. *Irish Journal of Management*, 41-72.
- Kauppinen-Räsänen, H., Björk, P., Lönnström, A. ve Jauffret, M.N. (2018). How consumers' need for uniqueness, self-monitoring, and social identity affect their choices when luxury brands visually shout versus whisper. *Journal of Business Research*, 84, 72-81.
- Kayım, F. ve Ayaz, M. (2019). 3-4 yaş grubu çocuklarda benlik kavramı ve ebeveyn tutumlarının cinsiyetler açısından karşılaştırılması. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 11(3), 241- 254.
- Kim, D.H., Yoo, J.J. ve Lee, W.N. (2018). The influence of self-concept on ad effectiveness: interaction between self-concept and construal levels on effectiveness of advertising. *Journal of Marketing Communications*, 24(7), 734-745.
- Kudret, S., Erdoğan, B. ve Bauer, T.N. (2019). Self-monitoring personality trait at work: an integrative narrative review and future research directions. *Journal of Organizational Behavior*, 40(2), 193-208.
- Langheinrich, J., Schönfelder, M. ve Bogner, F. X. (2016). Measuring the computer-related self-concept. *Journal of Educational Computing Research*, 54(3), 352-370.
- Lennox, R. D. ve Wolfe R. N. (1984). Revision of the self-monitoring scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(6), 1349-1364.
- Leone, C. (2006). Self-monitoring: individual differences in orientations to the social world. *Journal of Personality*, 74(3), 633-657.
- Mann, B. J. S. ve Sahni, S. K. (2015). Exploring the drivers of status consumption for the wedding occasion. *International Journal of Market Research*, 57(2), 179-202.
- Marcoux, J.S., Filiatrault, P. ve Cheron, E. (1997). The attitudes underlying preferences of young urban educated polish consumers towards products made in western countries. *Journal of International Consumer Marketing*, 9(4), 5-29.
- Mason, R. S. (1983). Conspicuous consumption: a study of exceptional consumer behaviour. *Journal of Economic Issues*, 17(3), 791-799.
- O'Cass, A. (2000). A psychometric evaluation of a revised version of the Lennox and Wolfe revised self-monitoring scale. *Psychology & Marketing*, 17(5), 397-419.

- O' Cass, A. ve McEwen, H. (2004). Exploring consumer status and conspicuous consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 4(1), 25-39.
- Oe, H., Sunpakit, P., Yamaoka, Y. ve Liang, Y. (2018). An exploratory study of Thai consumers' perceptions of "conspicuousness": a case of luxury handbags. *Journal of Consumer Marketing*, 35(6), 601-612.
- Podoshen, J. S. ve Andrzejewski, S. A. (2012). An examination of the relationships between materialism, conspicuous consumption, impulse buying, and brand loyalty. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(3), 319-333.
- Roberts, J.W., Bennett, S.J. ve Hayes, S.J. (2018). Impression or expression? The influence of self-monitoring on the social modulation of motor contagion. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 71(4), 850-858.
- Rose, P. ve DeJesus, S. P. (2007). A model of motivated cognition to account for the link between self-monitoring and materialism. *Psychology & Marketing*, 24(2), 93-115.
- Sandhu, M.A., Usman, M., Ahmed, Z. ve Rizwan, M. (2018). The impact of self-concept and its congruence with different brands on purchase intention: evidence from Pakistani consumers. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 12 (2), 695-709.
- Scott, B. A., Barnes, C. M. ve Wagner, D. T. (2012). Chameleonic or consistent? A multilevel investigation of emotional labor variability and self-monitoring. *Academy of Management Journal*, 55(4), 905-926.
- Scott, M. L., Mende, M. ve Bolton, L. E. (2013). Judging the book by its cover? How consumers decode conspicuous consumption cues in buyer-seller relationships. *Journal of Marketing Research*, L, June, 334-347.
- Shaffer, J. A., Li, A. ve Bagger, J. (2015). A moderated mediation model of personality, self-monitoring, and OCB. *Human Performance*, 28, 93-111.
- Sirgy, M. J. (1982). Self-concept in consumer behavior: a critical review. *Journal of Consumer Research*, 9, 287-300.
- Snyder, M. (1974). Self-monitoring of expressive behavior. *Journal of Personality Social Psychology*, 20(4), 526-537.
- Snyder, M. ve Gangestad, S. (1986). On the nature of self-monitoring: matters of assessment, matters of validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(1), 125-139.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. baskı). Boston: Pearson.
- Taylor, D.G. ve Strutton, D. (2016). Does facebook usage lead to conspicuous consumption? *Journal of Research in Interactive Marketing*, 10(3), 231-248.
- Tessitore, T. ve Geuens, M. (2019). Arming consumers against product placement: a comparison of factual and evaluative educational interventions. *Journal of Business Research*, 95, 38-48.
- Thakur, A. ve Kaur, R. (2015). Relationship between self-concept and attitudinal brand loyalty in luxury fashion purchase: a study of selected global brands on the Indian market. *Management*, 20(2), 163-180.
- Todd, S. (2001). Self-concept: a tourism application. *Journal of Consumer Behavior*, 1-2, 184-196.
- Truong, Y., Simmons, G., McCollic, R. ve Kitchen, P.J. (2008). Status and conspicuousness – are they related? Strategic marketing implications for luxury brands. *Journal of Strategic Marketing*, 16(3), 189-203.

- Veblen, T. (1994). *The theory of the leisure class*. New York: Courier Corporation.
- Wang, Y. ve Griskevicius, V. (2014). Conspicuous consumption, relationships, and rivals: women's luxury products as signals to other women. *Journal of Consumer Research*, 40, February, 834-854.
- Waugh, R. F. (2001). Measuring ideal and real self- concept on the same scale, based on a multifaceted, hierarchical model of self- concept. *Educational and Psychological Measurement*, 61(1), 85-101.
- Wilkins, J. L. M. (2004). Mathematics and science self- concept: an international investigation. *The Journal of Experimental Education*, 72(4), 331-346.
- Yankholmes, A. ve McKercher, B. (2019). The impact of self -concept and place attachment on migrants' travel. *International Journal of Tourism Research*, 21(3), 359-371.
- Zikmund, W. G. ve d' Amico, M. (2002). *Effective marketing: creating and keeping customers in an e-commerce world* (3. baskı). South Western: Thomson Learning.

YAŞLILARA BAKIM HİZMETİNDE EN UYGUN ROTANIN BELİRLENMESİ

Cemre TAŞ¹, Neşet BEDİR², Keşer YURDAKUL³, Hacı Mehmet ALAKAŞ⁴,
Tamer EREN⁵, Suna ÖZEL ÇETİN⁶

Öz

Son yıllarda dünya yaşlı nüfusunda önemli bir artış olmuştur. Bu ihtiyaçlarını karşılayamayan insan sayısının artması anlamına geliyor. Bu bağlamda, belediyeler ve çeşitli şirketler evde bakım hizmetleri sunmakta, böylece yalnız yaşayan yaşlılar refah içinde yaşamlarını sürdürebilmektedir. Bu önemli hizmetin zamanında sağlanması kritik önem taşımaktadır ve bu noktada araç rotalama sorununun önemi daha da artmaktadır.

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Ankara'daki kamu kurumuna bağlı bir yaşlılara evde bakım hizmeti sağlayan şirketin seyahat edilen toplam mesafesini en aza indirmek için araç rotalaması yapmaktır.

Yöntem: Araç rotalama problemlerini çözmek için, ilgili değişkenler tamsayı olduğundan, tamsayı programlama modelleri sıklıkla kullanılır. Bu bakış açısına göre, bu çalışmada, yalnız yaşayan yaşlılar için evde bakım hizmeti veren sağlık personelinin taşıyan araçların kat ettiği mesafeyi en aza indiren bir tam sayılı programlama modeli önerilmiştir.

Bulgular: Araştırmada, şirkete ait 5 araç ve ilgili sağlık personeli ve de 25 ziyaret noktası dikkate alınmıştır. Model çözümü ile, araçların takip edeceği mesafeleri en aza indiren yollar elde edilir. Bu sayede yaşlılar mümkün olan en kısa sürede ev sağlık hizmetlerini alabilecek ve aynı zamanda şirket için bir maliyet avantajı sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Evde Bakım Hizmetleri, Tam Sayılı Programlama, Araç Rotalama Problemi

Determining the Optimum Route for Elderly Care Service

Abstract

In recent years there has been a significant increase in world elderly population. This means that the number of people who cannot meet their needs is increasing. In this context, municipalities and various companies provide home-care services so that elderly living alone can survive in a prosperous life. Timely provision of this important service is critical and at this point, the importance of vehicle routing problem is increasing even more.

Aim of this study: The purpose of this study is to carry out vehicle routing in order to minimize the total distance traveled by a home care service company affiliated with a public institution in Ankara.

Method: For solving the vehicle routing problems, integer programming models are frequently used because the variables involved are integers. From this point of view in this study, an integer programming model was proposed that minimizes the distance traveled by vehicles carrying the medical staff providing home care services for the elderly living alone.

Results: In the study, 5 vehicles (medical staff) belonging to the company and 25 points of the visit were taken into consideration. With the model solution, routes are obtained that minimize the distances the vehicles will follow. By this means, the elderly will be able to take home health care services as soon as possible and also it can be provided a cost advantage for the company.

Keywords: Home Care Services, Integer Programming, Vehicle Routing Problem

- 1 Kırıkkale Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, E-Posta: cemre.tas11@gmail.com
- 2 Kırıkkale Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, E-Posta: nstbdr@gmail.com
- 3 Kırıkkale Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, E-Posta: yurdakulkevser@gmail.com
- 4 Kırıkkale Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, E-Posta: hmalagas@gmail.com
- 5 Kırıkkale Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, E-Posta: tamereren@gmail.com
- 6 Kırıkkale Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, E-Posta: s_ozel71@yahoo.com

Giriş

İçinde bulunduğumuz yüzyılda dikkat çeken en önemli konulardan biri, dünya nüfusundaki yaşlılık oranında görülen önemli artıştır (Siviş ve Demir, 2004). Bu artışın sonucunda birçok yaşlı, kendi ihtiyaçlarını yerine getireme ve çeşitli sağlık sorunlarının oluşması gibi sorunlar yaşar. Böyle bir durumla karşılaşan belediyeler ve çeşitli şirketler yalnız yaşayan yaşlıların refah içinde yaşamlarını sürdürebilmesi için Evde Bakım Hizmetleri (EBH) vermektedirler. Bu hizmetler daha çok sağlık alanında öne çıkmaktadırlar. Evde bakım hizmetleri, evdeki hastalara yardımcı olmayı amaçlayan bir hizmet olup özellikle Fransa'da giderek büyüyen bir hizmettir (Liu vd. 2014).

Evde bakım hizmetlerini vermek üzere evlere gönderilecek personel, gün içerisinde belli sayıda eve hizmet vermeyi ve bunu yaparken zaman optimizasyonunu sağlayarak uygun rotalarla ulaştırma maliyetlerini de minimum seviyede tutmayı amaçlar. EBH'nin rotalama kısmı, bir depo ve bazı özel kısıtlamalarla birlikte bir Araç Rotalama Problemi (ARP) olarak modellenebilir. Evlere ekiplerin atanması ve burada rotaların oluşturulması, yaygın bir model olan tamsayı programlama ile karşılanmıştır (Aggarwal ve Kumar, 2019).

Bu çalışmada Ankara ilinde, evde bakım hizmetlerinde araç rotalaması konusu ele alınmıştır. Her bir ekip için ziyaret edilecek evlerin belirli bir sırada ziyaret edilmesi ARP olarak tanımlanabilmektedir. Ele alınan bu problemde her bir ekip için oluşan en kısa mesafeler hesaplanmıştır.

Materyal-Metod

Araç Rotalama Problemi

Gezgin satıcı problemlerinin özel bir hali olan ARP yaklaşık 50 yıl önce, ilk kez 1959 yılında benzin dağıtım filosu için ana depo ile istasyonlar arasında dağıtım yapan tankerin rota uzunluklarını minimize eden Danzting ve Ramser (1959) tarafından öne sürülmüştür. Clarke ve Writing (1964)'de Danzting ve Ramser'in (1959) çalışmasından esinlenerek 1964 yılında ARP için yeni bir algoritma geliştirmişlerdir. Genel bir ifadeyle ARP'nin amacı belirli sayıda araç için uygun rotaların oluşturulmasıdır. Bu rotalar depodan başlayarak ve müşterileri en uygun sırayla gezerek tekrar depoya dönmelerinden oluşmaktadır. Her bir müşteri oluşturulacak olan rotalardan birinde mutlaka yer almalıdır. ARP de bunun gibi problemin içerdiği bütün kısıtlar sağlanırken maliyet fonksiyonunu veya toplam kat edilen mesafeyi minimize etmek ana amaç iken müşteri memnuniyetini maksimize etmek yan amaçtır.

Lojistik konusunda yapılan araştırmalar neticesinde Amerika Birleşik Devletleri'nde yıllık olarak dağıtım maliyetlerine 400 milyar dolar ve İngiltere'de

ise 15 milyar sterlin ayrıldığı tahmin edilmekte ve bu maliyetler her geçen yıl daha da artmaktadır (Demircioğlu, 2013). Ürün maliyetinin yaklaşık %15 ila %20 sini dağıtım maliyetleri oluşturmaktadır. Firmalar genellikle matematiksel modelleri tercih etmeyip geçmiş verilerden yararlanarak kendi yöntemleri ile dağıtım problemlerine çözüm getirmektedir. Bu kullanılan geleneksel yöntem nedeniyle firmalar yüksek dağıtım maliyetleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Optimal olmayan dağıtım rotaları, firmalar için ekstra maliyet oluşturmaktadır. Sonuç olarak günümüzdeki rekabetçi ortamda en uygun rotaların oluşturulması maliyetler açısından firmalara büyük avantaj sağlamaktadır (Rushton vd. 2006).

Evde Bakım Hizmetlerinde Araç Rotalama Problemi

Dünyada yaşlı nüfusunun son yıllardaki artışı dikkat çekmektedir. Kişilerin yaşlılık dönemlerine has çok kapsamlı gereksinimlerinin ortaya çıkmasında bu artış önemli bir rol oynar (Siviş ve Demir, 2004). Belediyeler yaşlıyı desteklemek ve yaşlının toplumdan soyutlanmadan yaşamının devam etmesini sağlamak amacıyla evde bakım hizmetlerini, yaşlılara hizmet merkezleri olarak vermektedirler. Bu hizmetler içerisinde; temizlik ve kişisel bakım hizmetleri, bakım-onarım hizmetleri, sağlık bakım hizmetleri, psiko-sosyal destek hizmetleri ve bunun haricinde cami temizliği hizmetleri gibi hizmetler verilmektedir.

Bu hizmetler belediyeler ve şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Belediyeler bu hizmeti verebilmek için 150 adet temizlik personeli, 4 adet teknik personel, 33 adet şoför, 1 adet doktor, 5 adet hemşire, 2 adet psikolog bulunmaktadır. Hizmet; belirli vasıflara sahip personellerden oluşan ekipler tarafından verilmektedir.

Çalışmada üzerinde durulan hizmet temizlik ve kişisel bakım hizmetidir. Bu hizmet için günlük olarak 25 ekip, her bir ekip içerisinde 1 şoför ve 4 personel bulunmaktadır. Her ekip günde en fazla 5 adrese hizmet verebilmektedir. Bu ekiplerin bu özel kısıtlar içerisinde en uygun rotalarda hizmet verilebilmesi bir ARP olarak tanımlanabilmektedir.

EBH içerisinde ulaştırma maliyetleri büyük bir öneme sahiptir. Bu hizmeti verecek olan personelin dağıtımı önemsiz gibi görünse de maliyet açısından önemli bir problemdir. Bu problem EBH'nde günlük olarak çözülen gerçek hayat-taki bir optimizasyon problemdir.

Bulgular

Literatürde Yer Alan Çalışmalar

Eryavuz ve Gencer (2001) çalışmalarında, personel servis araçlarının toplam güzergâh mesafesini, sezgisel çözüm metotlarından tasarruf ve rassal tasarruf algoritmalarını ve VRP (Vecihle Routing Problem) 328 yazılımını kullanarak mi-

nimize etmeye çalışmışlardır. Bulunan çözümler tur geliştirme algoritmalarıyla daha iyi hale getirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda toplam kat edilen mesafede %28'lik iyileştirme sağlanmıştır fakat mevcut durumda aracın var olan kapasitesi kullanılamamaktadır. Mevcut kapasite ve kullanılan arasındaki farkın bir araç kapasitesinden düşük olması nedeniyle araç tasarrufu sağlanamamıştır. Düzakın ve Demircioğlu (2009) çalışmalarında, ARP için kesin ve sezgisel yöntemleri açıklamış ve gerçek hayattaki uygulamalarından bahsetmişlerdir.

Çetin ve Gencer (2010) çalışmalarında, kesin zaman pencereli-eşzamanlı dağıtım toplamalı ARP kullanmışlar ve matematiksel modeli geliştirmişlerdir. Çalışmada, amaç beklemlerin en küçükleme olarak alınmış. Sonuç olarak müşteri sayısı arttıkça problemin zorlaşp optimal çözümlerin azaldığı ve bununla beraber çözümsüz sonuçların oluştuğu görülmüştür.

Güvez vd. (2012) çalışmalarında, tıbbi atık toplama aracının kullandıkları rotanın en uygun şekilde belirlenmesi üzerinde çalışmışlar. Bu ARP'nin çözümünde tam sayılı programlama modeli kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda optimal çözüm bulunmuş ve %20,63 oranında bir iyileştirme yapılmıştır. Uzumer ve Eren (2012) çalışmalarında, ARP'nin içinde özel bir problem olan okul servisi rotalama problemini ele almışlardır. Sonuç olarak; incelenen dört servisten iki servisin mevcut durumla aynı olduğu görülmüş. Önerilen güzergahla bir serviste %21,6 diğerinde ise %3,21 oranında iyileşme olduğu gösterilmiştir.

Atmaca (2012) eş zamanlı dağıtım toplamalı ARP'ni bir kargo şirketi üzerinde incelemiştir. Problem çözümü için literatürde mevcut olan eş zamanlı toplamalı ARP modeli kullanılmıştır. Problemin çözümü sonucunda önerilen durum ile mevcut durum karşılaştırıldığında, araç sayılarında (rota sayıları) azalma, araç kapasite kullanım oranlarında artışlar ve toplam rota uzunluklarında azalmalar görülmektedir. Demircioğlu (2013) çalışmasında, bir dağıtım firmasında ARP uygulaması yapmıştır. Sezgisel yöntemlerden biri olan tasarruf yöntemi kullanmıştır. Bu çalışmanın amacı kullanılacak araç sayısını ve toplam seyahat mesafesini minimize etmektir. Kat edilen mesafe yönünden önerilen yaklaşım %24 daha iyi sonuç vermiştir. Allaoua vd. (2013) problemin çözümü için öncelikle bir tamsayılı doğrusal programlama yöntemini önermiştir ve bu modeli küçük örneklerle test etmişlerdir. Daha büyük örneklerin çözümü için tamsayılı programlama yönteminin iki probleme ayrışmasına dayanan bir metasezgisel geliştirmişlerdir. Zerenler vd. (2013) çalışmalarında, Konya Karatay Belediyesi Halk Ekmek Fabrikası dağıtım şebekesini incelemiştir. İlk bölgedeki 6 satış merkezi ve ikinci bölgedeki 5 satış merkezi dikkate alınmıştır. Problem doğrusal programlama modeli ile çözülmüştür. Sonuç olarak; ilk bölgede %20, ikinci bölgede %1 oranında bir iyileştirme sağlanmış.

Özök ve Kurul (2014) gıda sektöründe faaliyet gösteren bir dağıtım işletmesinin, üzerinde çalışmışlardır. Çalışmada tamsayılı programlama modeli kulla-

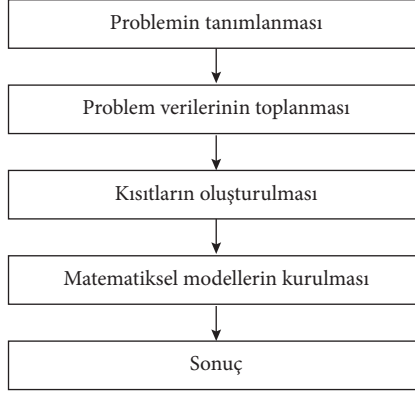
nılmıştır. Haftalık olarak mevcut rota uzunluğunda %8.55 iyileştirme yapılmıştır. Atmaca vd. (2015) bir beyaz eşya yetkili servisinin ürün dağıtımını Zaman Pencereli ARP olarak ele almıştır. Önerilen model karışık tamsayılı programlama modeli ile çözülmüştür. Sonuç olarak yetkili servis tarafından kat edilen mesafenin %67,90 oranında iyileştiği görülmüştür. Etöz ve Tulga (2015) çalışmalarında, iş sağlığı ve güvenliği (İSG) profesyonellerinin işletmelere atanması ve rotalarının belirlenmesi üzerine çalışmışlardır. Dağıtım süreleri, işletmelerde verilen hizmet süreleriyle birlikte düşünülerek maliyetlerin azaltılması bakımından orijinal bir çalışma olduğu düşünülmüştür. En-nahli vd. (2015) çalışmalarında, evde bakım hizmetlerinde karma tam sayılı doğrusal programlamaya bir yaklaşım önerilmiştir. Amaç, her bir kaynağın etkin bir biçimde kullanılması ve uygun bir çalışma planı oluşturmaktır. Çalışma sonucunda ele alınan problem için mevcut duruma göre iyileşme sağlanmıştır.

Rest ve Hirsch (2016) çalışmalarında, Viyana'daki Avusturyalı Kızıl haçlıların bakım personelinin çoğunun toplu taşıma araçlarını ve yürüyüş seçeneklerini kullandıklarını görmüşlerdir. Problemin çözümünde tabu arama tabanlı çözüm yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada iki farklı senaryo oluşturulup iki farklı iyileştirme elde edilmiştir. Çiftçi vd. (2017) diyaliz hastalarının evlerinden alınıp tedavi merkezlerine götürülmesi üzerinde rotalama yapmışlardır. Kırıkkale'de bir uygulama ile rotalama problemi üzerinde çalışmışlardır. Ulutaş vd. (2017) Sivas'ta bir fırının ARP üzerine çalışmıştır. Bu problemin çözümünde tasarruf algoritmasını önermiştir. Sonuç olarak, tasarruf algoritması sayesinde günlük 10 TL yakıt maliyeti tasarruf edilmiştir. Shi vd. (2017) çalışmalarında, evde bakım hizmetleri ARP'ndeki belirsiz talepler, bulanık değişken olarak ifade edilerek gerçek yaşam problemine daha uygun hale getirmişlerdir. Model stokastik simülasyon yöntemlerinin de içinde olduğu bir hibrid genetik algoritma ile önerilmiştir. Sonuçta 3 dizi deney gerçekleştirilerek bunlardan iyi performanslar elde edilmiştir. Alakaş vd. (2018) ARP'yi Kırıkkale ilinde geri dönüşüm üzerinde uygulamasını yapmışlardır. Sıfır atık projesi kapsamında atıkların toplanması için homojen çok araçlı rotalama problemi üzerinde çalışmışlardır. Araç rotalama problemi literatürde araştırmacılar tarafından sıklıkla ele alınan bir problem tipidir. Uygulama ve modelleme açısından karmaşık bir yapıya sahiptir. Literatürdeki uygulama alanlarına bakıldığında genellikle problem için yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu çalışmada ele alınan konunun özgünlüğü ve model sonucunda elde edilen sonuçların etkinliği ile literatüre katkı sağlanmaktadır.

Çalışma içerisinde kullanılan yöntem olan tamsayılı programlama yöntemi araştırmacılar tarafından farklı uygulama alanlarında kullanılma imkânı bulmuştur. Çalışmalara bakıldığında Al ve Eren (2012); Altunay ve Eren (2016); Taş vd. (2018) eğitim alanında, Koçtepe vd. (2018) organizasyon sektöründe uygulama yapmışlardır.

Uygulama

Çalışmanın akış şemasını Şekil 1'de gösterildiği gibidir.

Şekil 1. Uygulama İçin Sistemin Analiz ve Tasarım Şeması (Analysis and design scheme of the system for case study)

Problemin tanımlanması

Ankara'da faaliyet gösteren, kamu kurumuna bağlı EBH veren bir şirketin talebe göre ekiplerin temizlik ve kişisel bakım hizmetini vereceği evlerin rotalarının belirlenmesinde uygulanmıştır. Kimsesiz ve hiç geliri olmayan yaşlılara öncelikli olarak hizmet sağlamayı amaçlayan bir merkezdir. Bu hizmetten 60 yaş ve üzeri yalnız veya eşi ile yaşayan yanında gelini veya kızı yaşamaması şartı ile merkeze üye vatandaşlar yararlanabilmektedirler. Bu amaçlar doğrultusunda verilen hizmetler; temizlik ve kişisel bakım hizmetleri, bakım onarım hizmetleri, bakım hizmetleri, psiko-sosyal destek hizmetleri, cami temizliği hizmetleridir. Çalışmamızda temizlik ve kişisel bakım hizmeti üzerinde durulmuştur. Bu hizmeti verebilmek için şirkette çok sayıda belirli vasıflara sahip personel ve ekipler bulunmaktadır.

Verilerin toplanması

Modelin uygulanması aşamasında şirketin 1 günlük verisi baz alınarak gün içinde ekiplerin yapmış olduğu ziyaretler göz önüne alınmış ve bu adreslere yapılabilecek en uygun rotalar belirlenerek en iyi ziyaret planı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu işlemi gerçekleştirecek 5 ekip (araç) şirketten çıkacak ve 24 adres ekipler tarafından ziyaret edilecektir.

Matematiksel Model

Parametreler:

i : adres indeksi $i=1, 2, \dots, 25$

j : adres indeksi $j=1, 2, \dots, 25$

k : ekip indeksi $k=1, 2, \dots, 5$

p : adres indeksi $p=1, 2, \dots, 25$

d_{ij} = i . adres ile j . adres arasındaki mesafe (km)

Karar Değişkenleri

$X_{ijk} = \begin{cases} 1, & i.\text{adresten } j.\text{adrese } k.\text{ekip atanırsa} \\ 0, & \text{aksi halde} \end{cases}$

u_j = j .adresten alt tur oluşturmasını engelleyen değişken

Kısıtlar

Kısıt-1: Her adrese yalnızca bir ekibin gitmesi kısıtıdır.

$$\sum_{i=1}^{25} \sum_{k=1}^5 X_{ijk} = 1 \quad \forall_{j,j \neq 1} \quad (1)$$

Kısıt-2: Her adresten bir ekibin çıkması kısıtıdır.

$$\sum_{i=1}^{25} \sum_{k=1}^5 X_{ijk} = 1 \quad \forall_{i,i \neq 1} \quad (2)$$

Kısıt-3: Her ekibin 1 nolu adresten çıkması kısıtıdır.

$$\sum_{i=1}^{25} X_{1jk} = 1 \quad \forall_k \quad (3)$$

Kısıt-4: Her ekibin en fazla 6 adrese gidebilmesi kısıtıdır.

$$\sum_{i=1}^{25} \sum_{k=1}^5 X_{ijk} \leq 6 \quad \forall_k \quad (4)$$

Kısıt-5: Modelde oluşacak olan alt turların engellenmesi sağlayan kısıttır.

$$\sum_{i=1, i \neq p}^{25} X_{ipk} - \sum_{j=1, j \neq p}^{25} X_{pjk} = 0 \quad \forall_{k,p} \quad (5)$$

Kısıt-6: Modelde oluşacak olan alt turların engellenmesi sağlayan kısıttır.

$$u_i - u_j - 25 + 1 + 25 * \sum_{k=1}^5 X_{ijk} \leq 0 \quad \forall_{i,i \neq 1, c, j \neq i, j \neq 1} \quad (6)$$

Amaç fonksiyonu

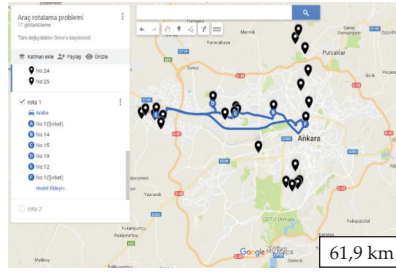
$$\min Z = \sum_{i=1}^{25} \sum_{j=1}^{25} \sum_{k=1}^5 d_{ij} * X_{ijk} \quad (7)$$

İki adres arasındaki mesafenin ekip atanma durumunda minimize edilmesi amaçlanmaktadır.

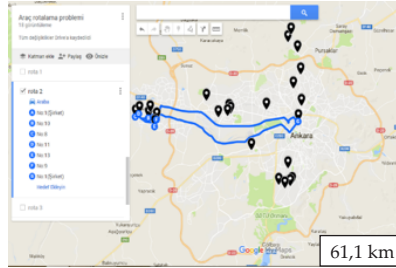
Tartışma

Yaşlılarda fonksiyon kaybı gibi nedenlerden dolayı yaşam kalitesinde azalma ve bakım ihtiyacı duyma durumu ortaya çıkmış ve yaşam kalitesinde iyileştirme konusu ön plana çıkmıştır. Vatandaşlarının bu gereksinimi gidermek isteyen belediyelerde şirketler aracılığıyla gereksinimlere evde bakım hizmetleri ile destek vermektedirler. Bu hizmette belediyelerin ve hastaların aynı anda fayda görmelerine ilişkin maliyet iyileştirme çalışması yapılmıştır. ARP günlük hayatta genellikle kişilerin geçmiş tecrübelerine dayanarak yapılmakta fakat bu yöntem daha farklı problemlerin toplam süre ve toplam maliyet gibi ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

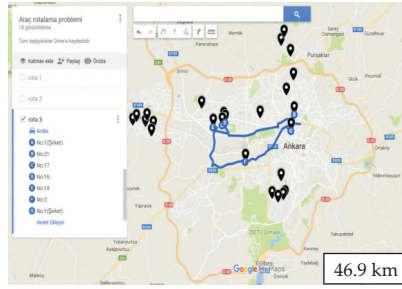
Model sonucunda 5 rota belirlenmiş ve bu rotaların harita görünümü Ekip 1, Ekip 2, Ekip 3, Ekip 4 ve Ekip 5 için sırasıyla Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4, Şekil 5 ve Şekil 6'da verildiği gibidir. Şekil 2-Şekil 6 belirlenen rotalara sonucunda ekiplere ait güzergahın detaylı görünümünü içermektedir.

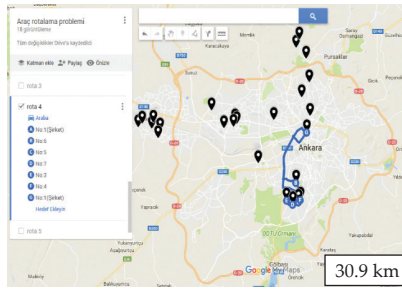
Şekil 2. Rota 1 Harita Görünümü (Map view of Route 1)

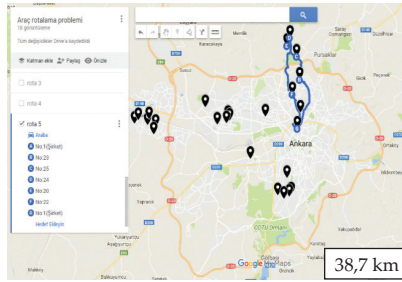
Şekil 3. Rota 2 Harita Görünümü (Map view of Route 2)

Şekil 4. Rota 3 Harita Görünümü (Map view of Route 3)

Şekil 5. Rota 4 Harita Görünümü (Map view of Route 4)

Şekil 6. Rota 5 Harita Görünümü (Map view of Route 5)

Sonuçlar ve Öneriler

Ortalama yaşam süresinin giderek uzamasıyla, bireylerde fiziksel mobilitede bozulma, fonksiyon kaybı gibi nedenlerden dolayı yaşam kalitesinde azalma ve bakım ihtiyacı duyma gereksinimleri ortaya çıkmış ve yaşam kalitesinde iyileştirme konusu ön plana çıkmıştır. Vatandaşlarının bu gereksinimi gidermek isteyen belediyelerde şirketler aracılığıyla gereksinimlere evde bakım hizmetleri ile destek vermektedirler. Bu hizmette belediyelerin ve hastaların aynı anda fayda görmelerine ilişkin maliyet iyileştirme çalışması yapılmıştır.

ARP günlük hayatta genellikle kişilerin geçmiş tecrübelerine dayanarak yapılmakta fakat bu yöntem daha farklı problemlerin toplam süre ve toplam maliyet gibi ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu problemler hastaların geniş alanlara dağılmasıyla daha da karmaşık hale gelmektedir.

Çalışmamızın genel sonucu olarak önerilen durumdaki toplam 5 araç için sırasıyla 61,9 km, 61,1 km, 46,9 km, 30,9 km, 38,7 km ve toplamda 239,5 km mesafe kat etmiştir. Yapılan uygulama sayesinde minimum maliyet ile her ekibin minimum izleyeceği rotaların oluşturulması sağlanmıştır. Ankara'da yaşlı bakım hizmeti veren bir şirketin ekiplerine uygun rotalar oluşturulmuş ve günde 20 adrese hizmet verilirken uygulama sonucunda günde 25 adrese hizmet verilmiştir. Model sonucunda mevcut durum üzerinde %25'lik bir iyileşme sağlanmıştır.

İleride yapılacak çalışmalarda evde bakım hizmetlerinde ARP matematiksel programlama yöntemleri ve metasezgisel algoritmalar ile ayrıca bu yöntemlerin entegrasyonu ile çözülerek optimale daha yakın rotalar elde edilebilir.

Kaynakça

- Allaoua, H., Borne, S., L'etocart, L. ve Calvo, R. W. (2013). A metaheuristic approach for solving a home health care problem. *Electronic Notes in Discrete Mathematics*, 41: 471-478.
- Al A. ve Eren T. (2012). Tamsayılı programlama modeli ile ders çizelgeleme problemi: Bir örnek uygulama. *Kırıkkale Üniversitesi Bilimde Gelişmeler Dergisi*, 1 (2): 47-55.
- Alakaş, H.M., Kızıldaş, Ş., Eren, T. ve Özcan, E.C., (2018). Sıfır atık projesi kapsamında atıkların toplanması: kırkkale ilinde homojen çok amaçlı araç rotalama uygulaması. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 3(3): 190-196, 2018.
- Altunay, H. ve Eren, T. (2016). Ders programı çizelgeleme problemi için 0-1 tamsayılı programlama modeli ve bir örnek uygulama. *Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering*, 21 (2): 473-488.
- Aggarwal, D. ve Kumar, V. (2019). Mixed integer programming for vehicle routing problem with time windows. *International Journal of Intelligent Systems Technologies and Applications*, 18(1-2): 4-19.
- Atmaca, E. (2012). Bir Kargo Şirketinde Araç Rotalama Problemi ve Uygulaması. *TUBAV Bilim Dergisi*, 2(25): 12-27.
- Atmaca, H., E., Vardar, S., Akbabaöz, S., Vural, A. ve Uruş, G. (2015). Ankara İlinde Ürün Dağıtımını Yapan Bir Beyaz Eşya Yetkili Servisinin Araç Rotalama Problemine Çözüm Yaklaşımı. *Politeknik Dergisi*, 18(2): 99-105.
- Clarke, G. ve Wright, J. W. (1964). Scheduling Of Vehicles from A Central Depot to A Number of Delivery Points. *Institute for operations research and the Management Science*, 12(4): 568-581.
- Çetin, S. ve Gencer, C. (2010). Kesin Zaman Pencereli- Eş Zamanlı Dağıtım Toplamalı Araç Rotalama Problemi: Matematiksel Model. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 25(3): 579-585.
- Çiftçi, O., Eroğlu, A., Bedir, N. ve Eren, T. (2017). *Kırıkkale'de araç rotalama problemi ile diyaliz hastalarının evlerinden alınması*. Harran I. Uluslararası Ar-Ge Proje Pazarı, 12 Mayıs, 2017 Şanlıurfa.
- Danzting, G. B. ve Ramser, J. H. (1959). The Truck Dispatching Problem. *Institute for operations research and the Management Science*, 6(1): 80-91.
- Demircioğlu, M. (2013). Zaman Pencereli Araç Rotalama Problemine Tasarruf Yöntemi ile Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(2): 189-205.
- Düzakın, E. ve Demircioğlu, M. (2009). Araç Rotalama Problemleri ve Çözüm Yöntemleri. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1): 68-87.
- En-nahli, L., Allaoi, H. ve Nouaouri, I. (2015). Multi-objective Modelling to Human Resource Assignment and Routing Problem for Home Health Care Services. *IFAC-PapersOnLine*, 3(48): 689-703.
- Eryavuz, M. ve Gencer, C. (2001). Araç Rotalama Problemine Ait Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, 6(1): 139-155.
- Etöz, M. ve Tulga, İ. (2015). İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri İçin Yeni Bir Model: Araç ve Hizmet Rotalama Problemi (AHRP) ve Ampirik Uygulaması. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 32: 53-65.
- Güvez, H., Dege, M. ve Eren, T. (2012). Kırıkkale'de Araç Rotalama Problemi İle Tıbbi Atıkların Toplanması. *International Journal of Engineering Research and Development*, 4(1): 41-45.

- Koçtepe, S., Bedir, N., Eren, T. ve Gür, Ş. (2018). Organizasyon görevlileri için personel çizelgeleme probleminin 0-1 tam sayılı programlama ile çözümü. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(1):25-46.
- Liu, R., Xie, X. ve Garaix, T. (2014). Hybridization of Tabu search with feasible and infeasible local searches for periodic home health care logistics. *Omega Journal*, 47: 17-32.
- Özkök, B., ve A. Kurul, F. (2014). Araç rotalama problemine tam sayılı lineer programlama modeli ve gıda sektöründe bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 43(2): 251-260.
- Rest, K. D. ve Hirsch, P. (2016). Daily scheduling of home health care services using time-dependent public transport. *Springer Science + Business Media New York*, 28: 495-525.
- Rushton, A., Croucher, P. ve Baker, P. (2006). *Handbook of Logistics and Distribution Management*. 3rd Edition, Kogan Page, Limited.
- Shi, Y., Boudouh, T. ve Grunder, O. (2017). A hybrid genetic algorithm for a home health care routing problem with time window and fuzzy demand. *Expert Systems with Applications*, 72: 160-176.
- Siviş, R. ve Demir, A. (2004). Küresel Yaşlanma ve Türkiye’de Yaşlılarla Psikolojik Danışma ve Rehberlik. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(21): 43-48.
- Taş, C., Bedir, N. ve Eren, T. (2018). 0-1 tamsayı programlama ile ders programı çizelgeleme probleminin çözümü: bir yükseköğretim kurumunda uygulama. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 3(3): 166-175.
- Uzumer, E. ve Eren, T. (2012). Okul Servisi Rotalama Problemi: Bir Uygulama. *International Journal of Engineering Research and Development*, 4(2): 1-4.
- Ulutaş, A., Bayrakçıl, A., O. ve Kutlu, M., B. (2017). Araç Rotalama Probleminin Tasarruf Algoritması ile Çözümü: Sivas’ta Bir Ekmek Fırını için Uygulama. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1): 185-197.
- Zerenler, M., Ergen, Z. ve Karaboğa, K. (2013). Vehicle Routing Problem:The Example Of Karatay Municipality, Konya. *International Journal of Social and Economic Science*, 3(1): 47-54.

NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN SAKARYA TÜRKÜSÜ ŞİİRİNİN METİN DİL BİLİMSEL GÖRÜNÜMÜ¹

Sadi GEDİK²

Öz

Bu makalede Necip Fazıl Kısakürek'in Sakarya Türküsü şiiri metin dil bilimsel metotla incelenmiştir. Şiir, bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleri açısından güçlü bir metin özelliği göstermektedir. Bağdaşıklık oluşturmak için en çok zamirler kullanılmıştır. Çeşitli art gönderim ve ön gönderim biçimleri bulunmaktadır. Tutarlılık oluşturmada ise sebep-sonuç, özelleştirme, genelleştirme, karşıtlık ve karşılaştırma ilişkilerinden yararlanılmıştır. Tutarlılık oluşturmada en fazla karşıtlık ilişkisinin varlığı dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, Sakarya Türküsü, Metin Dil bilimi

Text Linguistics Aspect of Necip Fazıl Kısakürek's Sakarya Turkusu Poetry

Abstract

In this article, Sakarya Turkusu, a poem written by Necip Fazıl Kısakürek, has been examined by a text linguistic method. The poem has strong characteristics (features) of a text when it's looked into in terms of coherence and consistency. To create coherence, pronouns have been mostly used. It also includes many types of pre-post references. To create consistency, cause-effect, personalisation, generalization, comparison and contrast have been used. The highly use of "contrast" stands out clearly in the poem to provide consistency.

Keywords: Necip Fazıl Kısakürek, Sakarya Türküsü, Text Linguistics

1 Bu çalışma, 23-25 Mayıs 2013 tarihinde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde düzenlenen Uluslararası Necip Fazıl Kısakürek Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan bildiri temel alınarak geliştirilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kahramanmaraş, E-posta: sgedik@ksu.edu.tr

Giriş

Dil, insan ve toplum hayatında geniş bir kullanım alanına sahiptir. İletişim aracı olan dil, edebî metinlerin üretilmesinin de temel malzemesidir. Hangi düzeyde olursa olsun dil yoluyla üretilen kelime, cümle, metin, paragraf vb. dil araştırmalarının konusu olagelmıştır. Kelimeler yapısal olarak, cümleler söz dizimsel özellikleri ile incelenirken sesler ve ses olayları yine dil araştırmalarının konusu olmuştur.

1960'lı yıllardan itibaren dil araştırmalarında yeni bir anlayışın ve yeni bir terimin geliştiğini görüyoruz: metin dil bilimi. Bu makalede metin dil bilimi terimi ve bu terimin alt başlıklarından olan bağdaşıklık ve tutarlılık terimleri açıklanacak ve bu çerçevede Necip Fazıl'ın Sakarya Türküsü şiiri incelenecektir. Amaç, bu şiirin metin dil bilimi bakımından niteliğini ortaya koymaktır. Sakarya Türküsü şiiri daha önce pek çok araştırmacı tarafından farklı metotlarla ve farklı bakış açılarıyla tahlil edilmiş³ olmakla beraber metin dil bilimi metoduyla tahliline rastlanmamıştır.

Metin Nedir?

Arapça kökenli bir kelime olan metin, Türkçe Sözlük'te "Bir yazıyı biçim, anlatım ve noktalama özellikleri ile oluşturan kelimelerin bütünü" şeklinde açıklanmıştır (TDK Türkçe Sözlük, 2005, s. 1382). İngilizcede metin için *text* kelimesi kullanılmaktadır. Metin dil bilimi alanının gelişmeye başlamasıyla birlikte metin kavramının çeşitli tanımları ile karşılaşmaktayız. Dilin temel işlevi iletişimdir. İletişimde kaynak ya da kaynaklar, alıcı veya alıcılara basit ya da karmaşık mesajlar gönderir. Metin, dil yoluyla üretilen, bütünlüğü olan bir mesaj(lar) dizgesidir. Öyleyse metinde görülecek ilk unsur metnin bir mesaj taşımasıdır. Günay, metni, "Belli bir bildirişim bağlamında bir ya da çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür." (Günay, 2007, s. 44) şeklinde tanımladıktan sonra bu mesajların arka arkaya bir bütünlük içerisinde sıralanmasına, başının ve sonunun belli olmasına, bildirişim değeri taşıyan, eyleme yönelik devingen bir bütün olmasına dikkat çeker. Metin, başı ve sonu ile kapalı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı yapıdır (Günay, 2007, s. 44).

En gelişmiş bildirişim dizgesi olan insan dilinin en üst düzeydeki birimi metin, cümlelerin/sözcelerinin basit, rastgele, ardışık olarak sıralanması ile oluşturulmuş bir yapı değildir. Metin, cümleler/sözceler arası çeşitli düzeylerdeki ilişkilerle oluşturulmuş bağdaşık, tutarlı bir dilsel birimdir. Metin "bütünlük" ve "birlik"

3 Sakarya Türküsü şiirinin çeşitli tahlilleri için şu eserlere bakılabilir: Sıddık Akbayır (2013), **Cümle ve Metin Bilgisi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, s: 353-373; Nurullah Çetin vd. (2011) **Tanzimat'tan Bugüne Yeni Türk Edebiyatı Şiir Çözümlemeleri**, Kesit Yayınları, İstanbul; Mustafa Durak (2007), **Ben Terkisinde Necip Fazıl Metin Çözümlemeleri**, İstanbul, s: 93-112; Muhittin Eliaçık (2012), **Sakarya Türküsü ile Su Kasidesinin Damar Kökleri**, Ulusal Türk Edebiyatında Sakarya Sempozyumu 17-18 Ekim 2012.

arz eden, anlaşılabilen, yorumlanabilen ve metinsel/sosyal/kültürel bağlam içerisinde belli çıkarımlar yapılabilen, belli mesajlar veren dilsel bir bütünlüktür (Yılmaz, 2010, s.61).

Doğan Aksan ise *metni* şöyle tanımlar: “Bir iletişim sırasında gerçekleşen, bir-biriyle ve dil dışı etkenlerle bağlantılı bir sözceler bütünüdür (Aksan, 1995, s. 257). Demek ki metnin ortaya çıkış şartları metnin anlamlandırılmasında önem kazanmaktadır. Metin bir birimdir, uç uca eklenmiş tümceler dizisinden başka bir şeydir. Metin denilen bu birim “uyumluluk” (cohesion) ve “tutarlılık” (coherence) ilişkilerini içerir. Metnin uyumluluğunu incelemek, tümcelerin metin içinde çizgisel bir biçimde (adılların, fiil zamanlarının, bağlaçların yinelenmesi vb.) birbirine eklenmesini incelemektir. Buna karşılık bir metnin tutarlılığı, ait olduğu söylem türüne göre, söz konusu metnin tümünün düzenlenişini ilgilendiren kurallardan kaynaklanır (Kıran, 2002, s. 280).

Bir metin, sözcce dediğimiz cümlelerden veya bağlam içerisinde anlamlı daha küçük parçalardan oluşur. Metni oluşturan bu sözceler rastgele bir araya gelmiş sözler değildir. Metnin parçaları hem dilbilgisel açıdan doğru, hem mantıklı hem de bu parçaların kendi içinde bir bütünlüğü olmalıdır. Sözceler birbirine çeşitli biçimlerde bağlanarak anlam bütünlüğü oluşturur. İletişimdeki izlek yani sözü edilen şey, metni oluşturan sözcelerin anlamlı, mantıklı ve dilbilgisel açıdan doğru sıralanmasıyla ortaya çıkar.

Metin Bilim veya Metin Dil Bilimi

Metin dil bilimi için zaman zaman metin bilim terimi de kullanılmıştır. Metin incelemesi, metin tahlili, edebiyat araştırmalarının, belagatın hep konusu olmuştur. Metin dil biliminin konusu metin incelemesidir. Ancak metin dil bilimin metin inceleme metodu, geleneksel metin tahlili metodundan ayrılır. “Metin bilim metnin örgütleniş biçimini, onun bünyesinde yer alan toplumsal, düşünsel, imgesel ve daha nice yapıların belirlenimlerini inceler. Metin bilim, yazınsal iletişimin değişik düzlemlerde, hangi aşamalardan geçerek geliştiğini, okur ile yazar etkileşiminde her birinin konumunun ne olduğunu ele alır (Günay, 2007, s. 52).

Metin dil bilimi, bir metnin özellikle bütünselliğini oluşturan unsurları tespit ederek bu metnin metinselliğini belirlemeye çalışır. Metin dil bilimi, sözcelerden oluşan ve cümle üstü birimler olarak belirtilen metni inceler. Metin dil bilimine göre insan bildirişimi, cümlelerle değil metinlerle sağlanır (Aksan, 1995, s. 257). Yani metin dil bilimi, metni oluşturan sözceler arasında sıkı bir ilişki olduğunu savunur ve iletişim aracı olan metnin yapısını, kurgusunu, bütünselliğini ortaya koyar.

“...son otuz yıldan beri dil bilimin yeni bir dalı olarak “metin dil bilimi” gelişmiştir. Bu yeni dal, tıpkı eski biçem bilim gibi, betimsel ve eleştirel bir bakış

açısıyla kendini çevreleyen toplumsal yapılarla ilişkileri içinde ya da dışında bir metnin değişik yapılarını ortaya koymaya çalışır. Bu metin kuramlarında, akılda tutulması gereken iki anahtar sözcük vardır: Birincisi “dil edimleri”, ikincisi “metinsel tutarlılık”tır. Bu iki kavram her tür metin çözümlemesinin özünü oluşturur.” (Kıran, 2002, s. 279).

Doğan Günay, metin bilimin amacını ve yöntemini şu şekilde sıralar:

- ❖ Metnin dilsel yapısını incelemek, genel bir metin içinde tutarlılık ve anlam olgusunu ele almak, son olarak da değişik metinler arasında farklı ve ortak yönleri dilsel boyutta ve anlam yaratma açısından irdelemek.
- ❖ Yazar-metin-okur ilişkisinde yazar ile okurun işlevlerini ve sınırlarını belirlemek, bu iki kutup arasında dilsel ve metin yoluyla yapılan iletişimi tanımlamak.
- ❖ Dilsel üretim olgularının işleyişini incelemek, yazma eyleminin, yaratıcılık eyleminin temeline inmek. Yaratma eylemi kadar temel bir işlev olan anlamlandırma eylemini, okuma açısından ele almak.
- ❖ Yazın üretiminin tek amacının yazarlar, dönemler, yazar adlarının öğretimi olmadığını kavratmak. Metin ile tarihsel zaman, metin ile yazarın yaşamı, metinde kullanılan izlekler ile yazarın yaşamı arasına sıkıştırılmış bir yazın üretiminin, metni anlamada ve anlamlandırmada yetersiz kalacağını göstermek.
- ❖ Yazın tarihi incelemesi ile yazınsal bir yapının incelemesinin aynı şey olmadığını göstermek (Günay, 2007, s. 53).

Metin Dil Bilimi Açısından Şiir

Metin dil bilimi araştırmalarında metin incelemesi olarak başlangıçta genellikle düz yazı söz konusu edilmiştir. Ancak günümüz metin dil bilimi çalışmalarında şiirlerin de metin özelliği gösterebileceği düşünülerek şiirlerin de metin dil bilimi anlayışına göre incelendiği görülmektedir. “En eski örneklerden bugüne, birbirinden çok farklı türleri ve dönemleriyle, geleneksel ve modern örnekleriyle şiir, ozan ve dinleyen/okuyanyla belli bir bildiriye aktaran bir metin sayılır (Aksan, 1995, s. 258).” Her ne kadar şiir öncelikle estetik bir kaygıyla hissettirmeye dayalı bir tür olsa da neticede şiirin de bir mesajı, bir iletisi bulunur. Şiirlerin de kendine has bir kurgusu, bir yapısı ve bütünlüğü bulunur. İşte bu yönüyle şiirler de metinsellik açısından incelenmelidir. S. Levin, “İster şiir dilinde olsun, isterse başka bir türlü olsun, herhangi bir metnin bir bütünlük ortaya koyduğu söylenebilir. Bizim için önemli olan gerçekten şiir olarak kabul edilen metinlerdeki özel bütünlüğün bulunmasıdır (Aksan, 1995, s. 258)” diyerek şiirlerin metinselliğine dikkat çeker.

Türkiye'de yapılan metin dil bilimi çalışmalarının da çoğunlukla düz yazı metinleri üzerine olduğunu söyleyebiliriz.⁴ Bununla beraber 6645 beyitlik tarihi manzum bir metin olan Kutadgu Bilig'in metin dil bilimi metoduyla incelendiği (Parlak 2009) de bilinmektedir.

Metin Dil Bilimi Terimi Olarak Bağdaşıklık ve Tutarlılık

Beaugrande ile Dressler (1981, s. 13) metinselliği meydana getiren ölçütleri yedi başlık halinde belirlerler. Bunlar: 1. Bağdaşıklık 2. Tutarlılık 3. Amaçlılık 4. Kabul edilebilirlik 5. Bilişsellik 6. Durumsallık 7. Metinlerarasılık.

Bir metnin metin dil bilimi yöntemleriyle incelenmesinde bu yedi temel kavramın öne çıktığı görülür. Bu çalışmada bunlardan sadece bağdaşıklık ve tutarlılık üzerinde durulacaktır.

Bir metnin, basit cümleler dizisi olmaktan çıkıp metin olabilmesi için içerdiği bazı bilgilerin ve öğelerin yinelenmesi, bu öğeler yinelenirken bir yandan da metinde sözü edilen konunun bir sona, bir sonuca doğru ilerlemesi ve gelişmesi, bunun için de yeni öğelerin ve yeni bilgilerin metne katılması gerekmektedir. Aynı zamanda birbiriyle çelişen fikirlerin bir arada bulunmaması ve metne konu olan göndergelerin dış dünya gerçekliğiyle örtüşmesi, bunlarla belli bir bağlantı içinde olması gerekmektedir (Onursal, 2003, s. 121-132).

Bağdaşıklık, metni oluşturan cümlelerin gramatikal olarak doğru olması ve dilbilgisel unsurlarla birbirine bağlanmasıyla bir bütünlük oluşturulması anlamındadır. Dolayısıyla bunu sağlayan bağlaç, gönderim, zamir gibi unsurlar cümlelerin yüzey yapısında rahatlıkla görülebilir.

Tutarlılık ise metnin anlam boyutuyla ilgilidir. Metinde anlatılan bilgilerin, duyguların, düşüncelerin belli bir mantık içerisinde birbiriyle ve dış dünya gerçekliği ile uyumlu olması anlamındadır. Bağdaşıklık unsurları cümlede kendisini açıkça gösterirken, tutarlılık özelliği geçmiş hayata ait bilgi, tecrübe ve muhakeme ile tespit edilebilecek daha karmaşık bir süreçtir.

4 Türkçe mensur metinler üzerine yapılan bazı metin dilbilim incelemeleri: 1. Leyla SUBAŞI-Uzun, *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Simurg Yayn. Ankara 1995; Alper Bahtiyaroğlu, *Ahmet Mithet Efendi'nin Tiyatrolarında Metindilbilimsel Görünümler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2006; Nuray Güllü, *Sessiz Ev Üzerine Bir Metin Dilbilim Çalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2004; Tazegül Demir, *Peyami Safa'nın Yalnızız Adlı Romanının Metin Dilbilimsel Çözümlemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2006; Selma Elyıldırım, *Ömer Seyfettin Öykülerinde Artgönderim Kullanımı*, A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 36, Erzurum 2006; 6. Sedat Balyemez, *Dede Korkut Hikâyelerinin Metin Dilbilimsel Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniv. Sos. Blm. Enst. Ankara 2011.

Bağdaşıklık

Bağdaşıklık, bir yazının metin olmasını sağlayan metin içi ilişkileri kuran dile ilgili özelliklerin tümünü belirtir (Günay, 2007, s. 71). Mesela “Dışarıda şiddetli bir yağmur vardı. Bu nedenle insanlar kapalı mekânlara koşuyordu.” cümlelerinin bağdaşıklığını sağlayan “bu nedenle”dir.

“Sebe kavmi içinde üç kişi vardı. Biri çok uzakları görürdü *ama* kördü. Karıncayı görürdü *ama* Süleyman’ı görmezdi. Diğeri gayet iyi duyardı *ama* sağırdı” (Okuyucu, 2010, s. 84).

Altı cümleden oluşan bu metinde *biri, ama, ama, diğeri, ama* olmak üzere beş adet bağlantı unsuru kullanılmıştır. Bunlar metindeki cümleler arasında bir bağlantı sağlarken metinde arka arkaya sıralanan çizgisel bir gelişmeyi de temin eder. Ayrıca “Karıncayı görürdü **ama** Süleyman’ı görmezdi.” cümlelerinde ortak gizli özne ve ama bağlacı yoluyla yine bağlantı oluşturulmuştur.

Metin, bağdaşık tümce dizilişleridir ya da metin, birden çok tümceciğin kendi içinde bir bağıntısı ve ilişkisi ile oluşmuştur. Bu durumda bağıntı, tümcelerin art arda gelmesini ve metnin çizgiselliğini belirtir (Günay, 2007, s. 74).

Bağdaşıklık, metindeki bir ögenin yorumunun bir başka ögeye bağlı olması durumudur. Metin kavramının içerdiği bütünlüğü şekil olarak yansıtmaları bakımından metnin temel özelliği niteliğindedir. Bir metnin dış şekillerinin; cümle ve paragraflarının dil bilgisi açısından birbirine bağlı oluşu, yani dil bilgisine ait yapıların, öğelerin birbiriyle bağıntılı olması bağdaşıklığı ifade eder (Karatay, 2010, s. 374).

“Çocuk okula geldi ama onu kimse görmedi.” cümlelerinde *onu* zamirinin anlamını çıkarabilmemiz birinci cümledeki çocuk kelimesi ile mümkün olmaktadır.

Bağdaşıklık; art gönderim, ön gönderim, yineleme, eksilteli yapılar, örtük anlatım vb. unsurlarla sağlanır.

Sakarya Türküsü Şiiri ve Şiirin Metin Dil Bilimsel Görünümü

Sakarya Türküsü Şiiri Hakkında Genel Bilgiler

Necip Fazıl, Sakarya Türküsü’nü 1949 yılında Ankara’dan İstanbul’a dönerken seyrettiği Sakarya Nehri’nin kendi üzerinde uyandırdığı duygulardan yola çıkarak yazmıştır (Çetin, 2011, s. 225). Şiir hece vezni ile yazılmış olmakla beraber terakib-i bent formundadır. Üç bentten oluşur. Birinci bent 9, ikinci ve üçüncü bentler 8’er beyitten oluşur. Toplam 25 beyittir.

Sakarya Türküsü aslında bir türkü formunda değildir. Ancak Necip Fazıl, muhtemelen şiirin anonim bir eser gibi topluma mal olmasını arzuladığı için şiire

Türkü adını vermiştir (Çetin, 2011, s. 234). Sakarya Türküsü şiiri, gerçekten de onun en çok okunan, toplumda en bilinen şiirlerinden biri olmuştur. Sakarya Türküsü, muhteva olarak bir tarih, toplum ve insan muhasebesi şiiridir.

Sakarya Türküsü'nde Bağdaşıklık Unsurları

Art Gönderim

Bir metinde bütünlük içinde daha önce ve daha sonra aynı sözcük, izlek, kavram ya da düşünce aynı biçimde ya da farklı biçimde yeniden kullanılabilir. Her metinde başka öğelere göre yorumlanabilecek art gönderimsel ve ön gönderimsel birimler bulunur. Bu tür yapılar bağlamsal bir durumu ilgilendirir ve sıralı tümceelerde dil ekonomisi adına yapılır. Daha uzun aralıklarla yapılan art gönderim ya da ön gönderim ise metin tutarlılığı ve bağıntısı içinde değerlendirilir. Genel metin içinde bir şey söylenir, sonra aynı şeye gönderimde bulunulur (Günay, 2007, s. 76).

“(1) *Nasrullah Han*, kardeşini de yanına alarak Mirza Celil ile tanışmak için Aliabad'a geldi. (2) *Onlar* Mirza Celil'i Keleyber'e yerleşmek üzere davet ediyorlardı. (3) *Mirza Ali Ekber*buna kati olarak itiraz etti. (4) O, ne olursa olsun *Tebriz'e* gitmeye can atıyor, (5) *orada* derginin yayınına devam ettirmek azmiyle yaşıyordu” (Özkan, 2002, s. 98).

Bu metinde birinci cümlede *NasrullahHan* ve *kardeş*kelimeleri kullanıldıktan sonra bu iki göstergeye gönderme yapmak üzere bir sonraki cümlede *onlar* zamiri kullanılmıştır. *Onlar* zamiri *Nasrullah Han*ve *kardeş*kelimelerinin art gönderimidir. Dördüncü cümledeki *o* zamiri üçüncü cümledeki *Mirza Ali Ekber*'i anlatmaktadır. Dolayısıyla buradaki *o* zamiri *Mirza Ali Ekber*'in art gönderimidir.

Şiirdeki art gönderimler

Art gönderim çeşitli biçimlerde yapılabilmektedir. İncelenen şiirde aynı göstergenin tekrar edilmesiyle yapılan art gönderimler, zamirlerle yapılan art gönderimler, bir göstergenin yerine aynı anlama gelebilecek şekilde bir sıfatın kullanılmasıyla yapılan art gönderimler, bir göstergenin eş anlamlısı ile yapılan art gönderimler, fiilin isimleştirilmesi ile yapılan art gönderimler tespit edilecektir. Şiirde bu şekilde pek çok art gönderim yapılmıştır.

Aynı göstergenin tekrar edilmesiyle yapılan art gönderimler

Aynı göstergenin tekrar edilmesiyle yapılan art gönderimler kadim belagat ilmindeki tekrar sanatına bir yönden benzemektedir ancak farklı yönü de bulunmaktadır. Zira her ikisinde de aynı kelime veya kelime grubu tekrar edilmektedir. Belagat ilmindeki tekrar sözün etkisini güçlendirmek amacıyla anlamın üzerinde yoğunlaştığı söz ya da söz öbeklerini arka arkaya yinelemektir. *Yüzün berg-i gül-i terdir gül-i ter / Boyun serv ü saneoberdir saneober*örneğindeki gibi (Dilçin, 1983, s. 452). Ancak art gönderimde hemen arka arkaya olması veya anlamı güçlendirme-

si gibi bir amacı yoktur. Metin dil biliminde aynı göstergenin tekrar edilmesiyle yapılan art gönderimlerde amaç, metinde bütünlüğü ve metnin unsurları arasındaki irtibatı sağlamaktır.

Şiire ismini vermiş olan Sakarya göstergesi on bir defa tekrar edilmiştir. Sakarya göstergesi şiirde Türk milletinin sembolü olarak kullanılmış ve şiirde hâkim izleği göstermek için hem şiirin başında hem ortalarında hem de sonunda tekrar edilmiştir.

İnsan bu, su misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan benim, öbür yanda Sakarya.
Fakat Sakarya başka, yokuş mu çıkıyor ne,
Kurşundan bir yük binmiş, köpükten gövdesine;
Çatlıyor, yırtınıyor yokuşu sökmek için.
Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin?
Rabb'im isterse, sular büklüm büklüm burulur,
Sırtına Sakarya'nın, Türk tarihi vurulur.
Eyyvah, eyyvah Sakarya'm, sana mı düştü bu yük?
Bu dava hor, bu dava öksüz, bu dava büyük! ..
Ne ağır imtihandır, başındaki, Sakarya!
Binbir başlı kartalı nasıl taşır kanarya?
Şimdi dövün Sakarya, dövünmek vakti bu an;
Kehkeşanlara kaçmış eski güneşleri an!
Bütün bunlar sendedir, bu girift bilmeceler;
Sakarya, kandillere katran döktü geceler.
Vicdan azabına eş, kayna kayna Sakarya,
Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya!
Sakarya, saf çocuğu, masum Anadolu'nun,
Divanesi ikimiz kaldık Allah yolunun!
Yol onun, varlık onun, gerisi hep angarya;
Yüzüstü çok süründün, ayağa kalk, Sakarya! ..

Şiirdeki izleklerden birisi insan kavramı üzerinedir. Bu çerçevede insana dair hakikatleri göstermek üzere insan göstergesi dört defa tekrar edilerek art gönderim yapılmıştır.

İnsan bu, su misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan benim, öbür yanda Sakarya.
Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; birinden nur akar; birinden kir.

İnsandır sanıyordum mukaddes yüke hamal.
Hamallık ki, sonunda, ne rütbe var, ne de mal.
İnsan üç beş damla kan, ırmak üç beş damla su;
Bir hayata çattık ki, hayata kurmuş pusu.

Necip Fazıl'ın Türkçesinde *dava* kelimesinin özel bir yeri vardır. Bu sebeple şiirlerinde ve nesirlerinde çok kullandığı kelimelerden biridir. Şiirde bahsedilen dönem Türk milleti için çetin bir dönemdir. *Dava* var olma davasıdır. Muhtevaya uygun olarak *dava* kelimesi de şiirde dikkat çeken kelimelerden biridir. Aynı göstergenin tekrar edilmesiyle yapılan art gönderimlerden birisi de *dava* göstergesinin tekrarıyla yapılmıştır. *Dava* göstergesi şiirde üç defa kullanılır.

Eyvah, eyvah, Sakaryam, sana mı düştü bu yük?
Bu *dava* hor, bu *dava* öksüz, bu *dava* büyük! ..

Şiirde üzerinde durulan izleklerden biri, hayat, insan ve kainat felsefesine dair hususlardır. Bu çerçevede hayat ve kainat akıcıdır, her şey kendi kuralları içinde çizgisel olarak yürümektedir. Şair bu anlayışı okuyucuya hissettirmek için *akmak* fiilini beş defa kullanır ve bir başka art gönderim yapar. Hatta aynı kökten türemiş *akıncı* göstergesinin kullanımının da tesadüf olmadığını söyleyebiliriz.

İnsan bu, su misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan benim, öbür yanda Sakarya.
Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; birinden nur akar; birinden kir.
Akışta demetlenmiş, büyük, küçük, kâinat;
Şu çıkan buluta bak, bu inen suya inat!
Nerede kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden şanlı akıncı, ne gün döner yurduna?

Bazı göstergeler vardır ki hayatın akıcılığını, zamanın çizgiselliğini bize daha canlı sezdirir. Şair özellikle akışkan göndergelerin göstergelerini kullanarak okuyucuyu şiirin atmosferine dahil eder. *Su* hayatın en vazgeçilmez nesnelere biridir. Ancak *su* aynı zamanda ırmaktaki akışkanlığı ile bize hayatın ve zamanın sürekliliğine işaret eder. Şiirde *su* göstergesi yedi defa kullanılmıştır.

İnsan bu, su misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan benim, öbür yanda Sakarya.
Su iner yokuşlardan, hep basamak basamak;
Benimse alın yazım, yokuşlarda susamak.
Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; birinden nur akar; birinden kir.

Akışta demetlenmiş, büyük, küçük, kâinat;
Şu çıkan buluta bak, bu inen *suya* inat!
Çatlıyor, yırtınıyor yokuşu sökmek için.
Hey Sakarya, kim demiş *suya* vurulmaz perçin?
Rabbim isterse, *sular* büklüm büklüm burulur,
Sırtına Sakarya'nın, Türk tarihi vurulur.
İnsan üç beş damla kan, ırmak üç beş damla *su*;
Bir hayata çattık ki, hayata kurmuş pusu.

İnsan hayatı iniş ve yokuşlarla doludur. Şiirde zorluğun, imkânsızlığın sembolü olarak kullanılan *yokuş* göstergesi üç defa kullanılarak art gönderim yapılmıştır.

Su iner *yokuşlardan*, hep basamak basamak;
Benimse alın yazım, *yokuşlarda* susamak
Çatlıyor, yırtınıyor *yokuşu* sökmek için.
Hey Sakarya, kim demiş *suya* vurulmaz perçin

Yukarıda belirtilen aynı göstergenin tekrar edilmesiyle yapılan art gönderimlere, yük, hamal, yurt, *Allah* ve *hayat* göstergeleri ile yapılan art gönderimleri de ekleyebiliriz. Yük üç defa, hamal iki defa, *yurt* iki defa, *Allah* iki defa, hayat ise üç defa tekrar edilmiştir.

Zamirlerle yapılan art gönderimler

Metinde önce bir isim kullanılır, daha sonra o ismin yerine geçecek şekilde bir zamir kullanılır. Zaman zaman birden fazla ismin yerine çokluk ifade eden bir zamir de kullanılabilir. Zamirler dilde aynı kelimelerin tekrar edilmesini önlemek için metin içinde bağdaşıklığın sağlanmasında art gönderim yaparak katkı sağlar. Zamirin işaret ettiği isim, zamirden çok uzakta kullanıldığında okuyucu açısından yorumlanmakta zorluk oluşturabilir. Şiirde zamirlerle yapılan art gönderimlerle karşılaşmaktadır.

İncelenen şiirin daha ilk beytinde sözceleme öznesi olarak şair ilk "ben"ini kullanır. Zamirler metin içinde birtakım eklerle de isim gibi kullanılabilir.

İnsan *bu*, su misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan *benim*, öbür yanda Sakarya.
Su iner *yokuşlardan*, hep basamak basamak;
Benimse alın yazım, *yokuşlarda* susamak.
Eyyah, eyyah, *Sakaryam*, sana mı düştü bu yük?
Bu dava hor, bu dava öksüz, bu dava büyük! ..

Beyitte geçen sana zamiri kendinden önce kullanılmış olan *Sakarya* isminin yerine kullanılmıştır. Sana zamiri *Sakarya* kelimesinin art gönderimidir.

Bütün bunlar *sendedir*, bu *girift bilmeceler*;
Sakarya, kandillere katran döktü geceler.

Bu beyitte hem ön gönderim hem de art gönderim vardır. *Sendedir* derken kastedilen *sen Sakarya'dır*. *Sakarya* göstergesi şiirde daha önce pek çok defa geçmiştir. Dolayısıyla buradaki *sen* zamiri *Sakarya'nın* art gönderimidir. Diğer yandan bunlar zamiri kendinden sonra gelen *girift bilmecelere* işaret etmektedir. Bunlar zamiri *girift bilmecelerin* ön gönderimidir.

Şiirdeki diğer zamirler ise şöyledir:

Biri, kim, sana, hani, bunlar, sendedir, siz, sen, ben, bizi, bana, sana, sen, ben, onun, onun, nerede.

Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; *birinden* nur akar; *birinden* kir.

Çatlıyor, yırtınıyor yokuşu sökmek için.
Hey Sakarya, *kim* demiş suya vurulmaz perçin?

Eyvah, eyvah, Sakarya'm, *sana mı* düştü bu yük?
Bu dava hor, bu dava öksüz, bu dava büyük! ...

İnsandır sanıyordum mukaddes yüke hamal.
Hamallık ki, sonunda, *ne* rütbe var, ne de mal,

Hani Yunus Emre ki, kıyında geziyordu;
Hani ardına çil çil kubbeler serpen ordu?

Nerede kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden şanlı akıncı, ne gün döner yurduna?

Bütün *bunlarsendedir*, bu *girift bilmeceler*;
Sakarya, kandillere katran döktü geceler.

Geldi ölümlü yalan, gitti ölümsüz gerçek;
Siz, hayat süren leşler, *sizi kim* diriltecek?

Sen ve *ben*, gözyaşıyla ıslanmış hamurdanız;
Rengimize baksınlar, kandan ve çamurdanız!

Akrebin kiskacında yoğurmuş *bizi* kader;
Aldırma, böyle gelmiş, bu dünya böyle gider!

Bana kefendir yatak, sana tabuttur havuz;
Sen kıvrıl, *ben* gideyim, son Peygamber kılavuz!

Yol *onun*, varlık *onun*, gerisi hep angarya;
Yüzüstü çok süründün, ayağa kalk, Sakarya! ...

Sözcüksel art gönderim

Anlatım bir sözcük ya da sözcük grubu ile verilir, daha sonra bu sözcük farklı biçimde yinelenir. Burada aynı kavram ya da sözcüğün eş anlamlısı ya da üst anlamlısı ile aynı dilsel yapı içinde bir yinelenme söz konusudur (Günay, 78). Mesela “Gökyüzünde kuşlar uçuyordu. Çoban büyük bir heyecanla yere düşen serçeyi yakaladı.” cümlelerinde sözcüksel art gönderim yapılmıştır. Birinci cümledeki *kuşlar* ikinci cümledeki *serçenin* üst anlamlısıdır.

İnsan bu, *su* misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan *benim*, öbür yanda *Sakarya*.

Beyitinde insan ve ben arasında, *su* ile *Sakarya* arasında sözcüksel art gönderim vardır.

İnsan, *ben'in* üst anlamlısıdır. *Su* ise *Sakarya'nın* üst anlamlısıdır.

Sakarya göstergesi şiirde on bir defa tekrar edilir. *Sakarya* bir ırmağın adıdır. Şiirin on sekizinci beyitinde *Sakarya* göstergesinin üst anlamlısı olan ırmak göstergesi kullanılır.

İnsan üç beş damla kan, ırmak üç beş damla *su*;
Bir hayata çattık ki, hayata kurmuş pusu.

Dördüncü beyitte *kâinat* göstergesi *bulut* ve *su* göstergelerinin üst anlamlısıdır. Yani bu beyitte de bir sözcüksel art gönderim söz konusudur.

Akıшта demetlenmiş, büyük, küçük, *kâinat*;
Şu çıkan *buluta* bak, bu inen suya inat!

Şiirde “*Sakarya*” Türk tarihinin bir döneminin sembolüdür. Yedinci beyitte geçen “*Türk tarihi*” “*Sakarya*”yı da içine alan bir üst anlatımdır.

Rabbim isterse, sular büklüm büklüm burulur,
Sırtına *Sakarya'nın*, *Türk tarihi* vurulur.

Şiirin on ikinci beytinde *kehkeşanlara kaçmış eski güneşler* Türk tarihinde millet için önemli işler yapmış başarılı model insanlardır. Bununla ilgili olarak on üçüncü beyitte zikredilen *Yunus Emre* ve on dördüncü beyitteki *şanlı akıncı* bu *eski güneşlerin* alt anlamlısıdır.

Şimdi dövün *Sakarya*, dövünmek vakti bu an;
Kehkeşanlara kaçmış eski güneşleri an!

Hani *Yunus Emre* ki, kıyıda geziyordu;
Hani ardına çil çil kubbeler serpen ordu?

Nerede kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden *şanlı akıncı*, ne gün döner yurduna?

On birinci beyitte de parça-bütün ilişkisine dayalı bir art gönderim yapılmaktadır. Beyitteki *acı bir lokma, zehirle pişmiş aşın* bir parçasıdır.

Yalnız acı bir lokma, zehirle pişmiş aştan;
Ve ayrılık, anneden, vatandan, arkadaştan.

Göstergenin eş anlamlısının kullanılmasıyla yapılan art gönderimler de metinlerde genellikle çok karşılaşılan bir art gönderim biçimidir. Sakarya Türküsü şiirinde Necip Fazıl bu tür art gönderimlere de başvurmuştur:

sökmek → *çıkmaq*

Fakat Sakarya başka, yokuş mu *çıkıyor* ne,
Kurşundan bir yük binmiş, köpükten gövdesine;

Çatlıyor, yırtınıyor yokuşu *sökmek* için.
Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin?

Rab → *Allah*

Rabb'im isterse, sular büklüm büklüm burulur,
Sırtına Sakarya'nın, Türk tarihi vurulur.

Mermerlerin nabzında hâlâ çarpar mı tekbir?
Bulur mu deli rüzgâr o sedayı: *Allah* bir!

şimdi → *bu an*

Şimdi dövün Sakarya, dövünmek vakti **bu an**;
Kehkeşanlara kaçmış eski güneşleri an!

vatan → *yurt*

Yalnız acı bir lokma, zehirle pişmiş aştan;
Ve ayrılık, anneden, *vatandan*, arkadaştan.

Vicdan azabına eş, kayna kayna Sakarya,
Öz *yurdunda* garipsin, öz *vatanında* parya!

hani → *nerede*

Hani Yunus Emre ki, kıyıda geziyordu;
Hani ardına çil çil kubbeler serpen ordu?

Nerede kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden şanlı akıncı, ne gün döner yurduna?

tekbir → *Allah bir*

Mermerlerin nabzında hâlâ çarpar mı *tekbir*?
Bulur mu deli rüzgâr o sedayı: *Allah bir*!

Fiilin isimleştirilmesiyle yapılan art gönderimler

Bir metinde önce bir fiil çekimlenerek kullanılır, daha sonra aynı fiil isimleştirilmek suretiyle art gönderim yapılabilir. Metinde bağdaştırıcı unsur olarak kullanılır.

akar → *akan* → *akış*

İnsan bu, su misali, kıvrım kıvrım *akar* ya;
Bir yanda *akan* benim, öbür yanda Sakarya.

Her şey *akar*, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; birinden nur *akar*; birinden kir.

*Akışt*a demetlenmiş, büyük, küçük, kâinat;
Şu çıkan buluta bak, bu inen suya inat!

dövün → *dövünmek*

Şimdi *dövün* Sakarya, *dövünmek* vakti bu an;
Kehkeşanlara kaçmış eski güneşleri an!

çeker → *çekmez*

Kafdağını assalar, belki *çeker* de bir kıl!
Bu ifritten sualin, kılını *çekmez* akıl!

geldi → *gelmiş*

gitti → *gider* → *gideyim*

Geldi ölümlü yalan, *gitti* ölümsüz gerçek;
Siz, hayat süren leşler, sizi kim diriltecek

Akrebın kısılcacında yağurmuş bizi kader;
Aldırma, böyle *gelmiş*, bu dünya böyle *gider*!

Bana kefendir yatak, sana tabuttur havuz;
Sen kıvrıl, ben *gideyim*, son Peygamber kılavuz!

Çağrışımsal art gönderim

Çağrışımsal ilişkilendirme sözcüksel art gönderime bağlı olarak yapılır. Bu tür ilişkilendirmede bütün-parça, tüm-tek gibi ilişki durumu söz konusudur. Her türlü sanatsal anlatımda ve tanıtlarlarda çağrışımsal art gönderime sıklıkla başvurulur (Günay, 2007, s. 79). Çağrışımsal art gönderim belagat ilmindeki telmih sanatını hatırlatmakla beraber çağrışımsal art gönderim telmihe göre daha kapsayıcıdır. Telmihte çağrışım yapılan olay geçmişteki bilinen bir olaydır. Ancak çağrışımsal art gönderimde geçmişteki belli bir olayın olması şart değildir. Her türlü kavram çağrışımsal art gönderimin içerisinde olabilir.

Sakarya Türküsü şiiri aslında büyük ölçüde Türk tarihine çağrışımsal art gönderim yapar. Yedinci beyitte "Sırtına Sakarya'nın Türk tarihi vurulur." mısrasında "Türk tarihi" zikredildikten sonra çağrışımsal art gönderim unsuru olarak "kehkeşanlara kaçmış eski güneşler", "çil çil kubbeler serpen ordu", "şanlı akıncı" "masum Anadolu" ifadeleri bize hep Türk tarihini çağrıştırır.

On beşinci beyitte zihnimizde İslam'ın sembolü olan bir cami ve minare tablosu uyanır. Ancak ne cami ne de minare sözcükleri kullanılır, çağrışımsal olarak art gönderim yapılır. "Mermer", "tekbir", "Allah bir!" ifadeleri çağrışımsal art gönderimdir.

*Mermerlerin nabzında hâlâ çarpar mı tekbir?
Bulur mu deli rüzgâr o sedayı: Allah bir!*

Şiirin yedinci beytinde "Rabbim isterse, sular büklüm büklüm burulur" söylendikten sonra on dokuzuncu beyitte "siz hayat süren leşler sizi kimdiriltecek" ifadesi ile yirmi beşinci beyitte "yol onun varlık onun geri hep angarya" ifadeleri çağrışımsal art gönderim yolu ile şair bizi her şeyin hâkimi ve yaratıcısı olan "Allah"a ulaştırır.

Sekizinci beyitte yüzlerce yıl İslam davasının bayraktarlığını yapan Türk milletinin varlık mücadelesi *bu yük* Sakarya'nın sırtına düşmüştür. Aynı beytin ikinci mısrasında üç defa tekrar edilen *bu dava* çağrışımsal art gönderim yoluyla Anadolu'daki Türk milletinin varlık mücadelesini anlatır.

*Eyvah, eyvah Sakarya'm, sana mı düştü bu yük?
Bu dava hor, bu dava öksüz, bu dava büyük! ...*

Ordu → *akıncı* parça-bütün ilişkisine dayalı çağrışımsal bir art gönderimdir.

*Hani Yunus Emre ki, kıyında geziyordu;
Hani ardına çil çil kubbeler serpen ordu?
Nerede kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden şanlı akıncı, ne gün döner yurduna?*

Şiirin dokuzuncu beytinde yine yukarıdaki çağrışımsal art gönderime benzer bir art gönderim söz konusudur. Beyitteki *ağır imtahan, bin bir başlı kartal, Sakarya* ve *kanarya* kelimeleri, Türk milletinin Kurtuluş Savaşı'nda ne çetin bir zorlukla karşı karşıya kaldığını ve kendisinin ne kadar zayıf durumda olduğunu çağrıştırır.

*Ne ağır imtihandır, başındaki, Sakarya!
Binbir başlı kartalı nasıl taşır kanarya?*

Gönderenin Tekrar Edilmesiyle (Bir Gösterenin Yerine Aynı Anlama Gelen Başka Göstergelerin) Kullanılmasıyla Yapılan Art Gönderimler

Aynı göndereni belirten farklı dilsel birimlerin kullanılması da bir art gönderimdir (Günay, 2007, s. 79).

Sadi GEDİK

Yalnız acı bir lokma, zehirle pişmiş aştan;
Ve ayrılık, anneden, vatandan, arkadaştan.

Beytinde acı bir lokma ve zehirle pişmiş aş ile aynı şey anlatılır.

On altıncı beyitte *bütün bunlar* göstergeleri ile bu *girift bilmeceler* göstergeleri aynı şeye işaret eder.

Bütün bunlar sendedir, bu *girift bilmeceler*;
Sakarya, kandillere katran döktü geceler.

On sekizinci beyitte insan göstergesi *üç beş damla kan* göstergeleri ile aynı göndergeyi anlatır. *Irmak* göstergesi ise *üç beş damla su* göstergeleri ile aynı göndergeye gider.

İnsan üç beş damla kan, ırmak üç beş damla su;
Bir hayata çattık ki, hayata kurmuş pusu.

Yirmi birinci beyitte *Sakarya* göstergesi ile *masum Anadolu'nun saf çocuğu* göstergeleri aynı göndergeyi anlatır.

Sakarya, saf çocuğu, masum Anadolu'nun,
Divanesi ikimiz kaldık Allah yolunun!

Belirteç (zarf) yoluyla yapılan art gönderimler

Art gönderimler belirteç yardımı ile de yapılabilir. Yer ve zaman belirteçleri de bir söylemdeki iki parça arasındaki ilişki kurmada katkı sağlayabilir (Günay, 2007, s. 80).

bir yan → *öbür yan*

İnsan bu, su misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan benim, *öbür yanda* Sakarya.

sonunda

İnsandır sanıyordum mukaddes yüke hamal.
Hamallık ki, *sonunda*, ne rütbe var, ne de mal,

hani → *ardına* → *nerede*

Hani Yunus Emre ki, kıyında geziyordu;
Hani ardına çil çil kubbeler serpen ordu?

Nerede kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden şanlı akıncı, ne gün döner yurduna?

böyle → *böyle*

Akrebin kiskacında yoğurmuş bizi kader;
Aldırma, *böyle* gelmiş, bu dünya *böyle* gider!

Gerisi

Yol onun, varlık onun, *gerisi* hep angarya;
Yüzüstü çok süründün, ayağa kalk, Sakarya! ..

Ön gönderimler

Metinde bağdaşıklık sağlayan unsurlardan bir diğeri de ön gönderimlerdir. Ön gönderim "anamlı bir birimin yerini tutan bir ögenin söylemde ondan daha önce anılması" (Vardar, 1998, s. 162) şeklinde kendisini gösterir. Ön gönderim, art gönderimin tersidir. Yani ön gönderimde metinde adı geçmeyen bir durum ya da nesne, daha önceden değişik adlandırma ile belirtilebilir (Günay, 2007, s. 77). Değişik adlandırma ile belirtilen durum ya da nesnenin gerçek adı daha sonra kullanılır.

Mesela "Bekçi onlara seslendi: -Hey çocuklar, çimlere basmayınız." cümlelerinde *onlar* zamiri ile kastedilen çocuklar daha sonra ortaya çıkıyor. Ön gönderim yapıyor.

Şiirde de bazı ön gönderimlerle karşılaşyoruz.

her şey → *su, tarih, yıldız, fikir*

Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; birinden nur akar; birinden kir.

kardeşlerin → *cömert Nil, yeşil Tuna*

Nerede kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden şanlı akıncı, ne gün döner yurduna?

o seda → *Allah bir*

Mermerlerin nabzında hâlâ çarpar mı tekbir?
Bulur mu deli rüzgâr o sedayı: Allah bir!

bunlar → *bu girift bilmeceler*

Bütün bunlar sendedir, bu girift bilmeceler;
Sakarya, kandillere katran döktü geceler.

siz → *hayat süren leşler*

Geldi ölümlü yalan, gitti ölümsüz gerçek;
Siz, hayat süren leşler, sizi kim diriltecek?

Bağlantı unsurları

Anlatı denilen, belirli bir uzunluğu olan her türlü dilsel yapılar, kendi içinde bir bütünlük oluşturur. Bu tür yapılardaki hiçbir şey kendi başına ve bağımsız değildir. Her türlü dilsel yapı bir başkası ile olan ilişkisi içinde anlamlılık kazanır. Her şey birbirleriyle bağlantılı anlam dizileri içinde yer alır. Değişik diziler birbir-

leriyle bütünlük içindeki konumlarına göre ilişki içinde ve etkileşim halindedir (Günay, 2007, s. 75). Anlatılardaki tümceler farklı biçimlerde birbirleriyle ilinti içindedir. Bu ilişkili olma biçimleri de değişik türden olabilir: Birleşik bir tümce, sıralı, bağıntılı tümceler de olabilir (Günay, 2007, s. 102).

Bir metinde ilerleme sağlanırken cümleler arasında çeşitli bağlantı unsurları kullanılır. Bu unsurlara bağıntılayan denir. Bağıntılayanlar; amaç, sebep-sonuç, karşılaştırma, açıklama, şart gibi çeşitli görevleri de yerine getirirler. Bağıntılayan olarak en fazla bağlaçlar kullanılır.

Sakarya Türküsü şiirinde az da olsa bağıntılayanlarla karşılaşırız.

ise (-se)

Su iner yokuşlardan, hep basamak basamak;
Benimse alın yazım, yokuşlarda susamak.

ve

Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan *ve* fikir;
Oluklar çift; birinden nur akar; birinden kir.
Yalnız acı bir lokma, zehirle pişmiş aştan;
Ve ayrılık, anneden, vatandan, arkadaştan.

Sen *ve* ben, gözyaşıyla ıslanmış hamurdanız;
Rengimize baksınlar, kandan *ve* çamurdanız!

fakat

Fakat Sakarya başka, yokuş mu çıkıyor ne,
Kurşundan bir yük binmiş, köpükten gövdesine;

için

Çatlıyor, yırtınıyor yokuşu sökmek *için*.
Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin?

ne ne

İnsandır sanıyordum mukaddes yüke hamal.
Hamallık ki, sonunda, *ne* rütbe var, *ne* de mal,

ki

Hani Yunus Emre *ki*, kıyında geziyordu;
Hani ardına çil çil kubbeler serpen ordu?

İnsan üç beş damla kan, ırmak üç beş damla su;
Bir hayata çattık *ki*, hayata kurmuş pusu.

de

Kafdağını assalar, belki çeker *de* bir kıl!
Bu ifritten sualin, kılını çekmez akıl!

Eksilteli yapılar

Gerek konuşma dilinde gerekse yazı dilinde bir cümlede bazı öğelerin söylenmediği görülür. Bu durum cümledeki başka bir unsurun yardımıyla anlaşılabilir. Böylece gereksiz tekrarlardan kaçınılırken metin parçalarının birbiriyle bağlantısı da sağlanmış olur. Bir cümledeki eksik görünen anlam başka cümlelerin yardımıyla ortaya çıkar. Bu eksiklik özne eksikliği, yüklem eksikliği, nesne eksikliği, tümleşik eksikliği, tamlamanın bir unsurunun eksik olması şeklinde olabilir.

Şiirimizde böyle eksilteli pek çok unsur bulunmaktadır.

İnsan bu, su misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda *akan* benim, öbür yanda (*akan*) Sakarya.

Beytinde ikinci mısranın ikinci cümlesinde özne eksik kullanılmıştır. Ancak bu eksiklik bir önceki cümlelerin öznesi yoluyla anlaşılabilir.

Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift (*akar*); birinden nur *akar*; birinden kir (*akar*).

Beytinde yine yüklem eksikliği söz konusudur. Ancak beyitte geçen diğer cümlelerin yüklemi, eksik yüklemi anlaşılır kılmaktadır.

(*Sakarya*) Çatlıyor, (*Sakarya*) yırtınıyor yokuşu sökmek için.
Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin?

Bu beyitte ise özne eksikliği bulunmaktadır. Sakarya, aynı beyitte diğer bir cümlelerin öznesi olarak kullanılmaktadır ve aynı özne diğer eksik özneleri tamamlamaktadır.

Aşağıdaki beyitte ise yine özneye bağlı eksiklik söz konusudur.

Eyvah, eyvah Sakarya'm, sana mı düştü bu yük?
Bu dava hor(*lanmış*), bu dava öksüz (*birakılmış*), bu dâva büyük(*tür*)! ..

Şiirin on birinci beytinde ise yine yüklem eksiktir. Burada yüklem için aynı anlamları ifade eden çeşitli seçenekler düşünülebilir. "*bize düştü.*" veya "*bizim içindir.*" gibi yüklem söylenmeden beyitten anlaşılabilir.

Yalnız acı bir lokma, zehirle pişmiş aştan;
Ve ayrılık, anneden, vatandan, arkadaştan.

On ikinci beyitte ünlem (*Ey*), on dördüncü beyitte tamlayan (*senin*), on altıncı beyitte yüklem (*sendedir.*), en yedinci beyitte özne (*bu girift bilmeceler*), on sekizinci beyitte yüklem (-*dir*) eki ve sıfat-fiil (pusu kurmuş *olan*), yirmi üçüncü beyitte özne (*sen*) ve yine bir diğer cümlelerin öznesi (*bu dünya*), yirmi beşinci beyitte yüklem parçası (-*dur* eki) eksilteli kullanılmıştır. Ancak bütün bu eksilteli kullanımlar metnin bütünlüğü içerisinde tamamlanabilmektedir.

Şimdi dövün (Ey) Sakarya, dövünmek vakti bu an;
Kehkeşanlara kaçmış eski güneşleri an!

Nerede (senin) kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden şanlı akıncı, ne gün döner yurduna?

Bütün bunlar sendedir, bu girift bilmeceler (sendedir);
Sakarya, kandillere katran döktü geceler.

(bu girift bilmeceler) Vicdan azabına eş, kayna kayna Sakarya,
(sen) Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya!

İnsan üç beş damla kan(dır), ırmak üç beş damla su(dur);
Bir hayata çattık ki, hayata kurmuş pusu.

Akrebin kısıracında yoğurmuş bizi kader;
(sen) Aldırma, (bu dünya) böyle gelmiş, bu dünya böyle gider!

Yol onun(dur), varlık onun(dur), gerisi hep angarya(dır);
Yüzüstü çok süründün, ayağa kalk, Sakarya! ..

Tutarlılık

Tutarlılık, metnin bütün yanları ile birbiriyle tutarlı olan dizgesel bir biçimin düzenlenişi olarak değerlendirilir. Tutarlılık bağdaşıklık kavramı üzerine geliştirilebilecek bir betimlemedir (Günay, 2007, s. 116). Metni oluşturan parçalar anlamsal açıdan birbiriyle tutarlı olmalıdır. Başlangıç durumundan bitiş durumuna doğru metin ilerlerken metne birtakım yeni unsurlar girer. Bir yandan da yinelemeler yapılır. İşte metindeki bu yinelemeler ile metne çizgisel bir şekilde dahil olan yeni unsurlar birbiriyle çelişmeden ortak bir mesaja doğru ilerler. Metni oluşturan sözcelerin birbiriyle tutarlılık ilişkisi içerisinde kullanılmasında metin üreticisi bazı tekniklerden yararlanır. Bunlar genellikle beş terim şeklinde ifade edilmiştir. Bunlar: 1. Özelleştirme, 2. Genelleştirme, 3. Nedensellik, 4. Karşıtlık, 5. Karşılaştırma (Lüleci, 2010, s. 45). Sakarya Türküsü'nde tutarlılık sağlamada bu beş teknikten de yararlandığını görürüz.

Özelleştirmeler

Metinde geçen kişi, nesne, olay ve durumlarla ilgili ayrıntıların aktarılmasında cümleler arasında özelleştirme bağlantısından yararlanır (Yılmaz, 2010, s. 24-25). Özelleştirme, iletişim sürecinde genel olanın ardından özel olanın ifade edilmesi, başka bir deyişle sözcenin özelleştirilmesi/ayrıntılılandırılması durumudur (Lüleci, 2010, s. 131).

Fakat Sakarya başka, yokuş mu çıkıyor ne,
Kurşundan bir yük binmiş, köpükten gövdesine;

Çatlıyor, yırtınıyor yokuşu sökmek için.
Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin?

Sakarya Türküsü'nde beşinci beyitte "*fakat Sakarya başka*" dedikten sonra onun diğer nehirlerden farklı oluşunun sebeplerini sıralar: 1. *Sakarya yokuş mu çıkıyor ne?* 2. *Köpükten gövdesine kurşundan yük binmiş.* 3. *Yokuşu sökmek için çatlıyor, yırtmıyor.* Dolayısıyla beşinci beyitteki ilk cümle ile beşinci beyitteki diğer cümlelerle ve altıncı beyitteki cümlelerle özelleştirme bağlantısı vardır.

Üçüncü beyitte "*her şey akar*" genel ifadesinden sonra "*su, tarih, insan ve yıldız, oluklar çift; birinden nur akar, birinden kir.*" ifadeleri ile özelleştirme yapılmıştır.

Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; birinden nur akar; birinden kir.

On ikinci beyitteki "*şimdi dövin Sakarya, dövmek vakti bu an*" cümlesinden sonra gelen on üçüncü, on dördüncü, on beşinci, on altıncı ve on yedinci beyitlerdeki cümlelerde niçin ve neler için dövmesi gerektiği anlatılır. Dolayısıyla buradada da özelleştirme bağlantısı yapılmıştır.

Şiirde bir diğer özelleştirme bağlantısı 21. beyitteki "*divanesi ikimiz kaldık Allah yolunun*" cümlesinde sonra gelen 22., 23. ve 24. beyitlerde sözcelem öznesi olarak şair ve Sakarya nehrinin temsil ettiği Türk milletinin hangi bakımlardan Allah yolunun divaneleri olduğu açıklanır.

Genelleştirme

Metinde tutarlılık yapısının oluşturulmasında cümleler arasında kurulan genelleştirme ilişkisinden de yararlanır. Genelleştirme ile yazar bu metin aracılığı ile vermek istediği etik mesajın daha somut bir şekilde algılanmasını hedeflemiştir (Yılmaz, 2010, s. 36). Metinlerde genellikle özelleştirme ve genelleştirme ilişkisinin yan yana kullanıldığını görürüz. Ayrıntılardan bir genel kurala doğru ya da genel bir kuraldan ayrıntılara doğru metin cümleleri tutarlılık sağlar.

Sakarya Türküsü'nde özellikle iki yerde belirgin bir genelleştirme görürüz. Birincisi 23. beyitte "*aldırma, bu dünya böyle gelmiş böyle gider*" ifadesi aslında şiirin başından beri ayrıntılı olarak söylenen pek çok şeyin sonunda ulaşılan genel bir kural görünümündedir. Yani bir genelleştirme söz konusudur.

İkincisi ise 25. beyitte "*yol onun, varlık onun, gerisi hep angarya*" ifadesi bir genelleştirmedir. Şiirde anlatılan pek çok durum, olgu ve nesne insan iradesinden gibi görünse de aslında her şey Allah'ın takdiridir. Her şeyin sahibi O'dur.

Nedensellik (sebep-sonuç ilişkisi)

Sebep-sonuç ilişkilendirilmesi bir içerik bağlantısıdır. Daha çok birleşik cümle yapıları içinde karşılaşılmaktadır. Metinde, sebep-sonuç ilişkilerinin kurulması genel olarak hatırlatma amacına hizmet etmekte ve metni somutlaştırmaktadır (Yılmaz 2010: 67). Metin yorumcusu, metinden çıkardığı mesajlara "niçin" sorusunu her zaman aklına getirebilir. Dolayısıyla metni üreten/yazar/şair verdiği

Sadi GEDİK

mesajları inandırmak için genellikle sebep-sonuç ilişkisi içerisindeki cümlelerden yararlanır.

Sakarya Türküsü'nde sebep-sonuç ilişkisi içerisinde olan cümlelerle karşılaşırız.

Şiirin 12. beytinde "Şimdi dövün Sakarya dövünmek vakti bu an" cümlesinden sonra Sakarya'nın niçin dövünmesi gerektiğinin sebepleri sıralanır. Çünkü "eski güneşler kehkeşanlara kaçmıştır", "artık Yunus Emre yoktur", "cömert Nil, yeşil Tuna elden çıkmıştır", "fetihler yapan şanlı akıncı da artık yoktur" dolayısıyla Sakarya dövünmelidir. Yani bu cümleler sebep-sonuç ilişkisi ile bağlıdır.

Yine 17. beyitte sözceleme öznesi/şair Sakarya'nın kaynamasını ister. Niçin? Çünkü artık Sakarya "öz yurdunda garip ve öz vatanında parya" dır.

Karşıtlık

Metinde karşıtlık ilişkisi kurmak suretiyle, öncelikle nesnel bir anlatım sağlanmak istenmekte, ayrıca metinde verilmek istenen etik mesajın onaylanması hedeflenmektedir (Yılmaz, 2010, s. 27). Sakarya Türküsü'nde en fazla karşılaştığımız tutarlılık oluşturma aracı karşıtlık ilişkisidir.

nur – kir

Oluklar çift: birinden *nur* akar, birinden *kir*.

çıkan bulut – inen su

Şu *çıkan* buluta bak, bu *inen* suya *inat*.

büyük – küçük

Akıшта demetlenmiş *büyük*, *küçük* kainat

kurşundan bir yük – köpükten gövde

Kurşundan bir yük binmiş köpükten gövdesine

hor – büyük

Bu dava *hor*, bu dava öksüz, bu dava *büyük*.

bin bir başlı kartal – kanarya

Bin bir başlı kartalı nasıl taşır kanarya?

hayat süren – leş

Siz hayat *süren leşler* sizi kim diriltecek?

ölümlü – ölümsüz

Geldi *ölümlü* yalan, gitti *ölümsüz* gerçek

Kafdağı – kıl

Kafdağımı assalar, belki çeker de bir kıl!

Bu ifritten sualin kılını çekmez akıl.

gelmek – gitmek

Aldırma, böyle gelmiş, bu dünya böyle gider.

yüz üstü sürünmek – ayağa kalkmak

Yüz üstü çok süründünayağa kalk Sakarya

Karşılaştırma

Tutarlılık ilkesinin bir diğer önemli unsuru da karşılaştırmadır. Karşılaştırmanın karşıtıktan farkı içinde çatışma barındırmamasıdır. Doğrudan doğruya benzerlik ve farklılıkları ifade ederek anlatımı güçlendirmek için başvurulmaktadır (Lüleci, 2010, s. 139). Metinde karşılaştırma bağlantısının kurulması ile; metin çözücünün metindeki bazı sezdirimleri, çıkarımları ve verilmek istenen mesajı daha kolay ve daha somut bir şekilde algılayabilmesi amaçlanmaktadır. Metinde karşılaştırma ilişkilerinin kurulması ile metin çözücünün dünya bilgisine baş vurup etkin olarak metni yorumlaması hedeflenmektedir (Yılmaz, 2010, s. 27).

Sakarya Türküsi'nde hâkim olan karşılaştırma Türk milletini temsil eden Sakarya ile sözceleme öznesi olan şairi karşılayan "ben" in karşılaştırmasıdır. İki unsur da büyük ölçüde ortak özelliklere sahiptir. Her ikisi de akmaktadır. "Bir yanda akan benim öbür yanda Sakarya" Her ikisi de Allah yolunun âşığıdır. "Divanesi ikimiz kaldık Allah yolunun". Her ikisi de göz yaşıyla ıslanmış hamurdan, çamurdan ve kandan oluşmuştur.

Sen ve ben göz yaşıyla ıslanmış hamurdanız
Rengimize baksınlar, kandan ve çamurdanız.

Ve yine her ikisi de akrebin kısıracında yoğrulmuştur.

Akrebin kısıracında yoğurmuş bizi kader.

Ancak aralarında bazı farklar da vardır: Sakarya yokuşlardan inerken, şair "ben" yokuşlarda susamaktadır. Sözceleme öznesi olan şaire "ben" e yatak kefenidir, Sakarya'ya ise havuz tabuttur. Sakarya kıvrılırken sözceleme öznesi "ben" gitmektedir.

Şiirdeki bir diğer karşılaştırma Sakarya ile diğer nehirler arasındadır. Sakarya diğer nehirlerden farklı olarak yokuş çıkmaktadır. Onun köpükten gövdesine kurşundan yük binmiştir. Yokuşu sökmek için yırtılmaktadır.

Fakat Sakarya başka, yokuş mu çıkıyor ne,
Kurşundan bir yük binmiş, köpükten gövdesine;
Çatlıyor, yırtıyor yokuşu sökmek için.

Şiirdeki son karşılaştırma Kafdağı ile ifritten sual arasındadır. İfritten sual Kafdağı'ndan daha ağır ve anlaşılmazdır. Öyle ki Kafdağı'nı assalar bir kıl onu çekebilir. Ama ifritten sualın kılını akıl çekmez.

Kafdağı'nı assalar, belki çeker de bir kıl!

Bu ifritten sualin, kılını çekmez akıl!

Sonuç

Sakarya Türküsü metin dil bilimin ortaya koyduğu bağdaşıklık ve tutarlılık unsurları açısından güçlü bir metin özelliği göstermektedir. Ancak bağdaşıklık ve tutarlılık oluşturulurken her türlü bağdaşıklık ve tutarlılık unsuru aynı ölçüde kullanılmamıştır. Bazı unsurların diğerlerine göre daha fazla kullanıldığı görülür.

Bağdaşıklık oluşturmada en fazla kullanılan unsurlardan birisi zamirlerle yapılan art gönderimlerdir. Şiirde *benve sen* zamirleri beşer defa kullanılmıştır. Şiir, genel olarak sözceleme öznesi olan şairin kendisini temsil eden *ben* zamiri ve Sakarya'yı temsil eden *sen* zamiri üzerine kurulu olması sebebiyle özellikle bu iki zamir daha belirgindir. Bu iki zamirden başka bir defa *biz*, iki defa *siz*, zamirleri kullanılmıştır. *Kim, ne, bunlar, özveo* zamirleri birer defa kullanılmıştır. Ayrıca yine zamir görevinde *ikimiz* kelimesi de bir defa kullanılmıştır.

Bağdaşıklık oluşturmada sık baş vurulan yöntemlerden bir diğeri aynı gösterenin tekrar edilmesiyle yapılan art gönderimlerdir. Şiirin adını da oluşturan *Sakarya* göstergesi on bir defa kullanılmıştır. İnsan göstergesi dört defa tekrar edilmiştir. *Ak-* fiili farklı yapılarla olmak üzere beş defa kullanılmıştır. Sakarya Türküsü'nde *su* yedi defa, *yük* üç defa, *hamal* iki defa, *yurt* iki defa, *Allah* iki defa, *hayat* ise üç defa kullanılmıştır. Necip Fazıl'ın eserlerinde özel bir yeri olan *dava* göstergesi ise metinde üç defa kullanılarak art gönderim yoluyla bağdaşıklık yapılır.

Art gönderim tekniklerinden birisi sözcüksel art gönderimdir. Bu şekilde yedi adet art gönderim yapılır. Bunlar: *insan* → *ben*, *su* → *Sakarya*, *ırmak* → *Sakarya*, *kainat* → *bulut*, *su*; *Türk tarihi* → *Sakarya*, *kehkeşanlara kaçmış eski güneşler* → *Yunus Emre*, *Şanlı akıncı*; *zehirle pişmiş aş* → *acı bir lokma*.

Yakın anlamlı kelimelerle yapılan art gönderimlerle de karşılaşmaktayız. Bu şekilde altı art gönderim mevcuttur. *Sökmek* → *çıkılmak*, *Rab* → *Allah*, *vatan* → *yurt*, *hani* → *nerede*, *tekbir* → *Allah*.

Fiilin isimleştirilmesiyle yapılan art gönderim şiirde dört adettir. *Çeker* → *çekmez*, *dövün* → *dövünmek*, *geldi* → *gelmiş*, *gitti* → *giden*.

Şiirde çağrışımsal art gönderim yoluyla yapılan art gönderimler; *mermer + tekbir + Allah bir!* = *cami ve bu yük + bu dava* = *Türk milletinin varlık mücadelesi* şeklinde yapılmıştır. Yine, *ne ağır imtihan + binbir başlı kartal + Sakarya + Kanarya* = *Kurtuluş Savaşı* çağrışımsal art gönderimdir.

Akıncı ve *ordu* göstergeleri arasında ise parça-bütün ilişkisine dayanan art gönderim söz konusudur.

Şunlar arasında ise aynı göndergenin tekrar edilmesiyle yapılan art gönderimler mevcuttur.

acı bir lokma → *zehirle pişmiş aş,*

bütün bunlar → *bu girift bilmeceler,*

insan → *üç beş damla kan,*

ırmak → *üç beş damla su,*

Sakarya → *masum Anadolu'nun saf çocuğu.*

Zarf yoluyla az da olsa art gönderim yapılmıştır.

Bir yan, öbür yan, sonunda, hani, ardına, nerede, böyle, gerisi zarflarıyla da art gönderim yapılmıştır.

Sakarya Türküsü'nde ön gönderimlerin daha sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Zira metinde beş adet ön gönderim bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir:

her şey → *su, tarih, yıldız, insan, fakir*

kardeşlerin → *cömert Nil, yeşil Tuna*

o seda → *Allah bir !*

bunlar → *bu girift bilmeceler*

siz → *hayat süren leşler*

Tahkiyeli metinlerde çok sık karşılaşılan bağlantılayanlar şiirimizde yine az kullanılan bağlantı unsurlarından biridir. Sakarya Türküsü'nde bağlantılayan olarak şu bağlaçlar kullanılmıştır: *ise, ve, fakat, için, ne, ne, ki, de.*

Şiirde bağdaşıklık sağlamaya yönelik nisbeten çok baş vurulan yöntemlerden biri de eksilteli yapılarıdır. Metindeki diğer cümlelerden veya aynı cümleden buradaki eksilteli unsurları tamamlamak mümkündür. Eksilteli unsurlar herhangi bir eksikliğe sebep olmamakta, bilakis cümleler arasında bağlantıyı sağlamaktadır. Sakarya Türküsü'nde 5 özne eksikliği, 10 yüklem eksikliği, 1 ünlem eksikliği, 1 tamlayan eksikliği ve 1 sıfat-fiil eksikliği söz konusudur.

Sakarya Türküsü'nde şair tutarlılık oluşturmada en fazla karşıtlık ilişkisinden yararlanmışır. Bu çerçevede şiirde on bir karşıtlık ilişkisi içinde olan kavramla karşılaşıyoruz. Bunlar: *nur – kir, çıkan bulut – inen su, büyük – küçük, kurşundan bir yük – köpükten gövde, hor – büyük, bin bir başlı kartal – kanarya, hayat süren – leş, ölümlü – ölümsüz, Kafdağı – kıl, gelmek – gitmek, yüz üstü sürünmek – ayağa kalkmak.*

Tutarlılık oluşturmada başvurulan yöntemlerden bir diğeri de karşılaştırma- dır. Şiirde belirgin olarak üç karşılaştırmadan bahsedilebilir. Bunlar: *Sakarya - ben (sözceleme öznesi), Sakarya – diğer nehirlere, Kafdağı – ifritten sual.*

Tutarlılık oluşturmakta sebep-sonuç ilişkisine başvurulması şiirde iki yerde karşımıza çıkar. Birincisi Sakarya'nın niçin dövünmesi gerektiği ile ilgilidir. Diğeri ise yine Sakarya'nın niçin kaynaması gerektiği ile ilgilidir.

Sakarya Türküsü'nde dört yerde özelleştirme bağlantısı bulunmaktadır. Birincisi Sakarya'nın diğerlerinden farklı olmasının sebeplerinin sıralandığı cümlelerdir. İkinci özelleştirme "*her şey akar*" sözcüsinden sonra akan şeylerin sıralandığı sözceler ve üçüncü özelleştirme Sakarya'nın niçin dövünmesi gerektiği hususunu ifade eden cümlelerdir. Dördüncü ve sonuncu ise Allah yolunun divanesi olarak kalan Sakarya ve sözceleme öznesi olarak "*ben*"in hangi yönlerden böyle olduğunun ifade edildiği cümlelerdir.

Şiirde iki genelleştirme bağlantısı belirgindir. Birincisi bu dünyanın hep böyle olduğuna dair ifadeler ve ikincisi her şeyin sahibinin Allah olduğuna dair ifadeler genelleştirme bağlantısı yapar.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Sakarya Türküsü şiir olmasına rağmen içerisinde pek çok bağdaşıklık ve tutarlılık unsurunu açık bir şekilde taşımaktadır. Yani Sakarya Türküsü şiiri güçlü bir metinsellik özelliği bulundurmaktadır.

Kaynakça

- Akbayır, S. (2013). *Cümle ve metin bilgisi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Aksan, D. (1995). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. Ankara: Engin Basım Yayım.
- Balyemez, S. (2011). *Dede Korkut Hikayelerinin metin dilbilimsel yapısı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çetin, N., Gülendamlar, R. ve Narlı, M. (2011). *Tanzimat'tan bugüne yeni Türk edebiyatı şiir çözümlenmeleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bahtiyaroğlu, A. (2006). *Ahmet Mithet Efendi'nin tiyatrolarında metindilbilimsel görünüm*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Demir, T. (2006). *Peyami Safa'nın Yalnızız adlı romanının metin dilbilimsel çözümlenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dressler, W. ve De Beaugrande, R. (1981). *Introduction to textlinguistics*. London: NY, Longman. London.
- Durak, M. (2007). *Ben terkisinde Necip Fazıl metin çözümlenmeleri*. İstanbul: Multilingual.
- Elyıldırım, S. (2006). Ömer Seyfettin öykülerinde argönderim kullanımı, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (36), 121-146.
- Güllü, N. (2004). *Sessiz ev üzerine bir metin dilbilim çalışması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Günay, D. (2007). *Metin bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Karatay, H. (2010). Bağdaşıklık araçlarının kullanma düzeyi ile tutarlı metin yazma arasındaki ilişki. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/13, Hatay.
- Kıran, Z. ve Kıran, A. Ezilen (2002). *Dilbilime giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kısakürek, N. (1989). *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Lüleci, M. (2010). *Yeni bir disiplin olarak metin dilbilim ve Türk edebiyatına metin dilbilimsel bir yaklaşım*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Onursal, İ. (2003). Türkçe metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık. *Günümüz dilbilim çalışmaları* (Yayınlanmamış Hazırlayan: Prof. Dr. Ayşe Kıran, Doç. Dr. Ece Korkut, Dr. Suna Ağıldere). İstanbul: Multilingual Yayınları, ss. 121-132.
- Özkan, F. (2002). *Azerbaycan'da yenilikçi bir öncü: Celil Mehmetkulizade hatıralar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Parlak, H. (2009). *Kutadgu Bilig'in metindilbilimsel yapısı*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Subaşı-Uzun, L. (1995). *Orhon Yazıtlarının metindilbilimsel yapısı*. Ankara: Simurg Yayın.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: abc Yayınları.
- Yılmaz, E. (2010). *Uygulamalı metin bilgisi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

EK: Sakarya Türküsü Şiiri

Sakarya Türküsü

1. İnsan bu, su misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan benim, öbür yanda Sakarya.
2. Su iner yokuşlardan, hep basamak basamak;
Benimse alın yazım, yokuşlarda susamak
3. Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; birinden nur akar; birinden kir.
4. Akışta demetlenmiş, büyük, küçük, kâinat;
Şu çıkan buluta bak, bu inen suya inat!
5. Fakat Sakarya başka, yokuş mu çıkıyor ne,
Kurşundan bir yük binmiş, köpükten gövdesine;
6. Çatlıyor, yırtınıyor yokuşu sökmek için.
Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin?
7. Rabbim isterse, sular büklüm büklüm burulur,
Sırtına Sakaryanın, Türk tarihi vurulur.
8. Eyvah, eyvah, Sakaryam, sana mı düştü bu yük?
Bu dâva hor, bu dâva öksüz, bu dâva büyük! ..
9. Ne ağır imtihandır, başındaki, Sakarya!
Binbir başlı kartalı nasıl taşır kanarya?
10. İnsandır sanıyordum mukaddes yüke hamal.
Hamallık ki, sonunda, ne rütbe var, ne de mal,
11. Yalnız acı bir lokma, zehirle pişmiş aştan;
Ve ayrılık, anneden, vatandan, arkadaştan.
12. Şimdi dövün Sakarya, dövünmek vakti bu ân;
Kehkeşanlara kaçmış eski güneşleri an!
13. Hani Yunus Emre ki, kıyında geziyordu;
Hani ardına çil çil kubbeler serpen ordu?

14. Nerede kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden şanlı akıncı, ne gün döner yurduna?
15. Mermerlerin nabzında hâlâ çarpar mı tekbir?
Bulur mu deli rüzgâr o sedayı: Allah bir!
16. Bütün bunlar sendedir, bu girift bilmecele;
Sakarya, kandillere katran döktü geceler.
17. Vicdan azabına eş, kayna kayna Sakarya,
Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya!
18. İnsan üç beş damla kan, ırmak üç beş damla su;
Bir hayata çattık ki, hayata kurmuş pusu.
19. Geldi ölümlü yalan, gitti ölümsüz gerçek;
Siz, hayat süren leşler, sizi kim diriltecek?
20. Kafdağını assalar, belki çeker de bir kıl!
Bu ifritten سوالin, kılını çekmez akıl!
21. Sakarya, sâf çocuğu, mâsum Anadolunun,
Divanesi ikimiz kaldık Allah yolunun!
22. Sen ve ben, gözyaşıyla ıslanmış hamurdanız;
Rengimize baksınlar, kandan ve çamurdanız!
23. Akrebin kiskacında yoğurmuş bizi kader;
Aldırma, böyle gelmiş, bu dünya böyle gider!
24. Bana kefendir yatak, sana tabuttur havuz;
Sen kıvrıl, ben gideyim, Son Peygamber kılavuz!
25. Yol onun, varlık onun, gerisi hep angarya;
Yüzüstü çok süründün, ayağa kalk, Sakarya! ..

(Kısakürek, 1989, s. 398-400)

FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA'NIN "BU ELLER MİYDİ" ŞİİRİNİN ONTOLOJİK ANALİZ YÖNTEMİYLE YORUMLANMASI

Ahmet Gündüz AKINCI¹

Öz

İnceleme metotları edebî metinlerin sanat değerini ortaya koymada önemli bir yere sahiptir. Ontolojik analiz metodu da, şiir çözümleme yöntemlerinden biridir. Çeşitli katmanlardan oluşan bu çözümlemede amaç, edebî metnin sanat değerini ortaya koymaktır. Edebî eserlerin sanat değerlerinin ortaya çıkarılması konusunda 20. yüzyıl başlarından günümüze pek çok yöntem ve kuramın ortaya çıktığı bilinmektedir. Edebî bir metnin katmanlarına ayrılarak incelenmesini esas alan ve 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ontolojik inceleme/analiz yöntemi bu çalışmanın temelini teşkil etmektedir. Fazıl Hüsnü Dağlarca, Çocuk ve Allah adlı şiir kitabında dingin bir atmosfer yaratmaktadır. Şair çocukların dünyası, Allah'ın varlığı ve kâinatın varoluşu gibi meseleleri sessizlik, karanlık, tenhalık imgeleriyle şekillendirmektedir.

Bu çalışmada, edebî metinleri varlığını katmanlarının temelinde inceleyen ontolojik analiz metodu hakkında özet bilgi verildikten sonra, Dağlarca'nın "Bu Eller Miydi" şiiri ses, obje, karakter ve kader basamakları dikkate alınarak ontolojik analiz yöntemiyle yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kavram, Şiir, Metot, Sanat, Ontoloji

Interpretation of the "Bu Eller Miydi" Poem of Fazıl Hüsnü Dağlarca by the Method of Ontological Analysis

Abstract

The analysis methods play an important role in finding out the art value of literature texts. Ontological analysis method is one of the methods of poem analysis. The point here in this analysis comprised of various stages is to present artistic value of the literary text. It is known that many methods and theory occurred from the beginning of the 20th century to the present day about to extract the value of the literary works of art. Ontological analysis method, which it based on a literary text is examined to divided into its layers and emerged in the first half of the 20th century, is the basis of this study. Fazıl Hüsnü Dağlarca, creates a calming atmosphere in his poetry book, Child and God (Çocuk ve Allah). The poet associates the concepts like the world of children, the presence of God and the existence of cosmos with the images of silence, darkness, and solitude. He looks to the past, the future, the death and the presence of living and inanimate objects within the universe inside the silence and the darkness.

In this study, after giving brief information about the ontological analysis method which examines the literary texts on the basis of the layers of being, Dağlarca's "Bu Eller Miydi" poem was interpreted with the ontological analysis method by taking into consideration the steps of sound, object, character and destiny.

Keywords: Concept, Poem, Method, Art, Ontology

1 Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Mantık Anabilim Dalı, akincigunduz_2012@hotmail.com

Giriş

Sanat bireyin düşünce evrenini ve çevresini yeniden inşa etmesine imkân sağlar. Resim, müzik ve şiir gibi sanat dalları özgün zihin tasarımının dışa yansımalarıdır. Ontolojik inceleme metodu ise sanat eserinin varlığı ile etkileşimde bulunduğu diğer varlıkların yapılarını inceleyen bir alandır. İlk çağlardan beri üzerinde en çok düşünülen konulardan birisi hiç kuşkusuz sanatın ne olduğu konusudur. Zamanla, sanatın toplum için mi yoksa birey için mi olduğu soruları yerini sanat eserinin tabakalarının incelenmesine bırakmış modern bir felsefi disiplin olan sanat ontolojisi doğmuştur.

Sanat ontolojisi, varlıkları tabakalar halinde ayırarak inceler. Ontolojik analiz yönteminde şiirsel yapı “ön yapı” ve “arka yapı” şeklinde analiz edilmeye çalışılır. Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın “Çocuk ve Allah” adını taşıyan şiir kitabı Türk şiirinin özgün, dil ve yapı bütünlüğü bakımından en sağlam eserlerinden biridir. Bu kitapta, insanın evrendeki yeri, doğa karşısında duyuları ürkek, çocuksu ve şaşkıncu bir duyarlılıkla anlatılmaktadır. Bu özellikleriyle eser, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında, kendi şairinin ününü aşan bir üne kavuştuğu söylenebilir. Kitap içindeki “Bu Eller Miydi” şiiri, geleneksel analiz yöntemlerinin dışına çıkarak ontolojik bir yaklaşım ile incelendiğinde, klasik yöntemlerde çözümlenemeyen birçok yönünün açığa çıkmasına imkân sağlamaktadır.

Edebiyat ürünlerinin çeşitli kuram ve yöntemlerle incelenip değerlendirilme tarihi, edebiyat ürünlerinin ilk ortaya çıkış tarihleri ile kıyaslandığında oldukça yeni sayılır. “Sanat eserinin incelenmesi konusunda yirminci yüzyıla kadar klasik inceleme yöntemleri kullanılırken, yirminci yüzyıldan itibaren dilbiliminin de katkısıyla farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır.” (Yeter, 2010) Özellikle, geçtiğimiz yüzyıldan itibaren dil ve edebiyata dair pek çok kuram ve yöntemin ortaya çıkmasıyla birlikte bir sanat eserinin inceleme metodunun o eserin sanat değerinin tespit edilmesi bakımından oldukça önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Son yıllarda ontolojik çözümlerinin sayısındaki artış, bu yöntemin benimsendiğinin ve bir takım önyargıların yıkıldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Varlık ile sanat ve varlık ile sanat eseri arasındaki sıkı bağ kurulmasına imkân tanıyan ontolojik çözümler metodu, günümüzde araştırmacılara yepyeni bir inceleme alanı sunmaktadır.

Bu bağlamda, ontolojik çözümlerinin birçok sanat dalında uygulanabileceği sonucu çıkarılabilir. Bu perspektifte, Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın “Bu Eller Miydi” şiiri, ontolojik analiz yöntemiyle dört tabaka halinde incelenecektir. Nitekim “metindilbilim, edimbilim, göstergebilim, yapısalılık ve anlatı bilimi gibi inceleme yöntemleri sadece metni inceleme objesi olarak kabul edip eşzamanlı olarak incelemeye başlamışlardır.”(Erdem, 2007a)

Dilbilim yöntemleri geliştikçe klasik incelemeler de bu yöntemlerden etkilenerek bu yeni yöntemlerden birini kullanmaya başlamışlardır. Ancak, dil ve ede-

biyatta bir metne çeşitli açılardan “-meselâ, hermenötik, yapısal, göstergebilimsel, metindibilimsel, vb. farklı metotlarla ”(Köktürk,2003) yaklaşmak ve incelemek mümkün olmakla birlikte hiçbir metot inceleme anlamında en üst sınır ve mutlak değildir. Dolayısıyla, her bir metot metne nüfuz etmenin yollarından sadece biridir.

Ontolojik çözümleme metodunun edebiyatta yeni bir yaklaşım ve taze bir soluk getirdiğini tespit etmekle birlikte mutlak nihai sonuç olmadığına vurgulanması sanat kavramının dinamik ve değişen şartlara göre özgün tasarımları gün-celleyebilme hüviyetinin anlaşıldığının göstergesi olarak kabul edilmesi hayati bir öneme sahiptir. Bu bilinçle ve bu perspektif ile edebi eserlere bakmak yeterince gerekçesi olan özgün argümanların kurulmasına yeşil ışık yakma imkânı tanınması açısından doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilir.

Bizim bu çalışmada yararlanacağımız ontolojik analiz metodunun gerek eski gerekse yeni Türk şiirinin incelenip değerlendirilmesine uygun bir yöntem olduğu pek çok akademisyen tarafından ifade edilmiş olması yaygın olarak kabul gördüğünün bir işaretidir. Bu sağlam bir bilimsel zeminde konumlanmış edebi çalışmalar bizim Dağlarca'nın “Bu Eller Miydi” şiirini ontolojik analiz yöntemiyle yorum yaparken doğru yön bulmada bize sağlam bir pusula sundukları söylenebilir.

Ontolojik Analiz Yöntemi ve Şiirde Ontolojik Analiz Yönteminin Kullanılması

Sanat eserlerinin varlığı ile öbür varlık türleri arasında nasıl bir ilgi ve ayrılık vardır? Sanat eserinin ontik yapısı nedir? Bu yapı ile sanat eserine yüklediğimiz değer arasında nasıl bir ilgi vardır? Soruları da ontoloji için ele alınması ve çözümlenmesi gereken ontolojik sorulardır. Ne var ki fiziksel bir ölçüye tabi tutulabilen varlıkların sanat değerinin ortaya koyarken simetri, uyum, ahenk ve bütünlük içinde tutarlılık gibi ölçülere dikkat edilerek nitel ve nicel ölçümlerle bir çıkarım yapma imkânı vardır. Ne var ki, şiir sanatının ontik yapısını araştırırken şiir sanatının klasik çözümleme metotlarında kullanılan ölçüler okuyucuya sağlam bir veri sunabilmekte, ancak söz konusu ontik yapı olunca klasik çözümleme metotlarının yanı sıra ontolojik çözümleme metodunda sağlam bir ontoloji bilgisi de ihtiyaç duyulmaktadır.

Ontoloji, sözlük anlamı itibariyle “varlıkbilimi” (Türk Dil Kurumu “Ontoloji”,2011) anlamında kullanılır. Edebi eserlerde ise eseri çeşitli tabakalardan oluşan bir varlık gibi görüp çözümlmeyi ve bu tabakaların biçimsel ve anlamsal yönlerini izah etme üzerine kurulan bir inceleme yöntemi”(Sarıçiçek,2008a) olarak kullanıldığı görülmektedir.

Ontoloji sadece edebiyat biliminde kullanılmasının yanında birçok sanat dalında da kullanılmamaktadır. “Ontolojinin diğer sanat dallarına uygulanmasıyla estetik biliminin temel görüşlerini yansıtan bir anlayış meydana gelmiştir.”(Kardaş, 2014)

Ontoloji konusunda Türkiye’de yapılan yayınların sayısı son yıllarda artmakla beraber henüz sayıca oldukça azdır. “Ontoloji ile ilgili olarak Türkiye’de tespit edebildiğimiz ilk yayın 1920’de Darülfünûn matbaasında basılmış olan Rıza Tevfik’in Mabade’-t-tabîa Dersleri, Ontoloji Mehâbisî’dir. Daha sonra 1959’da Hartman’ın öğrencisi olan Takıyettin Mengüşoğlu’nun bir makalesi ve 1965’te İsmail Tunalı’nın Sanat Ontolojisi adlı eseri yayımlanmıştır.”(Sarıççek,2008b)

Bu metodun Türk sanat ve edebiyatında tanınıp kullanılmasında İsmail Tunalı’nın büyük katkısı bulunmaktadır. Ontolojik inceleme metodu edebiyat ve sanat kuramında yapısalcı bir zihniyetin ürünüdür. Bu metod ile şiir hem iç hem de dış yapı yönüyle derinlemesine incelenir. Göstergibilimin de dâhil olduğu bu yapıda gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki ağı çok önemlidir.(Bayram,2008) Bu ağ ile kurulan sağlam ilişki sayesinde eser incelemesine derinlik kazandırılabilir. Bir esere derinlik kazandırmak ancak zihnin duyular yardımıyla bilgiye bütün açılardan açık olmasıyla sağlanabilir. İnsan için düşündüğümüzde bedensel yapısının yanında varlığının bir unsuru olarak “zihin”, sadece düşünme faaliyetinin değil, aynı zamanda hissetme ve arzulama faaliyetlerinin de kaynağı olan bir güç ya da yeti olarak algılanabilir. Bu şekilde düşünüldüğünde ise, İnsan zihninin faaliyetinin neticesinde ortaya çıkan düşünme, hissetme, arzulama gibi duygular; insanın doğal yapısının bütününe etkileyen zaman sürecinde, hakikat karşısında zihin örüntüsünü inşa eden, doğru önermeler için sağlam kavramlar sunan tuğlalar olarak kabul edilebilirler.

Bu bağlamda “Modern ontoloji felsefesinde var-olan kavramı ön plana çıkarmaktadır. Var olan; heterojen (ayrışık) bir yapıya, inorganik, organik, ruhî ve tinsel olmak üzere dört farklı tabakaya ayrılmaktadır. Fakat birbiriyle ilgili tabakalar ve her tabaka da belli vasıflara sahiptir.”(Erdem,2007b)

Ontoloji felsefesi ve dolayısıyla ontolojik yöntemle iç içe geçmiş bir diğer kavram da estetikdir”(Erdem,2007c). Bir sanat eserinde estetik önemli bir unsurdur. Ontolojik çalışmalarda da yeri olan estetik, güzellik ve hoşluk anlamına gelmektedir. Herhangi bir sanat eseri karşısında iki şekilde tavır alınmaktadır. Bunlardan ilki estetik tavır ikincisi ise estetikçi tavırdır: “Ontolojik inceleme metoduna göre sanat eseri karşısındaki okur öznenin (suje), estetik tavır ve estetikçi tavır olmak üzere iki durumundan bahsedilmektedir. Öznenin sanat eseri karşısında aldığı tavır estetik tavidir. Estetikçi tavır ise, eserin ontik açıdan anlam tabakalarını ve bu tabakalar arasındaki münasebeti inceleyip, sanat eserini neyin mükemmel kıldığını sorgulayan tavidir.” (Erdem, 2007d)

Sanat eserlerinde varlık tabakalarından söz eden ilk estetikbilimci Roman Ingarden olmuştur (1930). Ingarden’a göre bu tabakalar: a) Ses Yapıları (Kelime sesleri ve bu seslere dayanarak daha yüksek bir basamağı oluştururlar). b) Anlam Birlikleri Tabakası. c) Değişik Şematik Görüşler Tabakası. d) Kader Tabakası (Tasvir edilen şeylerin alinyazıları) şeklindedir.(Bayram,2003a) “Bu metodu sanat

eserlerine en iyi uygulayan estetikbilimci ise Nikolai Hartman'dır. Hartman bir sanat eserinin yapısını ilkin "Ön Yapı" ve sonrasında "Arka Yapı" şeklinde ikiye ayırmaktadır."(Bayram,2003b).

Bizim bu çalışmamızda esas aldığımız ve şiir incelemesinde kullanacağımız metot ise modern ontolojinin kurucusu olarak kabul edilen Nicolai Hartman'ın oluşturduğu ve bir sanat eserinin dört tabakadan oluştuğunu ifade eden sistemidir. Nicolai Hartman'nın oluşturduğu bu sistemin tabakaları:

1. Ses Tabakası
2. Anlam (Objeye) Tabakası
3. Karakter Tabakası
4. Kader Tabakası şeklindedir.(Tunalı,2002) şeklindedir.

Ontolojik analiz yönteminde yukarıdaki tabakalar temel alınmak üzere dilbilimine dair eski ve yeni birçok metottan yararlanılabilmektedir. Ontolojik inceleme yönteminde şiir sistemini oluşturan ses, kelime, anlam ve yapıya dair unsurlar birbirinden bağımlı ve bağımsız düşünülerek incelemeye dâhil edilirler. Ontolojik inceleme metodunda şiir incelemesi yapılabilmesi amacıyla aşağıdaki tablo hazırlanmıştır (Değer, 2015).

Tablo 1: Ontolojik Analiz Yönteminde Şiirsel Yapı

ŞİİRSEL YAPI	
A. ÖN YAPI Duyulur Yapı, Dış Yapı, Ses Tabakası, Maddi Tabaka, Görünür Yapı Reel Varlık Alanı, Vonderground, Şekli Yapı <ul style="list-style-type: none">• Dış görünüm• Harfler, heceler, kelimeler• Ölçü, ahenk• Redif, kafiye• Mısra, beyit, bend yapısı...• Şiirin varlığıyla duyulan, algılanan, görülen; yani işitsel ve görsel anlamda şiirin maddi yapısına ait her şey	B. ARKA YAPI İç Yapı, İrreal Varlık Alanı, Soyut Yapı, Hintergrund, Muhtevâ 1. Anlamsal (Semantik Tabaka) a) Kelime (Cocnitiv) Semantiği b) Cümle Semantiği (Sentaks) 2. Nesne (Objeye) Tabakası Anlam ağırlıklı olarak taşıyan kelimelerden oluşur. (temel obje ve yardımcı objeler)... 3. Karakter Tabakası Şairin ruh dünyası hakkında bilgiler, kişiliği, yetiştiği ortam, bakış açısı, psikolojik dünyasıyla ilgili bilgiler... 4. Alanyazısı (Kader) Tabakası Üçüncü tabakadaki tespit ve değerlendirmelerin içinde bulunulan sosyal yapının bütünü insanlık açısından da değerlendirilmesi. Şiirden ilhamla varlık alemi ve bu alemin niteliğiyle ilgili değerlendirmeler...

Ontolojik analiz yöntemi tek tek dörtlükler üzerinde uygulanabileceği gibi şiirin bütününde de uygulanabilmektedir (Bayram ve Erdemir, 2008).

Yirminci Yüzyıl Edebiyatı Şairi Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Hayatı ve Edebî Kişiliği

Fazıl Hüsnü Dağlarca (d. 26 Ağustos 1914, İstanbul - ö. 15 Ekim 2008), Cumhuriyet devri Türk edebiyatında şiire ilk adımını 1933 yılında İstanbul dergisinde yayımladığı 'Yavaşlayan Ömür' adlı şiiriyle atmıştır. Daha sonra edebiyat camiasında tanınan bir şair olarak şiirlerini başta Varlık olmak üzere çok çeşitli dergilerde yayımlamış ve belli başlı şairler arasında yerini almıştır. Âşık tarzında vezinli ve kafiyeli şiirlerini içeren ilk şiir kitabı 'Havaya Çizilen Dünya ve onun ardından gelen 'Çocuk ve Allah' adlı şiir kitaplarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. İlk şiirlerinde geleneğe uyan şair bu eserinden sonra ondan uzaklaşır kendine özgü bir tarzı benimser(Çalışkan,2010). Özellikle kendi çocukluğuna, çocuklara ve çocuk dünyasına duyduğu ilgiyle, düşüncelerinde Allah' ile kurduğu ontolojik boyutlar, ona edebiyat dünyasında şair kişiliğini kanıtlayan birçok eser kazandırmıştır.

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Bir Şiirinin Ontolojik Analiz Yöntemiyle Yorumlanması

Ön Yapı /Reel Varlık Alanı

BU ELLER MİYDİ

Bu eller miydi masallar arasından

Rüyalara uzattığım bu eller miydi?

Arzu dolu, yaşamak dolu,

Bu eller miydi resimleri tutarken uyuyan?

Bilyaların aydınlık dünyacıları

Bu eller miydi hayatı o dünyaların?

Altın bir oyun gibi eserd

Altın tüylerinden mevsimin rüzgarı

Topraktan evler yapan bu eller miydi?

Ki şimdi değmekte toprak olan evlere.

El işi vazifelerin önünde

Tırnaklarını yiyerek düşünmek ne iyiydi.

Kaybolmuş o çizgilerden
Falcının saadet dedikleri.
O köylü çakısının kestiği yer
Söğüt dallarından düdüğü yaparken...

Bu eller miydi kesen mavi serçeyi?
Birkaç damla kan ki zafer ve kahramanlık.
Yorganın altına saklanarak
Bu eller miydi sevmeyen geceyi?

Ayrılmış sevgili oyuncaklardan
Kırmış küçücük şişelerini.
Ve her şeyden ve her şeyden sonra
Bu eller miydi Allaha açılan?! (Dağlarca,2018)

Dil, bize bir düşünme biçimi sunuyor ise, bu düşünme biçimi aynı zamanda bir evren anlayışını da birlikte dile getiriyor demektir. Dilin bireyde inşa ettiği evren, onun anlamı inşa sürecinde ortaya çıkar. Dil, bir anlam sistemi olarak düşünülmekte, bundan dolayı da anlambilim açısından dil, anlamları dile getirmek, anlamları açıklamak, anlamlı biçimler içermek gibi işlevleri yerine getirmektedir. Bir bakıma dil, bir anlam taşıma ona kaynaklık etme bakımından önemli hale gelmekte ve iletişim fonksiyonunu da içerdiği kavramlar sayesinde gerçekleştirmektedir.

Dil-anlam ilişkisi, mantık ve dil felsefesinin en önemli konularından birini oluşturmakta, hatta analitik felsefe, felsefeyi dilin incelenmesi olarak gören bazı filozoflar, felsefi problemlerin de özünde dil ile ilgili problemler olduğunu iddia etmektedirler. Hatta bir bireyin kullandığı kelimeler ve bu kelimelerin delalet ettiği anlamlar o bireyin ruh durumunu, şahsiyetini ve evren karşısında duruşunu da açığa vurduğu söylenebilir. Dil, özne ile nesneyi canlı bir şekilde kaynaştırmak suretiyle öznenin ruhsal durumunu belli etmesine imkân sağlayabildiği de söylenebilir.

Bu çalışmamızda incelediğimiz Dağlarca'nın adı geçen şiiri, altı dördlükten oluşmaktadır; serbest nazım ölçüsüyle, ses ve anlam kaynaşmalarından oluşacak şekilde yazılmıştır. Şiirde kafiye ve redife yer verilmiştir. Kafiye örgüsü yarım kafiye, tam kafiye ve zengin kafiye şeklindedir. Şiirin bütünü değerlendirildiğinde ;"Arzu dolu, yaşamak dolu, Bu eller miydi resimleri tutarken uyuyan." İfadelerinde tecahül-i arif (bilip bilmezlikten gelme) sanatı, "Bilyaların aydınlık dünyacıları" ifadesinde teşhis sanatı, mevsim rüzgarı altına benzetilerek teşbih (benzetme) sanatı kullanılmaktadır. Ayrıca şiirin "Bu eller miydi" ifadesiyle istifham (soru sorma) sanatına yer verildiği görülmektedir. Çocukluğa özlem teması-

nın işlendiği bu şiirde, günlük hayatın gerçekliğine ve hayal ufkuna yer verilerek şiirin çatısı geniş bir alanda inşa edilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu şiir, ölçü konusu yönüyle “Garip Akımı” anlayışının izlerini taşımaktadır. Bu akımın önderliğini Orhan Veli Kanık (1914-1950), Oktay Rifat Horozcu (1914-1988) ve Melih Cevdet Anday (1915-2000) yapmıştır. Türk toplumunda yaşanan çok önemli ve çok etkili siyasal, sosyal ve kültürel olayların meydana geldiği süreçte ortaya çıkmış olan “Garip Akımı” Kimi şiirlerde akıl çizgisinden duygu çizgisine kayılır, okuyucu düşünce evrenine mizah ve şaşırtma adına iz bırakılır, yer yer uyağa ve sığara başvurulur, sözcük tekrarlarından, müzikten yararlanır. Çoğu zaman halk şiirinin dil ve deyişine özenilir. Günümüzde de en önemli edebiyat akımlarından biri olan “Garip Akımı” canlı bir organizma olarak kabul edilen dil bilimine getirdiği yenilik ve değişikliklerle etkisini günümüze kadar sürdürebilmiş bir edebiyat akımıdır (Demirdağ, 2012).

Şiirin Ses Olayları

Uzattığım: Bu kelime ünsüz yumuşaması vardır. Uzattık-ım

Dünyacıkları: Küçültme eki vardır. Dünya-cık

Topraktan: Bu kelime ünsüz sertleşmesi vardır. Toprak-dan

Yiyerek: Bu kelime ünlü daralması vardır. ye-yerek

Kestiği: Bu kelime ünsüz yumuşaması vardır. Kestik-i

Kaybolmuş: Bu kelime ünlü düşmesi vardır. Kayıp-olmuş

Arka Yapı/İrreal Varlık Alanı

Semantik Tabaka: Şiir içinde, her kelimenin kendine ait bir ses değeri vardır. Bir şiirde müzikal yapıyı oluşturan sesler ve kelimelerin varlığı hem ses tabakasını hem de anlam tabakasını etkilemektedir. Özellikle kelime tekrarları bu müzikalitede önemli bir yer ihtiva etmektedir. Semantik tabakada dil olgusu öne çıkar. Kelimelerin değeri bu tabakanın inceleme alanıdır. Şiir dilinin gündelik dilden farkı da kelimenin değerinden kaynaklanır. Bu perspektifte şiirde geçen sözcüklerin gönderge alanlarına ulaşılması durumunda ikinci tabakaya geçişte de kolaylık sağlayabilir.

a) Kelime Semantiği

Eller: Vasıta dostluk, emek

Rüya: Bilinçaltı, gerçekleşmesi imkânsız.

Resim: Açık

Falçı: Dayatma, kalıp, çerçeve

Söğüt: Su kenarı, salkımlarla gelen huzur

Saadet: Mavi evrende varoluş derinliği ve dinginlik.

Bilya: "Bilye" değil de "Bilya" ifadesi, çocukların hata yapmalarının doğallığı

Dünyacık: Büyük dünyanın çekirdeği, çocuk dünyası, hayret içre dünya

Tırnak: Şiirin anlam ufkunun yırtılması, varlığı ilk bakışta ayırmsanamayan göğü ya da sınırsız denizin gergin, ince kılcal yüzeyini düşüncede yırtmak gibi, reel varlık alanı ile irreal varlık alanının birbirinden ayırtabilmesi.

Yorgan: Saklanmak, gizlenmek, gündüzden kaçıp geceye sığınmak

Gece: Yıldız sözcüklerinin "çılgıyla" örülmüş "sessizliğin" içine dalmak

Çocuk: Doğal, masum ve hareket

Şişe: Kırılganlık, şeffaflık, çocuk kalbi

Allah: Ontolojik açıdan en üst düzey varlık

b) Cümle Semantiği

Kelimelerden oluşan cümle semantiği de anlam açısından kendisini inşa eden kelime semantiğinden ayrışır. Bu çalışmamızda Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Bu Eller Miydi" şiirindeki cümle semantiği inşa edilmeye çalışılırken, dörtlükler arasındaki kuvvetli zihinsel bağıntılar ve güçlü imgeleri dikkate aldık. Bu nedenle tek tek mısraların analizi yerine dörtlükleri bir bütün olarak analiz etmeyi seçtik. Bu yaklaşımın şiirin bütüncül dokusuyla daha iyi uyacağını düşündük.

Bu eller miydi masallar arasından,

Rüyalara uzattığım bu eller miydi?

Arzu dolu, yaşamak dolu,

Bu eller miydi resimleri tutarken uyuyan?

Şair, ellerine bakarak çocukluğunu hatırlıyor, okuyucunun da yaşamının ilerleyen dönemlerinde zaman zaman çocukluğunu hatırlamanın önemine vurgu yapıyor. Masal ve rüyanın yardımıyla güncel gerçeklik arasında bir bağ kuruyor. Ellerine dikkat çekerek arzu ve yaşam dolu yaşanmış çocukluğuna özlem duyuyor. Bu cümlelerde resim imgesiyle hatıralara ve değişen gerçeklikle vurgu yapıyor.

Bilyaların aydınlık dünyacıları

Bu eller miydi hayatı o dünyaların.

Altın bir oyun gibi eserdi

Altın tüylerinden mevsimin rüzgârı.

Dörtlüğün ilk mısrası semantik açıdan incelendiğinde "Bilye" değil de "Bilya" ifadesi çocukların hataları yapmalarının doğallığına işaret ediyor. Hatalar

yaparak doğruları keşfetmenin erdemine göndermenin olduğu ilk mısranın da "dünyacı" küçüklükten ziyade biricik olmaya işaret ediyor olması daha kuvvetli bir ihtimal. Şair, "altın bir oyun gibi esen mevsimin rüzgârı" ifadeleriyle, zamanın hızına vurgu ve aynı zamanda teşhis sanatı yapıyor.

Topraktan evler yapan bu eller miydi

Ki şimdi değmekte toprak olan evlere.

El işi vazifelerin önünde

Tırnaklarını yiyerek düşünmek ne iyiydi.

Çocukken topraktan kendi oyuncaklarını ve evler yaptığını hatırlayan şair, zamanın değiştirdiği ev gerçekliği karşısında her iki duruma şahit olan ellerinin marifetiyle sesli düşünüyor.

Kaybolmuş o çizgilerden

Falcının saadet dedikleri.

O köylü çakısının kestiği yer

Söğüt dallarından düdük yaparken...

Fiziksel varlığın, zamanın akışında kendisini çizgilerle hatırlatmasına karşılık, değişenin aslında sadece çizgilerden ibaret olmadığını, köyün huzur dolu atmosferinde kendi sesini söğüt dallarıyla seslendirmenin huzurunun da değiştiğini hatırlıyor.

Bu eller miydi kesen mavi serçeyi

Birkaç damla kan ki zafer ve kahramanlık.

Yorganın altına saklanarak

Bu eller miydi sevmeyen geceyi.

Şair özelde çocukluğunun, genelde çocukların günah, sevap gibi soyut kavramlardan uzak olan dünyasında, farkına varmadan kendileri gibi derin-mavi olan diğer varlıklara zarar vermenin hüznünü yaşıyor. Hep gündüz, hep aydınlık olsun isteğindeki çocuğun ellerinin varlığını hala korumasına rağmen, geçmişte geceleri sevmeyen şairin şimdi geceye olan tutkusunun tezatlığına dikkat çekiyor.

Ayrılmış sevgili oyuncaklardan

Kırmış küçücük şişelerini.

Ve her şeyden ve her şeyden sonra

Bu eller miydi Allah'a açılan!

Varlığın bir başlangıcının olduğunu ve bir sonunun olduğunu hatırlatan şair, nihai ontolojik varlık olan Allah'a elleri marifetiyle bir anlam deryasına doğru yöneldiği takdirde pusulanın bizi sahili selamete kavuşturacağını hatırlatıyor.

Fazıl Hüsnü Dağlarca, şiirlerinde, söylemek istediklerini, eşyadan insana, evrenden doğaya, köyden kente, ölüm düşüncesinden Tanrı'ya sığınma arzusuna kadar uzanan birçok kaynaktan beslenmiştir.(Mumcu Ay, 2009)

Objektif Tabakası

Gerek mısralar arasındaki kuruluş ve dizilişteki paralelliğe dayalı düzenli edebi sanatların apaçıklığı, gerekse kelimeleri arasındaki ahenk; bu şiirde estetik unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca "Bu eller miydi?"nin insana mahsus olan organ yapısının şiirin kılcak damarlarında dolaşması gibi bütün anlam semantiğine serpilmesi ve "Altın bir oyun gibi eserdi,/ Altın tüylerinden mevsimin rüzgarı" ile kullanılması teşhis sanatına örnek olarak gösterilebilir. Şiirin temel objeleri kelime semantiğinde de ifade edilen "falcı", "resim", "çocuk", "söğüt", "bilya" ve "şişe" olarak ortaya çıkmakla birlikte bu temel objeler "eller" objesi etrafında vücut bulmaktadır. Nitekim son mısradaki "Bu eller miydi Allah'a açılan!" ifadesi değişen bozulan objeleri, değişmeyen, mutlak güç ve kuvvete sahip olan varlık tabakadan ayırırken; iki temel tabakasının oluşmasına yol açmaktadır.

Karakter Tabakası

Şiirin birbirini takip eden dörtlüklerindeki mısralarda, sade ve serbest nazım ölçüsünden dolayı, reel varlık alanı ve irreal varlık alanına işaret eden imgeler açık görülmektedir. Her ne kadar bu şiir, günümüz Türkçesiyle sade ve serbest nazım ölçüsü ile ifade edilse de, kelime semantiğinin zincirinde farklı bir ahenk mısralar, herhangi bir dörtlüğün devamında veya arka planında daha söylenmek istenen sözlerin olduğu anlaşılabilir. İşte bu arka plan, derin anlam duygusunun oluşmasını sağlayan ve diğer mısraların da ortaya çıkmasıyla belirginleşecek olan ifade "mistik" olarak ortaya çıkmaktadır.

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın, kendi varlığını, reel varlık alanını ve irreal varlık alanını var olması yönüyle çeşitli yönlerden sorgulayan bir şairdir. Bu durumun izlerine, şiirin arka planındaki varlık alanlarına göndermelerde ve mecaz anlatımlarında rastlamak mümkündür.

Alın Yazısı (Kader) Tabakası

Şiirdeki son iki mısra aslında kader tabakasını ahenkli bir şekilde inşa ettiği düşünülebilir.

Ve her şeyden ve her şeyden sonra

Bu eller miydi Allaha açılan?!

Dörtlüklerin ve daha doğrusu şiirin tamamının temel kader unsuru "ellerdeki değişim" eylemi etrafında şekillenmektedir. Şiirin bütününe hâkim olan bu düşünce, alinyazısı tabakası olduğu söylenebilir. Bu mısraları aracılığıyla, Allah'ın

varlığının mutlak hakikati ve birliğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca hiçbir oluşumun tesadüfi ve nedensiz olmadığı bu yüzden yaradılışın amacını bilip ona göre yaşanması gerektiğini okuyucuya anlatılmaya çalışılmıştır.

Her insan bir işe başlamadan önce “niçin bunu yapıyorum?” sorusunu kendine sorar. Dağlarca’ da “Bu eller miydi Allah’a açılan!” sorusu aracılığıyla kime ve niçin sorularını önce kendine ve dolayısıyla diğer insanlara sormuştur. Bu şiirde Dağlarca, hem kendi varlığının hem de evrendeki her şeyin varoluşunun bir sebebi olduğunu vurgular. Şiirde anlatılanlar okuyucunun, dinleyicinin hayal gücünü, duygularını, düşüncelerini zorlayıcı niteliktedir ve onların hareketlenmesine vesile olacaktır. Okuyucuda meydana gelen bu etki şairin şiirdeki anlatım gücünü ve dilin imkânlarını kullanmadaki başarısını da ortaya koymaktadır. Kısacası şiirde alinyazısı tabakasında; bütün evrenin geçici bir hayalden ibaret olduğunu, evrende farklı farklı görülen iyinin, güzelin, kötünün kısacası her şeyin bir tek varlığın (Allah’ın) hayali ve tecellisi olduğunu ve hepsinin günün birinde aslına döneceği anlatılmaktadır.

Ayrıca şair, bu çerçevede ortaya çıkan sırrın duygular yoluyla, aşkla ortadan kalkacağı böylece gerçeklerin ortaya çıkacağını vurgulamaya çalışmıştır. Şiirin çocukluğa özlem teması üzerinde şekillenen dokusu, masumiyeti, çocukluğunun dünyasını ve genelde her okuyucusunun, çocukluklarının dünyasından haberdar olmalarının önemi ve gerekliliği sağlam gerekçeler sunularak temellendirilerek inşa edilmeye çalışılmıştır.

Dünyayı soyut ve somut veya canlı-cansız bütün varlıklarla süsleyen, güzelleştiren dünyanın güzelliğini derinlemesine algılamak, kişinin kendi anlamını bulmasına yardım eder. Ancak dünyanın güzelliklerinde tecelli eden yaratıcının güzelliğinin farkında olmayan bir güzellik ve estetik anlayış, rotasını şaşırarak bir gemi kaptanı gibi çaresiz kalır. Şiirde tümevarım ile dünyaya ait güzelliklerin gelip geçici olduğunu, bunun farkında olduğunu yalın bir dille anlatmaktadır.

Dağlarca, düşünce ile belirli bir varlık mertebesinin sırrına ulaşmanın mümkün olduğunu, insanın, kendi gerçekliğinin ve dışındaki varlıkların değişken gerçekliğinden haberdar olmakla, değişmeyen ve kararlı bir gerçekliğin katında huzur bulacağını ifade etmeye çalışılmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Sonuç itibarıyla, her sanatkar eserini çok katmanlı bir şekilde oluşturur. Eserin anlaşılması ise okuyanın/dinleyenin bilgi birikimine özellikle hayal dünyasında anlam evrenini inşa etmeye imkan sağlayan kelime dağarcığına bağlıdır. Şiir çözümleme yöntemlerinden biri olan ontolojik analiz metodu işte bu inşa sürecini estetik bir şekilde ortaya koymak için okuyana/dinleyene yol göstermektedir.

Bir şairin ya da yazarın sanatkârlık yönü ne kadar yüksekse kaleme aldığı eserin değeri de o ölçüde değerli olacaktır. Değer ölçüsü de çoğu zaman orijinalliği ile eşdeğer tutulacaktır. Bizde bu çalışmamızda Dağlarca'nın "Bu Eller Miydi" şiirini İnceleyerek hem eserine hem de onun sanat yönüne ışık tutmaya çalıştık. Aslında bu çalışmada amaçlarından biri de, ontolojik analiz metoduyla her edebî metnin (-ister nesir olsun, ister manzum-, -ister eski olsun, ister yeni, isterse de halk edebiyatı ürünü olsun-)incelenebileceğini ve başarılı sonuçlar alınabileceğini ortaya koymaktır. Şiir incelemesinde eserin değerini ve şiirselliğini, sanat yönünü ortaya koymamızda yardımcı olan bu yöntemde aynı zamanda eserin estetik bir değer taşıdığı da ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada ayrıca, kullanmaya çalıştığımız ve sanat eserlerinin varlık tabakalarını çok katmanlı olarak ve derinlemesine inceleyen "ontolojik analiz yöntemi"ne, Türkiye'de araştırmacılar tarafından, özellikle, şiir incelemesinde bir yöntem olarak çok sık başvurulmadığı gördük. Klasik metin şerhi yönteminin aksine, ontolojik "analiz yöntemi" ile bir şiir şekil özelliklerinin yanında anlam, obje, karakter ve kader gibi dört temel katmana ayrılarak detaylı olarak incelemenin okuyucunun hayal dünyasına yeni ufuklar açacağı kanaatine vardık. Bu sayede edebî eserin değeri ve şairin edebî kimliği daha net bir şekilde belirlenebilmektedir. Biz de 20.Yüzyıl Türk Edebiyatı'nın şairlerinden biri olan Dağlarca'nın "Çocuk ve Allah" şiir kitabında bulunan "Bu Eller Miydi" isimli, serbest nazım ölçülü şiirini "ontolojik analiz yöntemi" ile inceleyerek hem Dağlarca'nın sanatçılığını hem de eserinin edebî değerini ortaya koymaya çalıştık.

Bu bağlamda, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Bu Eller Miydi? Şiir çözümlemesi, şiire ontolojik yöntemin bir çıkış noktası olarak görmenin ötesinde varlık tabakaları ile zengin bir bağ oluşturma imkânına da sahiptir. Ayrıca ontolojik çözümleme, yapısalcılık ve göstergibilimsel yöntemi bilmeyi de gerekli kıldığı için eserde ayrıca derinlik sağlamaya da fırsat tanır. Söz konusu şiirin farklı yapılarla bölünerek nesne tabakasında anlamsal gönderge alanlarına yapısalcılıkla ulaşılabilir.

Denilebilir ki ontolojik çözümleme yönteminin, edebiyat sanatına verimli bir zihin evreninde dinamik bir atmosfer sağlamaya uygun bir ortam oluştururken, canlı bir organizma gibi değişen hareket eden gelişen ve etkileşim gösteren dilin özü ile de uyumludur. Bu dinamik düşünce evreninin atmosferinde kelimelerle kurulan sağlam zincir hiç kuşkusuz bütüncül bakış açısının yardımıyla insanın sanata ve ilişkili olduğu diğer tüm bilimlere bakış açısını genişletmek ile birlikte şiirin çözümlenmesine de kolaylık sağlamaktadır. Söz konusu bir eserin asıl anlamını bağlamından koparmadan ontolojik bir bakış açısıyla kültürel değerlerin yetiştiği düşünce evreninde kelimeler daha önce hiç olmadığı kadar taze ve yeni anlamlara kavuşurken, kelimelerin sinerjisinden kaynaklanan yeni sinerji bütüncül bir soluklanma da getirmektedir. Bu durum insanın anlamı derinleştirme sürecinde, arayıp ta bulamadığı bulduğunda huzur bulduğu bir şey

olsa gerek. Çünkü tabakalar teorisi, özellikle edebiyat eseri için, onun bir edebiyat tarihi bilimi yöntemi olarak kullanılmasında asıl anlam ve değerini bulur. Böyle bir yöntemin getirdiği yenilik, bir yandan edebiyat eserinin bütünselliğini göz önünde bulundurması, öbür yandan da edebiyat eserini, bir ses ve ölçü bilgisinin, semantik'in, psikolojinin ve felsefenin ortak alanı olarak araştıracağı bir bütünlük olarak kavramasını da teminat altına alır. Böyle bir bütünlüğü araştırarak araştırmacı, somut tabakalara dayanacağından, onun tutumu ve tavrı da aynı şekilde objektif ve evrensel değerlerle uyumlu ve ahenk içinde olacağı için daha önceki kavramsal anlam çerçevesini genişletme fırsatı için kendini dinamik tutmada yeni enerjiye kaynaklık edecektir. Bunun doğal sonucu olarak eserde daha zengin bir alanda varlık kazanacaktır. Bu yaklaşım ile her ne kadar ontolojik analiz yönteminde kelimeler, kelimeleri oluşturan heceler ve sesler detaylı olarak incelemeye tâbi tutuluyor olsa da yazarın çizdiği perspektifte imgeleri yorumlama biçimi her zamankinden daha çok önem kazanacaktır.

Şiirin genelinde mısralar arasında tenasüp sanatının varlığı görülmektedir. "Bu Eller Miydi" ifadesinin genel olarak bütün mısralarda harç oluşturan kelime ve terkiplerin temel belirleyici unsuru olarak kullanılmaktadır. Dağlarca, serbest nazım ile şekillendirdiği bu şiirinde örtük veya açık birçok düşüncesini ahenkli bir şekilde ifade etmektedir.

Sonuç olarak, çeşitli inceleme metotları edebiyat metinlerine uygulandığında genelde şiirin katmanlarının ve sanat değerinin ortaya konulabildiği ve sonuç olarak ta bu şiirin şekil ve içerik açısından estetik değere sahip olduğu görülebilmektedir. Ontolojik çözümleme diğer kuramlarda olduğu gibi sadece sanatçıya ya da esere yönelik olmadığı için daha kapsamlı bir bakış imkânı sunmaya imkân sağlamaktadır. Bir sanat eserini çözümlemede en uygun yöntemlerden birisi olarak varsaydığımız ontolojik çözümleme ayrıca diğer kuramlarla da etkileşimi zorunlu kıldığı için etkileşimli ve dinamik bir hüviyete de sahip olduğu söylenebilir. Bu durum eleştirel yaklaşmanın kapılarını araladığı için, okura çoğul okumanın ve anlamlandırmanın kapılarını açar.

Kaynakça

- Bayram, Y. (2008). *Divan Şiiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili Üzerine*, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu, İstanbul: Beykoz Belediyesi Yayınları
- Bayram, Y. (2003). *Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama*, Adana: Yom Sanat, 2003.
- Bayram, Y. & Erdemir, A. (2008). *Manzum Metinlerin Tahlilinde Ontolojik Yöntem*, Prof. Dr. Mustafa Özbalcı Armağanı, Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Çalışkan, A. (2010). Ana Çizgileriyle Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Teorik Bir Yaklaşım (1923-1960), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 3/10, Winter, 141-199.
- Dağlarca, F. H. (2018). *Çocuk ve Allah*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Değer, M. B. (2015). Hayalî'nin "Bilmezler" Redifli Gazelinin Ontolojik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 60-74.
- Demirdağ, R. A. (2012). Dağlarca'nın Çocuk ve Allah' Kitabında Dinginlik ve Mistik Duyuşlar, *Türkbilgi Dergisi*, 2012(24), 143-154.
- Erdem, M. D. (2007). Ontolojik İncelemeye Dehhânî'nin 'eyledi' Redifli Gazeli Örneğinde Yapısal Bir Bakış, *Turkish Studies*, 2(3), 254-273.
- Kardaş, S. (2014). Nâbî'nin 'Gelür Gider' Redifli Gazelinin Ontolojik Analiz Yöntemiyle Yorumlanması, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 525-536.
- Köktürk, Ş. (2003). Bayburtlu Zihnî'nin Bir Koşmasının Ontolojik Analiz Metoduyla İncelenmesi, *Millî Folklor*, Yıl 15, S. 60.
- Mumcu Ay, Y. (2009). Türk Şiirinde Garip Hareketi", *Turkish Studies*, 4 /1-II, Winter 2009, 1227-1276.
- Sarıççek, M. (2008). Şehriyar'a Selam Haydar Baba'ya Selam'ın Ontolojik Tahlili, *Turkish Studies*, 3(7), Fall, 580-591.
- Tunalı, İ. (2002). *Sanat Ontolojisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Türkçe Sözlük. (2011). *Ontoloji maddesi*, (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Yeter, G. B. (2010). Ontolojik Analiz Metoduyla Yunus Emre'nin Bir Şiirinin İncelenmesi, *Mukad-dime*, 141-154.

EMİLE DURKHEİM'İN METODOLOJİSİ VE SOSYOLOJİSİ

Coşkun SAĞLIK¹

Öz

Emile Durkheim'ın başlıca eserlerinin incelendiği bu çalışmada, onun metodolojik analizlerinin yanı sıra farklı eserlerinin yapısı ve içeriği üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın amacı, Durkheim'ın eserleri üzerinden, onun metodolojik ve sosyolojik analizlerini ortaya koymaktır. Bu kapsamda Durkheim'ın başlıca eserleri olan Sosyolojik Metodun Kuralları, İntihar, Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri ve Toplumsal İşbölümü eserleri incelenmiştir. Durkheim, toplumun gelişiminin ve düzeninin sağlanmasında ahlak kurallarını önemseydiği ve bu kuralları eserlerine yansıttığı için, onun ahlak anlayışı hakkında görüşlerine de değinilmiştir. Sosyolojinin bir bilim haline gelmesi için gerek bilimsel metodolojiyi geliştirmesi gerekse bu metodolojiyi eserlerinde kullanarak sosyolojiye bir bakış açısı kazandırması açısından Durkheim'ın fikirleri önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Emile Durkheim, Durkheim'ın Metodolojisi ve Sosyolojisi, İntihar, Din, İşbölümü, Ahlak.

The Methodology and Sociology of Emile Durkheim

Abstract

Emile Durkheim's main works are examined in this study; as well as his methodological analyzes, the structure and content of his different works are emphasized. The aim of this study is to reveal the methodological and sociological analyzes of Durkheim's works. In this context; The Rules of Sociological Method, Suicide, The Elementary Forms of Religious Life and The Division of Labor in Society that main works of Durkheim are examined. As Durkheim cares about the moral rules in providing the development and order of society and reflects these rules in his works, his opinions about his moral understanding are also mentioned. Durkheim's ideas are important in terms of both improving the scientific methodology and using this methodology in his works in order to make sociology a science.

Keywords: Emile Durkheim, Durkheim's Methodology and Sociology, Suicide, Religion, Division of Labor, Morality.

Giriş

Emile Durkheim'in, kendi metodolojik ve sosyolojik analizleri üzerine yazdığı eserlerinin bir derlemesi olarak bu çalışmada, özellikle onun metod anlayışı ve bu metodun eserlerindeki izleri üzerinde durulmaktadır. Durkheim, sosyolojiyi felsefeden ayırmak için uğraştığı çaba sonucu, sosyolojiye bir bakış açısı getirmeye çalıştığı görülmektedir. Bundan dolayı özellikle felsefecilerin üzerinde durmadığı ve açıklayamadığı konulara eğilim gösterdiği ve sosyoloji bilimini gerek psikolojiden gerekse felsefi argümanlardan ayırma çabası içerisine girdiği söylenebilir. Durkheim'ı sosyoloji camiasında önemli kılan şeyin özellikle bu husus olduğunu söyleyebiliriz. Sosyolojiye bilimsel bir yöntem kazandırması ve sosyolojiyi açıklarken ki holistik yaklaşımı, onu bu bilim alanında kurucu isimler arasına sokmuştur. Onun geliştirdiği sosyolojik bakış açısı, toplumsal nesnelerin/şeylerin kökenini ve toplumsal olguların bireyler üzerindeki etkisini açıklamaya yönelik bir çabadır da aslında. Nitekim bunu hem "Sosyolojik Metodun Kuralları", hem "İntihar" hem de "Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri" eserlerinde görmekteyiz.

Durkheim, sosyolojik araştırma mantığına yaptığı katkıların yanında, modern toplumlara yönelik analizleri ve incelikli fikirleriyle özelde sosyoloji genelinde ise sosyal bilim camiasında hala güncelliğini koruyan bir yöne sahiptir. Anomi, toplumsal dayanışma, toplumsal olgu, kolektif bilinç, kolektif temsil, düzen, uyum, iş bölümü, ahlak, eğitim gibi Durkheim'in yakından ele aldığı pek çok konu başlığının, bugün de sosyolojik araştırmanın odağında yer aldığı ve tartışıldığı görülmektedir. Nitekim sosyal bilimlerin değişken doğasında kalıcı eser ve fikirler üretmek büyük bir çabayı gerektirmektedir. Bunun yanında Durkheim, toplumbilimcilerin çoğunun (hatta günümüzdeki toplumbilimciler de buna dâhil edilebilir) kavramların altında yatan gerçekleri değil de varsayımsal gerçek olarak kavramların kendilerini kullanmaları sebebiyle onları eleştirmiştir. Durkheim'in önnosyonları deşifre ederek toplumsal olguların kökenlerine yönelik sosyolojik araştırmalarda bulunması, onun konumunu sağlamlaştıran başka bir husustur. Bu sebeplere istinaden Durkheim'in eserleri ve fikirleri üzerine çalışma yapmak önem arz etmektedir.

Durkheim'in başlıca eserleri olan "Sosyolojik Metodun Kuralları", "İntihar", "Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri" ve "Toplumsal İşbölümü" eserlerinin incelendiği bu çalışmada, ayrıca toplumsal dayanışmanın güçlenmesinde temel esas olarak ahlakı öne çıkardığı için onun ahlak üzerine görüşlerine de değinilmektedir.

Durkheim'in Metodolojik Yaklaşımı

Toplumsal Olgular

Durkheim'in, toplumsal olguların ve tiplerin incelenmesine dair metodolojik yaklaşımlarını içeren kitabı "Sosyolojik Metodun Kuralları" adlı kitabında altı farklı bölüm bulunmakla birlikte bu bölümlerin açıklamasını yapacak olursak ilk olarak *toplumsal olguların* ne olduğundan bahsetmek gerekecektir.

Durkheim'in (1994) bahsettiği gibi toplumsal olgular kategorisi (ordre); bireyin dışında olan ve zorlayıcı güç sayesinde kendilerini bireye zorla kabul ettiren davranış, düşünüş ve duyuş tarzlarından ibarettir. Bu davranış, düşünüş ve duyuş tarzları bireye yön verdiği gibi toplumun kendi kurallarını ortaya koyduğu dış etmenlerdir. Bu şekilde düşünmek veya bu şekilde davranmak, hukuki kuralların ihlali gibi cezai işlem gerektiren neticeler doğurmadığı gibi en az hukuk kuralları kadar bireyleri bağlayıcı olduğu, Durkheim açısından doğrudur. Durkheim (1994), bu olguların, tasavvur ve aksiyonlardan meydana geldiği için organik fenomenlerle, bireysel bilincin içinde ve onunla kendini ortaya koyan fenomenler olduğu için ise psikik fenomenlerle karıştırılmamasını özellikle belirtmiştir. "Toplumsal" adını verdiğimiz bu olguların dayanağının "birey" olmadığını kabul etmekle birlikte bu dayanağın bir siyasi toplum olacağı gibi, bunun içinde var olan dini mezhep, edebi ekol, mesleki korporasyon vb. gibi parçasal toplulukların da olabileceğinden bahsetmiştir Durkheim.

Ayrıca Durkheim, yine adı geçen eserde toplumsal fenomenleri tanımlamak için kullandığı 'baskı' sözcüğünün, "bireyin ateşli otonom sistemini bastırıldığını ve bu şekilde kendisini ona hissettirdiğini ama burada amacın bireysel kişiselliği ortadan kaldırmak olmadığını" (1994, s. 38-39) belirtmiştir. Aslında bahsedilen baskının bireyin üzerinde olduğu ama birey ona karşı çıkmadığı sürece bu baskıyı kendisinde hissetmediği düşüncesi de yine Durkheim'in fikirleri arasındadır. Sonuç olarak Durkheim (1994) toplumsal olguyu; bireyde dış bir baskı yaratmaya gücü olan ya da bunun yanında, bireysel belirtilerinden bağımsız ve kendine özgü bir varlığı ile belirli bir toplum kapsamında genelliği ifade eden, sabit/sabit olmayan her yapma tarzı olarak tanımlamıştır. Diğer bir deyişle Durkheim, tüm sosyal olguların (maddi ve maddi olmayan) hem bireyin dışında bulunduğunu hem de bireye baskı uyguladığını belirtir (Çelebi, 2007).

Toplumsal Olguların Gözlemlenmesi

Durkheim, yukarıda bahsedilen *toplumsal olguların gözlemlenmesinin* nasıl olacağına dair görüşlerini ise kitabının ikinci bölümünde ele almıştır. İlk ve temel kuralın toplumsal olguları nesnelere/şeyler gibi ele almak olduğunu dile getiren Durkheim (1994), bilimin fikirlerden nesnelere gittiğini, nesnelere fikirlere git-

mediğini söylemiştir. Durkheim'a göre olgu dışarıdan gözlemlenebilir olandır ve bundan dolayı toplumsal olgular, nesnel olarak ele alınıp incelenmelidir (Taş, 2011).

Durkheim, toplumsal olgulara karşılık gelen nosyonların, olguları yani nesnelere tam anlamıyla karşılamadığı/temsil etmediği, hatta bizimle nesnelere/realiteler arasında giren bir örtü mahiyetinde olduğunu dile getirdiği anlaşılmaktadır. Durkheim, fikirlerde evrimsel bir anlayışı benimseyen Comte'u ve temel olarak fikirlerini toplumların işbirliği neticesinde kendiliğinden meydana gelen (endüstriyel toplum) ve bilinçli bir şekilde oluşturulmuş (askeri toplumlar) toplumlar üzerinden oluşturan Spencer'ı, toplumsal olguları açıklarken nesnelere tasvir etmekten ziyade yine nosyonların analizi şeklinde bir açıklamaya gittikleri için eleştirmiştir. Peki, burada bahsi geçen nosyon nedir? Durkheimcı bakış açısına göre buradaki nosyonlar, olguları açıklarken başvurulan ve altında yatan sebep ve bileşenlerin somut olarak ele alınmamasıyla birlikte sorgulanmadan kabul edilen fi-kirsel kavramlardır diyebiliriz. Yani aslında bu kavramlar toplumsal olguları açıklarken kullanılan ve direkt kabul edilmiş önnosyonlardır ki bu da, Durkheim'ın şiddetle karşı çıktığı bir açıklama şeklidir. Örneğin bazı nosyonlardan bahseden Durkheim (1994), bugünkü durumunda devlet, siyasal özgürlük, egemenlik, demokrasi, komünizm, sosyalizm vb. kavramların ne anlama geldiğini keskin bilmediğimizden dolayı, bu nosyonlar bilimsel olarak biçimlendirilmiş olmadıkça metodun bunların her türlü kullanımını bırakması gerektiğini belirtmiştir.

Nosyonların genel kullanımından ve bu kullanımların bizi realiteden uzaklaştırdığından bahsettikten sonra "şeyler/nesnelere" üzerine bir tartışma açmak gerekmektedir. Toplumsal olguların birer nesne olduğundan bahseden Durkheim (1994), bu olguların nesnelere olarak ele alınması gerektiğini, gözlemlenen ya da kendisini gözleme dayatan her şeyin nesne olduğunu bize aktarmıştır. Yani nosyonların doğrudan verili olmadığını, bunların altında yatan gözlemlenebilir fenomenal realite olarak ele aldığımız nesnelere aracılığıyla toplumsal olguların açıklanabileceğini ve bu nosyonları kaynaklarına kadar götürdüğümüz takdirde asıl veriye ulaşacağımızı bize söylemektedir. Daha açıcı ve tamamlayıcı bir şekilde Durkheim (1994), toplumsal fenomenleri, bu fenomenleri zihinde canlandıran bilinçli süjelerden ayırıp, kendi özlere olarak ele almamız ve onları dışsal nesnelere olarak incelememiz gerektiğini, çünkü onların bu nitelik içinde kendilerini ortaya koyduklarını ifade etmiştir. Sonuç olarak, tüm bu anlatılanlarla toplumsal olguları açıklamak amacıyla şeylerin doğasını nesnel bir şekilde dışsal olarak incelememiz için belli disiplinler içinde nasıl bir yol izlememiz gerektiğini Durkheim'dan (1994, s. 71-88) maddeler halinde doğrudan aktarabiliriz:

1. *Bütün önnosyonlar sistematik bir biçimde tasfiye edilmelidir. (s. 71).*
2. *Sosyologların ilk işi, ele aldığı şeyleri tanımlamak olmalıdır, ta ki, söz konusu olan şeyin ne olduğu hem kendisi hem de başkaları tarafından iyice anlaşıl-sın. Apaçiktır ki, bu tanımın nesnel olması için, fenomenleri zihin ürünü bir*

ideye göre değil, fakat bu fenomenlerin özünde yer alan özelliklere göre ifade etmesi gerekir. (s. 73).

3. Bilim nesnel olmak için, duyumsuz meydana gelmiş olan kavramlardan değil, duyumdan hareket etmek zorundadır. Bilimin yeni kavramlar yaratması, bunun için de şeyleri ifade eden ortalamalı sözcük ve kavramları tasfiye ederek, bütün kavramların ilk ve zorunlu maddesi olan duyuma başvurmaları gerekir (s. 75).

4. Ne var ki kolaylıkla öznelleşir duyum. Bundan dolayı, sadece ve sadece yeterli bir nesnellik derecesi gösteren verileri muhafaza etmek üzere, gözlemci için pek kişisel olma tehlikesi duyulan verileri tasfiye etmek doğa bilimlerini alanında kuraldır ve Sosyolog da böyle olmalıdır. Araştırmasının objesini belirlerken başvurduğu dış karakterlerin mümkün olduğu kadar nesnel olması gerekir (s. 87-88).

Anlaşılabileceği üzere toplumsal olguları anlamak için onu nesne olarak algılamamız ve buna göre ampirik incelemeyi yapmamız gerekmektedir. Nitekim bunu yaptığımız takdirde önnosyonlardan yani realiteyi gizleyen kavramlardan kurtularak olguların asıl doğasına ulaşmış olacağız.

Normal ile Patolojik Ayrımına İlişkin Kurallar

Bir diğer konu başlığı olan toplumsal olgularda *normal ile patolojik ayrımına ilişkin kurallar*, kitabın üçüncü bölümünde ele alınmaktadır. Durkheim'a (1994) göre, toplumsal olgular kategorisi içerisinde olmaları gerektiği gibi olanlar ve olduğundan farklı şekilde olması gerekenler ayrımı vardır (normal fenomenler ile patolojik fenomenler). Burada Durkheim'ın söylemek istediği şey, her araştırmanın başlangıcı için gerekli olan tanımın içine normal ve patolojik olanın eşit bir biçimde alınmasının kaçınılmaz olduğu ama aynı zamanda bunların birbirinden ayrılması gereken iki çeşidi meydana getirdiğidir.

Durkheim'a (1994) göre sosyolog, olgunun genel olduğunu gözlem aracılığıyla belirledikten sonra, bu genelliği geçmişte belirlenmiş şartlara kadar yükselecek ve sonra bu şartlar halen de var mıdır, yoksa değişikliğe mi uğramışlardır, bunu araştırmaya koyulacaktır. İşte bu noktada eğer olgu halen verili ise normal, değilse patolojik durum sayılmaktadır. Burada normal olanı ve bu normal olanı soruşturmanın yöntemsel pratiğini Durkheim (1994, s. 110), üç kural şeklinde sunmuştur:

1. Bir toplumsal olgu, gelişiminin belirli bir evresinde ele alınmış olan belirli bir toplumsal tip için, eğer o, kendi evrimlerinin müteakibet evresinde ele alınmış olan bu türden toplumların ortalamasında kendisini gösteriyorsa, normaldir.

2. Önceki metodun sonuçlarını, fenomenin genelliğinin, ele alınan toplumsal tip dâhilinde kolektif hayatın genel kondisyonlarına bağlı bulunduğunu ortaya koyarak tahkik etmek mümkündür.

3. Bu olgu, bütünsel evrimini henüz tamamlamamış olan bir toplumsal türe ilişkin olduğu zaman, bu tahkik zorunludur.

Durkheim normal olana ulaşmaya örnek mahiyetinde “cürüm” kelimesini misal vermiştir. Buradaki cürümün her toplumda su götürmez bir gerçeklikte var olduğu ve her daim çeşitleri ve nitelikleri değişse de var olmaya devam ettiği için normal olarak nitelendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Durkheim’a göre bu cürüm eğer ki nüfus oranına göre azalan bir seyir izleseymi gelecekte toplumsal var oluşlarda etkisini yitirme tehlikesine maruz kalabilirdi. Ama aksine bazı zamanlarda bu suçluluk oranlarının daha da arttığı gözlenmekte ve toplum var oldukça da cürümün var olması normal gözükmemektedir. Cürümün bütün toplumlarda var olması ve var olmaya devam etmesi, sağlıklı bir toplumun gereği olmakla birlikte bu her dönemde normal olarak nitelendirilebilir. Ama Durkheim’ın bahsettiği gibi eğer suçluluk aşırı bir orana çıkarsa bu anormal olarak değerlendirilebilir. Durkheim (1994), cürümün bir toplumda kök salması için kolektif duyguların bireylerin bilinçlerine geçmesi gerektiğini, bunun nihayetinde meydana gelen kolektif bilincin artmasıyla sapmalara verilen tepkilerin şiddetleneyeceğini ve sonrasında da bu sapmaların cürüm/suç olarak etiketleneceğini söylemiştir.

Yukarıda bahsedilen normal olanın ortaya konmasının yanı sıra patolojik olanın ne olduğunun farkına varılması gerekir. Bal’ın (2015) verdiği örnekte olduğu gibi; büyük ailenin yaygın olduğu, tarımsal üretimin belirleyici olduğu feodal dönemde yaygın olan kadınların mirastan pay almamaları uygulaması o koşulların ortadan kalktığı sanayi toplumunda, hukuken kadın erkek eşitliğinin sağlandığı medeni kanuna rağmen hala devam ediyorsa durum patolojiktir. Yani toplumsal koşulların değişmesi halinde halen devam ettiği görülen durumlar patolojik olarak değerlendirilebilir ve bir sosyolog nesnelere açıklarken bunları birlikte kullanması gerektiği gibi farkının da farkında olması gerekmektedir.

Toplumsal Tiplerin Saptanması

Durkheim kitabının dördüncü bölümünde *toplumsal tiplerin saptanmasına* ilişkin kurallardan bahsetmiştir. Burada bahsettiği tiplerin ortaya çıkarılması ile ilgilenen sosyoloji bölümüne “toplumsal morfoloji” adını vererek, “*bu alanda yapılan çalışmalarda toplumsal tiplerin sınıflandırılmasının bütün bireysel karakterlerin tam bir envanterine göre değil, onlar arasından dikkatle seçilmiş küçük bir miktara göre yapılmış olması*” (Durkheim, 1994, s. 130) gerektiğinden söz etmiştir. Durkheim, bahsi geçen küçük bir miktardan, bütün toplumlarda geçerli olan en küçük ve en basit toplumsal küme olarak bahsetmiştir. Yani bu basit tipin toplumsal özellik gösteren daha alt kategorilerinin olmaması demektir. Burada Durkheim (1994), bu basit toplumdan “hord” olarak bahsetmiş ve hordların kendini tekrarlamasıyla yani parçalar haline gelmesiyle de “klan”ların oluştuğuna gönderme yapmıştır. Burada her bir klan kendi içerisinde hordların özelliklerini taşımakta ve hordlardan meydana gelmektedir. Durkheim (1994), bu hordların bileşimi olan klanların, *basit çok parçalı* toplumları meydana getirdiğini ve bunun örneğine İrokva’lı ve Avusturyalı bazı kabilelerde (L’arch veya Kablye kabileleri bu özelliği taşıyor ve

köyler biçiminde yerleşmiş klanların bir topluluğudur) rastlandığını söylemiştir. Bu toplumların bir araya gelmesiyle de *basit biçimde birleşmiş çok parçalı* toplumların kendini gösterdiğini (İrokva konfederasyonu) ve bunların da yan yana gelmesiyle çift şekilde birleşmiş çokparçalı toplumların oluştuğunu (Site) belirtmiştir. Tüm bunların neticesi olarak sınıflandırmanın nasıl yapılacağına dair ilke niteliğini, Durkheimci bakış açısıyla ortaya koymakta yarar vardır. Durkheim (1994) bu sınıflandırmanın; tamamen basit ya da parçalı toplumu esas alarak, arz ettikleri kompozisyon derecesine göre toplumların sınıflandırılmasına başlanarak ve bu sınıflar içinde de, başlangıçtaki parçaların tam bir kaynaşma göstermekte olup olmadıklarına göre değişik çeşitlere ayrımlanarak yapılabileceğinden bahsetmiştir. Burada Durkheim toplumsal türlerin varlık nedenlerinin ve işleyiş biçimlerinin biyolojideki türlerle aynı yoldan çözümlendiğine dikkat çekmiştir. Fakat bireylerde nesiller boyu kalıtsal olarak aktarıla gelen sabit özelliklerin toplumlarda olmadığını, her oluşan toplumda farklı özelliklerin meydana geldiğini ve bu noktada ayrıştıklarını da eklemiştir (Durkheim, 1994).

Toplumsal Olguların Açıklanışına İlişkin Kurallar

Durkheim kitabının beşinci bölümünde *toplumsal olguların açıklanışına ilişkin kurallardan* söz etmiştir. Bu kurallardan bahsetmeden önce Durkheim'in dikkat çektiği bir hatadan bahsetmek gerekir. Durkheim (1994), sosyologların çoğunun fenomenlerin pratik yararlarını ve işlevlerini ortaya koyarak onun özüne indiklerini zannetmelerinin bir hata olduğunu ifade etmiştir. Burada Comte ve Spencer'ın toplumu açıklarken, açık bir gelişimin fonksiyonel yararları üzerinden olguları açıklamaya çalışmalarını eleştirmiş ve bu gibi bir yaklaşımın olgunun ne suretle ortaya çıktığını ve ne suretle olmakta bulunduğu şey olduğunu ortaya koymakta yetersiz kaldığını söylemiştir. Bu konuda Durkheim (1994), bir olgunun yarayışlı olduğu kullanımlar, onu ifade eden kendine ait niteliklerin varlığını gerektirmekle birlikte, onu var edemezler. İşte bu noktada onu yaratan niteliklerin ilk olarak ortaya konması ve daha sonrasında yararlılığın tartışılmasının daha mantıklı ve kolaylaştırıcı bir yöntem olduğu Durkheimca doğrudur. Buradan hareketle bazı özlerin farklı toplumlarda aynen devam ettiği, yararlı olsun veya herhangi bir amaca yarar sağlamasın mevcudiyetini koruduğu ve koşulların değişmesine mukabil bazılarının sadece işlevsel farklılıklarının olduğu yönünde bir açıklama yapmak konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Örneğin Durkheim (1994), Hristiyanlığın dinsel doktrinlerinin yüzyıllardan beri aynı kaldığından fakat modern çağdaki rolleri ile ortaçağdaki rollerinin aynı olmadığından ve bu örnekte bariz olduğu gibi bazı olguları yaratan sebeplerin hizmet ettiği amaçlardan bağımsız olduğundan bahsetmiştir. Burada fenomenleri var eden ilk ve etkin sebeplerin (olguların amaçlarının farklılaşması sebebiyle bu nihai sebepler, ilk sebeplerin açıkladığı kolektif formların genelliğini ortaya koymakta eksik kalacağını söylemek gerekir), onun yarayışlarından ayrı ele alınması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen analizin sonucunda bahsedilmesi gereken ikinci husus, hangi metoda göre çözüm üretilmesi gerektiğini ortaya koymaktır. Toplumsal olguların açıklanışına ilişkin olarak, Durkheim'ın da (1994) bahsettiği gibi genel olarak sosyologların izlediği açıklama yöntemi, hem bir finalist hem de psikolojik yöntemdir. Burada bahsi geçen mevzu, neticede birey olmadan toplumun var olmayacağı ve toplumu açıklamak için bireysel bilinçlere başvurulması gerektiği kanısındır. Fakat gelinen noktada bilinen bir şey vardır ki, bireysel bilinçler her ne kadar toplumun oluşması için etken olsa da sonraki aşama da oluşan toplumsal sistem bu bireysel bilinçten tamamen ayrı bir hal almaktadır. Nitekim Durkheim'ın (1994) analogi mahiyetinde bize sunduğu gibi canlı bir organizmayı meydana getiren inorganik maddelerin artık yeni haliyle bir benzerliğinin kalmadığı ve yeni organizmanın tamamen farklı halde işlerlik gösterdiği hususu, denk bir açıklama şeklidir. Buradan hareketle Durkheim'a göre sosyoloji biliminin psikoloji biliminden türediği gibi bir açıklamanın yanlış olduğu, bir kere göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Durkheim'ın vardığı noktada, bireylerin bilinçlerinin incelenmesiyle sosyolojik çıkarımlar yapılamayacağı böylelikle ortaya konmaktadır. Bu konuda Durkheim (1994, s. 166), "*bir toplumsal olgunun belirleyici nedenini, bireysel bilinç halleri arasında değil, ondan önceki toplumsal olgular arasında aramak gerekir*" şeklinde bir kuralı ortaya koymuştur. Çünkü ona göre toplumlar bireyden bağımsız, birey üzerinde baskı yaratabilen, bireyin dışında *kendine özgü (sui generis)* varlıklardır. Diğer bir kuralı ise tamamlayıcı olarak Durkheim (1994, s. 167), "*toplumsal bir olgunun fonksiyonunu bu olgunun herhangi bir toplumsal amaçla olan ilişkisinde aramak gerekir*" şeklinde ifade etmiştir. Burada Durkheim'ın bahsettiği şey, toplumsal olgular arasında *nedensellik ilişkisinin* olmasıdır. Durkheim'a (1994) göre bu nedensellik bağı, tarihçilerin bahsettiği gibi birbirinin devamı olan tek tip yönde bir ilerleme şeklinde değil de (ki böyle olsaydı toplumlar tek ve aynı bir gelişimin çeşitli momentleri haline gelmek üzere kendi bireyselliklerini kaybederlerdi), sosyolojinin bahsettiği gibi toplumsal kümelerin kompozisyon tarzından hâsıl olması şeklindedir.

Kanıtlamaya İlişkin Kurallar

Son olarak Durkheim, kitabının altıncı bölümünde *kanıtlamaya ilişkin kurallardan* bahsetmiştir. Bir önceki paragrafta da bahsettiğimiz gibi olgular arasında bir nedensel ilişkinin aranması her bilimde olduğu gibi sosyolojide de başvurulması gereken bir yöntemdir. Durkheim'ın ruhsal olanla sosyal olanı ayırmadaki amacı bilimsel rasyonalizmi insan davranışına yamak ve insan davranışının neden-sonuç ilişkileri bağlamında geleceğini rasyonel olarak düşünmektir (Taş, 2011). Bunun yanında Durkheim'ın değindiği gibi olgular arasında karşılaştırma yapmak ise nedensellikle birlikte kullanılması gereken bir metottur. Durkheim'ın (1994, s. 185) bu konuda söylediklerini doğrudan almak fayda sağlayacaktır:

Bir fenomenin diğeri bir fenomenin nedeni olduğunu ortaya koymak için elimizde tek bir araç vardır ki, o da her iki fenomenin aynı anda var oldukları ya da var olmadıkları durumları karşılaştırmak ve hal ve şartların bu farklı kombinezonlarında gösterdikleri değişikliklerin bu fenomenlerin birbirlerine bağımlılığına tanıklık edip etmediğini araştırmaktır. Eğer bu fenomenler, gözlemcinin isteğine göre, suni olarak meydana getirilebiliyorsa, bu durumda metot gerçek anlamda deneyimseldir. Yok, eğer bunun tersine olarak, olguların meydana getirilmesi bizim elimizde değilse ve onları ancak meydana gelmiş oldukları biçimleriyle karşılaştırabiliyorsak, bu durumda, uygulanan metot dolaylı deneysel ya da karşılaştırmalı metottur.

Anlaşılabileceği üzere Durkheim'a göre nedensellik ilişkisi, birden fazla toplumsal fenomenin birlikte var olma ve aralarındaki bağımlılık durumlarına göre bir açıklamayı yansıttığı söylenebilir.

Durkheim'in Metodolojisi Üzerine Değerlendirmeler

Durkheim, son derece genelleştirilmiş teorisinin ampirik doğrulanmasını yaparak bilimin gelişiminde önemli bir katkı sunmuştur (Parsons, 1954). Daha doğrusu Durkheim, sosyolojiyi bilim haline getirmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bilim haline gelmenin kuralı ise bütün bilim dallarında olduğu gibi sosyolojide de her şeyden önce bir yöntemin benimsenmesidir. Bu yöntemi ve sosyolojik bakış açısını geliştirme aşamasında Comte gibi Durkheim'ın da çalışmaları önem arz etmektedir. Durkheim, her ne kadar toplumsal olguların kökenini açıklamada yetersiz bir metodolojik anlayış sergilediği için Comte'ü eleştirse de onun pozitivist anlayışının yansımalarında kendine bir yol çizmiştir. Fakat Durkheim'ı, Comte gibi diğer ardıllarına galip getiren yönünün, sosyolojinin konusu ve yöntemi üzerine çabaları olduğunu söyleyebiliriz (Çelebi, 2007). Aslında bu yönüyle sosyolojinin kurucusu unvanını Comte'dan daha fazla hak ettiğini ve Comte'ü gölgede bıraktığını söylemek te abartı olmaz.

Tahmin edilebilir ki Durkheim'ın yaşadığı dönemde sosyal bilimlerin akademik camiada yer bulması biraz sıkıntılı süreçte ilerlemiştir. Bilim anlayışı daha çok doğa bilimleri ve fen bilimlerinin kurallarının hakim olduğu bir yöntemle şekillenmekteydi. Bundan dolayı diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi sosyolojide de ilk öncüler pozitivist bir anlayış sergilemişlerdir. Bu pozitivist anlayış, evrimci ve organizmacı bir yol izleyerek sosyolojiye bir bilimsel zemin kazandırmaya çalışmıştır. Bunun izlerini hem Comte'da hem Durkheim'da hem de Spencer'da görmekteyiz. Fakat şuan ki sosyal bilim anlayışında bu katı kuralların aşındığına tanık olmaktayız. Belki bu katı yönüyle Durkheim'ı yanlışlamak değil de eleştirmek daha yerinde olacaktır. Toplumsal olgulara tamamen farklı ve inşası tamamlanmış bir varlık gibi muamele etmesi ve bu olguları insandan tamamen ayırması onu eleştirilere maruz bırakmıştır. Durkheim sosyolojiye özerk bir alan kazandırmak isterken sosyal olanın doğasını göz ardı ettiği (insanı olmayan bir

birliktelik formu gibi) ve sosyal olguların süreçsel eyleşmelerle kurulmuş ve doğaları her an müzakereye açık olmasına rağmen Durkheim'ın bu olguları, süreci ve oluşu tamamlanmış varlıklar olarak ele aldığı görülmektedir (Çelebi, 2007). Bunun yanında toplumsal yapının insan eylemlerinden bağımsız fiziksel bir yapı gibi ele alınamayacağını ve toplumu oluşturan yapı taşlarının insanlar tarafından her an yeniden kurulabileceğini belirtmek gerekir (Çetin, 2017). Bu şekilde bir yöntemi benimsemesi Durkheim'ın pozitivist anlayışına ve toplumu açıklamada nesnel bir yol izlemesine bağlanabilir. Fakat gelinen aşamada sosyal olguların katı bir şekilde bilimsel analize tabi tutulması hem bilimselliği azaltmakta hem de değişken toplumsal olguların açıklanışında yetersiz bir metodoloji sunmaktadır. Toplumsal olgulara ve onların kanıtlarına her zaman yorumlar olarak bakılması gerektiği ve ayrıca bağımsız toplumsal olgulara bağımlı olarak ele alınan bilincin, zihinsel süreçlerin özerkliğinin sorgulanmasına cevap vermediği hususunda başka bir eleştiriyi ise Ritzer (2014) yapmıştır.

Diğer yandan felsefi argümanların soyutluğunun ve psikologların birey nezdinde açıklamaya çalıştığı *toplum etkisiz olguların* insan doğasını açıklamada eksik kaldığı Durkheim'ı bir noktada haklı çıkarmaktadır. Çünkü Durkheim, felsefenin spekülasyonlarla dolu olduğunu ve çok az sayıda gerçekten yola çıkarak tümevarımdan çok tümdengelmisel yöntemle önermeleri doğrulamaya çalıştığını, psikolojinin ise bireye odaklanması sonucu toplumsal olanın açıklanışında eksik veri sunduğunu söylemiştir (Pope, 2008).

Durkheim'ın "İntihar" Çalışmasının Metodolojik ve Sosyolojik Analizi

Durkheim'ın "İntihar" çalışması, hem sosyolojik çözümlemeleri hem de teori ile uygulamalı araştırmanın tamamlayıcılığını göstermesi bakımından önemlidir. Ona göre intihar, bireysel bir edim olmasına rağmen oranları ve sebepleri bakımından genel manada sosyolojik temellidir. Durkheim, intihar gibi görünüşte bireysel bir edimi açıklamada sosyolojinin bir rolünün olduğunu gösterebildiği takdirde sosyolojinin alanını, sosyolojik çözümlemeye çok daha açık görünen olguları kapsayacak şekilde genişletmenin görece kolay olacağına inandı (Ritzer, 2014). Durkheim, intihar çalışmasının genelinde, intihar oranı ile özgül sosyokültürel öğeler ve değerler arasında çeşitli ilişkiler kurmuştu (Swingewood, 2010). Daha genel manada Durkheim bu çalışmasında karşılaştırmalı bir yöntemle odaklanmış, sosyoloji tarihinin en büyük teorisyenlerinden biri olarak, teorik şemasını keskinleştirmek ve iyileştirmek için bu geniş karşılaştırmalı farklılıkları kullanmıştır (Parsons, 1954). İntihar, belki de Durkheim'ın en önemli çalışması olarak güç ve bağlılığın, sosyal entegrasyonun temel boyutları olduğunu kuvvetle ima etmiştir (Scheff, 2002).

Durkheim'in intihar çalışmasını, kendi kitabında da ayırdığı gibi iki kısım şeklinde ele alabiliriz. Birincisi toplumsal nedenler ve toplumsal tiplerin açıklanması, ikincisi ise intiharın bir toplumsal olgu niteliğiyle ele alınmasıdır.

İlk olarak *toplumsal nedenler ve toplumsal tipler* hakkında bilgi verecek olursak; intiharın nedenlerine ilişkin kısa bir bilgiden sonra intihar tipleri üzerine açıklama yapmak daha mantıklı olacaktır. Durkheim, intiharın sebeplerine ilişkin olarak devlet istatistiklerinde verilen bilgilerin pek güvenilir olmadığını ve bu sebep kategorilerinde bulunan kişilerin oransal yüzdesi yıllara göre pek değişiklik göstermediği için genelleme yapılamayacağını ileri sürmüştür. Bundan dolayı Durkheim (2015, s. 135) 'İntihar' kitabında, "*intiharyapar nedenlerin özel bireylerde ne biçim altında görünebildiğini araştırmaya kalkmadan, intihar rakamlarının yüksek ya da alçak oluşunda rol oynayan çeşitli toplumsal çevrelerin (mezhep, aile, politik topluluk, meslek grubu vb) durumlarının neler olduğuna*" bakılacağından bahsetmektedir. Bu husus açıklandıktan sonra Durkheim'in intihar tiplerine ve açıklamalarına yer verebiliriz.

Bencil İntihar

Bu intihar tipi, Durkheim açısından toplumsal bütünleşmenin düşük olduğu hallerde ortaya çıkan bir intihar tipidir. Toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bazı unsurların (din, mezhep, aile, siyaset kurumu...) bireyi topluma bağlayamaması sonucu birey, kendisini toplumdan izole hisseder ve bu şekilde intiharın gerekliliği de artar. Burada önemli olan bu unsurların bütünleşmeyi sağlamasıdır.

Durkheim, bu intihar tipini açıklarken birkaç yönden istatistiki verilerin incelenmesine dayanmaktadır. Örneğin Durkheim (2015), Bavyera ve Prusya eyaletlerindeki Katolik ve Protestanların yoğunluğuna bakarak milyon kişideki intihar edenlerin bu mezheplere göre genel değişimini incelemiştir. Vardığı sonuçta her halükarda (Yahudilik içerisindeki mezheplere göre intihar oranlarını bunun dışında bırakmıştır. Hem bu dinin temsilcilerinin az olması hem de intihar nedenlerinin farklı olması bu durumu genellik dışında bırakmaya yol açmıştır) bütünleşmenin az, bireyin ve sorgulamanın değerli olduğu Protestan toplumlarında intihar edenlerin Katoliklerden fazla olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle Protestan oranının en düşük olduğu Alman eyaleti olan Bavyera, intihar oranının en düşük olduğu bölgedir ve Bavyera'daki illerde de aynı ilişkiye rastlanmaktadır (Selvin, 1965).

Protestan ve Katoliklerin karşılaştırılması yönünde başka bir örnek ise eğitim üzerinden verilebilir. Yine Durkheim (2015, s. 148) kitabında, Protestanların yerleşmiş inanç ile geleneklerinin zamanla zayıflamasının intihar eğilimini artırması sebebiyle iki saptama yapmış ve bunları doğrulama yoluna gitmiştir:

1. *Öğrenmeden tat alma, Protestanlarda Katolıklere oranla daha güçlüdür.*
2. *Ortak inançlarda bir sarsılmaya işaret ettiğinden, genel olarak, öğrenme-severlik de intihar gibi iniş çıkışlar gösterecektir.*

Durkheim ilk olarak birinci önermeyi doğrulama vasıtasıyla, Protestan ve Katolik ülkelerin halk tabanında eğitime katılma oranından bahsetmiştir. 1877-78 ders yılını ele alan Durkheim (2015), Protestan ülkelerin (Saksonya, Norveç, İsveç, Baden, Danimarka ve Prusya) okul yaşındaki 1000 çocuğundan 957'sinin okula gittiğini, fakat bu rakamın Katolik ülkelerde (Fransa, Avusturya,-Macaristan, İspanya ve İtalya) 667 olduğunu yani %31'lik fark bulunduğunu istatistiklere dayanarak söylemiştir.

İkinci önermeyi kanıtlama yoluna giden Durkheim (2015), Katolik İtalya eyaletlerinde intihar ve eğitim ilişkisini gösteren bir tablo ile açıklamasını yapmıştır. Bu tabloda eşlerin okuryazarlık seviyesi ile intihar oranlarının paralellik gösterdiği görülmektedir. Aynı karşılaştırmayı Protestan ülkelerde yapan Durkheim (2015), benzer şekilde Saksonya'daki intiharın Prusya'dan fazla olduğunu ve ilişkisel olarak Prusya'daki okuryazar olmayanların Saksonya'ya göre çoğunlukta olduğunu (1865 yılında %1.3 e karşı %5.52) yazmıştır.

Eğitime ilişkin olarak yapılan karşılaştırmada bilginin artmasının intihara sebebiyet verdiği yönündeki yanlış anlamayı gidermek adına Durkheim (2015), bilginin artmasının intihara sebep olmadığını, din etkisinin insanlar üzerinden kalkmasıyla eğitime ihtiyaç duyan kişinin intihara meylettığını söylemiştir. Başka bir ifadeyle intihar oranındaki artışı, bireyin daha eğitilmiş olmasına binaen din toplumunun birey üzerindeki etkisinin zayıflamasına bağlayabiliriz (Steiner, 2005). Burada suçlu bilgi değildir. Durkheim'a göre intiharın sebebi, dinin insanlar üzerindeki etkisel ve bütünleştirici boyutunun yıkılmasıdır.

Ayrıca Durkheim'ın istatistikleri, evli olmayanlar ve bu nedenle bir aile içinde daha az bütünleşmiş olanların intihar oranlarının artış gösterdiği halde devrimci veya ulusalcı coşkunun insanlara daha fazla anlam sağladığı zamanlarda olan savaşlar ve devrimler gibi ulusal politik kriz dönemlerinde bu oranların düştüğünü göstermiştir (Ritzer, 2014).

Tüm bunların sonucunda Durkheim (2015), intiharın, toplumun *dinsel, ailevi ve siyasi* bütünlüğüyle ters orantılı olarak değişim gösterdiği önermelerini saptamıştır.

Özgeci İntihar

Durkheim (2015, s. 225), kendi kitabında iki intihar tipini ayırt etmek adına, "*özgeci intihar bireyi ilgilendiren şeye yok gözüyle bakan o sert ahlaka bağlıdır; bencil intihar ise insan kişiliğini artık ondan başka hiçbir şeye tabi olamayacağı kadar yükseğe koyan ince ahlakla dayanışma durumundadır*" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bencil intihar, toplumsal bütünleşmenin azlığı ile açıklanırken özgeci intihar, bu bütünleşmenin aşırılılaşması sonucu kendini uğruna feda etme şeklinde belirmektedir. Özgeci intihar, çok fazla bütünleşmenin sonucudur ve grup tarafından özümseme ve kontrol edilen birey, çok düşük bireysellik duygusuna sahip olduğu için baskı sonucu grubun çıkarları uğruna kendini feda eder (Thompson, 2002).

Özgeci intihar şeklinin en yaygın olduğu ülke olarak Hindistan'dan bahseden Durkheim (2015), burada Brahmanizm, Budizm ve Jainizm gibi dinlerin insanları intihara sürüklediğini ve bu konuda dinsel intihardan bahseden yazıtlara ulaşıldığını söylemektedir. Ayrıca Durkheim (2015), başlıca Avrupa ülkelerinde aynı yaş grubundaki asker intiharlarıyla sivil intiharlarını karşılaştırarak elde ettiği istatistiki verilerde, asker intiharlarının sivil intiharlarına %25 ila %900 arasında üstünlük sağladığını göstermiştir. Görüldüğü üzere kendini feda etme şeklinde ortaya çıkan özgeci intihar, bireyin bütünleşmeyi aşırı bir şekilde içselleştirmesi sonucu kendini önemsiz hissetme noktasında görülmektedir.

Özgeci intiharın üç tipinden bahseden Durkheim'ın bu tiplerini açıklayıcı şekilde Turner, Beeghly ve Powers (2013, s. 372) şu şekilde yapmıştır:

1. *Mecburi özgeci intihar: bireyler belirli koşullarda intihar etmek zorundadır.*
2. *Seçme hakkı içeren özgeci intihar: bireyler intihar etmek zorunda değildir, ancak belirli koşullarda intihar onlar için bir gelenektir.*
3. *Akut özgeci intihar: bireyler kendilerini "sadece kendini feda etmenin hazzı nedeniyle" öldürürler, "çünkü özel bir neden olmasa bile, kendi hayatından vazgeçmenin övgüye değer olduğu düşünülür"*

Kuralsız (Anomik) İntihar

Durkheim, kitabında intihar tiplerini açıklarken sadece toplumun bütünleştirici rolünden değil aynı zamanda düzenleyici rollerinden de bahsetmiştir. Bu düzenleyiciliğin azalmasının kuralsız durumları, toplumda zaman zaman intihar oranlarının artmasına sebebiyet verebilmektedir. Aslında bu intihar şeklinin açıklanışı, insan ihtiyaçlarının toplumsal olarak türetilmiş ve değişken doğasını göz ardı ettikleri için, bir bakıma Durkheim'ın yaşadığı dönemin ekonomik, psikolojik ve faydacı teorilerine yaptığı ana eleştirilerinden biriydi (Thompson, 2002). İnsanın toplum düzenlemesinden mahrum doyumsuz arzu ve tutkuları, onu mutsuzluğa iterek kuralsız (anomik) intiharın yolunu açmaktaydı.

Thompson (2002), Durkheim'ın kuralsızlık durumlarını, *ekonomik anominin akut* (ani ekonomik krizlerde düzenlemenin azalması) *ve kronik hali* (uzun dönemli sosyal düzenlemenin azalması) ile *ev içi anominin akut* (eşlerden birinin ölmesi halinde ani kriz) *ve kronik hali* (uzun dönemli bekarlık hali) olarak kategorize etmiştir. Bahsi geçtiği şekilde Durkheim'ın, kuralsız intiharın farklı toplumsal düzenleme durumlarında nasıl ortaya çıktığını anlatmak için verdiği çeşitli örnekleri öznel yorumlarla birlikte ortaya koyabiliriz.

- ❖ Ani ekonomik kriz ve ekonomik refah artışı dönemlerinde intihar oranlarında hissedilir bir artış gözlenmektedir. Örneğin ekonomik kriz durumunda intihar oranlarını incelemek için Durkheim (2015), Viyana'da 1873'te ateşlenen ekonomik krizin 1874'te doruğa ulaşırken, bu yıldaki

intihar sayısının 1872 yılına göre %51'lik artışından bahsetmiştir. Ekonomik refahın arttığı dönemlerde ise intihar oranlarının azalması ilk akla gelendir. Bunun sebebi insanların maddi olarak refaha kavuşması ile duygusal ve psikolojik refahın da ardından gelmesinin düşünülmesidir. Fakat burada yoksulluğun verdiği tahammül etme durumunun intiharı engellemede belirleyici bir yere sahip olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim Durkheim (2015), bu tersi etkiyi, köylünün onca sıkıntı içinde yaşadığı İrlanda'da intiharın çok az olmasıyla ve İspanya'da intihar oranlarının Fransa'dakinin onda biri kadar olmasıyla örneklemiştir ve ek olarak yoksulluğun insanı intihardan koruduğu tahminini belirtmiştir. Bahsi geçen ekonomik refah dönemlerinde intihar oranlarının artması savına kanıt olarak yine Durkheim'ın kitabında verdiği istatistiki rakamlar üzerinden bakmak gerekir. Vittorio Emmanuele'nin 1870'te Roma'yı ele geçirip İtalya'yı Avrupa'nın büyük devletlerinden biri yapacak yenilikler ortaya koymasıyla ticaret ve sanayi hızla gelişmiş, servet sahipleri miraslarını katlamıştır. Durum böyleyken, bu ortak yeniden doğuşa koşut olarak intiharın alışılmamış bir artma kaydettiğini (1866-1870 arasında aşağı yukarı aynı düzeyde kalırken, 1871-1877 arasında %36'lık yükselme kaydedilmiştir) görüyoruz (Durkheim, 2015).

- ❖ Yukarıda da bahsedildiği gibi yoksulluk durumunun, insanları intihardan koruduğu ve şükretmenin verdiği bir tatminle kendini avutma yolunda engelleyici bir işlev gördüğü, yine Durkheim'ın bahsettiği konulardan biridir. Çünkü zenginlik verdiği güçle insanda sanki her şey kendisinden kaynaklanıyor duygusunu uyandırır, çevrede gördüğümüz direnci azaltarak, bize onların herhangi bir zamanda yenilebilecekleri sanısını verir fakat sınırlardan kurtulmuş hissettikçe, her türlü sınırlanma bize dayanılmaz gelir (Durkheim, 2015). Zenginliğin verdiği heves ve tutkuların coşmasıyla düzensizlik ve kuralsızlık durumu da artar. Bundan dolayı Durkheim'a göre bu başıboşluk durumunun intihara meyletmeyi tetiklediği söylenebilir.
- ❖ Durkheim'ın kuralsız intihar konusunda üstünde durduğu bir diğer husus, ticaret ve sanayi dünyasında intiharların durumudur. Çünkü yüzyıldan beri ekonomik ilerleme, kendini en çok sınai ilişkileri her türlü düzenlemeden özgür kılmakla göstermiştir (Durkheim, 2015). Yine bahsi geçen yoksulluk durumunda insanlar kendini *azın azı* olan koşullarda da yaşamaya koşullandırmışken, ekonomik durumu iyi olan kişilerin bu azla yetinmeyip hep daha fazlasını amaç edinmesi ve *azın azı* olan bir koşulda ne yapacağını bilmemesi dayanılmaz bir acı verebilmektedir. Nitekim Durkheim, insanın vardığı noktayı hep geride bırakmaktan başka amacı olmadığı zaman, arkada kalmanın ne çok acı verdiğinden bahsetmiştir. Başka bir açıdan ise Durkheim (2015), çeşitli ülkelerde

farklı meslek gruplarındaki milyon kişide olan intihar sayısını incelemiş ve bunun sonucunda en çok intiharın ticaret, sanayi ve serbest meslek gruplarında olduğunu ortaya koymuştur. Tarımda ve işçi olarak çalışanlarda intiharın az olmasını ise düzenleyici güçlerin fazla olmasına bağlamıştır.

- ❖ Durkheim kuralsızlık durumundaki intihar oranlarını, sadece ekonomik kuralsızlıkla değil, aynı zamanda evlilerin boşanma durumunun artmasıyla da bağdaştırmıştır. Boşanma oranlarının sık görüldüğü ülkeler ile seyrek görüldüğü ülkeleri karşılaştıran Durkheim (2015), boşanmanın sık görüldüğü ülkelerde intihar sayısının yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Burada boşanmanın, aile içindeki düzenlemenin azalmasıyla baş gösterdiğini ve boşanma sonrasında da bu kuralsızlık durumunun intihara azmettirdiğini söylemek, Durkheimca doğrudur. Ayrıca Durkheim, 20-45 yaş arası bekâr erkeklerin bekâr kadınlara oranla daha fazla intihar ettiğini, boşanmanın erkeklerin intiharına sebebiyet verme derecesinin kadınlara oranla daha fazla olduğunu, boşanma durumundaki intihar sayılarının artışına en büyük katkıyı erkek intiharlarının verdiğini söylemiştir.

Durkheim (2015), kitabında nasıl ki bencil intiharın karşısına özgeci intiharı koymuşsa, toplumsal düzenlemenin az olduğu durumlarda baş gösteren *kuralsız intiharın (anomik intihar)* karşısına da toplumsal düzenlemenin çok fazla olduğu durumlarda ortaya çıkan *yazgısal intiharı (kaderci intihar)* koymuştur (tutkuları baskıcı bir şekilde gemlenmiş kişilerden bahsedilmektedir). Yazgısal intihara örnek teşkil edecek çok fazla durum saptanmadığını da söyleyerek bunu açıklama gereği duymamıştır. Fakat Durkheim, bunun önemli ve azımsanmayacak bir intihar tipi olduğunu aynı notta belirtmiştir.

Bir Toplumsal Olgunun Niteliğiyle İntihar

Durkheim kitabının diğer bir kısmında, *intiharın bir toplumsal olgunun niteliğiyle ele alınması* üzerinden açıklamaya gitmiştir. Durkheim, intiharın bağlı bulunduğunu a priori olarak varsayabileceğimiz bireysel koşulların intiharın toplumsal sebepleri ve oranları hakkında bilgi veremeyeceğini ve intiharı açıklamada ancak toplumsal bir eğilimin izdüşümü olarak bireysel edimin meydana geleceğinin daha mantıklı olmasından ötürü toplumsal olgularla açıklanabileceğini söylemiştir. Bu konuda Durkheim (2015, s. 310), "*her toplumsal öbeğin kendine özgü bir ortak intihar eğiliminin olduğunu ve ortak eğilimi yapan şeyin, ele alınan toplumu işleyen bencillik, özgecilik ve kuralsızlık akımlarıyla onların meydana getirdiği sızıldanmalı hüüzün ya da etkin özveri veya hırçın yorgunluk eğilimleri olduğunu*" söylemiştir.

Ayrıca Durkheim, her toplumun kendine özgü tiplerinin olduğunu, fiziksel ve tinsel nitelikler açısından bütünlük gösterdiğini açıklamak için Quetelet'in or-

talama insan ve ortalama tip kavramlarından yararlanmışır. Toplumdaki bu tip-lerin özellikleri değişmedikçe, edimler de (bireysel bir edim olan intihar gibi) nicelik ve nitelik bakımından aynı kalır (2015). Fakat Quetelet'in herhangi bir toplumsal tipin niteliğini açıklamada, bu niteliği gösteren olguların tümünü onu meydana getiren bireylerin sayısına bölmeye, bireydeki intihar gibi eğilimleri saptamasını eleştirmiştir. Çünkü Durkheim, bu işlemin sadece bir oranı ifade ettiğini, toplumda küçük bir kesimde meydana gelen intiharların sebepleri ve eğilimleri üzerinde fikir vermediğini söylemiştir. Durkheim'a (2015) göre bir toplumun belirli bir bölümü için intihar oranını saptayan nedenler, söz konusu bireyler kim olursa olsun, aynı yeğinliği koruduklarından, bireylerden bağımsız olacaklardır.

İntiharın Başka Toplumsal Olaylarla İlişkisi

Yukarıda intiharın bir toplumsal olgu olduğunu açıkladıktan sonra Durkheim, toplumsal olay niteliğindeki *intiharın başka toplumsal olaylarla ilişkisini* açıklama yoluna gitmiştir. Bu konuya izahat getirmek için intiharın ahlaki ve bir cinayet olup olmadığını, tarihteki insan topluluklarının bakış açılarına göre değerlendirmiş ve aynı zamanda bugünkü toplumlarda bu hususun varlığını ve ölçüsünü sorgulamıştır. Durkheim (2015), Hristiyan toplumlarının kurulmasıyla intiharın açıkça yasaklandığını ve daha 452 yılında Arles Konsili'nin, intiharın bir cinayet olduğunu, ancak şeytanca bir öfkeden doğabileceğini ilan etmesini örnek olarak vermiştir. Fransız Hristiyan topluluklarındaki bazı uygulamalardan olan Bordeaux'ta müntehirin cesedinin ayaklarından asılması, Lille'de intihar eden erkeğin cesedinin işkence aletiyle sürüklenip asılması ve kadınunkinin yakılması, müntehir soyluysa unvanının iptal edilmesi ve mallarına el konulması, aynı şekilde İngiltere'de X. Yüzyılda Kral Edgard'ın yasalarında müntehirin canı ve katile benzetilmesi, Rus hukukunun bu konuda sertliği, 1881 yeni tarihli New York Eyaleti Ceza Yasası'nda intiharın cinayet sayılması, Müslüman toplumlarında intiharın Allah'a itaatsizlik olarak algılanması, Yunan-Latin toplumlarında intiharın ancak devletin izniyle olabilmesi, Durkheim'ın (2015) bu konuda örnekleri arasındadır. Bu örnekler üzerinden Durkheim, farklı toplumlarda intiharın ahlak dışı olarak nitelendirildiğini, ayıplanması gereken bir şey ve insan kutsalına yapılmış bir hakaret olarak algılandığını anlatmaya çalışmıştır. Bu konuda Durkheim ek olarak, intihar ve cinayetin benzer farklı yönlerini incelemiş ve bunun sonucunda istatistiki verilerle bazı dönemlerde intihar ve cinayetin birlikte arttığını fakat bazı dönemlerde ise zıt yönde geliştiklerini söylemiştir. Bunun nedenini ise intiharın farklı çeşitlerine göre değişen duruma bağlamıştır. Örneğin bencil intiharın görüldüğü yerlerde birey toplumdaki önemli olduğu için burada cinayetin işleme ihtimali daha da azalmaktadır. Aynı şekilde özgeci intiharda birey toplumsal öğelerden daha önemsiz olduğundan dolayı bireyin canına kastedilmesi yani cinayet işlenmesi daha da kolaylaşmaktadır ve bu intihar şekliyle cinayet işleme durumunun aynı çizgide ilerlediği görülmektedir. Son olarak Durkheim (2015, s. 381), uy-

gar toplumlarda intiharın normal mi yoksa anormal mi olduğu sorusunu sormuş ve buna cevaben, “*ya intiharı dizginlemek için bir takım reformlar gerekli olacaktır ya da intihar lanetlenmekle birlikte olduğu gibi kabul edilecektir*” şeklinde yanıt vermiştir.

Durkheim'in “İntihar” Çalışmasının Değerlendirilmesi

Durkheim, intiharın toplumsal nedenlerine inerek bireysel bir edimin sosyal olanla ilişkisini açıklamaya çalışmıştır. Bunu açıklarken teori ve istatistiği birleştirmiş ve savını kanıtlamaya çalışmıştır. Bu noktada Durkheim, sosyolojik çıkarımlar yaparak bir bilimin temellerini sağlam bir yere sabitlemiştir. Nitekim bilimde ampirik doğrulanma, teori ve pratiğin birbirini desteklemesi açısından elzemdir. Durkheim'in bunu başardığını ifade etmek gerekir. Şüphesiz onun intihar üzerine yorumları halen önemini koruyan özelliklere sahiptir. Çünkü;

- ❖ *Kuram ve veriyi çok ustaca ilişkilendirmiştir.*
- ❖ *Bu ustaca uygulama Durkheim'a, diğer disiplinleri ve özellikle biyoloji, psikoloji gibi rakip disiplinleri alt etmek ve intihar olgusu karşısında sosyolojik açıklamaların doğruluğunu ortaya koymak gücünü kazandırmıştır (Pope, 2008, s. 83).*

Bunun yanında Durkheim'in intiharı bir toplumsal olgu olarak ele alması, onun metodolojik anlayışını yansıtmaktadır. Çünkü Durkheim, toplumsal olgulara nesnelere gibi yaklaşmamız ve onu bu şekliyle açıklamamız gerektiğini belirtmiştir. Durkheim'in intiharı bir toplumsal olgu olarak başka toplumsal olgularla açıklama yoluna gitmesi (“bir toplumsal olgu ancak başka bir toplumsal olgu ile açıklanabilir” kuralı ve nedensellik ilişkisi) ve intiharı, cinayet ve cürüm gibi diğer toplumsal olgularla ilişkilendirmesi (karşılaştırmalı metod) “Sosyolojik Metodun Kuralları” kitabında bahsi geçen yöntem anlayışının izlerini taşımaktadır. Ayrıca Durkheim'in, toplumsal düzenleme ve bütünleşmenin azaldığı veya arttığı dönemlerde intihar oranlarındaki değişimi ortaya koyması, birey üzerindeki toplum etkisini kanıtlanma yönünde bir çıkarıma işaret etmektedir.

Durkheim, diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de toplumsal olgulara tamamen bağımsız bir statü kazandırmıştır. Bu statü sayesinde insanların toplumdan bağımsız bir yerde değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Durkheim, “İntihar” çalışmasında intiharın sebeplerini ve oranlarını açıklarken bireyden bağımsız bir değerlendirme yoluna gitmiş ve intiharı, toplumsal koşulların niteliğine göre bireye etki eden bir olgu olarak ele almıştır. Başka bir deyişle intihar, Durkheim için, «toplumlara göre refah ve talihsizliğin yoğunluğundaki varyasyonları» ifade eden «objektif ve ölçülebilir gerçek»dir, çünkü hayatın genellikle iyi olduğunu gösteren tek deneysel gerçek, insanların büyük çoğunluğunun onu ölüme tercih etmesidir (Besnard, 2016). Sonuç olarak intihar oranlarının fazlalığını veya azlığını, tamamen toplumun birey üzerindeki bütünleşme ve düzenleme etkisine bağlamıştır.

Durkheim'ın bu değerlendirmesi bazı noktalarda haklı bir çıkarım sunmakla birlikte bazı noktalarda ise eksik bir değerlendirme tarzı ortaya koymaktadır. Durkheim'ın intihar oranı, kolektif bilinçteki intihar eğiliminin büyüklüğünün bir ölçüsünü ve 'sosyal gerçek'tarafından, bu büyüklükteki bireysel bilinç üzerinde bir 'kısıtlama'yı tanımladığı için intihara salt bireysel bir edim olarak bakan yaklaşıma alternatif üretmiştir (Turner, 1986). Bunun yanında daha ciddi eleştiriler; alternatif açıklamaların ortadan kaldırılması, öznel unsurların intihar tanımından ve nedenlerinden çıkarılması, sosyolojik açıklamalara bilimsel statü kazandırma yolunda toplumsal olmayan faktörlere (ırk, iklim, delilik, taklit, psikolojik süreç vb.) dayanan intihar açıklamalarının tasfiye edilerek tartışmada aşırılıklara yol açması, bencil ve anomik intihar arasındaki ayrımın bulanıklığı gibi hususlar üzerine yapılmıştır (Thompson, 2002).

Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri

Durkheim, "Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri" eserinde dinin kökenini açıklamak için toplumsal olgulara ve pratiklere başvurmuş ve bu açıklamayı yapmak için de dinin daha çıplak bir biçimde görüldüğü ilkel toplumlardaki görünümüne bakmayı tercih etmiştir. Durkheim, bu eserde bütünlüğü açıkça bir bütünlük kategorisiyle tanımlamakta ve aynı zamanda, dinin kökenlerinin sosyolojik bir incelemesini içeren bu kategorinin doğası hakkında tam bir tartışma sunmaktadır (Nielsen, 1999). Durkheim'ın "Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri"nde vurguladığı gibi din üzerine fikirleri, aşağıdaki gibi bölümlere ayrılabilir:

- ❖ Din sosyolojisinin metodolojisi;
- ❖ Sosyal kökenlere dayalı bir din teorisi;
- ❖ Bazı Avustralya ve diğer kabilelerin dinlerinin yorumlanması;
- ❖ Ritüel ve kolektif efervesan;
- ❖ Modern din, geleneksel dinlerin düşüşü ve 'laik'dinlerin yükselişi (Pickering, 2009).

Durkheim'ın, bahsi geçen eseri üç bölüm içermektedir. İlk bölümde temel sorunlara değinen Durkheim, daha sonra ilkel inançlara ve bu inançların ayinleriyle ilgili tutumlarına değinmiştir.

Durkheim, dinin kökenine inmeden önce din kavramının ne olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Durkheim'a (2011) göre din, kutsalla, yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir ve bu sistem, kendilerine inanan bütün insanları cemaat denilen tek manevi toplum halinde bir araya getirir. Macionis'e (2013, s. 488) göre ise din, "kutsal kabul etme üzerine kurulu, inanç ve pratikleri kapsayan toplumsal bir kurum"dur. Tabi burada kutsal ve dünyevi olanı ayırt etmek gerekmektedir. Çünkü sonuç itibarıyla

dünyevi olanın kutsallaşması sonucu onun yeri, artık dünyevi olanların arasında değildir. Demek ki insanlar, dünyevi şeyleri ilk olarak kutsala dönüştürmek durumundadır ve daha sonrasında bu kutsala inanarak ve bu inancı cemaat şeklinde kolektif bir ayin ve ritüelle sergileyerek toplumsal olanı gerçekleştirmiş olurlar. Kolektif olarak bir şeye değer atfedilmesi sonucu bir dinin oluşması olasıdır ve bu nedenle din aslında toplumsal bir olgudur demek Durkheimca doğrudur.

Turner, Beeghley ve Powers (2013, s. 377), dinin temel unsurlarının "(1) kutsal inançların oluşumu, (2) insanların tapınmalar esnasında organizasyonu ve (3) kutsal alanın güçlerini temsil eden toteme yönelik törenler veya ayinlerin gerçekleştirilmesi" ile oluştuğunu söylemiştir. İnanç, ritüel ve cemaat arasındaki ilişki kutsal olana yöneliktir ve bu kutsal bir dine işaret etmektedir. Ritzer (2014), bireylerin ritüellere ve cemaatin topluluğuna katılarak kutsalı ve bununla alakalı inançları öğrendiğini, bu ritüeller ve cemaatin, grubun ortak hafızasını önemli ölçüde tekrar harekete geçirerek toplumsal temsillerin yok olmalarını ve güç kaybetmelerini önlediğini ifade etmiştir.

Din üzerine temel açıklamalardan sonra Durkheim'in ilkelliğe ve bu ilkelliğin açıklanmasını mümkün kılan kökenlere dair yorumlarına bakmak gerekir. Durkheim'in dini açıklamak için neden *ikellik* üzerinden açıklamaya gittiğinin cevabı, "*ilkel dinler, yalnızca dinin kurucu unsurlarını ortaya çıkarmamıza izin vermekle kalmazlar; onların en büyük faydaları da, bu ilkel durumda olgular daha basit ve bunlar arasındaki ilişkiler çok açık olduğundan dinin açıklanmasına yardım etmeleridir*" (2011, s. 18-19) ifadesinden anlaşılmaktadır.

Durkheim, çalışmasını Avusturyalı Aborjin toplumunda totemizm üzerine yapmış ve totemizmin dinin temel veya en basit biçimini temsil ettiğini belirtmiştir (Giddens, 2013). Daha dar anlamda Durkheim'in dinin ilkel biçimlerini araştırmak için başlıca kaynakları, ilkel kültürü temsil eden ve klanı dayanan bir Avusturya kabilesi (Arunta) ile ilgili araştırmalardır (Ritzer, 2014). Peki, totem nedir ve neden kutsallık arz etmektedir? Bu soruların cevaplarıyla birlikte, Durkheim'a göre totemizmde dinin ilkel biçimlerinin görünümünü ortaya koymak gerekir.

"*İnsanlar, gündelik yaşamlarındaki belli objeleri kutsal semboller olarak sosyal hayatlarına dâhil etmektedir ve teknolojik olarak gelişmemiş toplumlar bunu totem -doğal dünyada bulunan (hayvan veya bitki gibi) ve toplu olarak kutsal kabul edilen objeler- vasıtasıyla*" yapmaktadır (Macdonis, 2013, s. 489). Daha geniş anlamıyla Durkheim (2011), totemin iki farklı türden şeyayı ifade/sembolize ettiğini, bir taraftan tanrı diye isimlendirilen şeyin dâhî ve görünür biçimi olduğunu, öte yandan ise klan diye adlandırılan hususi bir toplumun sembolü olduğunu belirtmiştir. Burada totem olarak kabul edilen şeylerin kutsal sayılmasının sebebi, bu şeylerin bir anlam ifade etmesidir ve bu anlamı ihtiva eden totemlerin, klanların sembolü olmasıdır. Sonuç olarak totemler, kendi temellerinde bulunan maddi olmayan kuvvetin maddi temsilleridir ve bu maddi olmayan kuvvet (din), toplumdan başka bir şey

değildir (Ritzer, 2014). Daha basit bir ifadeyle din, toplumun kendine tapınmasıdır (Pope, 2008). Genel anlamda toplum nosyonu, onun din ve bütünlük anlayışının merkezinde yer almaktadır (Nielsen, 1999). Tüm bu açıklamaların neticesi olarak Durkheim (2011, s. 284-285) totemizm dininin kökenine yönelik toplumsal gerçekliği, aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Eğer totem, başka bir şeyin maddi ifadesi yani hem tanrı hem de toplumun bir sembolü ise; klanın tanrısı, totem esası, klanın kendisinden başka bir şey olamaz... Ve klan kendi görünümünü totem olarak hayvan ya da bitki olarak düşünmüştür... Genel olarak, bir toplumun, yalnızca insan şuuru üzerindeki etkisi sebebiyle, onlarda tanrılık duygusunu uyandırmak için zorunlu olan her şeye sahip olduğu şüphesizdir.

Dinin temellerinde yatan asıl olgunun kaynaklarına ulaştığımızı göre zihinlerimize bunların nasıl yerleştiğine ve bu yerleşim biçiminde onları nasıl kategorize ettiğimize ayriyeten değinip bu konuyu kapatmak durumundayız. Durkheim'ın temel düşüncesine bakıldığında; dini inançların bireylerden veya onların psikolojik yapılarından hareketle değil, toplumun genel yapısı ve kolektif bilinç çerçevesinde açıklanması gerektiği anlaşılmaktadır (Kirman, 2005). Bu konuda Durkheim (2011), toplumsal güçten bahsetmiştir ve bu gücün hükümden ibaret olduğunu, bu hüküm de, her gücün belli bir şekilde geliştiğini ve onun evriminde bir sonraki duruma hâkim olma durumunun hâsıl olduğunu söylemiştir. Bu hâkim olma durumundaki nedensellik yargısı, bir gücün iki anı arasındaki zorunlu bağın varlığını iddia eder ve zihin bu ilişkiyi herhangi bir kanıtı ihtiyacı duymadan a priori olarak varsayar (Durkheim, 2011).

Tam bu noktada Durkheim, felsefecilerin kullandığı ampirisizmin, bu *apriorizmi* açıklamada başarısız olduklarını söyleyerek eleştirmiştir. Çünkü felsefenin bir okulu niteliğindeki apriorizm, başlangıçta bazı anlama kategorileriyle (mekân ve zaman gibi) beraber doğduğumuzu iddia eder ve Durkheim'a göre bu bir izah değildir (Ritzer, 2014). Burada sosyolojinin bu kavramları ve kategorileri açıklamadaki yetkinliğine değinmek gerekir. Durkheim (2011), bahsedilen sebeplilik esasının, tamamıyla başka bir karakterde olduğunu, olduğu gibi kabullenme karakterinin zihni kelepçeleyen ve zihnin ötesinde bir yetkiye sahip olduğunu, bu bağlamda tasavvurlarımızı ele geçirmiş olan eğilimin, düşüncenin dışında bir norm olarak ondan üstün olduğunu ve zihnimizin onu yaratmadığını söyler. Durkheim'ın, "Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri" eserinin, bazı felsefecilerin insanı anlama için vazgeçilmez gördükleri altı temel kategoriye (*zaman, mekân, sınıflandırma, kuvvet, nedensellik ve bütünlük*) yönelik bir argüman ileri sürdüğünü söyleyen Ritzer (2014, s. 211-212), şunları ifade etmiştir:

Zaman toplumsal yaşamın ritimlerinden ortaya çıkar. Mekân kategorisi, toplum tarafından işgal edilen mekânın bölünmesi sonucunda gelişir. Durkheim, doğayı sınıflandırarak bilişsel kategorilere ayırma yeteneğinin, dinsel ve en

sonunda toplumsal deneyimlerden türetildiğini ileri sürebilmektedir. Kuvvet, toplumsal kuvvetleri olan deneyimlerden türetilir. Taklitçi ritüeller, nedensellik kavramının kökenidir. Son olarak toplumun kendisi bütünlüğün temsilidir.

Burada bahsedilen *apriori* kategorilerinin açıklanması, sosyolojik bakış açısının Durkheimca yorumlanması anlamına gelmektedir. Durkheim bu temel kategorilerin aslında toplumun aksiyon ve fonksiyonlarından türediğini ileri sürmüştür. Durkheim'ın anlama kategorileri hakkında tartışmalı bir fikir ortaya koyduğunu belirtmekle birlikte bu anlama kategorilerinin mantıklı bir izaha sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu kategorileri insan zihninin bir ürünü olarak ele alırsak; Durkheim, toplumsal yaşam dışında bir insan zihninde bu kategorilerin nasıl var oldukları hakkında bir izaha yorumunda yer vermediğini görmekteyiz. Bu kategorileri açıklamak için felsefeciler bir izah şekli geliştirmeyip aksiyon şeklindeki varsayımları kendince gerekli görmüşlerdir. Durkheim'ın açıklaması burada haklı görülebilir ve en azından toplumsal yaşamda bu kategorilerin nasıl var olduklarını ortaya koyma açısından önemli olduğu söylenebilir.

Durkheim'ın "Din" Üzerine Analizlerinin ve Çıkarımlarının Değerlendirilmesi

Durkheim, din olgusunu açıklarken onun ilkel halinde bize nasıl görüldüğü hakkında bazı çıkarımlar sunmuştur. Bu çıkarımlardan, insanların dünyevi olanı kutsallaştırması sonucu kendinden ayırdığı dışsal olana tapma ve dışsal olana yapılan ayinsel pratiklerle bunu sürekli hale getirme sonucu (ritüel) bir dinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayinsel pratiklerin dinlerin kendilerine özgü ibadet biçimlerini temsil ettiği söylenebilir. Durkheim'a göre insanların toplu olarak yaptıkları ritüellerle tapındıkları tanrıların dinleri, kendilerini sembolize eden nesnelere kutsallık atfedilmesi sonucu oluşmuştur. Buna örnek olarak, Arunta kabilesinin bitki ve hayvan nesnelere anlam atfetmesi sonucu oluşan totem inancını vermiştir. Totem, hem tanrının dışsal bir görüntüsü hem de toplumun sembolü mahiyetindedir. O halde bitki ve hayvan gibi nesnelere kutsallaştırılması sonucu dışsal bir hal almıştır ve bu nesnelere klanın kendi sembolleridir. Sonuç olarak burada bir dinin toplumsal niteliği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Farklı ilkel toplumlarda farklı tanrısal güçlerin hüküm sürdüğü bilindiğine göre Durkheim'ın bu analizi haklı bir gerekçe sunmaktadır. Eğer her toplum kendi kutsalını oluşturmasaydı o halde dünya üzerinde tek bir tanrının izleri görülecekti. Fakat bunun tersi bir durumun mevcudiyetinde; bir toplumda bir tanrıya tapınılıyorsa bunun kolektif olarak yapılması mantıklı olacaktır. Kolektif olarak bir tanrının varlığına olan inanç bazı sorumlulukları beraberinde getirmekte ve toplu olarak yapılan ritüeller bu sorumluluk kapsamında değerlendirilmektedir. Tabi burada bir tanrının ve dinin oluşum safhası, asıl önemli olan noktadır. Çünkü Durkheim'ın sosyal olarak belirlediği din teorisi için önemli olan şey, "kolektif coşkuları" olan bazı sosyal durumların dini inanç ve duyguları üretip yeniden

yaratmasıdır (Lukes, 1973). Buradan hareketle, evren için önemsiz ve ölümlü bir varlığın kendini arama ve var etme çabasının, kendi tanrısını yaratmaya yol açtığını söyleyebiliriz. İlkel bir toplumda, kendini arama ve var etme çabası normal olarak irrasyonel bir süreç izleyecektir. Dünya üzerinde biçare ilkel insanların kendilerine kurtarıcı arama yolunda tanrıların yardıma koştuğu realitesi, Durkheim'ın analizini sağlam bir yere oturtmaktadır.

Durkheim'ın metodolojik anlayışında, toplumsal şeylerin kökenine inme ve önnosyonların arkasında yatan gerçeği ortaya koyma gayesi vardır. Bu gayenin izleri "Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri" eserinde de görülmektedir. İnsanların, din diye inandıkları kutsalların oluşum safhasında etkili olan toplumsal olguların açıklanışı Durkheim'ın asıl amacını oluşturmaktadır. Ona göre din nosyonunun gerçekteki hali toplumdur. Toplum kendini sembolize eden nesnelere kutsallaştırarak bir din ve bu dinin sahibi olan bir tanrı yaratmıştır.

Durkheim'ın "İntihar" eserinde görüldüğü gibi bu eserde de sosyolojik çıkarımlar önem taşımaktadır. İntiharın sebepleri açıklanırken göz ardı edilen birey olgusu, dinin kökeni açıklanırken de göz ardı edilmiştir. Durkheim'a göre intihar bir toplumsal olgudur ve bu olgunun sebepleri ancak diğer toplumsal olgularla açıklanabilir. Aynı mantıkla toplumsal olgu niteliğindeki dinin kökeni ancak toplumsal bir izah şekli ile ortaya konabilir. Çünkü bir din, *kolektif temsiller*le ve bu temsillerin *kolektif bilinç*te yer edinmesiyle kutsallık abidesi haline gelebilir. Kolektif temsillere yönelik toplu olarak yapılan ritüeller, bir dinin oluşmasındaki etkenlerden biridir. Birey bu durumda sadece toplumun ritüellerine uymakla kendini var etme çabasıdadır. Durkheim'ın bahsi geçen iki eseri arasında, eleştirel olarak küçük bir ayrıma gidebiliriz. Durkheim'ın dini açıklarken sadece sosyolojik çıkarımlara yer vermesi dinin toplumsal niteliğinin baskın olması sebebine binaen mantıki bir zemine ve haklı bir gerekçeye oturtulabilir. Fakat aynı şey intiharın sebeplerinde eksik bir açıklama şekli oluşturmaktadır. Çünkü intiharın sebepleri, toplumsal koşulların değişimine dayandırılabilceği gibi bireysel bilinç hallerindeki değişimlerle de açıklanabilir.

Durkheim'ın din tanımlaması ve dinin kökenlerine ilişkin açıklaması, "İntihar" ve "Sosyolojik Metodun Kuralları" eserlerindeki açıklamalarında olduğu gibi sıkı eleştirilere maruz kalmıştır. Odaklanılan şeyin açıklanışında psikolojik olandan oldukça uzak ve toplumu sui generis (kendine özgü) bir gerçeklik olarak görmek, bir çeşit indirgemecilik riskini de beraberinde getirdiği ve Durkheim açısından din, toplumsal deneyimlerin sembolik dışavurumundan başka bir şey olmadığı için hem teologlar hem de sosyologlar için son derece problemli görülmektedir (Davie, 2003). Durkheim, dini, toplumun kendi kendine tapınması olarak tanımladığı için dinin kutsaliyetini savunanlar tarafından ve ilkel kabileler üzerinde yaptığı araştırmayla bir din kuramı geliştirerek bütün dinlere genelleme yapması dolayısıyla eleştirilmiştir (Kirman, 2005).

Toplumsal İşbölümü

Durkheim, "Toplumsal İşbölümü" isimli eserinde; genel manada toplumsal dayanışmanın değişen doğasıyla birlikte işbölümünün nasıl olması gerektiği ve işlevleri üzerinde durmuştur. Fransa'nın kendi içindeki musibetleri bireyciliğe atfettiği dönemlerde, bu eser, yenedünya düzeninde farklı bir bakış açısı sunması açısından önemlidir. "Toplumsal İşbölümü", Durkheim'in doktora tezi ve ilk büyük kitabı olmakla birlikte Auguste Comte'un etkisinin en belirgin olduğu eseridir aynı zamanda (Aron, 1971). Bu eser ayrıca, toplumun ortak değerlere sahip olduğu dönemlerdeki fedakârlık durumunun ve ahlaki inançların, modern toplum düzeninde ortadan kalktığını savunan Auguste Comte'a karşı bir çıkışın izlerini de taşımaktadır. "Çünkü İşbölümü'nün tezi şudur: modern toplumu temelde aynı şeyleri yapan insanlar arasındaki benzerlikler bir arada tutmaz, bunun yerine insanları birbirine bağımlı olmaya zorlayarak bir araya çeken işbölümünün kendisidir" (Ritzer, 2014, s. 198).

Bu temel açıklamalardan sonra Durkheim'in toplumsal dayanışmanın farklılaşan doğasında dayanışmanın çeşitlerini nasıl kategorize ettiğine bakmak gerekir. Durkheim, dayanışmayı negatif ve pozitif olarak, daha sonrasında pozitif dayanışmayı mekanik ve organik olmak üzere iki türe ayırdı (Barnes, 1966). Biz bu konuda mekanik ve organik dayanışma türleri üzerinde duracağız.

Geleneksel yapıdaki ve benzerliklerin fazla olduğu toplumlarda *mekanik dayanışmanın*, farklılıkların olduğu ve bu şekilde farklı görevlere sahip insanların bulunduğu modern toplumlarda *organik dayanışmanın* mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki dayanışma şekli arasındaki farkı anlamlandırmak adına Durkheim'in (2018, s. 161) "Toplumsal İşbölümü" isimli eserinde bahsettiği maddeleleri sıralamak gerekir:

1. Bunlardan birincisi (*mekanik dayanışma*), bireyi doğrudan doğruya, hiçbir aracı olmaksızın topluma bağlıyor. İkincisinde (*organik dayanışma*) ise birey, toplumu oluşturan parçalara bağımlı olduğu için topluma bağlanıyor.
2. Toplum her iki durumda aynı yönüyle görünmemektedir. Birincisinde toplum denilen şey, topluluğun bütün üyeleri arasında ortaklaşa olan az ya da çok örgütlenmiş inanç ve duyguların tümüdür: bu kolektif tiptir. Bunun tersine, ikinci durumda dayanışma içinde bulunduğumuz toplum, özel bağların birleştiği değişik ve özel işlevler dizgesidir.
3. Bu ikinci farktan, söz konusu iki dayanışma biçiminin niteliklerini belirlemeye ve adını koymaya yarayan bir üçüncü fark doğmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen üçüncü farkı ortaya koymak için, iki dayanışma şeklinin temel karakteristiklerinden bahsedebiliriz. Mekanik olarak bahsedilen dayanışma türünde Durkheim, *ortak bilinç* kavramından söz etmiştir. "Bir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümü, kendine özgü yaşa-

mi olan belli bir dizge oluşturur; buna ortak bilinç denilebilir” (Durkheim, 2018, s. 109). Ayrıca Durkheim açısından ve bu düzlemdeki öznel yorumda, ortak bilince karşı işlenen aykırılıkların toplum tarafından suç sayılması durumunun, mekanik dayanışmacı toplumlardaki katılımının daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü mekanik dayanışmacı toplumlarda toplumsal kuralların başatlığı fazla olduğu için, birey tarafından yapılan hatalar veya yanlışlar yine toplumun ortak bilinci tarafından bastırılmakta ve cürmün karşılığı olan ceza ağır yaptırımlara tabi olmaktadır. Buradaki bastırmanın ve ağır yaptırımların kaynağı mekanik dayanışmanın olduğu toplumlardaki *baskıcı hukuk sistemidir*.

Tersi koşulların mevcut olduğu modern çağdaki organik dayanışmacı toplumda, bu yönden bir bastırım veya yaptırım daha çok hukuk kuralları tarafından yapılmaktadır. Burada *onarıcı yaptırımın* niteliğinden söz açmak gerekir. Çünkü bu onarıcı yaptırımın olduğu hukuksal zemin, iki dayanışma türünü ayırmada belirleyici olmaktadır. Nitekim Durkheim'ın (2018) dediği gibi; onarıcı yaptırımın niteliği, bu hukukun karşıladığı toplumsal dayanışmanın tamamen değişik tür bir dayanışma şekli olduğunu göstermeye mukabildir. Onarıcı yaptırıma sahip hukuk sisteminin olduğu organik dayanışmacı toplumda cezaların karşılığı telafi şeklindedir ve bedel ödetme durumu yoktur.

Durkheim, işbölümünün işlevinin, organik dayanışma dediği şeyi ortaya çıkarmak olduğunu göstermeye çalışmıştır ve mekanik dayanışmanın aksine, bu, benzerliklere veya tek biçimliliğe değil, farklılıklara bağlıdır (Ginsberg, 1965). Organik dayanışma denilen zıt dayanışma biçimi, fikir birliğinin veya kolektivitelin tutarlı birliğinin farklılaşmadan kaynaklandığı veya farklılaşarak ortaya çıktığı bir dayanışma şeklidir (Aron, 1971). Organik dayanışmanın görüldüğü modern toplumlarda kişiler birbirine yaptıkları farklı görevler aracılığıyla bağımlıdır. Bağımlı olmak zorundadır, çünkü kişinin, yaşamsal pratiklerini yerine getirmesi için başkalarının yaptığı işe ve bu işin sonucunda ortaya çıkan hizmete ihtiyacı vardır.

Durkheim, kitabının son kısmında işbölümünün sağlıklı biçimlerine değinmiştir. Bu sağlıklı biçimleri ortaya koymak için normal ve patolojik (anormal) olan işbölümündeki yansımalarına bakmıştır. Bunun sonucunda, işbölümünün üç farklı anormal durumu olan *kuraldışı işbölümü, zorlamaya dayalı iş bölümü ve eşgüdümsüz işbölümünden* bahsetmiştir. Durkheim (2018), işbölümünde kuralsızlık durumunu değişik örnekler üzerinden açıklayarak, bütün bu durumların ortaya çıkmasını, işbölümünün dayanışma sağlamaması, organlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmiş olmaması, başka deyişle organların bir kuralsızlık (anomi) durumunda bulunmalarına bağlamıştır. İkinci olarak zorlamaya dayalı işbölümünde Durkheim (2018), insanların işbölümünde kendi yetenekleri ile etkinlikleri arasındaki uyumun kopmasıyla onları bir arada tutan şeyin zorlama bir durum olduğundan bahsetmiştir. Bu da eksik ve sorunlu bir dayanışmaya sebep olmaktadır. Durkheim, bunun üstesinden gelmek için bireylerdeki her türlü toplumsal gücün özgürce

gelişimini sağlamak ve rekabete dayalı yarışın engellenmesi gerektiğini söylemiştir. Son olarak eşgüdümsüz işbölümünden bahsedecek olursak; Durkheim (2018) bu konuyla ilgili olarak, işletmelerde bireylerin çalışması için yeterli iş kalmayacak biçimde bölünmesiyle bu kural dışı durumun ortaya çıktığını söylemiştir. Durkheim (2018) bu durumu düzeltmek için de düzenleyici bir organın yani yöneticinin, yararsız işlere son vererek işleri herkesin yeterli uğraşı olacak şekilde bölüştürmesi ve her bireyin işlevsel etkinliğini artırması gerektiğini ifade etmiştir.

Son olarak modern toplumlarda işbölümünün ahlakiliği ve dayanışmayı sağlaması için bireylerin birbirine farklılıklarıyla bağlanmasının gerektiği üzerine kısa bir yorum yapacak olursak; Durkheim açısından bunu sağlayan şeyin *adalet* olduğunu söylemek gerekir. Nitekim Durkheim (2018), en ileri toplumlara düşen görevin, bir adalet görevi olduğunu söylemiştir.

Durkheim'in "İşbölümü" Üzerine Fikirlerinin Değerlendirilmesi

Durkheim, toplumda işbölümüne getirdiği izahla, modern çağın yeni dayanışma biçimini ve bu dayanışma biçiminin nasıl olduğunu açıklığa kavuşturmuştur. Durkheim, toplumun yeni düzende artık ortak bilince ve benzerliklere sahip bireylerden oluşan mekanik dayanışma biçimiyle değil, aksine her bireyin farklı görevlerle kendini ortaya koyduğu ve farklılıkların zorunlu birlikteliğine dayanan organik dayanışma biçimiyle var olduğunu söylemiştir. Mekanik dayanışmacı toplumda kendini ortaya koyamayan bireyin modern çağda değer kazanmasıyla birlikte birey, kendi mecrasında önemli bir yere sahip olduğundan dolayı farklı iş kollarında görev almakla toplumun bağlantı biçimini değiştirmiştir. Artık toplum, aynı işi yapan çokça insandan ziyade farklı işleri yapan ve aynı zamanda bu işlerin çıktılarını muhtaç olan birbirine bağımlı insanlardan oluşmaktadır. Durkheim'a göre farklılıklara dayanan bu işbirliği bireye, benzerliklere dayanan işbirliğinden daha fazla tatmin ve mutluluk sağlamaktadır.

Liberal sistemin bireye sağladığı imkânların organik dayanışmayı zorunlu kıldığı gerçeği başka bir bakış açısidir. Çünkü artık bireyler, kendini var etme noktasında seri üretim çarkının dişlerini oluşturmaktadır. Ne bu çarklar dişler olmadan dönecektir ne de dişler çark olmadan bir işe yarayacaktır. O halde vazgeçilmez iki unsurun oluşturduğu kapitalist sistemde, iktisadi zorunlulukların toplumsal dayanışma biçimini de etkilediği bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sistem, modern çağın vazgeçilmez unsuru olduğundan, bireylerin yeni dayanışma biçimini kabullenmeleri ve insanca yaşamın gereklerini yerine getirmek için organik dayanışmacı toplumda mutlu olmayı bilmeleri gerekmektedir. Bunun farkında olan Durkheim, belki de buradan mütevellit fikirlerini ortaya koyarak yenedünya düzeninde kaotik toplumsal sorunları iyileştirme yollarını aramıştır.

Durkheim, “İşbölümü” eserinde kullandığı bazı kavramlar, onun diğer eserlerinde de okunmaktadır. İşbölümünün kuralsız (anormal) biçimlerinden olan *anomik* işbölümü kavramını, onun “İntihar” eserindeki *anomik intihar* kavramıyla ilişkilendirebiliriz. Nitekim her iki eserdeki kullanımda da bir yabancılaşmaya atıfta bulunmaktadır. İşbölümündeki dayanışmanın azalması ve bireyin toplumdandan kopması yabancılaşmanın farklı kullanımlarına işaret etmektedir.

Mekanik dayanışmacı toplumda insanları bir arada tutan bazı kurumların, modern çağdaki organik dayanışmacı toplumda pek işe yaramadığını belirtmek gerekir. Durkheim açısından bu değerlendirmeler “Dinsel Hayatın İlk Biçimleri” ve “İşbölümü” eserlerinde görülmektedir. Durkheim, “Dinsel Hayatın İlk Biçimleri” eserinde dinin toplumsal bütünlüğü sağladığı yönünde görüş belirtse de, “İşbölümü” eserinde bu bütünleşmeyi sağlayan şeyin işbölümünün kendisi olduğunu ifade etmiştir (Lukes, 1973). Yani artık bütünleşmenin kaynakları değişmiş ve genişlemiştir. Her iki bütünleşme sağlayıcı faktörlerin, insanları zorunlu bir birlikteliğe götürdüğünü söyleyebiliriz. Geleneksel toplumlarda dinin baskılayıcı gücüyle farklılıklara izin verilmeyerek bütünleşmeyi sağlayan bir anlayıştan, modern çağda ise kapitalist sistemin farklı iş kollarında çalışan insanların işbölümü dolayısıyla zorunlu birlikteliğine işaret eden bir anlayıştan bahsedebiliriz.

Durkheim’ın “Ahlak” Üzerine Fikirleri ve Bu Fikirlerin Değerlendirilmesi

Durkheim, ahlak üzerine yorumlara birçok eserinde yer vermesine rağmen onun salt ahlak üzerine yazılmış bir eseri bulunmamaktadır. Durkheim’in isminin geçtiği ahlakla ilgili eserlere bakıldığında; onun ahlak derslerinden ya da bazı derlemelerinden alınmış ve bir araya getirilmiş bilgilerin yer aldığı kitaplar olduğuna şahit oluruz. Aslında onun çalışmalarının temel yapıtaşını ahlak konusunun oluşturduğunu söylemek abartı olmaz. Çünkü Durkheim, gerek “İşbölümü” eserinde gerekse “Dini Hayatın İlk Biçimleri” eserinde toplumsal olanı temellendirmek adına ahlak üzerine yorumlarda bulunmuştur. “*Durkheim’in işbölümü, intihar ve din üzerine incelemelerindeki temel argümanı, toplumsal kurumların işleyişini düzenleyen, böylece toplumsal dayanışmanın güçlenmesini de kolaylaştıran bir ahlaki düzenin zorunluluğuydu*” (Swingewood, 2010, s. 134). Başka bir açıdan ise Durkheim’in, bireyin doyumsuz arzularını gemleme görevi gören toplumsal olgulardan birine atıfta bulunmak için kolektif ahlakı önemsedğini de söylemek gerekir ve bu kolektif ahlakın insanların sınırsız tutkularını hizaya getirme varsayımı üzerine kurulduğu ileri sürülebilir (Ritzer, 2014).

İlk olarak ahlakilik üzerinde duracak olursak Durkheim’in ahlaki olarak nitelendirme yaptığı analize bakmak gerekecektir. Durkheim’in farklı kaynaklarındaki kısımların birleştirilip kitap haline getirilen ve ahlak üzerine bir eser olan “Ahlak ve Toplum” isimli kitapta bu konuya değinilmektedir. Bu kitapta Durkheim

(2016), dayanışma kaynağı olan, insanı diğer insanları dikkate almaya iten, kendi egosunu tatmin etmekten farklı olarak kendi davranışını düzeltmesi için onu zorlayan her şeyin ahlaki olduğunu ve ahlakın, bu bağlar ne kadar sağlam ise o kadar muhtelif ve kuvvetli bir yapıya sahip olduğunu söylemiştir. Bu ahlakilik durumlarının farklı toplum yapılarında nasıl kendini gösterdiğini anlamak, aslında ahlakın geldiği noktada bu kuvvetin ölçüsüne de işaret etmektedir. Nitekim aynı kitapta bahsi geçtiği gibi Durkheim (2016) ahlaki kuralları ikiye ayırmıştır: *baskılayıcı yaptırımları olan kurallar* ki dağınık veya düzenli olabilirler (nevi şahsına münhasır benzerliklerden ortaya çıkan mekanik dayanışma koşullarını ifade eder) ve *telafi edici yaptırımları olan kurallar* (negatif dayanışma ve organik dayanışma koşullarını ifade eder). Bu ahlaki kuralların genel olarak toplumsal dayanışmanın temel koşullarını oluşturduğunu söylemek Durkheim açısından doğrudur. Başka bir ifadeyle Durkheim'a (2016) göre işbölümü, toplumsal dayanışmanın temel kaynağı haline geldiğinde, aynı zamanda ahlaki düzenin temeli haline gelir.

Durkheim'in eserlerine geneli itibariyle bakıldığında ahlakla ilgili olarak "iyi" ve "kötü"den ziyade, yaşam tarzı ve koşullarına (Becer, 2017), aynı zamanda toplumsal düzene uyumla bağlantılı bir ahlak anlayışının değerlendirildiği görülür. Durkheim, sosyal olan insanın ahlaki olmak zorunda olduğuna işaret etmektedir. Çünkü ahlak ancak toplumun işlerlik gösterdiği yerde kendini göstermektedir. Durkheim'a göre bir ahlaktan bahsedebsek bu toplumsal olmalıdır. Çünkü ona göre ahlak bireysel olamaz. Bu bahse koşut olarak Durkheim (2016), toplumun, içsel ahlaki beraberinde getiren bireylerin basit bir yan yana dizilmesi olmadığını, aksine insan yalnızca toplumda yaşadığı için ahlaki olduğunu; çünkü ahlaklılığın bir grupla birlik içinde olmayı ve bu dayanışma ile farklılaşmayı içerdiğini ifade etmiştir.

"Durkheim'a göre ahlakın üç bileşeni vardır: birincisi, ahlak, disiplini yani kendine özgü dürtülere direnen bir otorite duygusunu kapsar; ikincisi, ahlak, topluma bağlılığı kapsar çünkü toplum, ahlakın kaynağıdır; üçüncüsü, ahlak, eylemlerimiz için bireysel sorumluluk duygusu olan özerkliği kapsar" (Ritzer, 2014, s. 217).

Son olarak Durkheim'ın ahlak eğitimi ve ahlaki birlikteliğin önemine vurgu yaptığı meslek derneklerine ilişkin fikirlerine değinmek gerekir. Ahlak eğitimi, toplumsal koşulların yeni biçimdeki görünümünde bir yol gösterici olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde toplumsal baskı birey üzerinde giderek azaldığı için, geleneksel toplumlarda ahlak eğitiminde büyük rol oynayan ailevi ve toplumsal öğretimin yerini büyük oranda, modern toplumda çocuklar için okullar, yetişkinler için meslek dernekleri almaktadır. Turner, Beeghley ve Powers (2013), ortak ahlaka bağlılığın - öğretmenin rahibinkine denk bir işlev yüklendiği- okullarda öğretilmesi gerektiğini, bu hususta öğretmenin görevinin, genel toplumsal hedeflere ulaşılması için örgütlü gruplara bağlılık yaratan bir ahlaka ihtiyaç olduğunu kabul eden çocukları yetiştirmek olduğunu söylemiştir. Durkheim, toplumsal bir

işlevin ahlaki bir disiplin olmadan var olamayacağını, ahlaki açıdan ekonomik faaliyeti düzenleyecek ve gerçek toplumsal dayanışmanın temelini sağlayacak olan mesleki grupların, yani korporasyonların olması gerektiğini savunmuştur (Swingewood, 2010).

Durkheim'ın bir ahlak sosyoloğu olduğunun altını çizen Ritzer'i haklı görmek gerekir. Fakat Durkheim'ın, toplumsal dayanışmanın gelişmesi için iddialı bir ahlak sistemini çare olarak görmesinin, bazı çelişkileri ortaya çıkardığı söylenebilir. Geleneksel toplumlarda toplumsal bütünleşmeyi ve dayanışmayı sağlayan bazı değerlerin modern çağda aşındığı barizdir. Bundan dolayı rasyonelliğe doğru giden toplumlarda, maddi olguların manevi olgulardan hep bir adım önde olacağını tahmin etmek zor değildir. Onun söylemine göre rasyonelleşme kaçınılmazsa ahlaki bir çözüm ne kadar rasyoneldir? Bunu bilerek ve tahmin ederek bir toplumun gelecek analizini yapan Durkheim'ın, bahsi geçen dayanışmayı sağlayan en önemli olgunun ahlak olduğunu söylemesi çelişkili görünmektedir. Nitekim artık toplumlar, ahlaka ve vicdana göre değil rasyonel hukuk sisteminin kurallarına göre işlemektedir. Rasyonel bir toplumun bütünleşmesini ve dayanışmasını ancak rasyonel fikirler ve olgular sağlayabilir. Belki Durkheim'ın bahsettiği ahlak anlayışı, rasyonel süreçlerin işlemlerini kolaylaştıran yardımcı olgular olarak işlev görebilir.

Tartışma ve Sonuç

Durkheim'ın her şeyden önce sosyolojiye bilimsel bir bakış açısı getirmesi, onu sosyoloji camiasında ilkler arasına koymuştur. Sosyoloji ismi her ne kadar Comte tarafından verilse de onun içeriğini dolduran ve bilimsel metodolojiyi sosyolojik araştırmalarda mümkün kılan Durkheim'dır. Çelebi'nin (2007) bahsettiği gibi; Bourdieaux'taki evinin kapısına "sosyolojinin kurucusu" yakıştırmasının yazılması kimseye itici gelmemektedir.

Durkheim, kendisinden önce gelen bazı bilim insanlarının kavramlarını ve fikirlerini genişletmiş ve kendi metodolojik ve sosyolojik anlayışını ortaya koymuştur. Bu metodoloji ve sosyoloji anlayışında hem bir pozitivist açıklama şekli hem de bir bilimin inşa gayesi görülmektedir. Bu gayede aynı zamanda *işlevselci* bir tutumun izleri de sürülmektedir. Durkheim, toplumsal olguları nesnelere gibi görüp ona göre bir metodoloji geliştirmesi pozitivist yönüne, sosyolojiyi felsefi ve psikolojik argümanlardan ayırmaya çalışması sosyolojiyi özerkleştirdiğine, tüm bunları yaparken toplumsal kurumları işlevlerine göre değerlendirmesi ve bütüne entegre etmeye çalışması onun işlevselci yönüne işaret etmektedir.

Durkheim'ın teori ve pratiği birleştirerek ortaya koyduğu "İntihar" çalışması ve "Dinsel Hayatın İlk Biçimleri" eseri, sosyoloji biliminde mihenk taşları olarak yerlerini almıştır. Her ne kadar bu eserlerin içeriği keskin eleştirilere maruz kalsa

da, günümüzde hala geçerliğini sürdüren önemli fikirler içermektedir. Toplumsal olgulara yönelik alışlagelmiş bireysel ve felsefi açıklamalara alternatif oluşturan bu eserler, sosyolojiyi diğer bilimlerle karşısında ve bilim olma yolunda galip getirmiştir. Özellikle Durkheim'in bu yönü üstünde durulması gereken bir noktadır. Çünkü Durkheim, sosyolojiyi kendi dilinden anlatmaya çalışmıştır.

Emile Durkheim'in eserlerinin genel yapısı incelendiğinde; sosyolojik metotta bahsettiği toplumsal incelemenin kurallarını, diğer eserlerini icra ederken de kullandığı görülmektedir. Nitekim özellikle "İntihar" ve "Dinsel Hayatın İlk Biçimleri" eserlerinin analizinde bu açıkça görülmektedir. İntihar oranlarının karşılaştırmalı analizinde; bu oranların azlığını ve çokluğunu, toplumun bütünleşme ve düzenleme işlevlerine göre değerlendirerek intiharın sosyolojik bir yorumunu yapmıştır. Dinin kökenlerinde yatan toplumsal olanı ortaya çıkarırken, diğer analizlerinde olduğu gibi bireyden bağımsız sosyolojik bir izah şekli geliştirmiştir. "İşbölümü" eserinin içeriği itibariyle bir metodolojik anlayışın izlerinden ziyade toplumsal yaşamın değişen doğasına dair değerlendirmeler görülmektedir. Ayrıca Durkheim, toplumsal dayanışmanın güçlenmesi için bir ahlak düzeninin olması gerektiğinin altını çizmiş ve bu şekilde toplumların yeni düzende kendini ayakta tutabileceğini ifade etmiştir.

Kaynakça

- Aron, R. (1971). *Main currents in sociological thought* (Trans.: R. Howard & H. Weaver). Harmondsworth: Penguin Books.
- Bal, H. (2015). *Sosyolojide yöntem ve araştırma teknikleri*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Barnes, J. A. (1966). Durkheim's division of labour in society. *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 158-175.
- Becer, F. (2017). Durkheim sosyolojisinde ahlak ve yansımaları. *Ullakbilge*, 813-826.
- Besnard, P. (2016). Durkheim and women, or the incomplete suicide. I. Strenski içinde, *Emile Durkheim* (s. 135-166). New York: Routledge.
- Çelebi, N. (2007). *Sosyoloji notları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çetin, E. (2017). *Gündelik hayata sosyolojik bakmak*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Davie, G. (2003). The evolution of the sociology of religion: Theme and variations. M. Dillon içinde, *Handbook of the Sociology of Religion* (s. 61-79). Cambridge: Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (1994). *Sosyolojik metodun kuralları* (Çev.: E. Aytekin). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Durkheim, E. (2011). *Dinsel hayatın ilkel biçimleri* (Çev.: F. Aydın). Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Durkheim, E. (2015). *İntihar* (Çev.: Z. İlkgelen). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Durkheim, E. (2016). *Ahlak ve toplum* (Çev.: D. Çenesiz). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Durkheim, E. (2018). *Toplumsal işbölümü* (Çev.: Ö. Ozankaya). İzmir: Cem Yayınevi.
- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji* (Çev. Ed.: C. Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Ginsberg, M. (1965). Durkheim's ethical theory. R. A. Nisbet içinde, *Makers of modern social science Emile Durkheim* (s. 142-152). New Jersey: Prentice-Hall.
- Kinloch, G. C. (2014). *Sosyolojik teori* (Çev.: T. G. İçli & D. Ayan). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Kirman, M. A. (2005). "Dini hayatın ilkel biçimleri" ve türkçe çevirisi üzerine. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 133-147.
- Lukes, S. (1973). *Émile Durkheim-his life and work*. New York: Penguin Books.
- Macionis, J. J. (2013). *Sosyoloji* (Çev. Ed.: V. Akan). Ankara: Nobel Yayınları.
- Nielsen, D. A. (1999). *Three faces of God. Society, religion, and the categories of totality in the philosophy of Émile Durkheim*. New York: State University of New York Press.
- Parsons, T. (1954). *Essays in sociological theory*. Illinois: The Free Press.
- Pickering, W. (2009). *Durkheim's sociology of religion*. Cambridge: James Clarke & Co Ltd.
- Pope, W. (2008). *Emile Durkheim. R. Stones içinde, Sosyolojik düşüncede iz bırakanlar* (s. 76-90). Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Ritzer, G. (2014). *Klasik sosyoloji kuramları* (Çev.: H. Hülür). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Scheff, T. J. (2002). The emotional/relational world shame and the social bond . J. H. Turner içinde, *Handbook of sociological theory* (s. 255-268). New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers.
- Selvin, H. C. (1965). Durkheim's suicide: Further thoughts on a methodological classic. R. A. Nisbet içinde, *Makers of modern social science Emile Durkheim* (s. 113-136). New Jersey: Prentice-Hall.

- Steiner, P. (2005). *La sociologie de Durkheim*. Paris: La Découverte.
- Swingewood, A. (2010). *Sosyolojik düşünceinin kısa tarihi* (Çev.: O. Akınhay). İstanbul: İdil Matbaacılık.
- Taş, K. (2011). *Sosyal bilim paradigmaları açısından sosyolojik metodoloji*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Thompson, K. (2002). *Emile Durkheim*. New York: Routledge.
- Turner, J. H., Beeghley, L., & Powers, C. H. (2013). *Sosyolojik teorinin oluşumu* (Çev.: Ü. Tatlıcan). Ankara: Sentez Yayınları.
- Turner, S. P. (1986). *The search for a methodology of social science*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ADALET, ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK FASLI: TÜRKİYE ÜZERİNE ETKİLERİ

Hayati ÇELİK¹

Öz

Avrupa Birliği ekonomik temeller üzerinde 1951 yılında kurulmuş olsa da zamanla giderek diğer alanlarda sağlanan işbirliği ile siyasi bütünleşme sürecine geçilmiştir. 1993 yılında Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile oluşan üç sütunlu yapı AB'de önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Ancak Maastricht Antlaşması'nın meydana getirdiği üç sütunlu yapı, 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile kaldırılmış ve Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanı'ndaki ulusal çıkarlar topluluk çıkarlarına dönüşmüştür. Böylece artan hukuki kesinlik, yeknesak mevzuat, karar alma sürecinde Avrupa Parlamentosunun daha fazla katılımı, Avrupalılaştırma sürecine ve ortak Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanı oluşturma çabalarının neden olduğu çelişkilere daha kapsamlı, meşru, etkin, şeffaf ve demokratik cevaplar geliştirmeyi kolaylaştırmıştır. Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanı'ndaki işbirliğinin temeli 1976 yılında ortaya çıkarılan TREVI Grubu ile atılmış ve zamanla bu alanda sağlanan işbirliği kriterleri Avrupa Birliği müktesebatına dâhil edilmiştir. Nitekim Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgesi kapsamında gerçekleştirmesi gereken 35 fasıldan 24. Fası: Adalet, Özgürlük ve Güvenlik kriterlerini içermektedir. Bu çalışmanın amacı AB İlerleme Raporları çerçevesinde Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanı'ndaki gelişmeleri ve bu gelişmelerin Türkiye'nin toplumsal ve kurumsal yapısında meydana getirdiği değişimleri ele almaktır. AB üyelik sürecinin Türkiye'nin gerek sosyal ve siyasi yapısında, gerekse demokratikleşme sürecinde önemli katkıları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanı, Güvenlik, Avrupa Polis Ofisi (Europol).

The Chapter on Justice, Freedom and Security of the European Union: Effects On Turkey

Abstract

Although the European Union was established in 1951 on economic foundations, the process of political integration was gradually started with the cooperation provided in other fields. The three-pillar structure formed with the entry into force of the Maastricht Treaty in 1993 brought about significant changes in the EU. However, the three-pillar structure created by the Maastricht Treaty was abolished by the Lisbon Treaty which came into force in 2009 and the national interests in the area of freedom, justice and security turned into community interests. Thus, increased legal certainty, uniform legislation, greater participation of the European Parliament in decision-making, facilitated the development of more comprehensive, legitimate, effective, transparent and democratic responses to the Europeanization process and the contradictions caused by efforts to create a common Freedom, Justice and Security Area. The foundation of the cooperation in the field of Justice, Freedom and Security was laid with the TREVI Group, which was unveiled in 1976, and the criteria for cooperation in this field were gradually incorporated into the acquis communautaire. Indeed, Chapter 24 of the 35 chapters must perform within the scope of Turkey's Negotiation Framework Document: Justice, Freedom and Security includes criteria. For the purposes of this study, the EU Progress Reports Justice, Freedom and Security Area and developments in these developments in Turkey's social and institutional structures to address the changes caused. In need of social and political structure of Turkey's EU accession process, it has reached the conclusion that both contributed significantly to the process of democratization.

Keywords: Justice, Freedom and Security Area, Security, European Police Office (Europol).

1 Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: celik_hayati@hotmail.com

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu günden itibaren çağdaş devletlerarasındaki yerini alma konusunda büyük gayretler sarf etmiştir. Gerek bölgesinde ki gerekse dünyada ki gelişmeleri yakından izleyerek uluslararası toplumda hak ettiği yeri almaya çalışmıştır.

Avrupa Birliği (AB)'ne de bu pencereden bakarak modern devlet olma yolunda Avrupa ülkelerini kendisine model almıştır. Bu kapsamda kuruluşundan kısa bir süre geçmesine rağmen AB'ye ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Üye devletler tarafından Türkiye'nin gelişim düzeyinin üyelik için yeterli olmadığı bildirilmişse de Türkiye-AB ilişkileri askeri darbe dönemleri hariç hızla ilerleyerek devam etmiştir.

Çeşitli nedenlerle inişli çıkışlı bir grafik izleyen ilişkiler nihayetinde 2005 yılında Türkiye ile müzakerelerin başlaması kararı ile neticelendirilmiştir. Ortaklık başvurusu yapıldığı tarihten müzakerelerin başlama kararı alınan tarihe kadar Türkiye, AB kriterlerine uyum sağlamak için siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal birçok reformu hayata geçirmiş ve geçirmeye de devam etmektedir.

Özellikle AB İlerleme Raporları Türkiye için bir kılavuz niteliği taşımaktadır. İlerleme raporları, AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin yıllık bazda üyelik yolunda attıkları ve atmadıkları adımları, Kopenhag kriterlerine uyum açısından gerçekleştirdiklerini ve gerçekleştirmediklerini anlatan, gerçekleştirmediklerini nasıl gerçekleştirmeleri gerektiği konusunda son derece ayrıntılı bilgiler veren belgelerdir (Erdoğan, 2014, 3).

Türkiye, İlerleme Raporları çerçevesinde gerek dış sınırların korunmasında gerekse iç güvenliğin sağlanmasında önemli projeleri hayata geçirmeyi başarmıştır. Bu kapsamda AB'nin önemli anlaşmalarından ve müktesebatın bir parçası olarak kabul edilen Schengen Anlaşması ve EUROPOL nezdinde suç ve suçlu ile mücadelenin yanı sıra uluslararası bir sorun olan göç, iltica, terörizm ve uyuşturucu ile mücadelede de işbirliği çalışmaları artarak devam etmiştir.

Schengen Anlaşması, iç havaalanları dahil olmak üzere, dahili sınır denetimlerinin kaldırılması, kısa süreli vize politikaları ve uzun dönem ziyaretler için transit vize, dış sınırlarda giriş ve denetimler, üçüncü ülkü vatandaşlarının dolaşım ve ikameti, iltica, polis işbirliği, cezai konularda adli işbirliği, uyuşturucu ile mücadele faaliyetleri, suçluların iadesi konusunda daha sıkı işbirliği, Schengen Bilgi Sisteminin (SBS) kurulması, ateşli silahlar ve mühimmat mevzuatının uyumlaştırılması, malların serbest dolaşımı ve kişisel bilgilerin korunması gibi düzenlemeleri kapsamaktadır.

Schengen Anlaşması'nın kişilerin ve malların dolaşımına büyük kolaylıklar sağlaması suçlularında daha özgür hareket etmesini de beraberinde getirmiştir. Bunu önleyerek, suç ve suçlu ile ortak mücadele etmek için Avrupa Polis Ofisi

(EUROPOL) kurulmuştur. Bu nedenle Schengen Anlaşması'nın, AB güvenliğinin en önemli ayağını oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmamızı oluştururken literatür taraması yöntemiyle özellikle AB ilerleme raporlarının içerik analizi yapılarak gerekli bilgilere ulaşıldıktan sonra elde edilen bilgiler nitel olarak tasnif edilerek konu ana hatları ile kısa ve net şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışmamızın birinci bölümünde, çalışmanın temelini oluşturmak amacıyla AB'nin kuruluş süreci ile felsefesi kısaca ele alınmış ve böylece AB hakkında genel bir bilgilendirme yapılmıştır. İkinci bölümde, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine değinilerek Türkiye-AB üyelik sürecinde geline nokta anlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, 24. Fasl ol an Adalet, Özgürlük ve Güvenlik faslından özellikle AB ortak güvenlik oluşumları ve bu oluşumların temel özelliklerine değinilmiştir. Dördüncü bölümde, Türkiye'nin AB üyelik sürecinde özellikle ilerleme raporları çerçevesinde Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanında yapılan reformların güvenlikten sorumlu bulunan kurumlar, kuruluşlar ve çalışmalar üzerinde yaptığı değışiklikler ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise, yapılan kaynak araştırması çerçevesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Avrupa Birliği'nin Tarihsel Süreci

AB yakın geçmişte kurulmuş olsa da, bütünlüşik bir Avrupa düşüncesini 14.yüzyıla kadar dayandırmak mümkündür. Nitekim böyle bir birlik oluşturma fikri tarihçileri, filozofları, hukukçuları ve siyaset adamlarını cezbetmiştir (Erdoğan, 2014, 2). Avrupa devletleri arasında ki birleşme, fikir olarak geçmişe dayansa da hukuki olarak ancak II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkabilmiştir. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı'nın tüm dünyada yarattığı yıkım Avrupa'yı da derinden etkilemiştir. Bu savaşlarla birlikte kıta sosyal, ekonomik, askeri, siyasal ve hatta psikolojik açılardan derin sarsıntılar, kırılmalar ve ciddi krizler yaşamıştır (Mor, 2010, 504).

Özel de Fransa'nın Almanya kaygısı, genelde ise diğer devletlerin barışı korumaya arzusu birlik oluşturma fikrini pekiştirmiştir. Çünkü Fransa kendisinden daha güçlü bir Almanya, Avrupa devletleri ise aynı yıkımı tekrar yaşamak istememekteydi. Dünya savaşlarının yarattığı gergin psikolojik ortamda, siyasi ve askeri işbirliği zemininde Birleşik Avrupa'yı inşa etmenin isabetli bir yöntem olmadığı; bunun yerine ekonomi gibi nispeten daha sorunsuz olan alanlarda işbirliği yaparak, buralarda edinilecek olumlu tecrübelerin zamanla siyasi ve askeri alanlara da taşınmasının daha elverişli bir bütünlüşme yöntemi olacağı değerdirmesi yapılmıştır (Mor, 2010, 505). Böylece Avrupalı devlet adamlarının kalıcı bir barış oluşturma çabaları kapsamında ekonomik işbirliği arayışları başlamıştır.

Schuman Bildirisi ve AKÇT'nin Kurulması

Avrupa'nın içinde bulunduğu durum ve Almanya'dan gelebilecek tehdidi bertaraf etmeye yönelik Fransız çabaları nihayet somut bir sonuç vermiştir (Mor, 2010:506). Robert Schuman (Fransa Dışişleri Bakanı), Eski Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Jean Monnet'in tasarısına dayanarak, 9 Mayıs 1950 tarihinde, Avrupa Devletlerini, kömür ve çelik üretiminde alınan kararları bağımsız ve uluslararası bir kuruma devretmeye davet etti (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017). Böylece literatüre "Schuman Planı" olarak geçecek olan plan ilan edilmiştir. Schuman Deklarasyonu'nun bir sonucu olarak, 1951 yılında, Belçika, Federal Almanya, Lüksemburg, Fransa, İtalya ve Hollanda'dan oluşan 6 üye devletin Paris Antlaşmasını imzalamasıyla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Schuman plana göre, iki önemli temel savaş girdisi durumundaki kömür ve çelik, ülkelerin temsilcilerinden oluşan, fakat milletler üstü niteliğe sahip ortak bir kurulun yetkisine bırakılacaktı (Mor, 2010, 506). AKÇT ile devletler, tarihte ilk defa, kendi iradeleri ile ulusal egemenliklerinin bir kısmını uluslararası bir kuruma devretmişlerdir (<http://www.ikv.org.tr>, Erişim Tarihi:16.11.2017). Böylece esasında Fransa bir taraftan Almanya'dan gelebilecek bir tehdidin önünü kesmiş, bir anlamda Almanya'yı sınımsız kontrol altına almış, diğer taraftan da Avrupa'yı içerisine düşüştüğü zor durumdan kurtarabilecek; ileride siyasal alanlara da teşmil edilebilecek uzun vadeli bir bütünleşme sürecinin ilk temel taşı koyulmuştur (Mor, 2010, 506).

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)'nun Kurulması

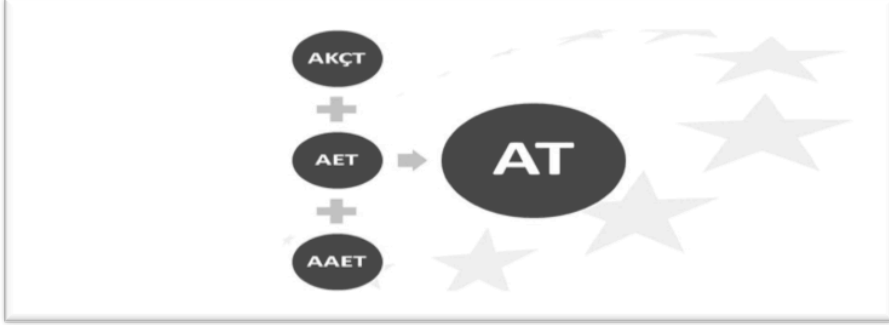
Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulduğu ilk günden beri göstermiş olduğu başarılar AB'nin oluşmasını sağlayan bir dizi antlaşmanın imzalanma sürecini başlatmıştır. Bu kapsamda 6 üye devlet kömür ve çeliğin yanı sıra diğer sektörlerde de ekonomik birliği kurmak amacıyla, 1957'de Roma Antlaşmasını imzalanarak Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET) kurdu.

AET'nin amacı, malların, işgücünün, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaştığı bir ortak pazarın kurulması ve en nihayetinde siyasi bütünlüğe gidilmesiydi (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Yine 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) da kuruldu. Topluluğun amacı, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla ve güvenli biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla üye devletlerin araştırma programlarını koordine etmek olarak belirlendi (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Füzyon Antlaşması, Avrupa Toplulukları ve Maastricht Anlaşması

8 Nisan 1965 yılında imzalanan Füzyon Antlaşması (Birleşme Anlaşması) ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) tek bir çatı altında toplanmış ve bu topluluğa "Avrupa Topluluğu" adı verilmiştir (<http://akademikperspektif.com/avrupa-birliginin-tarihsel-gelisimi/>, Erişim Tarihi: 17.11.2017).

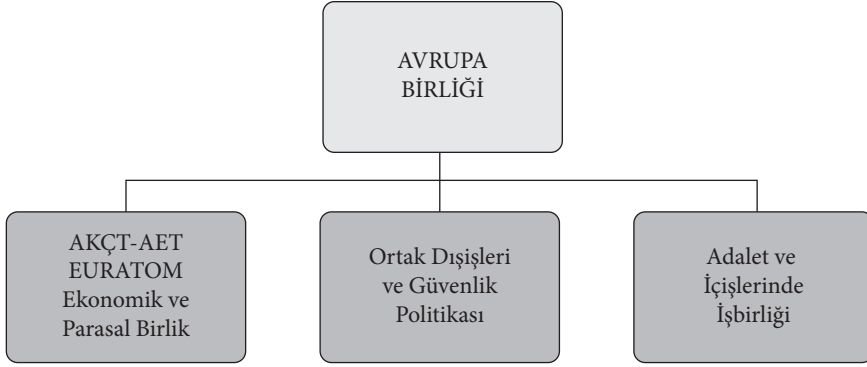

Şekil 1. *Avrupa Topluluğu'nun Oluşumu*

Kaynak: <https://www.ab.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 17.11.2017).

Avrupa Topluluğu'nun kurulması ile birlik içi entegrasyon artarak devam etmiştir. Belki Avrupa devlet adamları bile birliğin bu denli başarılı olacağını hesap etmemişlerdi. Nitekim asırlardır kurulan hayallerin gerçek olması yönündeki en büyük adım 1992 yılında atılmıştır. AB Anlaşması olarak da bilinen Maastricht Anlaşması 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanmış ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece Avrupa Topluluğu, AB olarak anılmaya başlanmıştır (Taoğlu, 2014, 42).

Maastricht Antlaşması ile üç sütunlu AB yapısı oluşturulmuştur. Bu yapının ilk sütununu Avrupa Toplulukları (AKÇT, AET ve EURATOM), ikinci sütununu "Ortak Dışişleri Güvenlik Politikası", üçüncü sütununu ise "Adalet ve İçişleri" oluşturuyordu (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Şekil 2. Maastricht Anlaşması Sonrası Avrupa Birliği

Kaynak: Avrupa Birliği Tarihi II, <https://slideplayer.biz.tr/slide/>, (Erişim Tarihi: 16.11.2017).

Maastricht Antlaşması ekonomik faaliyetlerin uyumlu ve dengeli gelişimini, enflasyonsuz, sürdürülebilir ve çevre korumasına önem veren bir büyümenin sağlanmasını, üye ülke ekonomilerinin uyum içinde birbirlerine yaklaşmasını ve Avrupa vatandaşları için daha güçlü bir Birlik yaratılmasını hedeflemiştir (<http://www.ikv.org.tr>, Erişim Tarihi: 16.11.2017).

Yine Maastricht Anlaşması ile üç ana taşıyıcı sütun üzerine inşa edilen “**Avrupa Birleşik Devletleri**” çatısı altında, 1951’de AKÇT ile ilk temel taşı konulan Avrupa bütünleşme sürecinin tamamlanması tasarlanmakta olup bu konudaki hedef kesinlik kazanıyordu (Mor, 2010, 520).

Maastricht Anlaşması, sadece üç sütunlu bir yapı oluşturmakla kalmamış, yönetsel olarak da AB’nin şekillenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim önceden üye devletler düzeyinde Topluluk tarafından korunan ve kullanılan demokratik yapı, bu kez uluslararası düzeyde korunur ve kollanır hale geldi. Üstelik Avrupa Parlamentosu’nun da Avrupa Konseyi karşısındaki yetkileri, öncesine göre daha da artırılarak; uluslararası düzeydeki demokratik açık biraz daha kapatılmış oldu (Tatoğlu, 2014, 42).

Özet olarak Maastricht Antlaşması ile Topluluğun derinliği hissedilir biçimde artmış ve eylem alanı genişlemiştir (Tatoğlu, 2014, 42).

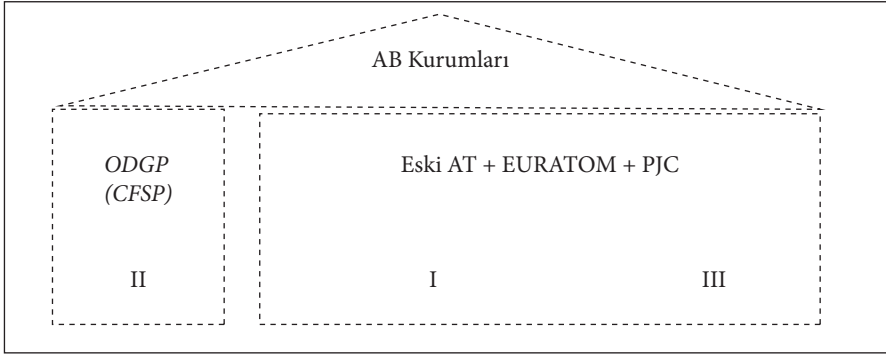
Lizbon Antlaşması

AB’nin derinleşme sürecindeki son önemli aşama, 2007 yılında imzalanan ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması olmuştur (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017). Niteliği itibariyle bir tadil antlaşması olan Lizbon Antlaşması, iki temel maddeden oluşmaktadır; bunlardan ilki, kurumsal yapı ve amaçlara ilişkin çoğu hükmü bünyesinde barındırmakta olan AB Antlaşmasını (ABA) tadil eden bölümdür; ikincisi ise bundan sonra adı AB’nin İşleyişine Dair

Antlaşma (ABİDA) olarak değiştirilen Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşmayı değiştiren kısımdır (Çalışkan, 2011:2).

Lizbon Antlaşması, AB yapısında birçok değişiklik meydana getirmiştir. "Avrupa Topluluğu" ve "Topluluk" ifadeleri "Birlik" ile değiştirilerek AB'ye tüzel kişilik kazandırılmaktadır (<http://www.ikv.org.tr>, Erişim Tarihi: 16.11.2017). Nitekim AB Antlaşması (ABA) Madde.47: "Birlik tüzel kişiliğe sahiptir." ifadesi ile bu durum açıkça ortaya konmuştur. Tek bir tüzel kişiliğe sahip olması, AB'nin artık bir ortak çatı olarak değil de bir bütün olarak değerlendirilmesini sağlayacağı ve Birliğin üye devletler veya üçüncü devletlerle ilişkilere girerek, uluslararası hukukta öngörülen hakların ve yükümlülüklerin bizzat muhatabı olmasının önünün açılacağı değerlendirilmesinin yapılmasına neden olmuştur (Çalışkan, 2011, 2).

Birliğin bir bütün olarak değerlendirilmesi Maastricht Antlaşması'nın oluşturmuş olduğu üç sütunlu yapıyı ortadan kaldırmıştır. Böylece Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanı'ndaki ulusal çıkarlar topluluk çıkarlarına dönüşmüştür. Artık 1.sütunda alınan kararlar 2. ve 3.sütun içinde uygulanabilir hale gelmiştir. Ancak sütun yapısının ortadan kalkmasına rağmen, dış ilişkiler ve güvenlik politikası alanının hükümetler arası niteliği büyük ölçüde korunmuştur (Çalışkan, 2011, 2).

Şekil 3. *Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği*

Kaynak: Özgür Çalışkan, Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği'nin Yeni Kurumsal Yapısı (Sunum Metni), <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/56591/>, Ankara Üniversitesi, 2011.

Görüldüğü gibi AB birden bire ortaya çıkmış bir oluşum değildir. Dünya barışını korumak ve sürdürmek için ortaya konulan çabalar sonucu evrimleşerek 6 devletin başlattığı girişim şuan 28 devletin üyesi olduğu (Birleşik Krallık'ın AB'den çıkış süreci devam etmektedir. Birleşik Krallık üyelikten çıktıktan sonra üye sayısı 27 olacaktır.), birçok devletin aday statüsünde ve üyelik başvurusunda bulunduğu hem siyasi hem de ekonomik yönden büyük ve etkili bir güç haline gelmiştir. Geline son aşama, asırlardır hayali kurulan birleşik bir Avrupa devletini oluşturulmasına çok yaklaşıldığını işaret etmektedir. Ancak son dönemde

yaşanan gelişmeler ne Avrupa devletlerinin ne de Avrupa halklarının henüz buna hazır olmadığını göstermektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliğine Üyelik Süreci

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma yolunda uluslararası konjonktürdeki gelişmeleri yakından takip etmiş ve OECD, NATO gibi uluslararası örgütlenmelerin etkin bir üyesi olmuştur (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Bu doğrultuda, insanlık tarihinin en büyük barış projesi olarak nitelendirilen Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) 1958 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra Türkiye de bu gelişmeye kayıtsız kalmamış ve 31 Temmuz 1959'da Topluluğa ortaklık başvurusu yapmıştır (Erdoğan, 2014, 2). Türkiye'nin Topluluğa başvurmasında, Türkiye kalkınma sürecinin hızlanacağı düşüncesi ve 15 Temmuz 1959'da Yunanistan'ın Topluluğa yaptığı başvuru sonucu, olası bir üyeliğin bu ülkeye sağlayacağı avantajlardan yoksun kalma kaygısı önemli etkenler olarak ortaya çıkmaktadır (Uysal, 2001, 141). Ancak bu başvuru üzerine Türkiye'nin kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı bildirilmiş ve tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanması önerilmiştir (Erdoğan, 2014, 2).

Üyelik Süreci ve Ankara Anlaşması

Türkiye'nin Topluluğa başvurusu sonrası Toplulukla görüşmeler başlamıştır. Topluluk ile görüşmelerin Ankara Anlaşması'nın imzası ile sonuçlanması tam 4 yıl sürmüştür. Bu dönemde gerçekleşen 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi bir süre için ilişkileri olumsuz etkilemiştir (Uysal, 2001, 142). Nihayet görüşmeler sonrasında 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Anlaşması imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ankara Anlaşması'nda, Türkiye ile AT arasında kurulan ortaklık ilişkisinin, söz konusu ortaklığın nihai amacı olan Türkiye'nin tam üyeliği yönünde gelişmesinin üç dönemden geçerek gerçekleşmesi öngörülmüştür. Bunlar, hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönemdir (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2004, 5).

1 Aralık 1964 – 31 Aralık 1972 tarihleri arasında kapsayan Hazırlık Döneminde, Topluluk üstleneceği tek taraflı yükümlülüklerle Türk ekonomisini güçlendirmeyi ve Gümrük Birliği'ne geçişe hazır duruma getirmeyi taahhüt etmiştir (Uysal, 2001, 142). Taraflar arasındaki ekonomik farklılıkları azaltmaya yönelik bu dönemde, Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile Ankara Anlaşması'nda öngörülen hazırlık dönemi sona ermiş ve Ge-

çiş Dönemine ilişkin koşullar belirlenmiştir (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017). Geçiş döneminde, taraflar arasında sanayi ürünlerini konu alan bir gümrük birliğinin tedricen gerçekleştirilmesi, işçilerin karşılıklı olarak serbest dolaşımının sağlanması, tarım ürünlerinde giderek genişleyecek bir tercihli ticaret rejiminin uygulanması, Katma Protokolün belirlediği alanlarda Türkiye ile AT arasında mevzuat ve politikaların yaklaştırılması ve hizmetlerin serbest dolaşımı süreçlerinin başlatılması öngörülmüştür (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2004, 5).

Türkiye ile AET arasındaki ortaklık ilişkisindeki Son Dönem gümrük birliğine dayanır. Ancak Geçiş Döneminde yaşanan 12 Eylül 1980 askeri darbesi nedeniyle Türkiye-AT ortaklık ilişkileri dondurulmuştur. Askeri darbe sonrası Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, üyelik başvurusunda bulunmuştur (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017). Ancak 1989 yılında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Görüş Raporunda, esas itibarıyla Türkiye'nin üyeliğe uygun olduğu, fakat Türkiye'nin üyeliği konusunda verilecek kararın ertelenmesinin uygun olacağı (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı , 2004, 5) ve Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesi gerektiği ifade ederek (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017) tam üyelik başvurusu kabul edilmemiştir.

Buna rağmen Türkiye ve Topluluk arasındaki ilişkiler artarak devam etmiştir. Nihayet iki yıl süren müzakereler sonunda 5 Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar uyarınca Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece, Türkiye-AB Ortaklık İlişkisinin Son Dönemine geçilmiştir (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Kopenhag Zirvesi

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi sonrası Doğu Avrupa ülkelerinin planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine ve komünist rejimden demokratik yönetime geçmeleri ile başlayan süreç AB içinde de çeşitli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. AB'nin, Doğu Avrupa ülkelerinin kendileri dışında '*üçüncü bir yola*' yönelmelerinin bölgede daha büyük istikrarsızlıklar yaratabileceğinden endişe etmesi, bu ülkelerle ekonomik ve siyasi işbirliğinin gelişmesine imkân sağlamıştır (<https://oldweb.ikv.org.tr>, Erişim Tarihi: 21.08.2019). Bu kapsamda 22 Haziran 1993 tarihinde Avrupa Konseyi, genişleme dalgasına Doğu Avrupa ülkelerini de dahil etmiş ve AB'ye aday bir ülkenin tam üyeliğe kabulü için gerçekleştirmesi gereken siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç kriter benimsemiştir (Reçber, 2004, 60).

Kopenhag Zirvesi'nde, AB'ye üye olacak aday devletlerin, siyasi kriter olarak; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması ve

saygı görmesini güven altına alan kurumların istikrara kavuşmuş olması, ekonomik kriter olarak; işleyen bir piyasa ekonomisinin yanı sıra, AB içindeki rekabet baskısıyla ve piyasa güçleriyle rekabet etme yeteneğine sahip serbest piyasa ekonomisine sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca aday devletin siyasi, ekonomik ve parasal birlik amaçlarının kabulü de dahil olmak üzere, üyeliğin getireceği yükümlülükleri yerine getirme kapasitesine sahip olması gerekmektedir (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 21.08.2019).

AB, Kopenhag Kriterleri ile birliğe üye olmak için getirdiği bu şartlar üyelik konusunda şeffaflığın sağlanması açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu kriterleri sağlayan aday devletin tam üyeliğinin kabul edilmemesi AB açısından olumsuzluklar doğurabilir.

Bununla birlikte aday devletin bütün koşulları tam anlamı ile yerine getirmesi güç gözükmeyle beraber kendi iç yapısını topluluk müktesebatı ile uyumlu kılması tam üyeliğin gerçekleşmesi için yeterlidir (Reçber, 2004, 61). Nitekim Türkiye, bu kriterleri sağlamak ve AB müktesebatına uyum için gerek siyasi, gerek ekonomik önemli reformları hayata geçirmiştir. Ancak AB çeşitli sebepler ileri sürerek Türkiye'nin birliğe tam üyeliğini kabul etmemektedir.

Adaylık Süreci ve Helsinki Zirvesi

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Zirvesi Türkiye-AB ilişkilerinde önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde Türkiye, diğer aday ülkelerle eşit şartlarda AB'ye aday ülke olarak kabul edilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı , 2004, 5).

Türkiye'nin, Helsinki Zirvesinde aday ülke ilan edilmesinin ardından, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanarak AB Konseyince onaylanan ve Türkiye'nin, AB müktesebatına uyum yükümlülükleri dahil olmak üzere Kopenhag Kriterlerine uyum çerçevesinde kısa ve orta vadeli öncelikleri ve sağlanacak mali yardımları içeren Katılım Ortaklığı Belgesi, 24 Mart 2001 tarihinde Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesinde yayımlanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı , 2004, 5). Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesine yönelik program ve takvimi içeren AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (Ulusal Program), 19 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından onaylanmıştır (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Türkiye'nin aday ülke statüsüne kavuşması ile AB'ye üyelik yolunda kararlılığını her fırsatta ortaya koyan dönemin siyasi iradesi, reform çabalarına da ivme kazandırmıştır. Böylece, müzakerelerin açılması için ön şart olan siyasi kriterlerin karşılanmasına yönelik uyum yasası paketleri yoğun bir şekilde TBMM'den geçirilmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleten, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda mevcut düzenlemeleri güçlendiren ve güvence

altına alan reformlara devam edilmiştir (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesinde, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum yönünde 2002 yılı içinde kaydettiği ilerlemelerin olumlu karşılandığı belirtilmiş, ancak siyasi kriterlere uyum bakımından uygulamanın da önem taşıdığı vurgulanmıştır. Zirvede, Komisyonun görüş ve tavsiyeleri ışığında, Aralık 2004'te toplanacak Zirvenin Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiği yönünde bir karar alması halinde müzakerelerin gecikmeksizin başlatılacağı ifade edilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2004:5). Nitekim Türkiye'nin reform çabaları karşılığını bulmuş ve 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yeteri ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir.

Katılım Müzakere Süreci

3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Hükümetlerarası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamıştır. Bu karar doğrultusunda, Türkiye için hazırlanan "Müzakere Çerçeve Belgesi" Konsey'de oybirliği ile kabul edilmiştir (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Müzakere Çerçeve Belgesi (MÇB), müzakere sürecinin en temel belgesidir ve katılım müzakerelerine ilişkin ilkeleri, esasları, usulleri ve müzakere fasıllarını belirler (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgesi ile belirlenen ve müzakerelere konu olan 35 fasıl ise şunlardır;

1. Malların Serbest Dolaşımı
2. İşçilerin Serbest Dolaşımı
3. İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi
4. Sermayenin Serbest Dolaşımı
5. Kamu Alımları
6. Şirketler Hukuku
7. Fikri Mülkiyet Hukuku
8. Rekabet Politikası
9. Mali Hizmetler
10. Bilgi Toplumu ve Medya
11. Tarım ve Kırsal Kalkınma
12. Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağliğı

13. Balıkçılık
14. Taşımacılık Politikası
15. Enerji
16. Vergilendirme
17. Ekonomik ve Parasal Politika
18. İstatistik
19. Sosyal Politika ve İstihdam
20. İşletmeler ve Sanayi Politikası
21. Trans-Avrupa Şebekeleri
22. Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu
23. Yargı ve Temel Haklar
- 24. Adalet, Özgürlük ve Güvenlik**
25. Bilim ve Araştırma
26. Eğitim ve Kültür
27. Çevre
28. Tüketicinin ve Sağlığın Korunması
29. Gümrük Birliği
30. Dış İlişkiler
31. Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası
32. Mali Kontrol
33. Mali ve Bütçesel Hükümler
34. Kurumlar
35. Diğer (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Türkiye'nin katılım müzakerelerinde şu ana kadar, toplam 35 fasıl içinden 14 fasıl müzakerelere açılmış, bunlardan yalnızca bir tanesi geçici olarak kapatılmıştır. Açılmayan 21 fasıldan 17'si AB Konseyi veya bazı üye ülkelerin siyasi nitelikli engellemeleri nedeniyle bloke edilmiş durumdadır (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Bu doğrultuda Türkiye ile AB arasındaki müzakerelerin geldiği noktaya bakıldığında nihai gelinen durum şöyledir;

T.C. AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI KATILIM MÜZAKERELERİNDE MEVCUT DURUM (30 Haziran 2016)	
AÇILAN FASILLAR	EK PROTOKOL KARARININ AÇILIŞ KRİTERİ OLDUĞU FASILLAR
25 BİLİM VE ARAŞTIRMA (Geçici olarak kapatıldı)	1 MALLARIN SERBEST DOLAŞIMI
20 İŞLETME VE SANAYİ POLİTİKASI	3 İŞ KURMA HAKKI VE HİZMET SUNUMU SERBESTİSİ
18 İSTATİSTİK	9 MALİ HİZMETLER
32 MALİ KONTROL	11 TARIM VE KIRSAL KALKINMA
21 TRANS-AVRUPA AĞLARI	13 BALIKÇILIK
28 TÜKETİCİNİN VE SAĞLIĞIN KORUNMASI	14 TAŞIMACILIK POLİTİKASI
6 ŞİRKETLER HUKUKU	29 GÜMRÜK BİRLİĞİ
7 FİKRİ MÜLKİYET HUKUKU	30 DIŞ İLİŞKİLER
10 BİLGİ TOPLUMU VE MEDYA	GKRY'NİN TEK TARAFLI OLARAK BLOKE ETTİĞİ FASILAR
4 SERMAYENİN SERBEST DOLAŞIMI	
16 VERGİLENDİRME	
27 ÇEVRE	2 İŞÇİLERİN SERBEST DOLAŞIMI
12 ÇİDA GÜVENLİĞİ, VETERİNERLİK VE BİTKİ SAĞLIĞI	15 ENERJİ
22 BÖLGESEL POLİTİKA VE YAPISAL ARAÇLARIN KOORDİNASYONU	23 YARGI VE TEMEL HAKLAR
	24 ADALET, ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK
17 EKONOMİK VE PARASAL POLİTİKA	26 EĞİTİM VE KÜLTÜR
33 MALİ VE BÜTÇESEL HÜKÜMLER	31 DIŞ, GÜVENLİK VE SAVUNMA POLİTİKASI
SİYASİ BLOKAJA TABİ OLMAYAN FASILLAR	
5 KAMU ALIMLARI	34 KURUMLAR (Müzakerelerin sonunda)
8 REKABET POLİTİKASI	35 DİĞER KONULAR (Müzakerelerin sonunda)
19 SOSYAL POLİTİKA VE İSTİHDAM	

Şekil 4. Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum

Kaynak: <https://www.ab.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 26.10.2017).

Türkiye AB'ye tam üye olmadığından birliğin güvenlik alanında alacağı kararlara katılma hakkı bulunmamaktadır (Tangör, 2009, 141-143). AB, askeri bir güce sahip olmadığından NATO olanaklarını kullanmak istemekte ancak Türkiye alınan kararlara katılma hakkı olmadığından NATO'nun güçlü bir üyesi olarak bu duruma karşı çıkmaktadır. Bu durum ise AB ile Türkiye arasında sorun oluşturmaktadır (Rupp, 2002, 68). Ancak AB gerek jeopolitik konumu gerekse güçlü bir orduya sahip olması nedeniyle Türkiye ile bu alanda yakın işbirliğini sürdürmek istemektedir.

Türkiye'nin AB'nin NATO olanaklarını kullanma isteğine karşı çıkmasında ki en önemli neden NATO'nun imkân ve kabiliyetlerinin AB tarafından kullanılması durumunda karar verme iradesinin tamamen AB'ye devredileceği düşüncesidir. Bunun yanında Türkiye ile Yunanistan arasında sürekli devam eden Ege

ve Kıbrıs gibi sorunlar nedeniyle AB'nin NATO'nun olanaklarını kendisine karşı da kullanabileceğinden endişelenmektedir. Ayrıca Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya itibarı ile Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu gibi çatışma bölgeleri ile komşu olması, kendisini direkt etkileyecek bir kriz durumunda bu bölgelere NATO tarafından müdahale edilmemesi halinde kendinin müdahale durumunun engellenmesinden çekinmektedir (Rupp, 2002, 71-74).

Adalet ve İçişleri Alanı'ndaki AB politikaları, Birliğin bir adalet, özgürlük ve güvenlik alanı olarak gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Adalet ve İçişleri Alanı temelde Maastricht ve Amsterdam Antlaşmalarıyla düzenlenmiştir. Maastricht Antlaşması'nın 2. maddesine göre, Birliğin, kişilerin serbest dolaşımını, dış sınırların kontrolü, sığınma, göç, suçun önlenmesi ve suçla mücadele gibi gerekli önlemlerle garanti altına alması gerekmektedir (<https://oldweb.ikv.org.tr>, Erişim Tarihi: 21.08.2019).

Bu doğrultuda Adalet ve İçişleri Alanı içinde, Schengen Eylem Planı, yargı reformu, verilerin korunması, vize politikası, dış sınırların kontrolü, göç (ülkeye giriş, oturma, ülke dışına çıkarılma, yeniden kabul edilme), sığınma, polis işbirliği (organize suçlar), terörle mücadele, dolandırıcılık ve yolsuzlukla mücadele, uyuşturucu madde ticareti, medeni hukuka ilişkin adli işbirliği, ceza hukukuna ilişkin adli işbirliği, gümrükler alanında işbirliği gibi konular yer almaktadır (<https://oldweb.ikv.org.tr>, Erişim Tarihi: 21.08.2019).

Türkiye, AB'nin tam üyesi olmamasına rağmen AB ile Adalet ve İçişleri Alanı'nda önemli derecede işbirliği yapmaktadır. Terörle mücadele, uyuşturucu, kaçakçılık başta olmak üzere birçok konuda başarılı ortak operasyonların yapılması bu konuda Türkiye-AB ilişkilerinin derinliğine işaret etmektedir. AB İlerleme Raporlarında Adalet ve İçişleri Alanında bazı eksikliklere rağmen Türkiye'nin göstermiş olduğu uyum ve çalışmalarından övgü ile söz edilmektedir.

Nitekim bütün bunlara rağmen özellikle güvenlik konulu fasılların Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından tek taraflı olarak bloke edilmesi, bloke edilen bu fasılları Türkiye'nin sağlamamasından ziyade, bu konuda alınan kararların siyasi saiklere dayandığını bize göstermektedir.

AB Ortak Güvenlik Oluşumları

AB'nin Adalet, Özgürlük ve Güvenlik alanı oluşturmasının muhtemel sonuçları konusunda, AB'nin bu alanda önemli bir aktör olarak ortaya çıkışı son yirmi yılın en kayda değer gelişmelerinden birisi olduğu söylenebilir (Yakut, 2010, 65). AB'de Adalet ve İçişlerinde İşbirliği, 1993'de yürürlüğe giren Maastricht Antlaşmasında üçüncü sütunun resmen ortaya çıkarılması ile başlamıştır (Köktaş, 2000, 71). Ancak bu alandaki işbirliği oldukça yavaş ve geç işlemiştir. Bunun en büyük nedeni hiç şüphesiz Adalet ve İçişlerindeki konuların ülkelerin egemenlik alanı

içinde olmasıdır. Zaten AB'nin kuruluş felsefesi ekonomik birleşme temelleri üzerine kurulduğundan bu alandaki gelişmeler geri planda kalmıştır. Nitekim 1970 yıllara kadar bu alanda çok az girişimde bulunuldu.

TREVİ Grubu

TREVİ Grubu, Avrupa ve Avrupa dışı kaynaklı meydana gelen terör olayları ile mücadele etmek amacıyla Avrupa Topluluk hukuku dışında olmakla beraber hükümetler arası işbirliğine dayalı olarak kurulmuştur (Akçay& Göçmen, 2016, 496).

1974 yılında Valery Giscard d'Estaing'in Fransa devlet başkanı olması ile Topluluk entegrasyonunda genel bir hızlanma yaşandı ve bu hızlanma ortak güvenlik alanında da yeni işbirliklerini kolaylaştırdı. Bu kapsamda 1975 yılında Roma Anlaşması'nın imzalanması ile AB üçüncü sütununun kurumsal öncüsü olan ve Europol'ün doğuşuna beşiklik yapan, TREVİ Grubu ortaya çıkmıştır (Akçay& Göçmen, 2016, 495).

Uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizm faaliyetlerine karşı daha etkin bir yanıt verebilmek için kurulan TREVİ Grubu'nun çalışmaları Avrupa Toplulukları Antlaşmaları çerçevesi dışında, düzenli olarak bakanlar düzeyindeki toplantılardan oluşan bir yapılanma içinde gelişmiştir. Terörizm konusunda sınırlı bilgi alışverişi, adli bilimler, polis eğitimi, kamu düzeni ve göç gibi çeşitli alanlarda çalışan ad hoc bir çalışma grubu, bakanların çalışmalarına yardımcı olmuştur. Ancak TREVİ Grubu'nun plan ve operasyon yapmak için sürekli ve merkezi bir teşkilat yapısı yoktur (Özcan, 2005, 62).

Schengen Anlaşması

AB üye devletlerarasındaki ekonomik işbirliğinin en önemli unsuru malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımıdır. Ancak bu alandaki entegrasyon beklenen hızda gelişmemiştir. Bunun üzerine Almanya, Fransa, İspanya, Portekiz, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'dan oluşan yedi AB üyesi, Avrupa Topluluğu'nun hukuki ve kurumsal yapısı dışında ülke arasındaki sınırlarda (iç sınırlarda) uygulanan kontrollerin sona erdirilmesine ilişkin düzenlemelerin yer aldığı Schengen Anlaşması'nı 14 Haziran 1985'te imzaladılar. Bu anlaşmanın uygulamasına ilişkin sözleşme ise 1995 yılında yürürlüğe girmiştir (Akçay& Göçmen, 2016, 497).

Schengen Anlaşması, esas olarak dâhili sınırlarda kontrollerin kaldırılmasını, üçüncü ülkelerden Schengen bölgesine gelebilecek göçmen akımlarına karşı dış sınırların kontrolünün güçlendirilmesi konusunda ortak önlemler alınmasını amaçlamıştır (Akçay& Göçmen, 2016, 497). Ayrıca Schengen Alanı, ortak vize politikası, polis ve yargı işbirliği, düzensiz göçmenlerin geri gönderilmesi ve Schengen Bilgi Sistemi (SIS) gibi ortak veri bankalarının oluşturulmasını içeren kurallar bütünü de kapsamaktadır (Üstün, 2014, 1).

Bu alan ne AB'nin bütününe, ne de sadece AB üye devletlerini kapsamaktadır. Üye devletlerin sadece 22'sinde Schengen kuralları uygulanırken, AB dışı 4 ülke de bu mekanizmaya katılmıştır (Tınc, 2014, 211). AB üyesi olmadıkları halde Norveç, İzlanda, İsviçre ve Lihtenştayn Schengen'e üye olmuşlardır. İngiltere ve İrlanda AB üyesi oldukları halde çeşitli çekinceler sebebi ile Schengen Alanına dahil olmamışlardır. Yine AB'ye yeni katıldıklarından dolayı Bulgaristan, Romanya, Kıbrıs ve Hırvatistan'ın Schengen'e üyelik süreçleri devam etmektedir (Akçay& Göçmen, 2016, 498). Bu ülkelerin AB'ye üye olmasına rağmen Schengen Alanına dahil olmasının nedeni, 1997'de Amsterdam Antlaşması ile Schengen mekanizmasının AB hukukuna dahil edilmesidir (Tınc, 2014, 210-211). Yani Amsterdam Antlaşması'yla Schengen müktesebatının, 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile oluşturulan özgürlük, güvenlik ve adalet alanı kapsamına alınmış olmasıdır (<http://www.tuicakademi.org/>, Erişim Tarihi: 30.10.2017). Bu nedenle Amsterdam Antlaşması ile AB müktesebatının bir parçası olan Schengen müktesebatına aday ülkelerin uyum sağlaması gerekmektedir. Aday ülkelerin İngiltere ve İrlanda gibi Schengen dışında kalma imkânı bulunmamaktadır (Akçay& Göçmen, 2016, 498).

Şekil 5. Schengen Alanı

Kaynak: Schengen Haritası, <http://vizeburada.net/schengen.html> (Erişim Tarihi: 30.10.2017).

Schengen Anlaşması'nın göçle mücadele ve sınır giriş-çıkışlarını sıkı kontrol altında tutmak için Topluluk düzeyinde ortaya koyduğu önemli bir gelişme, vize sistemine ilişkin ortak bir bilgi sisteminin oluşturulmasıdır (Tınc, 2014, 212). Kamu düzenini, güvenliği ve devlet güvenliğini korumak için Schengen Bilgi An-

laşması 93. Maddesi ile oluşturulan Schengen Bilgi Sistemi, AB'nin göç rejiminin ve sınır güvenliğinin denetim mekanizmasının ana unsuru olmuştur (Sönmez, 2015, 209).

Schengen Uygulama Anlaşması'nın IV. Nolu başlığı altında düzenlenen bu sistem Schengen Bölgesi'nde değişik sebeplerle aranan kişi ya da eşyalara ilişkin bilgilerin ve ele geçirilmesi durumunda yapılması gereken eylemlerle ilgili bilgilerin yer aldığı bir bilgi üssüdür. Belli bilgilerin yüklendiği sistem, bu doğrultuda gerçekleştirilecek uygulama ile kamu düzeni ve güvenliğinin korunmasına yardımcı olmaktadır. Schengen'in bir anlamda temelini oluşturan Schengen Bilgi Sistemi, polis otoriteleri arsında mevcut bilgi merkezlerinin birbirine bağlanmasıyla oluşturulan bir sistem değildir. Merkezi Strasbourg'da bulunan ana terminal ile üye devletlerin her birinde ayrı ayrı bulunan ve ana terminalle on-line bağlantıların bulunduğu uluslararası bir kayıt ve bilgi merkezidir. Sistemde kişi ve eşyalara ilişkin bilgilere yer verilebilmektedir. Anlaşmanın 94. maddesinde kişilere ilişkin bilgilerin, aşağıda belirtileceklerle yeterli olması öngörülmüştür. Bunlar ad ve soyad, belirgin fiziki görünüm, ikinci önadın bulunması durumunda bu ismin ilk harfi, doğum yeri ve tarihi, cinsiyet, tabiiyet, söz konusu kişinin silahlı olup olmadığı, ismi kaydedilen kişinin tehlikeli olup olmadığı, kayıt sebebi, ele geçirilmesi durumunda yapılması gerekli işlemlerdir (<http://www.tuiccademi.org/>, Erişim Tarihi: 30.10.2017).

Schengen Bilgi Sistemi'nin, bilginin korunmasına yönelik düzenlemeleri Topluluk hukuku ve ulusal hukuklarda net olarak belirtilmiş bir hukuki koruma olmadığı gerekçesi ile ihlal ettiği yönünde eleştiriler yapılmıştır (Sönmez, 2015, 210). Ancak Schengen Uygulama Anlaşması'nın 119. ve 120. maddelerde kişisel bilgilerin korunmasına ilişkin düzenlemeler vardır. Sistemde kullanılacak bilgiler, milli güvenlik otoritelerince belirleneceğinden, hangi bilgilerin sisteme aktarılacağına milli yetkililerin karar vermesi öngörülmesi ile bu sakınca ortadan kaldırılmıştır (<http://www.tuiccademi.org/>, Erişim Tarihi: 30.10.2017).

Avrupa Polis Ofisi (EUROPOL)

Avrupa Birliği, Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanı ile ilgili 1970'li yıllara kadar üye devletlerarasında pek fazla işbirliği yapılmamıştır. Almanya'da Bader-Meinhoff ve Kızıl Ordu Fraksiyonu, Fransa'da Action Directe, ASALA, İtalya'da Red Brigades, İspanya'da ETA ve İngiltere'de IRA (Özcan & Yardımcı, 2005:6) gibi terör örgütlerinin faaliyetlerine karşı Avrupa ülkeleri kendi güvenlik birimleri vasıtası ile başarılı mücadeleler gerçekleştirmişlerdir. Ancak 1972 Münih Olimpiyatları'nda meydana gelen terörist saldırılar ve ardından Ortadoğu kökenli terör grupları tarafından Avrupa kıtası üzerinde meydana gelen saldırılar tehlikenin boyutuna dikkat çekilmesini sağlamıştır (Özcan& Yardımcı, 2005, 6).

TREVİ Grubu, terörizm ile mücadele kapsamında hızlı ve güvenli haberleşme sistemi kurarak etkin şekilde çalışmalarına devam ederken 2 Haziran 1993 yılında Kopenhag'da imzalanan antlaşma ile Avrupa Uyuşturucu Ünitesi (EDU) kurulmuştur. Başlangıçta uyuşturucu ile mücadele için kurulan birimin görev alanına yeni suçların eklenmesi ile görev alanı genişlemiştir (<https://www.egm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.11.2017).

Yine 1985 yılında imzalanan Schengen Antlaşması'nın AB müktesebatına dahil olmasının sağlamış olduğu dolaşım özgürlükleri, üye devlet vatandaşlarına büyük kolaylıklar getirmiş olsa da, aynı durum suçluların da daha özgür hareket etmesini sağlamıştır. Ayrıca sınırı aşan suçlarda yetki sorunu suçluların cezalandırılmasını engellemektedir (Özcan& Yardımcı, 2005, 7).

Gerek TREVİ Grubu'nun yetkilerinin sınırlı olması gerekse Schengen Alanı'nın sağladığı özgürlüğün olumsuz yanları, birlik içerisinde hızla entegrasyon sağlanırken, Alanı'nda daha yetkin ve etkili bir yapının oluşturulması ihtiyacını doğurmuştur.

Bu doğrultuda 7 Şubat 1992 tarihli Maastricht Sözleşmesi çerçevesinde Europol'ün kurulmasına karar verilmiştir. 18 Temmuz 1995'te Europol Sözleşmesi üye devletler tarafından kabul edilerek Avrupa Polis Ofisi (Europol) kurulmuştur. Bu sözleşme 1 Ekim 1998 yılında üye devletler tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bir dizi yasal işlemin yerine getirilmesinin ardından Europol, 1 Temmuz 1999 tarihinde tam olarak faaliyetlerine başlamıştır (Akalin, 2015, 14). Europol Kurucu Antlaşması 01.01.2010 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Polis Ofisi (Europol)'nin Kuruluşuna Dair AB Konsey Kararı ile yürürlükten kalkmıştır. Böylece Europol AB kuruluşu niteliği kazanmış ve bütçesi AB'nin genel bütçesinden karşılanmaya başlamıştır (<https://www.egm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.11.2017). Europol'ün faaliyete geçmesi ile TREVİ Grubu ve Avrupa Uyuşturucu Ünitesi (EDU)'nin görevlerine son verilmiştir.

Avrupa Birliği'nin Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Faslı: Türkiye Üzerine Etkileri

EUROPOLE ÜYE 27 AB ÜLKESİ	EUROPOLÜN STRATEJİK DÜZEYDE ORTAK ÜYELERİ	EUROPOLÜN OPERASYONEL DÜZEYDE ORTAK ÜYELERİ
 Macaristan Avusturya Slovakya	 Arnavutluk	 Avustralya
 İrlanda Belçika Slovenya	 Bosna-Hersek	 Kanada
 İtalya Bulgaristan İspanya	 Kolombiya	 Hrvatistan
 Latviya G. Kıbrıs R.Y. İsveç	 Moldova	 Makedonya
 Litvanya Çek Cumhuriyeti İngiltere	 Rusya Fed.	 İzlanda
 Lüksemburg Danimarka Romanya	 Türkiye	 Norveç
 Estonya Yunanistan	 Srbistan	 İsviçre
 Hollanda Finlandiya Portekiz	 Karadağ	 Monako/Prins
 Polonya Fransa Almanya	 Ukrayna	 ABD
	EUROPOLE STRATEJİK DÜZEYDE ORTAK AB KURUMLARI	EUROPOLE OPERASYONEL DÜZEYDE ORTAK AB AJANLARI
	 Avrupa Komisyonu Avrupa E. Bankası	 Eurojust
	EUROPOLÜN STRATEJİK DÜZEYDE İŞBİRLİK YAPTIĞI DİĞER KURUMLAR	EUROPOLÜN OPERASYONEL DÜZEYDE İŞBİRLİK YAPTIĞI DİĞER ORGANİZASYONLAR
	 Dünya Gümrük Örgütü (WCO) Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC)	 Interpol (ICPO)

Şekil 6. Avrupa Polis Ofisi (EUROPOL) Ülkeleri

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü, İnterpol-Europol Dairesi Başkanlığı, <https://www.egm.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 20.11.2017).

Europol'ün kurulması ile en az iki üye ülkeyi ilgilendiren, yasadışı uyuşturucu ticareti, yasadışı göç şebekelerinin katıldığı suçlar, yasadışı motorlu taşıt ticareti, çocuk pornografisi, her türlü insan ticareti, para ve diğer ödeme araçları ile ilgili kalpazanlık, radyoaktif ve nükleer maddelerin yasadışı ticareti, terörizm suçları ile, bu suç türleri ile bağlantılı kara para aklama faaliyetlerinin önlenmesi ve bunlarla mücadele edilmesi Europol'ün görev alanına girmiştir (<https://www.egm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.11.2017).

Europol, gelişen şartlar ve artan iş yükü doğrultusunda, hem görev alanı genişlemiş hem de yetkileri AB tarafından tanımlanmış ve faaliyetleri yine AB'nin düzenleyici birimleri tarafından denetlenmeye başlamıştır. Diğer uluslararası polis teşkilatlarından farklı olarak, Europol hiyerarşik olarak aşağıdan yukarı profesyonel polisler tarafından kurulmamış, AB'nin siyasi ve adli en üst birimlerinin almış oldukları kararlarının bir neticesi olmuştur (Akalin, 2015, 14). Europol'ün genel kolluk gibi suç soruşturma ve operasyonel olarak olaylara müdahale yetkisi yoktur. Operasyonel Düzeyde İşbirliği; Kimliği belirli ya da belirlenebilir bir

gerçek kişi ile ilgili herhangi bir bilgi anlamına gelen kişisel verilerin mübadelesini içerir (<https://www.egm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.11.2017). Bu kapsamda Europol'ün en önemli faaliyeti üye ülkeler arasında bilgi değişimini kolaylaştırmaktır (Akalin, 2015, 14).

Bugün gelinen noktada AB, ortak bayrak, ortak parlamento ve ortak para birimi konusunda anlaşarak kıtasal bir ulus-devlet görünümüne kavuşmuştur. Kurulduğu ilk günden beri hayali kurulan “ortak ordu” düşüncesi Fransa tarafından yakın zamanda yeniden gündeme getirilmiştir. Ortak bir Avrupa ordusu düşüncesi AB'nin güvenliğinin sağlanması için birçok AB üyesi devlet tarafından olumlu karşılanırken, başta ABD ve Rusya olmak üzere yine birçok AB üyesi devlet ise NATO ve tarafsızlık ilkesinin zedeleneceği gerekçesiyle bu düşünceye karşı çıkmaktadır (Habertürk.com, 2018, Erişim Tarihi:23.07.2019). Sonuç itibari ile AB ülkelerinin güvenliğini sağlayacak ortak bir ordunun hayata geçirilmesi şimdilik uzak görülse de, AB'ye üye devletlerden teşkil edilecek böyle bir ordunun AB ortak güvenlik oluşumlarının en önemlisi olacağı aşikârdır.

Adalet ve İçişleri Alanında Alınan Kararların Türkiye'ye Etkileri

Türkiye, AB'ye katılım için başvurduğu günden beri, AB kriterleri çerçevesinde yeni kanunları kabul ederek yürürlüğe koymuştur. Gerek dünya genelinde yaşanan ekonomik ve siyasi krizlere, gerek ülke içerisinde yaşanan askeri darbelere rağmen sürekli gelişme göstermeyi başarmıştır. Türkiye-AB ilişkileri Türkiye'nin 1959'da Topluluğa başvurduğu zamandan bu tarafa artarak devam etmiştir. Nihayet 1989 yılında Türkiye'nin üyelik başvurusunun Topluluk tarafından kabul edilmesiyle Türkiye-AB ilişkileri farklı bir boyuta taşınmıştır. 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlamasına karar verilmesiyle, 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye İçin Müzakere Çerçeve Belgesi yayınlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin AB üyeliği için 35 fasıl belirlenmiştir.

AB içişlerinde ki ilişkiler bu 35 fasıl içinde bulunan 24. fasıl olan Adalet, Özgürlük ve Güvenlik kapsamında işbirliğine dayandırılmıştır.

24.fasılın kapsamı, “AB politikaları, Birliği bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı olarak korumayı ve daha da geliştirmeyi amaçlar. Sınır kontrolü, vizeler, dış göç, sığınma, polis işbirliği, organize suçlar ve terörizmle mücadele, uyuşturucu alanında işbirliği, gümrük işbirliği ve cezai ve sivil konularda adli işbirliği alanlarında Üye Devletlerin büyüyen ortak kurallar çerçevesini yeterli bir şekilde uygulayacak donanımına sahip olmaları gerekir. Her şeyden önce bu, gerekli standartlara sahip olması gereken kanunları uygulayacak kurumlar ve diğer ilgili organlar bünyesinde güçlü ve iyi entegre edilmiş bir idari kapasiteyi gerektirmektedir” (<https://www.ab.gov.tr>, Erişim Tarihi: 16.11.2017) şeklinde ifade edilmiştir.

Türkiye, AB uyum kriterleri ve AB İlerleme Raporları doğrultusunda birçok köklü reformu hayata geçirmiş ve geçirmeye de devam etmektedir. Yine bu doğrultuda AB'ye entegrasyonun sağlanabilmesi için Adalet, Özgürlük ve Güvenlik alanında da yenilikler yapılmıştır.

1998 yılında ilk olarak yayınlanan ilerleme raporunda birçok alanda olduğu gibi Adalet, Özgürlük ve Güvenlik alanında da Türkiye'nin eksikliği olduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin illegal göçmenler için transit ülke olması ve geri kabul anlaşmasını imzalamaması ciddi bir sorun olarak görülmüştür. İltica konusunda, sadece Avrupa ülkelerinden gelen kişilere sığınmacı statüsü verilmesi, iltica mekanizmasını etkisiz kıldığı, Türkiye'nin uyumu için AB'de geçerli kuralları uygulaması gerektiği belirtilmiştir (AB İlerleme Raporu, 1998).

1999 yılında yayınlanan ilerleme raporunda, yasadışı göçmenlerin yaşam standardının iyileştirilmesi ve farklı birimler tarafından sağlanan sınır muhafazasının profesyonel tek bir kuruluş tarafından sağlanması gerektiği üzerinde durulmuştur. İltica eden kişilerin yaşam şartlarının düzeltilmesi ve iltica konusuyla ilgilenecek bir teşkilatın kurulması istenilmiştir. İnsan ticareti ve uyuşturucu ile mücadelede Türkiye'nin yetersizliğine dikkat çekilmiştir. Ancak örgütlü suçlarla mücadele kapsamında 1999 yılında çıkarılan "Çıkar Amaçlı Suç Örgütleriyle Mücadele Kanunu" ile polise verilen yetkiler suç ve suçlu ile mücadele için olumlu karşılanmıştır (AB İlerleme Raporu, 1999).

2000 yılında yayınlanan ilerleme raporunda, Türkiye'nin hemen hemen hiçbir alanda ilerleme kaydetmediği belirtilmiştir. Bunun en büyük nedeni dönem itibari ile Türkiye'de yaşanan siyasal ve ekonomik krizler gösterilebilir. Çünkü ülke bütün enerjisini ülke içerisindeki sorunların aşılmasına harcadığından, diğer alanlar ikinci planda kalmıştır.

2001 yılında yayınlanan ilerleme raporunda, verilerin korunması alanı ve Schengen Anlaşmasına uyum konusunda yetersiz olduğu belirtilmiştir. Türkiye tarafından yasadışı sınır geçişlerini engellemek için sahte belgeler konulu eğitim düzenlenmiştir. İltica konusunda mevzuatın gözden geçirilmesine karar verilmiş ve mülteci kabul hizmetlerinin iyileştirilmesi çalışmalarına başlanmıştır.

Polis işbirliği ve örgütlü suçlarla mücadele alanında AB üye ülkeleri ile işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Dolandırıcılık ve yolsuzlukla mücadele konusunda, Avrupa Konseyi'nin 1999 tarihli Medeni Hukuk ve Ceza Hukuku Sözleşmelerini imzalanması ve İçişleri Bakanlığı tarafından Türkiye Uluslararası Uyuşturucu ve Organize Suçlarla Mücadele Akademisi (TADOC), uyuşturucuyla mücadele projeleri geliştirmek ve yasa dışı uyuşturucu üretimini, kullanımını ve ticaretini önlemek üzere eğitim vermek amacıyla kurulması önemli gelişmeler olarak kaydedilmiştir. Yine Europol'e üyelik hazırlıkları kapsamında irtibat görevlisinin atanması olumlu karşılanmıştır (AB İlerleme Raporu, 2001).

2002 yılında yayınlanan ilerleme raporunda, kişisel verilerin korunması alanında, Türkiye ile AB arasında geri kabule ilişkin anlaşmanın imzalanmamış olması ve insan ticaretinin önlenmesi konusunda eksiklikler olduğu belirtilmiştir. Dış sınırlarda önemli değişiklikler yapılarak ve bazı eğitim faaliyetleri yürüterek Schengen şartlarına uyum hazırlıkları yapılmıştır. Yasadışı sınır geçişlerini engellemek için sahte ve tahrif edilmiş belgelerin tespitine yönelik, ülke giriş ve çıkış noktalarına optik okuyucular yerleştirilmiştir. Yasadışı göç ile mücadeleye devam edilmiş, Yunanistan ve Suriye gibi ülkelerle geri kabul anlaşması imzalanmış ve sınır illerinde bulunan kolluk personel sayısı arttırılarak, personele belge sahteciliği konusunda uzmanlık eğitimi verilmiştir.

Türkiye, yasa dışı göç ve insan ticareti ile mücadele konusundaki uluslararası sözleşmeleri ve özellikle 2000 tarihli Sınırşan Organize Suçlarla Mücadele ile ilgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesini imzalamıştır. İltica konusunda, mültecilerin ücretsiz sağlık hizmeti alması sağlanmış, polis ve jandarma personeline yönelik iltica ve göçmen hukukuna ilişkin eğitim faaliyeti yapılmıştır. Terörizmle mücadeleye ilişkin olarak, Türkiye, Terörizmin Finanse Edilmesinin Önlenmesi Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ile Terörist Bombalamaların Önlenmesi Birleşmiş Milletler Sözleşmesini onaylamıştır (AB İlerleme Raporu, 2002).

2003 yılında yayınlanan ilerleme raporunda, Türkiye tarafından, dış sınırlarda güvenliğin sağlanması için İçişleri Bakanlığı bünyesinde, sahil koruma dahil, bütün sınır koruma meselelerinden sorumlu, sivil ve uzman kolluk güçlerinden müteşekkil yeni bir birim oluşturulması öngörülmüştür.

Türkiye ile Özbekistan, Kırgızistan ve Bulgaristan arasında geri kabul anlaşması çalışmaları olumlu karşılanmış ve AB tarafından, Türk yetkililerinden AB ile Türkiye arasında bir geri kabul anlaşmasına ilişkin müzakerelerin açılması talebinde bulunulmuştur. Schengen Anlaşması'na uyum kapsamında sahtecilik ile mücadele konusunda verilen eğitim sonrası sağlanan başarı dikkat çekmiştir. Mülteci ve sığınmacıların hayat şartlarını iyileştirmek için yapılan çalışmalar kapsamında para, yiyecek, giyecek ve sağlık hizmetleri yardımı yapılmış ayrıca mülteci ve sığınmacı çocukların eğitimlerine devam etmesi sağlanmıştır.

Polis işbirliği ve organize suçla mücadele alanında, Türkiye, Sınırşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesini (Palermo Sözleşmesi) ve söz konusu Sözleşmeye Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokolü ve Kara, Deniz ve Hava Yoluyla Göçmen Kaçakçılığına Karşı Protokolü onaylamıştır. Karaparanın aklanması alanında, Mali Suçlar Araştırma Kurulu (MASAK), müşteri kimlik tespiti koşulları ve yükümlülerin şüpheli işlemleri bildirme usulüne dair bir yönetmelik çıkartmıştır. Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, çocuk mahkemelerinde yargılanacak olanların yaş sınırı 15'ten 18'e çıkartılmak suretiyle değiştirilmiştir. Ayrıca TBMM, Avrupa

İnsan Hakları ve Temel Hürriyetlerin Korunması Hakkındaki Sözleşmenin Ölüm Cezasının Kaldırılmasına İlişkin 6 No.lu Protokolünü onaylayarak idam cezası Türk Ceza Kanunu'ndan çıkarılmıştır (AB İlerleme Raporu, 2003).

Ülkede siyasi istikrarın sağlanması AB uyum süreci kapsamında yapılan yeniliklerin hız kazanmasını sağlamıştır. Türkiye pek çok alanda AB ve AB üyesi ülkeler ile işbirliğini geliştirmiştir.

2004 ilerleme raporunda, Schengen Sözleşmesi kapsamında Europol ile işbirliğinin artırılması için Europol ile işbirliği anlaşması imzalanmış ve Emniyet Genel Müdürlüğü Interpol-Europol-Sirene Daire Başkanlığı kurulmuştur. Ancak Europol ile işbirliğinin derinleşmesine yönelik verilerin korunması konusunda Türkiye'nin çekinceli davranması eksiklik olarak görülmüştür. Buna rağmen söz konusu anlaşma ileriye dönük olumlu bir adım olarak kabul edilmiştir.

Polis işbirliği ve örgütlü suça karşı mücadele alanında, Türkiye, Ateşli Silahlar, Bunların Parçaları ve Bileşenleri ve Mühimmatın Yasadışı Üretimi ve Ticaretine Karşı Palermo Sözleşmesi (Sınırötesi Örgütlü Suça Karşı 2000 BM Sözleşmesi) Protokolünü onaylamıştır. Ayrıca Polis ve jandarma meslek okullarının müfredatı, Avrupa Konseyi'nin tavsiyeleri ışığında revize edilmiştir. Polis memurlarının delil toplama ve değerlendirme kabiliyetini geliştirmek amacıyla, suç yeri araştırma memurlarına eğitim verilmiştir ve Otomatik Parmakizi Araştırma Sisteminin kurulması çalışması 47 ilde tamamlanmıştır. İçişleri Bakanlığı, Türkiye'de bir sınır polisi teşkilatının oluşturulmasına ilişkin projelerin uygulanmasından sorumlu Projeler Müdürlüğü kurulmasına ilişkin karar çıkarmıştır.

Göç konusu ile ilgili 2003 yılı ilerleme raporunda müzakerelerin açılması talebinde bulunan AB ile geri kabul anlaşması müzakereleri başlamıştır. Ayrıca yasadışı göç ile mücadele için Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın gemi sayısı ve personel sayısı artırılmıştır. Terörizme karşı mücadele ile ilgili olarak, Türkiye, Finlandiya, Birleşik Krallık, Almanya ve Polonya gibi bazı AB üyesi devletlerle protokoller yaparak ve ayrıca Özbekistan ile bir anlaşmanın yürürlüğe girmesi ve Hindistan ile bir ortak çalışma grubunun kurulması yoluyla, uluslararası işbirliğini güçlendirmiştir. Sahtecilik ve yolsuzlukla mücadele ile ilgili olarak, Türkiye Yolsuzluğa Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesini imzalamıştır.

Kamu görevlilerinin etik davranışını izleyecek bir Etik Kurulu'nun oluşturulmasını öngören, kamu çalışanlarının mal beyanlarıyla ilgili yetkilere sahip olacak ve vatandaşlardan gelen şikayetleri inceleyebilecek ayrıca Cumhurbaşkanı, Milletvekilleri ve Bakanlar dışında bütün kamu görevlileri kapsayan Kamu Çalışanları için bir Etik Kurulu'nun oluşturulması hakkında kanun yürürlüğe girmiştir. Resmi bilgilere Erişim Tarihi konusunda genel bir hak tesis ederek, kamu yönetiminde saydamlığın artırılması yönünde 2003 yılında kabul edilen Bilgi Edinme Kanunu ile ilgili Başbakanlık tarafından kanunun uygulanmasını kolaylaştırmak için bir genelge çıkarmıştır.

Uyuşturucu maddelerle mücadele alanında, Türkiye narkotik ilaçların veya psikotropik maddelerin yasadışı imalatında sık sık kullanılan öncü maddeler ve kimyasal maddeler üzerine AB-Türkiye Anlaşmasını onaylamıştır. Ayrıca Türkiye, 2004 yılında, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Madde ve Suç Bürosuna bağlı Büyük Donörler Grubunun üyesi olmuş ve uyuşturucu ile mücadele alanında etkin olarak rol almıştır (AB İlerleme Raporu, 2004). Türkiye'nin AB'ye uyum konusundaki çalışmaları artarak devam etmiştir.

2005 yılında yayınlanan ilerleme raporunda Türkiye'nin AB'ye uyum için yaptığı çalışmalar şu şekilde özetlenebilir; AB ile geri kabul anlaşmasına ilişkin müzakereleri başlanmasının yanında Romanya, Ukrayna, Bulgaristan ve Rusya ile geri kabul anlaşmaları imzalanması yönünde müzakere çalışmaları sürmüştür.

Polis işbirliği ve örgütlü suça karşı mücadele alanında, cezaî soruşturmaların yürütülmesi hususunda arama, iletişime müdahale, gizli takip ve fiziki inceleme gibi konuları kapsayan yeni Ceza Usul Kanunu yürürlüğe girmiştir. Örgütlü suça ilişkin kanun, suçların kapsamını genişletecek ve iletişime müdahaleyi mümkün kılacak tarzda değiştirilmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından polis, jandarma ve sahil güvenlik arasında daha iyi bir işbirliği ve eşgüdüm sağlamak amacıyla bir genelge yayınlamıştır. Genelge ile kolluk güçlerinin birbirlerinin sorumluluk alanlarında görev yapması, müşterek çalışmadan kaçınması ve bazı bilgilerin paylaşılmaması gibi konularda ortaya çıkan olumsuzluklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Buna rağmen ilerleme raporunda, kolluk kuvvetleri arasında işbirliği ve koordinasyonu artırmak için atılan adımlar yetersiz görülmüş ve daha fazla çalışma yapılması tavsiye edilmiştir.

Uyuşturucu maddelerle mücadele alanında, Türkiye, Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerin Kaçakçılığına dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 17. maddesini uygulayan 1995 tarihli Avrupa Konseyi Deniz Yoluyla Yasadışı Kaçakçılık Anlaşmasını imzalamıştır. Ayrıca uyuşturucu ile mücadele kapsamında polis ve jandarma işbirliği ile yapılan operasyonlarda sağlanan başarı olumlu karşılanmıştır. Ayrıca Terörizmle mücadele ile ilgili olarak, Türkiye, Terörizmin Ortadan Kaldırılmasına Dair Avrupa Konvansiyonuna İlişkin Protokolü onaylayarak AB ile her alanda işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır (AB İlerleme Raporu, 2005). Nitekim Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve hukuki çabaları karşılığını vermiş ve 3 Ekim 2005'te AB katılım müzakerelerine başlanmıştır.

2006 yılında yayınlanan ilerleme raporunda, Schengen Anlaşması, vize, göç ve iltica gibi birçok alanda ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. Polis işbirliği ile ilgili AB üyesi ülkelerle işbirliğinin çoğunlukla iyi olduğu belirtilmekle birlikte Türkiye tarafından veri koruma yasasının henüz kabul edilmemiş olması işbirliği için engel olarak görülmektedir.

Terörle mücadele alanında Türkiye, Nükleer Terörizm Faaliyetlerinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme'yi ve Terörizmin Önlenmesi Hakkında Avru-

pa Konseyi Sözleşmesi'ni imzalamıştır. İnsan ticareti, kara paranın aklanması ve uyuşturucu ile mücadele konusunda AB ile işbirliği devam etmiştir. Ancak AB bu alanlarda başarı sağlanabilmesi için işbirliğinin devamlılığına dikkat çekmiştir (AB İlerleme Raporu, 2006).

2007 yılında yayınlanan ilerleme raporunda Türkiye'nin AB'ye uyum için yaptığı çalışmalar şu şekilde özetlenebilir; göç konusunda yapılan işbirliği ile yasadışı göçmen kaçakçılığı sayısında önemli azalışlar olmuştur. Dış sınırlar ve Schengen konusunda, entegre sınır yönetimi konusundaki Ulusal Eylem Planının uygulamasına, diğerlerine ilaveten siyasi düzeyde kurumlar arası eşgüdüm toplantıları ve uygulama süreçlerine ilişkin rehber hazırlanması gibi unsurlarla başlanmıştır. Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Gümrük Müsteşarlığı sınırdan geçen insanların izlenmesi konusunda veri bankalarını paylaşmaya başlamışlardır. Polis işbirliği konusunda, bilgi güvenliği konusunda mevzuatın olmaması, uluslararası alanda işbirliğini güçleştirmekte ve Europol ile operasyonel bir anlaşmanın imzalanmasını engellemektedir.

Örgütlü suçlarla mücadele konusunda, ulusal bir strateji kabul edilmiştir. Yeni bir kanunla Telekomünikasyon Kurumu, siber suçları önlemek konusunda izleme, denetleme ve eşgüdüm ile görevlendirilmiştir. Bu kanun ile internet yoluyla işlenen suçlarla mücadele, korsan yayıncılığa karşı koruma ve çocuk pornografisiyle mücadele amaçlamaktadır. Terörizmle mücadeleye ilişkin olarak, yeni çıkarılan Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun, Mali İstihbarat Birimi olan Mali Suçları Araştırma Kurulunu (MASAK) terörizmle mücadeleye ilişkin şüpheli işlem belgelerini toplamakla yetkilendirmiştir. Türkiye, Nükleer Terörizmin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşmeyi ve Terörizmin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi'ni onaylayarak bu alandaki aktif işbirliğine devam etmiştir. Uyuşturucu ve gümrük alanında, Polis ve gümrük yetkililerinin işbirliği neticesinde uyuşturucu ile mücadele de başarılı operasyonlar yapılmıştır (AB İlerleme Raporu, 2007).

2008 yılında yayınlanan ilerleme raporunda, göç konusunda kısmi olarak ilerleme kaydedilmişse de, AB ile geri kabul anlaşması müzakerelerin durdurulması ve göç ile ilgili uygun bir veri sisteminin olmaması olumsuzluk olarak değerlendirilmiştir. İltica ile dış sınırlar ve Schengen Anlaşması konusunda, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesindeki Yabancılar, Hudut ve İltica Dairesi, kaynak ülke bilgi sisteminin yönetimini üstlenmiştir. İçişleri Bakanlığı ayrıca, hem kabul hem de entegrasyon konularını yönetebilmek üzere yeni bir makam kurulması yönünde ilk adım olarak, bir iltica yönetim birimi ihdas edilmesini için iç idari işlemleri başlatmıştır. Polis Akademisi bünyesinde, sınır yönetimi konusunda uzmanlık eğitimi vermekten sorumlu bir birim oluşturulmuş ve özellikle dil becerisinin geliştirilmesine yönelik, sınır polisininin eğitimi ve profesyonelliğini artırmak için çalışmalara başlanmıştır.

Türkiye, polis işbirliği alanında birçok ikili anlaşma imzalamıştır. Europol ile stratejik bir işbirliği anlaşması 2004 yılından beri yürürlükte olmakla birlikte, kişisel bilgilerin korunması alanında bir mevzuatın olmaması ve bağımsız bir denetleme makamının bulunmaması, Europol ile operasyonel bir işbirliği anlaşması yapılmasını engellemiştir. Siber Suçlar Hakkında Kanunu kabul edilmiş, Telekomünikasyon Kurumu bünyesinde, gözetleme, denetleme ve eşgüdüm vazifelerini yerine getiren bir internet birimi kurulmuş ve bazı uygulama yönetmelikleri kabul edilmiştir. Terörizmle mücadele alanında, suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun'un kabul edilmesinden sonra, terörizmin finansmanı ile bağlantılı şüpheli işlemlerin Mali Suçları Araştırma Kurulu'na (MASAK) bildirilmesini zorunlu kılan uygulama yasaları çıkarılmıştır (AB İlerleme Raporu, 2008).

2009 yılında yayınlanan ilerleme raporunda Türkiye'nin AB'ye uyum için yaptığı çalışmalar şu şekilde özetlenebilir; göç ve iltica konusunda, İçişleri Bakanlığı Müsteşarına karşı sorumlu, İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı ve AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program (UP) doğrultusunda entegre sınır yönetimine (ESY) yönelik mevzuata ve idari yapılanmaya ilişkin araştırmalar, projeler ve ihtiyaç analizleri yürütmek üzere İltica ve Göç Mevzuatını ve İdari Kapasiteyi Geliştirme ve Uygulama Bürosu kurulmuştur. Ayrıca 2006 yılında Türkiye tarafından bloke edilen geri kabul anlaşmasının müzakereleri tekrar görüşülmeye başlanmıştır. Türkiye, polis işbirliği konusundaki tüm temel sözleşmelere taraftır ve işbirliğine bölgesel ve uluslararası seviyede aktif olarak katkıda bulunmaktadır. Ancak kişisel verilerin korunması konusundaki hukuki boşluk devam ettiğinden Europol ile operasyonel işbirliği anlaşması hala imzalanmamıştır. Örgütlü suçlarla mücadele konusunda, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde Tanık Koruma Birimi kurulmuş ve Tanık Koruma Kanununa dayanan Yönetmelik kabul edilmiştir (AB İlerleme Raporu, 2009).

2010 yılında yayınlanan ilerleme raporunda Türkiye'nin AB'ye uyum için yaptığı çalışmalar şu şekilde özetlenebilir; göç ve iltica ile ilgili olarak Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'na gönderilen genelgesiyle, düzensiz göçmen olan yabancılardan ve insan ticareti mağdurlarının ücretsiz sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri sağlanmıştır. Dış sınırlar ve Schengen konusunda, karar vericiler seviyesinde resmi bir takip mekanizması oluşturulması ve entegre sınır yönetimi hedeflerinin gerçekleştirilmesine ilişkin ilerlemenin izlenmesi amacıyla Mayıs 2010'da yayımlanan Başbakanlık Genelgesi ile, Entegre Sınır Yönetimi Koordinasyon Kurulu kurulmuştur.

Polis işbirliği alanında, kişisel verilerin korunmasına ilişkin kanunun kabul edilmesindeki gecikme, uluslararası düzeyde polis işbirliğini sınırlamaktadır ve Europol ile Operasyonel İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmaması hâlâ sorun olmaya devam etmektedir. Örgütlü suçlarla mücadele konusunda, Başbakan tarafın-

dan, Örgütlü Suçlarla Mücadele Ulusal Stratejisi ve Eylem Planı imzalanmıştır. Ayrıca Türkiye, Avrupa Konseyi Siber Suçlar Sözleşmesini imzalamıştır. Terörle mücadele ile ilgili ilerlemeye yönelik olarak, ilgili kurumlar arasındaki koordinasyonu sağlamak ve terörle mücadeleye ilişkin politika ve stratejiler geliştirmek üzere, İçişleri Bakanlığına bağlı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı kurulmuştur (AB İlerleme Raporu, 2010).

2011 yılında yayınlanan ilerleme raporunda hemen hemen her alanda ilerleme kaydedildiği bildirilmiştir. Yasadışı göç ile ilgili, Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından çıkarılan genelge ile geri gönderme merkezlerinde tutulan düzensiz göçmenlere, düzenli olarak yazılı biçimde merkezde neden tutulduklarının, kalış sürelerinin, avukata Erişim Tarihi hakları olduğunun ve geri gönderme merkezlerinde tutulmalarına veya sınır dışı edilme kararlarına itiraz hakları olduğunun bildirilmesi talimatı verilmiştir. Genelgenin yayımlanmasından sonra, bu hakları anlatan posterler ve broşürler bütün geri gönderme merkezlerine dağıtılmıştır. Yine Emniyet Genel Müdürlüğü, geri gönderme merkezlerinin fiziki durumu, görevlendirilecek personel, merkezlerin güvenliğinin ve merkezlerin içinde güvenliğin sağlanması, yemek ve sağlık hizmetlerinin temini, sosyal bakımdan korunmaya muhtaç gruplara ilişkin uygulamalar ile sivil toplumun bu merkezlerle ilişkilerini kapsayacak şekilde geri gönderme merkezlerinin yönetimine dair düzenlemeler yapacak bir yönerge hazırlamakla görevlendirilmiştir.

Vize politikası alanında, biyometrik güvenlik özellikleri olan pasaportların dağıtımına başlanmış ve yüksek güvenlik özelliklerine sahip yeni Türk vize bandrolleri Merkez Bankası tarafından basılmıştır. Ayrıca özellikle konsolosluk personeline yönelik olarak belge güvenliği eğitimi vermeye başlanmıştır. Dış Sınırlar ve Schengen konusunda, Entegre Sınır Yönetimi Koordinasyon Kurulu kurulmuş, Entegre Sınır Yönetimi Yol Haritası ve Kurumlar Arası İşbirliği Protokolü hazırlanmıştır. Sınır kontrol noktalarının modernizasyonunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak kurumlar arası işbirliği ve koordinasyonun yetersizliği ve etkin bir sınır yönetimi için sivil ve profesyonel bir teşkilatın olmaması eksiklik olarak görülmüştür.

Polis işbirliği ve örgütlü suçlarla mücadele alanında, Türkiye ile bazı ülkeler arasında, polis işbirliği alanında terörizmle mücadeleyi de içeren bir dizi ikili anlaşma imzalanmıştır. Ancak kişisel verilerin korunmasına ilişkin kanunun kabul edilmesindeki gecikme, uluslararası düzeyde polis işbirliğini sınırlamaktadır ve Europol ile Operasyonel İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasını engellemiştir. Terörle mücadeleye ilişkin olarak, Başbakan Yardımcılığına bağlı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Teşkilat, Görev, Yetki ve Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik yayımlanmıştır (AB İlerleme Raporu, 2011). Görüldüğü gibi Türkiye'nin AB ile bütünleşmesi sürecinde önemli reformlar yapılmaya devam edilmiştir. Özellikle Türkiye'nin genel sekreterlik seviyesinde yürütülen ilişkiler için AB Bakanlığını kurması AB ile ilişkilere verilen önemi artırmıştır.

2012 yılında yayınlanan ilerleme raporu, Türkiye- AB ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Raporda ekonomi, enerji ve jeopolitik alanda yaşanan gelişmeler takdirle karşılanırken ifade ve basın özgürlüğü, temel insan hakları, vize, göç ve dış politikada Türkiye'ye ağır eleştiriler yapılmıştır (Akçay, 2012, <http://akademik-perspektif.com/>, Erişim Tarihi: 20.11.2017). Bu nedenle rapora Türkiye tarafından sert tepkiler gelmiş ve AB Bakanlığı tarafından Türkiye'nin kendi ilerleme raporu yayınlanmıştır. Ayrıca 2010 yılında başlayan Arap Baharı ve 2012 yılında patlak veren Suriye iç savaşı sadece bölgeyi değil tüm dünyayı olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle savaştan kaçan insanlar büyük bir göç dalgasına neden olmuş ve Türkiye ve Avrupa ülkeleri arasında büyük sorunlara neden olmuştur.

2012 yılında AB tarafından yayınlanan ilerleme raporunda, Türkiye- AB arasındaki geri kabul anlaşması sorun olmaya devam etmiştir. Dış sınırlar ve Schengen konusunda, AB tarafından sınır yönetimine ilişkin görevlerin ve koordinasyonun, uzman ve profesyonel bir sınır muhafaza teşkilatına devredilmesine ilişkin mevzuatı ile Entegre Sınır Yönetimi (ESY) taslak yol haritasının onaylanmaması kurumsal gelişme ve entegre sınır yönetiminin uygulanması önündeki en büyük kurumsal engel olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin polis işbirliği ve örgütlü suçlarla mücadele alanında, temel uluslararası sözleşmelere taraf olmakla birlikte kişisel verilerin korunmasına ilişkin bir yasanın olmaması, Europol ile işbirliğini engellediği belirtilmiştir. Ancak suç ve suçlu ile mücadelede vatandaşların desteğini sağlamak için toplum destekli polislik büro amirliklerinin kurulması olumlu karşılanmıştır.

Terörle mücadele alanında, Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesini ve Nükleer Terörizm Faaliyetlerinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme imzalanmıştır. Gümrük işbirliği alanında, Gümrük Müsteşarlığı kaldırılmış, yerine Gümrük ve Ticaret Bakanlığı kurulmuştur. Gümrükler Muhafaza Genel Müdürlüğü'ne bağlı ana birimlerin görev ve sorumlulukları revize edilmiş, bölge teşkilatı yeniden şekillendirilmiştir (AB İlerleme Raporu, 2012).

2013 yılında yayınlanan ilerleme raporu Türkiye'de ki gelişmeler şöyle özetlenebilir; göç konusunda, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nu kabul edilmiştir. Yabancılar ile ilgilenmek üzere İçişleri Bakanlığına bağlı sivil bir kurum olan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kurulması, bu alanda şimdiye kadar yapılan en önemli gelişme olarak kabul edilmiştir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar Dairesi Başkanlığı kapatılmış olup görev ve sorumlulukları Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne devredilmeye başlanmıştır. Ancak geri kabul anlaşmasının Türkiye tarafından imzalanmaması sorun olmaya devam etmiştir. Yine kişisel verilerin korunmasına ilişkin mevzuatın olmaması uluslararası düzeyde polis işbirliği ve örgütlü suçlarla mücadeleyi kısıtladığı belirtilmiştir. Terörle mücadele ile ilgili olarak, Türkiye, Mali Eylem Görev Gücü (FATF) tarafından belirlenen bazı eksiklikleri ele alan Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun'u onaylamıştır (AB İlerleme Raporu, 2013).

2014 yılında yayınlanan ilerleme raporu ile AB'ye uyum için Türkiye'de yeni reformlar yapılmaya devam edilmiştir. Raporda, dış sınırlar ve Schengen konusunda, Entegre Sınır Yönetimi Stratejisinin Uygulanmasına Yönelik Ulusal Eylem Planı doğrultusunda, sınır güvenliğinden sorumlu tek bir birim oluşturulmaması ve sınır gözetiminde zorunlu askerlik hizmetini yapanlardan faydalanılması olumsuzluk olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca hala veri koruma kanununun olmamasından dolayı uluslararası düzeyde polis işbirliğinin engellendiği ve bu durumun Europol ile operasyonel işbirliğini de engellediği belirtilmiştir.

Yasadışı göçe ilişkin olarak, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu tüm hükümleriyle birlikte yürürlüğe girerek, kanunun uygulanması sorumluluğunu 2013 yılında kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü üstlenmiştir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Emniyet Genel Müdürlüğü arasında görev ve sorumlulukların pürüzsüz bir şekilde devredilmesini sağlamak amacıyla bir protokol imzalanmıştır. Ayrıca Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğüne ait binaların dışında yer alan geri gönderme merkezlerini devralmıştır (AB İlerleme Raporu, 2014).

1998 yılında yayınlanan ilk ilerleme raporu ile başlayan ve yayınlanan bütün ilerleme raporlarında eksiklik olarak görülen Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması, 16 Aralık 2013 tarihinde imzalanmıştır. Türkiye tarafından 2006 yılında ara verilen müzakereler 2008 yılında tekrar görüşülmeye başlanmıştır. Türkiye 2009'da geri kabul görüşmelerinin Türk uyruklulara AB seyahatlerinde vize muafiyeti sağlanmasına yönelik müzakereler ile ilişkilendirilmesini istemiş ve anlaşmanın imzalanması ile "Vize Serbestisi Yol Haritası" adlı belge iki tarafça kabul edilerek, böylelikle AB tarafından Türk vatandaşlarına uygulanacak vize serbestliği süreci resmîyet kazanmıştır (Ekinci, 2016, 37). Geri Kabul Anlaşması'na göre gerekliliklerini üç yıl içerisinde tamamlamayı öngören Türkiye paralel bir süreç içerisinde eşzamanlı olarak AB ile vize diyalogunu yürütecek ve eğer Türkiye iade almaya başladığı tarihten sonra AB Türk vatandaşlarına yönelik vize zorunluluğunu kaldırmadığı takdirde Geri Kabul Anlaşması'nı askıya alabilecektir (Altun, 2016, 44-45). Böylece Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanında en büyük eksikliklerden biri olarak görülen Geri Kabul Anlaşması hayata geçmiştir.

2015-2016 yılında yayınlanan ilerleme raporlarında, bazı eksiklikler olmakla beraber Türkiye'nin Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanında kısmen hazırlıklı olduğu belirtilmiştir. Schengen ve dış sınırlar konusunda, Sınır Yönetimi Alanında Kurumlar Arası İş Birliği ve Koordinasyon Hakkında Yönetmelik'in kabul edilmesi olumlu yönde atılmış bir adım olarak değerlendirilirken, sınır güvenliğinden sorumlu sivil bir teşkilatın hala oluşturulamaması eksiklik olarak görülmüştür (AB İlerleme Raporu, 2016).

2016 yılında kabul edilen Kişisel Verilerin Korunması kanununun kabul edilmesi ile polis işbirliği alanında önemli bir adım atılmıştır. Kanunun Resmî

Gazetede yayınlanmasının ardından Europol ile Operasyonel İşbirliği Anlaşması görüşmelerine başlanmıştır (Akalin, 2015, 20). Türkiye, AB İlerleme Raporları doğrultusunda, Adalet, Özgürlük ve Güvenlik faslı genelinde güvenlik konusunda önemli reformlara imza atarak kısmen de olsa hazırlıklı hale gelmiştir.

2018 yılında yayınlanan Eylül 2016 ve Şubat 2018 dönemlerini içine alan ilerleme raporunda, 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan darbe girişimi sonrası ilan edilen olağanüstü hal nedeni ile Türkiye ağır olumsuz eleştirilere maruz kalmıştır. Yine 2019 ilerleme raporunda darbe girişimi sonrası yaşanan süreç yanında, hükümet sisteminde yapılan değişikliğinde eleştiriye maruz kalması dikkat çekicidir. Ancak 2016 yılında yayınlanan ilerleme raporunda Türkiye'nin "kısmen de olsa" Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Faslı'nı sağladığı belirtildiğinden, hem 2018 hem de 2019 ilerleme raporlarında bu faslın çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin bu alanda yaptığı çalışmaların başarıya ulaştığını bize göstermektedir.

Sonuç Yerine

Yarım asrı geçen Türkiye-AB ilişkilerinde Türkiye, AB kriterlerine uyum sağlamak için siyasi, hukuki ve ekonomik yönden köklü reformlar yaparak gerek iç hukukunu, gerek ekonomik kalkınmasını gerekse de kurumlarını AB bütünleşmesine uyumlu hale getirmeye çalışmış ve çalışmaya da devam etmektedir.

AB İlerleme Raporlarının Adalet ve İçişleri başlıklı bölümleri dikkate alınarak ele alınan bu çalışmada, ilerleme raporlarının bazılarında Türkiye'nin bu alanda önemli ilerlemeler kaydettiğini belirtmekle birlikte, bazı raporlarda ise Türkiye ile birlikte diğer aday ülkelere de ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Son aşamada Türkiye'nin bu alanda kısmen de olsa hazırlıklı hale geldiğinin belirtilmesi Türkiye açısından oldukça önemlidir.

Bütün bu reformlara rağmen Türkiye-AB ilişkileri siyasi açıdan istenilen düzeyde bir ilerleme gösterememektedir. AB üyelik sürecinin uzaması, Türk toplumunda Avrupa'nın tarihsel yüzleşme ve geçmişten hesap sorduğu şeklinde olumsuz algılar yaratmakta, Türkiye'ye yönelik çifte standart uygulamalar, Türkiye'de büyük umutlarla başlatılan AB yolculuğunun umutsuzluğa dönüşmesini de beraberinde getirmektedir. Siyasi alanda yaşanan bu olumsuzluklar, birliğin diğer alanlarında da etkisini göstermektedir (Demir, 2009, 45).

Nitekim bazı üye devletlerin siyasi nitelikte ki engellemeleri ilişkilerin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Özellikle güvenlik konulu fasılların yapılan birçok olumlu reforma rağmen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından tek taraflı olarak dondurulmuş olması Türk toplumunun olumsuz algılarının ne kadar yerinde olduğunu bize göstermektedir.

Bununla birlikte Türkiye, başta Birleşmiş Milletler ve NATO olmak üzere Avrupalı devletlerin içinde bulunduğu birçok oluşumun üyesidir ve birçok ulus-

lararası sorunda AB üyeleri ile ortak hareket etmektedir. Bu nedenle 24. Fası olan Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanı kapsamına giren kriterlere kolayca uyum sağlayacak yeterliliğe sahiptir. Türkiye gerek jeopolitik konumu gerekse sahip olduğu güvenlik niteliği ile AB'nin güvenlik oluşumu dışında kalması mümkün gözükmemektedir.

Tüm olumsuzluk ve engellemelere rağmen Türkiye, AB müktesebatına uyum için bütün gücüyle çalışmalarına devam etmelidir. Ancak Türkiye, AB'ye üye olmayı tek hedef haline getirmemelidir. Çünkü unutulmamalıdır ki, yapılan reformlar sadece AB'ye üye olmanın bir gereğinden öte, daha demokratik ve daha modern bir yaşamı hak eden Türkiye ve Türk milleti için yapılmaktadır. Bunun yanında Türkiye, Avrupa Birliğine uyum sürecinde yapılacak reformlar da her şeyden önce kendi ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurarak hareket etmelidir.

Kaynakça

- AB Bakanlığı, *AB İlerleme Raporları (1998-2016)*, <https://www.ab.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 26.11.2017).
- Akçay, B./G. (2016). *İlke, Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Akalın, M. (2015). *Europol: Türkiye'nin Operasyonel İşbirliği Tartışması*, Türk İdare Dergisi, Sayı: 482.
- Çalışkan, Ö. (2011). *Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği'nin Yeni Kurumsal Yapısı* (Sunum Metni), <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/56591/>, Ankara Üniversitesi.
- Demir, Ş. (2009). Avrupa Güvenlik Mimarisinin Tarihsel Gelişimi Ve Türkiye'nin Bu Güvenlik Mimarisindeki Yeri, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 9.
- Erdoğan, R. (2014). AB İlerleme Raporlarında 24. Fasil: Güvenlik Politikalarının İçerik Analizi, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(2).
- Gençtürk, T. (2017). *Avrupa Birliği'nin Tarihsel Gelişimi* (Akademik Perspektif), <http://akademikperspektif.com/2012/08/24/avrupa-birliginin-tarihsel-gelisimi/> (Erişim Tarihi: 17.11.2017).
- Habertürk.com, (2018) *Ortak Avrupa Ordusu: 58 Yıllık Hayal Yeniden Gündemde*, (Erişim Tarihi: 23.07.2019).
- İktisadi Kalkınma Vakfı, (2019). Avrupa Birliği, <https://oldweb.ikv.org.tr>, (Erişim Tarihi: 21.08.2019).
- Köktaş, A. (2000). Avrupa Birliği'nin Adalet ve İçişlerinde İşbirliği Politikası, *Polis Bilimleri Dergisi*, 6.
- Mor, H. (2010). Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci Ve Sorunları, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIV, 1.
- Özcan, M. ve Yardımcı, S., (2005). Avrupa Birliği ve Küresel Terörizmle Mücadele, *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 39
- Özcan, M. (2005). Avrupa Anayasası'nın Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanında Getirdiği Değişiklikler, *Polis Bilimleri Dergisi*, 7.
- Reçber, K. (2004). Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nin Türkiye Cumhuriyeti-AB İlişkileri İtibarıyla Değerlendirilmesi, *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 31.
- Rupp, M. (2002). *Avrupa Birliği'nin Ortak Dışışleri ve Güvenlik Politikası ve Türkiye'nin Uyumunu*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Üstün, N. (2014). *Schengen Anlaşması ve Geleceği*, Konya Ticaret Odası, Etüd- Araştırma Servisi.
- Sönmez, P. (2015). *Avrupa Birliği'nde Yeni Dönem Postkolonyal İlişkiler ve Göç Politikaları Diyaloğu*, Doktora Tezi, AB Bakanlığı Akademik Araştırmalar Serisi-4, Ankara.
- Uysal, C. (2001). Türkiye – AB İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*.
- TANGÖR, Burak, *AB Güvenlik ve Savunma Politikasının Gelişimi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009.
- Tatoğlu, E. (2014). *Avrupa Birliğinin Tarihsel Gelişimi (1951- 1995)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Tınç, M. R. 1963, Ankara Anlaşması ve Schengen Anlaşması: Türk Vatandaşlarının Vizesiz Dolaşım Hakkı, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)*, 19(5), 20014.
- Yakut, B. (2010). Lizbon Sonrası AB'nin Yeni Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Süreçlerinin Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanındaki Yansımaları, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)*, 1(2).

BAĞIMSIZLIĞIN EĞİTSEL TEMELLERİ VE MİLLİ EĞİTİM ANLAYIŞI

İsmail AYDOĞAN¹

Öz

Eğitim sisteminin en önemli görevi, bağımsız zihinlere sahip bireyler yetiştirmektir. Çünkü bağımsızlık, özgün olmakla eş değerdir. Bağımsızlığı ortadan kaldıran beş etken bulunmaktadır. Bunlar: ciddiyetsizlik, ahlaksızlık, samimiyezsizlik, sorumsuzluk ve merhametsizliktir. Eğitim sistemi, yetiştirdiği insanlara ciddiyet, samimiyet, ahlak, merhamet ve sorumluluk duygularını aşıladığında insan gelişir, insan gelişirse toplum ve devlet gelişir. Bu çalışmada bir ülkenin bağımsızlığını sağlayan bu etkenlerin eğitimle verilmesi gerektiği konusu işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Ciddiyet, Samimiyet, Ahlak, Merhamet, Sorumluluk

Educational Foundations of Independence and Understanding of National Education

Abstract

The most important mission of the education system is to train individuals with independent minds. Because independence is equivalent to being original. There are five factors that eliminate independence. These are frivolity, insincerity, immorality, mercilessness and irresponsibility. When the education system instills the feelings of devoutness, sincerity, morality, compassion and responsibility to the people it grows, people develop, and if people develop, society and state develop. In this study, it is stated that these factors which provide independence of a country should be given by education.

Keywords: Education, Devoutness, Sincerity, Morality, Compassion, Responsibility

Giriş

Kuşkusuz bir ülke eğitimiyle, bir eğitim öğretmeniyle, bir öğretmen idealiyle var olur. İdeal yoksa öğretmen yoktur, öğretmen yoksa eğitimi yoktur, eğitimi yoksa aslında öyle bir ülke yoktur. Bir ülkeyi ülke yapan, onun bağımsızlığıdır. Bir ülke ne kadar maddi refaha ve nicelik olarak hedeflerine ulaşırsa ulaşınsın, eğer içinde yaşadığı insanlar, özgün düşünce ve eylemlerden yoksunsa ve bir ideale sahip değilse, o ülke bağımsız değil, bağlı bir ülkedir. Bu nedenle eğitimin (okulun) ilk hedefi, ideal sahibi bireyler yetiştirmektir. Ancak ideal, kültürel dinamiklerden neşet etmelidir. Aksi takdirde o bir ideal değil, bir sömürge aracıdır.

Bir ülkenin bağımsızlığının göstergesi zihinlerdir. Eğer bir insanın düşünmesindeki doğru-yanlış, güzel-çirkin, haklı-haksız gibi değerlendirme ölçütleri veya algılama araçları kültürel bağlamdan kopuksa, o insan bağımsız kişilikten de yoksun demektir. Örneğin bir öğretmen için, geç kalan bir öğrencinin kimseye hesap vermeden yerine oturmasında sakıncanın olmaması, ya o öğretmenin değerden yoksun olduğunu, ya sistemin çeşitli nedenlerle öğretmenin değerini düşürdüğünü ya da eğitim sisteminin amaçsız olduğunu gösterir. Her hâlükârda bu durum öğretmenin de, öğrencinin de ve diğer unsurların da bağımsız olmadığını ortaya koyar. Çünkü bağımsızlık, her durumu ciddiye almak demektir.

Bağımsızlığı Ortadan Kaldıran Etkenler

Ciddiyetsizlik

Bağımsızlığın birinci düşmanı ciddiyetsizliktir. Ciddiyetsizlik, esasında amaç, değer ve ideal yoksunluğudur. Ciddiyet ise bunlarla var olmak ve bunları yeniden var etmektir. Tarih, ideal sahibi olmayan kahramanı, amacı olmayan bir hükümdarı, değer aşılamayan bir eğitim sistemini bünyesinde barındırmamıştır. Bugün bizim birinci sorunumuz ciddiyetsizliktir. Yani amaç, ideal ve değer yoksunluğumuzdur. Ciddiyeti sağlamanın yolu da bu üçüne anlam yüklemekle mümkündür. Örneğin zengin olmak, mevcut durumunu korumak veya güvenli bir hayat düşlemek... Zengin olmayı amaç edinen kişi, zengin olmak için elinden geleni yapar. Her fırsatı, amaca götüren vasıta olarak görür. Her şey ve herkes onun için bir araçtan ibarettir.

Ciddiyeti sağlamanın ikinci yolu değerdir. Önemli olan ile değerli olan aynı şey değildir. Bürokrasi kişiyi önemli yapabilir ama değerli yapamaz. Çünkü değer, kişinin kendi kendisine verdiği; önem ise başkalarının size verdiği bir kıymettir. Önemlilik size başkalarının gözünde (geçici süreliğine) ciddiyet kazandırırken, değer sizin kendinize kazandırdığınız bir kıymet olduğu için sizin kendinize karşı saygınızdır. Eğitim sistemleri kişileri önemli değil, değerli kılmakla mükelleftir.

Ciddiyeti sağlamanın üçüncü yolu ise ideal sahibi olmaktır. İdeal, amacın ve değerın üstüne bina edilir. Değerli olmayanın ideali, ideali olmayanın değeri olmaz. Ayrıca her ideal sahibi, amaçlı bir kafadır. Bu nedenle ideal, amacın ve değerin üstünde, en yukarıdadır. Sonuç olarak idealistler, aynı zamanda ciddiyet sahibi insanlardır. İnsanlar ciddiyet sahibi olmayı ailelerinden, yetiştiği iklimden öğrenebilirler. Ama okulun varlık nedeni, bu asaleti çocuklara / gençlere / insanlara vermek ve aşılmasıdır.

Samimiyetsizlik

Bağımsızlığın ikinci düşmanı samimiyetsizliktir. Samimiyet, kendini bilmek, olumlu taraflarını geliştirmek, olumsuzlarını görebilmek ve onlara isyan edebilmektir. İnsan iyi ile kötüyü potansiyel olarak taşır. İyiliği çabasız, kötülüğü meşakkatli olarak ortaya çıkarır. İnsan kendine kördür, lakin vicdanının baskı altındadır. Vicdan, insanın içindeki mahkemenin adil bir hâkimidir. Hâkim, onun körlüğünü ortadan kaldırmalıdır. İşte samimiyet, bu hâkimin sözlerini dinleyebilmektir. Bundan dolayı rahatlıkla söylenebilir ki tüm vicdanlılar samimi, tüm samimiler vicdanlıdır. İşte eğitim, insanı vicdanın emrine sokabilme çabasından ibaret bir süreçtir. O süreçte insan, vicdanının emriyle olumlu yönlerini sergileyecek, olumsuz yönleriyle savaşacaktır. Bu sürecin sonundaki galibiyet, bağımsız bir zihin ve kişilik olacaktır. Bu zihin ve kişiliğin kavgası kendi içine dönüktür: Kendini sürekli sigaya çeker, olumsuz yönlerini tespit ederek, onları düzeltmeye çalışır. Nurettin Topçu'nun ifadesiyle isyan ahlakını geliştirir. Suçu kendisinde arar, en azından suçtan payını alır.

Ahlaksızlık

Bağımsızlığın üçüncü düşmanı ise ahlaksızlıktır. Ahlak, bir disiplin içinde, ilkelerle düşünme ve yaşamadır. Düzenlilik demek olan disiplinin bir idealle bağlantısı kurulmadığında onu yaşatan duygu korku (saygı); bir idealle bağlantı kurulduğunda ise onu yaşatan aşktır (inançtır, tutkudur, sevdadır, sevgidir). Olması gereken ahlakın kaynağının korkudan çok aşk (inanç) olmasıdır. Ancak bu her zaman mümkün olamamaktadır. Günümüzde ahlaklı bir ateist, ahlaksız bir dindar olabilmektedir. Bunun nedeni, korkudan kaynaklanan, ama bir süre sonra alışkanlığa dönüşen disiplinle, bir inançtan (idealden) kaynaklanan ahlakın temellerinin farklı olmasıdır. Eğer bir dindar inancını idealize etmemişse ahlaksız olabilir, bir ateist korkunun (sonra saygının, ardından alışkanlığın) tesiriyle ahlaklı olabilir. Açıkçası dindarın ahlakından, dindar olmayanın disiplininden bahsetmek daha doğru olacaktır. Kimi seküler ülkelerde insanların disiplinli yaşamı bize ahlak gibi gösterilse de ahlakın kaynağının din ve kültür olduğu gerçeği bu ayrımı zorunlu kılar. Sonuç olarak ahlak, toplumsal yaşamın düzenini sağlayan bir duygu ve eylem biçimi olduğundan, bunun öğretilmesi gerekir.

İnsanlar büyüdükçe ahlakı öğrenmelidir. Ahlak bebekler ve çocuklar için değil, yetişkinler içindir. Biz yalnız başına ahlaklı olmayız. Mesela evde kimse yokken ahlaklı bir şekilde televizyon seyretmeyiz. Çünkü bizi tek başınayken kontrol eden hayâ, toplum içindeyken kontrol eden ise ahlakıdır. Bu nedenle ahlak öğrenilen bir şeydir. Aile başta olmak üzere herkesin sorumluluğunda olan ahlak eğitiminin yapıldığı en önemli yer ise okuldur. Ebeveynler çocuklarına ailenin dışındaki kişilerle ilişkisini düzenleyen dar kapsamlı bir ahlak eğitimi yaparak ahlakın temellerini atar. Okul ise geniş kapsamlı bir ahlak eğitimi yapar, ahlakı çeşitlendirir. Çünkü okulun hedefi toplumdur. Öte yandan ailenin attığı ahlak temelini üstüne çeşitli ahlaki düşünce ve eylemler sunar. Örneğin çocuk evde odasını temiz ve düzenli tutmayı öğrenirken, okulda sokağı (çevreyi) temiz ve düzenli tutmayı öğrenir. Bu nedenle okullar öğrencilerine bir disiplin içinde düşünmeyi ve yaşamayı öğretmelidir. Bununda yolu, eğitimin ciddiyetle ele alınması ve disiplinli bir şekilde yürütülmesinden geçer.

Merhametsizlik

Bağımsızlığın dördüncü düşmanı merhametsizliktir. Merhamet başkasını düşünmek, insanları düşünerek yaşamak demektir. Merhameti, pasif bir duygu olan acımaya hasretmemek gerekir. Çünkü merhametin acımdan farkı, acımamızın bir duygu, merhametin ise bir eylem olmasıdır. Merhamet, merkeze başkalarını koymaktır. Diğer insanların öncelikli olmasıdır. En basit ifadeyle, çöpu etrafa değil, çöp kutusuna atmadır. Çünkü çöp kutusuna atılmayan çöp, başkalarını rahatsız eder. İşte bu başkasını rahatsız etmeme duygusu merhamettir. İslam Peygamberinin ünlü deyişi, merhametin hayatın merkezine koyulması gerektiğini açıklar: “Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir”. Bu hadiste üç önemli kavram vardır: Komşu, aç olmak ve bizden olmamak. Anlaşılacağı gibi komşunun kim olduğunun bir önemi yoktur. Yani Müslüman olması ya da olmaması, zengin ya da fakir olması, iyi veya kötü olması vb. Sadece komşu olması, bizim onu dikkate almamız için yeterlidir. Öte yandan komşu algısını da genişletmek gerekir. Yani evimizin yanındaki evde oturanlar komşumuz olduğu gibi, iş yerinde beraber çalışılan en yakın arkadaşlar, otobüsle eve giderken yanına oturu lan tanımadığımız kişiler, sokakta birlikte yürüdüğümüz herhangi bir insan da komşu kategorisindedir. İşte bizim bu insanları düşünerek yaşamamız gerekir. Yani beraber çalıştığımız insanları, iş çıkışı eve gitmek için bindiğimiz otobüsteki insanları, sokakta yürüyen diğer insanları nasıl rahat ettirebiliriz diye yaşamamız gerekir. Çünkü merhamette asıl olan ötekidir, başkasıdır. Hadisteki aç olmak deyişi biyolojik aç olmak olarak anlaşılacağı gibi, kültür, düşünce, bilgi, fikir, doğruluk, güzellik vb. açlığı olarak anlaşılmalıdır. Çünkü merhamet düşüncesinde birinin bilgi açlığı da pekâlâ mümkündür. İnsanlar her şeyi bilmeyebilirler. Bazen bu bilgi eksikliği ölümcül hatalara da yol açabilir. İşte böyle birine şahit olan birinin o kişiye bilgi vermesi gereklidir. Üçüncü önemli kavram ise “bizden değildir”

kavramıdır. Biz'den kasıt Müslümanlardan olmaktır. Yani bir Müslüman gerekli ibadetleri yapsa da, komşusu aç iken tok yattığında dinin dışına çıkmış olacaktır. İşte merhamet, kişiyi toplumun içinde tek başına hareket etmeye zorunlu kıldığından bağımsız yapar. Aksi durumda insan sadece kendini düşünecek, başkalarının yardım etmesini bekleyecektir. Bu ise bağılı kişiliktir.

Sorumsuzluk

Bağımsızlığın beşinci düşmanı sorumsuzluktur. Sorumlu olmamak, sorunlu olmaktır. İnsan sorumlu oldukça hem kendisini hem de yaşadığı toplumu sağlıklı kılar. Sorumluluktan kaçtıkça hem kendine hem de diğer insanlara sorun çıkarır. Merhametli oldukça sorumluluk duygusu, sorumluluk taşıdıka merhamet gelişir. Merhametin doğal sonucu olan sorumluluk duygusu, geliştirilebilen bir duygudur. Sorumluluk duygusu gelişmiş birey, bağımsızlığını da ilan etmiş demektir. Çünkü sağına ve soluna bakmadan yapılması gerekeni yapmaya alışmış bir kalp taşımaktadır. Sorumluluğun kalplerde yer edinmesi sözle değil eylemle mümkündür. İnsan küçük yaşlardan itibaren genişleyen dalgalar misali sorumlu olmaya alıştırmalıdır. Bu nedenle çocuklara 4-5 yaşından itibaren sorumluluk verilmelidir. Okulda ise hemen tüm yapılacakların öğrenciler tarafından yapılması sağlanmalıdır.

Sonuç

Bir ülkenin eğitim sistemi, insanları ciddiyet sahibi yaparak, ahlaklı kılarak, samimi olmasını sağlayarak, merhametli ve sorumluluk sahibi kılarak ülkesini bağımsız ülke haline getirebilir. Bu da kültürel dinamikler üzerine temellenen idealist insan yetiştirmekle mümkündür. Aksi durumda eğitim sistemi, o ülkeyi bağılı ülke haline getirir ki bu sömürge ülke olmakla eş değerdir.

Günümüzün insanından çekilen sızlanmaların rastgele oluşmadığını bilmek gerekir. Bu insanlar, bu hale kendiliğinden gelmedi, getirildi. Bu olumsuz şartların devam etmesine dur demek gerekir. Bunun da yolu, sayılan bu ilkeleri sağlamakla mümkündür. Bilinmelidir ki eğitimimizin sorunu yok, eğitime yön verenlerin sorunlu bakış açıları ve anlayışları var. İşte bu anlayış değişmelidir.

Tekniğin, buluşun, icadın peşinden gitmekle bu durum değişmez. Çünkü bunlar hedef değil, sonuçtur. Her geliştirilen teknik, her buluş, her icat, ahlaklı, sorumlu, merhametli ve ciddiyet sahibi insanların ortaya koyduğu ürünlerdir. Hiç bir toplum ve birey, bu erdemlerden yoksun olarak gelişmiş değildir. Her icat, buluş ve teknik bu sağlam karakterli insanların omuzlarında yükselen bir meşaledir. Buradan mühlhem Türkiye, başkalarının merdiveninden basamakları çifter çifter atlayarak hedefe ulaşma gayretinden vazgeçmelidir. Kendi merdivenini kendi damına göre yapmalı, ağır ve emin adımlarla hedefine ulaşmalıdır. Bir başka ifadeyle aslanın kafasını, tilkinin kuyruğunu, filin hortumunu alarak; ke-

dinin miyavlamasını, köpeğin havlamasını, yılanın tıslamasını taklit ederek oluşturulan yaratığı kimse ciddiye almaz. Böyle bir hayvan da ormanda yaşam hakkı bulamaz. Biz ne isek ona göre hareket etmeliyiz. Bizim ne olduğumuzu ise tarih, edebiyat ve kültür ortaya koymuştur. Aranılacak örnek uzaklarda değil, yakınlarda, içimizde aranmalıdır. Bu ise ahlaklı, merhametli, sorumlu kısaca erdemli insanlar ve toplum olmaktan geçmektedir. Kısacası bizim medeniyetimizin teknik bir medeniyet değil ahlak medeniyeti olduğu unutulmamalıdır.

Türkiye, tarihinin emrettiği şekilde güçlü devlet olmak zorundadır. Yine tarihinin ortaya koyduğu şekliyle devletini ahlaklı, idealist, merhametli ve samimi insanlar yetiştirerek güçlendirmelidir. Bunun da yolu, eğitimi bu anlayış doğrultusunda yapmaktır. Yani Türkiye için öncelik, teknik bir eğitim ya da teknolojik üretimin birinci planda olduğu eğitim olmamalıdır. Türkiye, diğer ülkelerle rekabet edecek insanlar yetiştiren bir eğitim sistemine öncelik vermemelidir. Dünyanın her tarafında iş bulacak kapasitede öğrenci yetiştirmeye öncelik vermemelidir. Sermayenin ihtiyaçlarını karşılayacak donanımda mezun veren bir eğitime öncelik vermemelidir. İnsanların hevâ ve arzularını gerçekleştirmeye yarayan bir eğitime öncelik vermemelidir. Tüm bunlar hedef olamaz. Çünkü bunlar ahlaklı, idealist, samimi, ciddi ve sorumluluk sahibi insanın doğal sonuçlarıdır. Bilinmelidir ki insan sonuçtan değil, süreçten sorumludur. Süreç iradenin, sonuç kaderin konusu olduğundan, iradenin davası doğal olarak eğitimin davasıdır. Bu nedenle bir okulda öğrencinin konuşma üslubu, yürüme tarzı, dinleme adabı, doğayla ve diğerleriyle ilişki biçimi matematikten, fizikten, kimyadan, geometriden kısaca günümüzde insanları başarılı kıldığı varsayılan bu derslerden daha önemli görülmelidir. Öğrenci öğretmeninden ve velisinden alkışı, sınıfının, okulunun, şehrinin olumlu havasına katkı sağladığında almalıdır. Öğrenci, sınıf arkadaşının yardımına koştuğunda, tarih dersinin sınavından en yüksek puanı almasından daha fazla değer göreceğini bilmelidir. Öğrencisinin küfür etmesinden dolayı öğretmenin kızması veya ona ceza vermesi herkes tarafından makul karşılanmalıdır. Öğretmen, merhametsiz bir öğrenci yetiştirdiğinden dolayı eleştirilmekten korkmalıdır. Ezcümle, insanın içini, gönlünü, kalbini ve aklını öne çıkaran eğitim sistemine geçilmelidir. Devleti yöneten siyasetçiler bu konuda uzlaşmalıdır. Milli Eğitim Bakanlığı önceliklerini bu minvalde değiştirmelidir. Bu anlayış değişikliği devlet politikası olarak deklare edilmeli, tavizsiz bir şekilde uygulamak için gerekli mevzuat değişikliği yapılmalıdır.